

SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNÍ II

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА II

MASARYKOVA
UNIVERZITA

Současná srbská a česká
slavistická bádání II

Савремена српска и чешка
славистичка истраживања II

Současná srbská a česká slavistická bádání II

Савремена српска и чешка славистичка истраживања II

*Príspevky z kolokvia Brno–Bělehrad,
které se konalo 8. října 2024
v Moravském zemském muzeu v Brně*

*Реферати са колоквијума Брно–Београд
одржаног 8. октобра 2024.
у Моравском земаљском музеју у Брну*

Editor: Václav Štěpánek
Уредник: Вацлав Штепанек

Masarykova univerzita
Brno 2025

Edice Brno–Bělehrad, sv. 3.

Recenzenti / Рецензенти:

Проф. др Петар Буњак (prof. dr Petar Bunjak), Филолошки факултет,
Универзитет у Београду (Filologická fakulta Univerzity v Bělehradě)

Проф. др Надежда Михайлова-Стаљанова (prof. dr. Nadežda
Michajlova-Staljanova), Факултет по славјански филологији, Софијски
универзитет Св. Климент Охридски (Fakulta slovanských filologií,
Sofijská univerzita Sv. Klimenta Ochridského)

Mgr. Pavel Pilch, Ph.D. (др Павел Пилх), Filozofická fakulta Masarykovy
univerzity (Филозофски факултет Масариковог универзитета)

Tato publikace vznikla na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty
Masarykovy univerzity v rámci projektu Identita, ekvivalence a jinakost
v slovanských jazycích, literaturách a kulturách (MUNI/A/1479/2023)
podpořeno z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský
výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2024.

Vydáno péčí Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Kniha je šířena po licenci CC BY-NC-ND 4.0 Creative Commons
Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0

© 2025 Masarykova univerzita, Zuzana Čížiková, Rajna Dragičević,
Josef Dohnal, Tomáš Erhart, Ivana Kočevski, Aleksandra Korda-Petrović,
Pavel Krejčí, Elena Kejčová, Ana Marić, Matej Mordáčík, Katarina
Mitričević-Štepanek, Tereza Poledníková, Ivo Pospíšil, Dalibor Sokolović,
Marína Šimáková Speváková, Nataša Srdić, Václav Štěpánek, Zuzana Týrová

ISBN 978-80-280-0683-9 (brožováno)

ISBN 978-80-280-0684-6 (online ; pdf)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P280-0684-2025>

Obsah / Садржај

VÁCLAV ŠTĚPÁNEK	9
Úvodem	

Slavistické historické a kulturní reflexe / Славистичке историјске и културне рефлексije

АЛЕКАНДРА КОРДА-ПЕТРОВИЋ	13
Беч као град сусрета српске и чешке културе	
Vienna – the City where Serbian and Czech Culture Intersect	

MATEJ MORDÁČIK	28
Od slavizmov k štátom – syntéza vývoja slovanských hnutí predchádzajúcich vzniku československej a juhoslovanskej štátnosti	
From Slavisms to States – A Synthesis of the Development of Slavic Movements Preceding the Formation of Czechoslovak and Yugoslav Statehood	

VÁCLAV ŠTĚPÁNEK	48
Čeští dobrovolníci v srbské armádě jako básníci a spisovatelé.	
Příspěvek k 110. výročí začátku Velké války	
Czech Volunteers in the Serbian Army as Poets and Writers. A Contribution to the 110th Anniversary of the Beginning of the Great War	

Památce Ivana Dorovského / У спомен на Ивана Доровског

MARÍNA ŠIMÁKOVÁ-SPEVÁKOVÁ – ZUZANA TÝROVÁ	73
Prínos Ivana Dorovského k recepcii diela J. A. Komenského v Srbsku	
Contribution of Ivan Dorovsky to the reception of J. A. Comenius in Serbia	

Jazykovědná bádání / Лингвистичка проучавања

РАЈНА ДРАГИЊЕВИЋ	89
Лексика српског језика у XXI веку Lexicon of The Serbian Language in the XXI Century	
КАТАРИНА МИТРИЊЕВИЋ-ШТЕПАНЕК	105
О језику Јозефа Шкворецког у роману Нјичу про пјатера Кнохе и могућностима његовог превода на српски About the Language in Josef Škvorecký s Novel Hřichy pro pátera Knoxe (Sins for Father Knox) and the Possibilities of its Translation into Serbian	
PAVEL KREJČÍ	122
Јанко на Косову а седлјаци у Члумце анеб Јак лзе такé фразеологички vyjádřit nezdar Јанко in Kosovo and the Peasants near Chlumec, or How You Can Phraseologically Express Failure	
ЕЛЕНА КРЕЙЧОВА	132
Помагала и помоћна литература за преподавање на бугарски език като чужда за напреднали Textbooks and Supporting Resources for Teaching Bulgarian as Foreign Language for Advanced Students	
TEREZA POLEDNÍKOVÁ	142
Komputační lingvistika v současném slavistickém bádání Computational Linguistics in Contemporary Slavonic Research	

Zkoumání jazyků národnostních menšin / Проучавање мањинских језика

ДАЛИВОР СОКОЛОВИЋ	159
О језику/језицима Банатских Бугара у Војводини About the Language/Languages of the Banat Bulgarians in Vojvodina	

НАТАША СРДИЋ	174
Значај проучавања језичке виталности чешке мањинске заједнице у Србији	
The Importance of Studying Language Vitality of Czech Minority in Serbia	

Literárněvědná bádání / Књижевнонаучна истраживања

IVO POSPIŠIL	195
Jiří Wolker na pozadí jubilejního roku	
Jiří Wolker on the Background of the Jubilee Year	
ЙОЗЕФ ДОГНАЛ	211
Сербска тема в сборнике Л. Андреева «В сей грозный час»	
Serbian Theme in L. Andreev's Collection «В сей грозный час»	
(In this Formidable Time)	
ИВАНА КОЧЕВСКИ	222
У клубу чешких Пиквика – Хапекове пародије и политичке мистификације	
In the Club of Czech Pickwicks – Hašek's Parodies and Political Mystifications	
ZUZANA ČÍŽIKOVÁ.	241
„Figúry spomínania“ v slovenskej vojvodinskej literatúre	
“Figures of Remembrance” in Slovak Vojvodina Literature	
АНА МАРИЋ	257
Утељивачки митови у словачкој и српској драми	
Founding myths in Slovak and Serbian playwrighting	
ТОМÁŠ ERHART	276
The Theory of Genre Worlds in Case of Russian Popular Fiction	
Autoři publikace / Аутори зборника	283

Úvodem

Václav Štěpánek

Předkládaný sborník příspěvků z kolokvia Brno–Bělehrad, které se uskutečnilo 8. října 2024 v přednáškovém sále Dietrichsteinského paláce Moravského zemského muzea (a bylo tak i výrazem dlouholeté spolupráce Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a Moravského zemského muzea), není jen obyčejným konferenčním sborníkem. Je především výrazem dlouholeté tradice spolupráce brněnské a bělehradské slavistiky. Tradice, která získala svůj hmatatelný výraz v kolokviích nazvaných příznačně Brno–Bělehrad, které vzešly z vědecké disputace, již vedli v Bělehradě v roce 2006 profesori Ivo Pospíšil (1952), přední český slavista, Bogoljub Stanković (1938–2011), tehdejší předseda Srbské slavistické společnosti a bělehradský slavista a polonista Petar Bunjak (1960). Od té doby se kolokvia pořádají každé dva až tři roky střídavě v Bělehradě a v Brně (tato skutečnost ovšem neznamená, že by brněnská a bělehradská setkávání byla omezena pouze na tato dvě pracoviště). Výstupy z kolokvií byly nejprve publikovány, někdy i jako zvláštní přílohy, v časopisech *Slavistika* (Bělehrad), *Opera Slavica* (Brno) a *Slavica Litteraria* (Brno), aby nakonec, v roce 2014, získaly podobu samostatných sborníků, které lépe vystihují celkový duch setkávání a výsledky bádání obou pracovišť v konkrétních oblastech jsou v nich snáze srovnatelné.

Na kolokviích jsou vždy představeny výsledky soudobého slavistického výzkumu obou pracovišť, byť některá z kolokvií byla také úžeji zaměřena k významným společenským či kulturně-vědeckým výročím – např. 150 letům od příchodu misie Konstantina-Cyrila a Metoděje na Moravu, 100. výročí Velké války aj. Kolokvium v roce 2024 takového

omezení nemělo a bylo koncipováno jako výraz současného badatelského úsilí obou pracovišť. Přesto však jedno výročí na počátku kolokvia zarezonovalo: V roce 2024 by se totiž dožil 90 let jeden z pilířů brněnské slavistiky a balkanistiky, prof. PhDr. Ivan Dorovský, DrSc. (1934–2021), člověk, který se významnou měrou zasloužil o to, že brněnské slavistické pracoviště je dnes v České republice jediné, na němž lze komplexně studovat jihoslovanské jazyky, literaturu a kulturu. Ivan Dorovský pocházel z egejské Makedonie a jeho osudy jsou s Československem a Českou republikou spojeny od roku 1948, kdy do své nové vlasti přišel jako třináctiletý hoch, uprchlík z občanskou válkou zasažených oblastí Řecka.¹ Ivana Dorovského na začátku celého jednání vzpomenuli Václav Štěpánek a Ladislav Hladký, kteří nedlouho před tím navštívili jeho dnes již dávno zaniklou rodnou vesnici Čuku v egejské Makedonii a předali manželce I. Dorovského doc. dr. Dagmar Dorovské prst' z míst, kde její manžel pobýval do svých třinácti let. Také jeden z příspěvků kolokvia byl věnován tomu, čím se Dorovský mj. zabýval celý život, totiž mapování recepce významných českých či slovenských tvůrců na Balkán.

Autoři prací v předkládaném sborníku jsou čeští, srbští a slovenští slavisté všech generací včetně doktorandů, vědci nejrůznějších badatelských zaměření od bohemistů a serbistů přes historiky k široce rozkročeným slavistům. V knize jsou obsaženy jak čistě lingvistické studie zabývající se jedním jazykovým prostředím, tak kontrastivně zaměřené texty či bádání o vlivu většinových jazyků na jazyky národnostních menšin i takové, věnující se i počítačnĕ lingvistice. Nalezneme zde literárnĕvědnĕ studie zabývající se komparativním způsobem díly velkých národních tvůrců, ale také práce zkoumající kořeny a podstatu národních mýtů a stereotypů, či studie na obecnĕ slavistická témata.

Troufáme si tvrdit, že výsledky kolokvia, obsažené v předkládanĕ publikaci, i tentokrát poskytují vĕhled do tvůrčí dílny českých a srbských slavistů a doufáme, že přĕnāšĕjí jak novĕ podněty slavistice jako takové, tak impulsy pro další spolupráci obou našich slavistických pracovišť.

¹ Svĕ vzpomĕnky publikoval v knize *S domovem v srdci* (Brno 2014), smutek nad ztraceným domovem a touha po něm je pak prĕtomna v mnoha jeho básnĕch, neboť tento vpravdĕ polyhistor byl také nadaným básnĕkem (a prĕkladatelem).

**Slavistické historické
a kulturní reflexe**

**Славистичке историјске
и културне рефлексije**

Беч као град сусрета српске и чешке културе

Александра Корда-Петровић

Као једна од најстаријих метропола „у срцу” Европе и као царски град, Беч је место укрштања различитих култура и утицаја. Важну улогу одиграо је као место сусрета српске и чешке науке, уметности и културе. У раду се наводе предуслови који су омогућили развој славистике у Бечу, значај личних сусрета представника српског и чешког народног препорода, као и улога бечке издавачке делатности и периодике за продубљивање ових контаката. Посебна пажња усмерена је на допринос и улогу Константина Јиречека и Бечког универзитета у оснаживању ових веза. У одређеним периодима модерне историје догодила се појачана миграција у Беч досељеника српског и чешког порекла. Међу њима је било књижевника, уметника и интелектуалаца који су делили сличну судбину. Теоријски оквир рада, осим књижевно-историјског приступа, чини интердисциплинарни приступ у разматрању урбаносоциолошких и феноменолошких појава које се тичу додира српске и чешке културе.

Кључне речи: Беч, српско-чешке везе, Бечка славистика, Бечки универзитет, Константин Јиречек, српска и чешка емиграција у Бечу

*Jak jáśá Víděň! Kéž by tyto davy
Grillparzer kyselý moh' sblédnout nyní,
kéž dnes by ožil Mozart usmívavý
a zřel to nadšení! ...*
(Josef Svatopluk Machar: *Sonet o slávě*)

У оквиру феноменолошких и урбаносоциолошких истраживања проучава се културни идентитет градова и дефинише се „ментална

слика” и препознатљивост града у различитим контекстима.² Таква истаживања указују на слојевитост, хетерогеност и флуидност у сагледавању профила неког града, на шта пре свега утичу његов географски и геополитички положај, историја и састав становништва. С друге стране, етнолошко-антрополошки приступ посматра град као јединствени и целовити текст сачињен од многих знакова који „представљају симболичке и вредносне представе о одређеном граду у одређеном тренутку, при чему се свако доминантно значење мења у зависности од друштвених и политичких околности”.³ Градови се тако могу посматрати као палимпсести, као носиоци сећања на прошлост, где се читање града условава реалним историјским чињеницама и споменицима, али и створеним представама и стереотипима, јер „јавно конструисани палимпсести мењају свој садржај и симболични квалитет у зависности од времена и група које их стварају, при чему овакве доминантне представе о граду не морају бити и опште прихваћене”.⁴

Беч је једна од најстаријих метропола у „срцу” Европе, царски град и место укрштања различитих култура и утицаја. Његов геополитички и културни значај, посебно у 19. и 20. веку, нуди добар основ за интердисциплинарна истраживања која се односе на дефинисање улоге овог града у ширем контексту европске културе, а пре свега на његов значај у смислу додира и веза између различитих европских култура. Као главни град Аустријског царства (1804–1864) и Аустроугарске монархије (1867–1918), био је један од најважнијих културних центара у Европи. Као последица политичке моћи и развијене привреде и индустрије привлачио је велики број досељеника словенског порекла, а стицајем историјских околности велики број Словена живео је под „бечким кровом”. Тиме је културни идентитет Бача изузетно слојевит

² О томе више у Спасић, Ивана – Бацковић, Вера: *Градови у потрази за идентитетом*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2017.

³ Radović, Srđan: *Grad kao tekst*. Београд: Biblioteka XX vek, 2013, с. 10.

⁴ Исто, с. 11.

и флаудан, али истовремено укључује и културну амбивалентност, напетост и конфликтност. Иако је профил града Беча, с обзиром на његов европски геополитички и културни значај, веома сложен и слојевит, овде издвајамо сегмент његове улоге коју је одиграо као град сусрета српске и чешке науке, културе и уметности.

Беч као град словенске узајамности

У време економског просперитета Хабзбуршке монархије, након ере просвећеног апсолутизма Марије Терезије и Јозефа II, када је донет Патент о толеранцији којим је омогућена друштвена интеграција Словена, а у време успешног одолевања турским нападима, у Беч осим словенских радника долазе и већ донекле образовани Словени на студије медицине, права или филозофије. Иако су историјске прилике за Србе и за Чехе биле различите, Беч је почетком 19. века за оба народа био културна, образовна, политичка и економска престоница средње Европе. Такође, у овом граду већ је била формирана бројна чешка мањина која је своју интеграцију оснаживала настојањем да сачува своју културну посебност.⁵ Био је испуњен још један предуслов: почетак 19. века донео је и борбу за национално освешћење и уздизање словенских народа у духу просветитељских, а касније и романтичарских идеја. Порастом броја словенског становништва у Бечу као престоници било је немогуће игнорисати њихове потребе за очувањем сопственог идентитета. Тако овај град директно и индиректно утиче на формирање модерне националне свести код оба народа.⁶

⁵ О томе више у Glettlerová, Monika: *Bohmisches Wien (Česká Vídeň)*. Wien: Herold, 1985; Klíma, Stanislav: *Čechové a Slováci za hranicemi*. Praha: Nakl. J. Otto, 1925.

⁶ Беч је имао значајну улогу за процес српске европеизације. Дејан Медаковић у монографији *Срби у Бечу* (Нови Сад 1998, с. 11–12) истиче да је у два века, од Велике Сеобе 1690. до пропасти Аустроугарске монархије 1918, трајао код Срба процес усвајања тековина западноевропске културе коју примају посредством Аустрије.

Познато је да је Доситеј Обрадовић у три наврата боравио у Бечу (у периоду од 1771. до 1802).⁷ Вук Стефановић Караџић провео је у Бечу пола века и у том граду су штампана његова најзначајнија дела којима је стекао светску славу,⁸ а о директним контактима Вука и представника чешког народног препорода који су остварени у Бечу или преко Беча доста је писано.⁹ Вацлав Ханка у Беч долази исте године као и Вук и ту ће упознати Јозефа Добровског, који за разлику од Ханке, Копитара и Вука, у Бечу никада није живео, али га је редовно посећивао. Франтишек Палацки провео је само неколико година у Бечу, а Јан Колар ће од 1848. па до смрти 1852. остати у овом граду. Павел Јозеф Шафарик и Франтишек Ладислав Челаковски никада нису живели у Бечу, али су га редовно посећивали и били у сталном контакту са бечким славистима, те су доказано утицали на њихову делатност и развој идеја аустрославизма и панславизма. Вук је стекао у Бечу бројне пријатеље. Упознао се са Гримом, Гетеом, Мицкјевичем, Ламартином, али посебно су биле јаке везе са прашким славистима Добровским, Шафариком и Ханком.¹⁰ Вукова бечка издања покренула су лавину интересовања Чеха за јужнословенски фолклор и сакупљачку делатност. Ханкин превод Вукове *Песмарице* (1817) примљен је са одушевљењем међу Чесима и имао је важну улогу у настанку значајних збирки словенских народних песама и пословица Ф. Л. Челаковског.

⁷ О томе више у Хафнер, Станислаус: *Доситеј Обрадовић у бечком романтизму Јернеја Копитара и других*. У: Зборник са Међународног научног састанка у Вукове дане 19/2. Београд: Међународни славистички центар, 1989, с. 124.

⁸ Значајна дела В. С. Караџића штампана у Бечу: *Народна српска песмарица* (1814), *Српска граматика* (1818), *Српски рјечник* (1818), *Народне српске приповјетке* (1821), *Алманах „Даница“* (1825–1834), *Први српски буквар* (1827), *Српске народне пословице* (1849), *Српске народне приповјетке* (1853), *Српски рјечник*, 2. издање (1852)

⁹ Види Кварил, Miroslav: *Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864)*. У: Исти: *Bohemo-serbica, bohemo-croatica*. Praha 1995, с. 13–17; Корда-Петровић, Александра: *Чешки слависти о Вуку*. У: Зборник са Међународног научног састанка у Вукове дане 44/2. Београд: Међународни славистички центар, 2015, с. 147–157.

¹⁰ Дејан Медаковић у својој монографији у вези са овим питањем реферирше се на Рихарда Георга Плашку (*Почеци националне интеграције: два модела на потезу Београд – Беч – Праг*. У: Зборник Матице српске за историју 42, 1990, с. 32).

Уколико томе придружимо идиличну представу о старим Словенима коју је развио песник Јан Колар, идеја панславизма добила је свој узлет управо у престоници монархије.

Словени су се у Бечу окупљали и приређивали заједничке друштвене догађаје. Тако је 1846. одржан Словенски бал. Остало је забележено „*да су се око организације и програма трудили Чеси, уметници Гировец, Драјшок, Десауер, Ерист. У новинама је описан редослед игара који је био одштампан на листу у облику књиге. Предња страна показивала је богињу Славу, са чешким лавовима. На унутрашњој страни је дата засвођена просторија окружена светом липом, а испрелетане руке испред ње упућују на поруку братске слоге међу самим Словенима, не мање него између њих и њихових других суседа*“.¹¹ Добар пример јачања словенске узајамности у Бечу био је и скуп који је одржан 6. новембра 1847. Тада се у ресторану „Шперл“ сакупио крем словенства које је живело у Бечу. Овај догађај детаљно описује Франтишек Ладислав Ригер наглашавајући да су „*Словени те вечери освојили Беч*“, што ће резултирати спремношћу да се мало касније одржи Словенски конгрес у Прагу.¹²

Убрзо ће се на Бечком универзитету основати Катедра за словенску филологију 1849. године под палицом Јернеја Копитара и Франца Миклошича. Миклошићев наследник Вратислав Јагић биће у контакту не само са својим ученицима чешког порекла попут Вацлава Вондрака, већ и са најзначајнијим личностима словенског романтизма, Павелом Јозефом Шафариком и Јаном Коларом.¹³ Бечка славистика заслужна је за фундаментална филолошка и историјска истраживања која се тичу црквено-словенског језика, интеграције словенских језика у европску компаративну и историјску лингвистику, за афирмацију словенског фолклора, али и за везу филозофије немачког предромантизма и романтизма са националним идеологијама, са панславистичким и аустрословенским идејама које су биле актуелне у бечким славистичким круговима 19. века.

¹¹ Медаковић, Дејан: *Срби у Бечу*. Нови Сад 1998, с. 345.

¹² Ригерова сећања преузима Дејан Медаковић у својој монографији позивајући се на књигу Schafran, Emerich: *Wien Die Stadt der Musik*. Lozana–Frajburg 1963.

¹³ Hannick, Christian: *Leistungen der Wiener Slavischen Philologie und ihre kulturpolitischen Auswirkungen*. Wiener Slavistisches Jahrbuch 45, 1999, с. 54.

Значајну улогу за упознавање, зближавање и сарадњу Срба и Чеха имала је и словенска периодика штампана у Бечу: Вук Стефановић Караџић оснива забавник „Даница” (1826–1829), Спиридон Јовић покреће забавник „Србска Зора” (1836), а покренут је и лист „Србадија” (1847), док су Чеси штампали нпр. „Kalendář Čechů vídeňských” (1892–1910).¹⁴

Не само бечке штампарије, тј. издавачка делатност,¹⁵ већ и бечки универзитет били су значајна повезница српске и чешке научне и културне сарадње. Карлов универзитет природно је уско сарађивао са Универзитетом у Бечу, док је за Србе у 19. веку постао привлачан центар за изучавање различитих научних области. Медицински факултет у Бечу завршили су многи угледни Срби,¹⁶ а за нашу тему интересантан је случај песника Јована Јовановића Змаја, који је завршио студије медицине у Пешти и Прагу, а у Бечу имао лекарску праксу у периоду од 1881. до 1890. године. Одржавао је контакте са својим сународницима у Бечу, бавио се књижевним радом и пратио позоришни живот престонице. Како је имао искуство студија у Прагу и вероватно делимично познавао чешки језик, није чудно што су се на репертоару Краљевског српског позоришта у Београду 80-их година 19. века (у време када је Змај био драматург Народног позоришта у Београду) нашле и Змајеве посрбе комада чешких и немачких аутора које су биле у духу романтичарских бурлески.¹⁷ Ј. Ј. Змај био је и члан Српске православне црквене општине у Бечу, а остало је забележено да су православни Чеси у Бечу 1887. године упутили молбу да буду примљени у српску

¹⁴ *Kalendář Čechů vídeňských* (digitální verze), <https://scriptum.cz/cs/periodika/kalendar-cechu-videnskych-na-rok>, приступ 12. 9. 2024.

¹⁵ О томе више у Брковић, Мирјана: *Српска књига у Бечу 1741–1900. Каталог изложбе*. Београд–Нови Сад: Народна библиотека Србије, Вукова задужбина, Библиотека Матице српске, 2002.

¹⁶ Медицину у Бечу студирали су на пример песник Бранко Радичевић и касније угледни лекари Милан Јовановић Батут, Војислав Суботић, Јован Грчић Миленко.

¹⁷ О томе више у Корда-Петровић, Александра: *Посрбе чешких драмских дела на сцени Народног позоришта у Београду*. У: Зборник радова са 39. Научног састанка слависта у Вукове дане. Београд: Међународни славистички центар, 2010, с. 579–585.

црквену општину. Змај је тада, као члан Управе, предложио да им се одговори да им је веома мило што се обраћају, али да не треба дати позитиван одговор „јер штатут општински одређује да чланови општине могу бити само православни Срби. Тек када се измени постојећи услов, што стоји у вези са подизањем богомоље, општина ће одговорити позитивно”.¹⁸

О значају српско-чешких веза у Бечу крајем 19. и почетком 20. века говори и чињеница да је Константин Јиречек (Konstantin Josef Jireček, 1854–1918),¹⁹ аутор монументалне *Историје Срба I* (Geschichte der Serben, 1911), био професор историје на Универзитету у Бечу и да су се код њега (и Ватрослава Јагића) школовали многи касније угледни Срби, као што су Јован Радонић, Владимир Ђоровић, Станоје Станојевић и Божидар Николајевић.²⁰ Јиречека је у науку увео српски филолог Ђуро Даничић, који је у Бечу слушао предавања Франца Миклошића. Као унук Павела Јозефа Шафарика, Јиречек је и породичном традицијом био повезан са историјом Јужних Словена, па су се у том правцу и кретала његова истраживања. Већина Јиречекових ћака поставила је касније темеље савремене српске историјске науке, археологије, геологије и историје уметности. Како је Јиречек био универзитетски професор опште историје, прво у Прагу, а касније је на позив Ватрослава Јагића прешао на Универзитет у Бечу 1893, на тек основану Катедру за словенску филологију и науку о старинама, његови студенти директно су се нападали са извора чешке историјске науке. После вишегодишње дипломатске службе у Бугарској и више путовања по Балкану, Константин Јиречек се својим научним радом уписао на листу оних који су у то време најтемељније изучили историју и посебности Балканског полуострва. А Беч је ту имао кључну улогу, не само као његов родни град и образовни центар, већ и као тачка директног сусрета западнословенске и јужнословенске науке и културе.

¹⁸ Медаковић, Д.: *Срби у Бечу*, с. 176–177.

¹⁹ О томе више у Dorovský, Ivan: *Konstantin Jireček – život a dílo*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983.

²⁰ Медаковић, Д.: *Срби у Бечу*, с. 196–199.

И бечка архитектура је још од времена владавине Кнеза Милоша (1830–1839) у великој мери обележила стил изградње Београда. У Бечу школовани архитекта, који је једно време радио у Београду, био је Чех – Јан Неволе (Jan Nevole, 1812–1903). Њега је у Србију позвао 1845. године Јанко Шафарик, да би одмах био постављен за главног инжењера у грађевинском одељењу Попечитељства унутрашњих дела. Главно његово дело у Београду је Капетан Мишино здање, данас Ректорат Универзитета у Београду, зграда довршена 1863. у еклектичком духу са елементима романичког, готског и ренесансног стила.²¹

У области ликовне и музичке уметности, Беч је био град у коме су се школовали српски и чешки уметници од краја 18. века, пре свега на Уметничкој академији. Бечко класицистичко и бидермајерско сликарство директно је утицало на српске и чешке сликаре као што су Анастас Јовановић (1817–1899), Урош Предић (1857–1953), Паја Јовановић (1859–1957), Франтишек Барбарини (František Barbarini, 1804–1873), Адалберт Стифтер (Adalbert Stifter, 1805–1868) и други. Бечку академију лепих уметности похађали су чешки сликари Јозеф Манес (Josef Mánes, 1820–1871), Алфонс Муха (Alfons Mucha, 1860–1939), Франтишек Курка (František Kupka, 1871–1857). Без обзира на различите сликарске приступе, сви они су били нераскидиво повезани истим, бечким ликовним утицајима. С друге стране, музичари који су се школовали у Бечу,²² или само развијали свој таленат у овом граду, били су важан фактор покретања и неговања словенске идеје, посебно средином 19. века. Сигурно је да су чешки и српски музичари који су се окупљали на приредбама са посебним концертним програмом, на тзв. беседама и баловима, оснаживали идеју о националној свести и словенском заједништву.

²¹ Исто, с. 208–209.

²² Чешки композитори образовани у Бечу су Франтишек Ксавер Рихтер (František Xaver Richter, 1709–1789), Јан Вацлав Воржишек (Jan Václav Hugo Voříšek, 1791–1825), краћи период Беджих Сметана (Bedřich Smetana, 1824–1884) и Леош Јаначек (Leoš Janáček, 1854–1928), док су српски бечки ђаци били композитори Корнелије Станковић (1831–1865), Стеван Стојановић Мокрањац (1856–1914), Исидор Бајић (1878–1915).

Не треба заборавити да су половином 19. века у Бечу студирали и писали српски филолог Ђуро Даничић (1825–1882), песници Бранко Радичевић (1824–1853) и Ђура Јакшић (1832–1878), снажни поклоници Вукове реформе и романтичарске уметности. Беч је утиснуо снажан печат на њихово стваралаштво, као што је утицао и на књижевна дела песника Јозефа Сватоплука Махара (1864–1942), који је поезијом славно град Беч и између осталог написао прозу *Бечки профил* (*Vídeňské profily*, 1919).

Беч као уточиште

Значај и снага Беча као културне престонице ослабиће пронашћу Аустругарске монархије 1918. године. Ток и последице Првог светског рата донеће и заокрет у значају овог града за српско-чешке везе. У том смислу Беч ће изгубити сјај образовног, уметничког и културног центра у коме су настајале и неговале се свесловенске идеје. Крај рата донеће формирање самосталних држава које ће преузети изградњу и јачање узајамних веза, а некадашња престоница добија донекле парадоксалну улогу – постаје град уточиште, како за Чехе, тако и за Србе.

Из угла феноменологије може се проучавати психологија личних и групних доживљаја идентитета неког града: „*Једно исто место свако види мало другачије, што даје индивидуалне одлике (image) места*“.²³ Али додајмо, личне импресије могу бити и поуздани ослонац за формирање аутентичне слике идентитета града у одређеном времену. Такав пример је свакако књига српске списатељице, новинарке и феминисткиње Јулке Хлапец-Ђорђевић (1882–1969)²⁴ под називом *Црнице из последњих година Царевине Аустрије (1914–1918)*

²³ Спасић, Ивана – Бацковић, Вера: *Градови у потрази за идентитетом*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2017, с. 21.

²⁴ Више у Korda-Petrović, Aleksandra: *Z historie srbsko-českých kulturních vztahů: Julka Chlapcová-Djordjevićová*. У: Václav Štěpánek (ed.): *Савремена српска и чешка славистичка истраживања / Současná srbská a česká slavistická bádání*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021, с. 175–186.

(Београд: Геца Кон, 1922). Боравећи у Бечу током Првог светаког рата, Хлапец-Ђорђевић у форми дневничких записа експресивно описује атмосферу града који се, исцрпљен од рата, постепено мења. Њен угао погледа је драгоцен, не само због чињенице да је реч о надареној списатељици која поседује широка знања из историје и уметности, већ и због тога што је њена пажња посебно фокусирана на Србе и Чехе у Бечу, на два народа са чијом је судбином била равномерно повезана.

У првом запису насловљеном *Hoch der Krieg! Hoch Kaiser Wilhelm!* који је датиран почетком септембра 1914, ауторка описује атмосферу збуњености и хипнотизираности Бечлија политичким паролама и извештавањем, а затим бележи: „У толико мучније расположење бацно је рат овдашње Словене. Чеси, и иначе не баш љубазни и насмејани, више намрштени него обично и свесни, да ће светски конфликт изазвати судбоносне промене, врло пажљиво прате ток политичких догађаја. Пољаци, у недоумици на коју ће страну, весело се смеше. Срби већином затворени, интернирани, у најбољем случају конфинирани, сасвим су се повукли у себе и са зебњом у срцу сањају о лепшој будућности.”²⁵ Са изразитом посматрачком сензитивношћу Хлапец-Ђорђевић закључује да су Бечлије још увек блажени, да не помишљају да ће рат уништити велеград, да ће га „учинити колонијом антанте (sic) или предграђем Берлина. Јер на међи словенског, немачког и мађарског елемента, његова главна драж, задаћа и величина лежи баш у томе спајању Истока са Западом, германске са словенском културом”.²⁶ Њен став је да Беч не би очувао своју виталност да не постоји велики прилив „младих мужева и жена” из словенског света. Већ у марту 1915. у запису *Пад тврђаве Пшемисл*, ауторка примећује промену расположења, свуда преовлађује малодушност, разочарање и туга: „Сви су, ако не дубоко оно искрено растужени и теже за утехом једномишљеника”.²⁷ Беч више није космополитски град, подељен је на „поданике Монархије” и странце који су увек међу својим сународницима, окупљају се на

²⁵ Хлапец Ђорђевић, Јулка: *Црнице из последњих година царевине Аустрије (1914–1918)*. Београд: Књижаре Геце Кона, 1922, с. 8.

²⁶ Исто, с. 10.

²⁷ Исто, с. 14.

истим местима и све мање се мешају са осталима. Ипак закључује: „У Бечу се сви ти ‚велеиздајници‘ релативно најсигурније осећају. Насмејана, лакомислена престоница оставља свакоме на вољу, да живи како хоће; и ако је последњих година, под притиском великонемачких елемената, нарочито према Чесима, постала сурова и непријатељска, она је, упркос коруптне, несвесно држеће, перфидне штампе, у шовинистичкој, болесно напетој, националном несношљивошћу проривеној Аустро-Угарској остала релативно још најумереније и најнеутралније место. II Беч је германизирао, али мање терором, више путем природне асимилације. Данас је он, за све гоњене елементе монархије, уточиште, где су најмање изложени бичу двоглавог орла, ма како парадоксално то звучало.”²⁸ Чак су и Срби добегли у Беч лишени свих својих права у Аустроугарској. Највећи број Срба окупља се у кафани „Мендл”, а Чеси у ресторану „Пост на Флајшмаркту”, где се налази и Чешка Беседа. Сви заједно окупљају се у ресторану хотела „Штат Брин” „сви сироти, отпуштени из службе, раздвојени од родбине, с једином утехом, да су се ту у туђини нашли и спријатељили”.²⁹ У запису *Посело* (датиран 10. фебруаром 1916), надахнуто је описан разудани кафански сусрет, где су гости били Словени, пуни резигнације, али и вере у пад монархије. Читалац мора поверовати списатељици, њена запажана су искуствена, процене поткрепљене реалним промишљањима, упућена је у актуелна дешавања и сагледава појаве у ширем контексту. Тако њен опис опште оскудице која влада у Бечу у пролеће 1917, сликовито описане сценама непрегледних редова гладних и осиромашених људи испред продавница хране (*Пред великим тржницама*), кулминира сликом два мршава радника који стоје у реду, а то су „омражени и у небројеним куплеима исмејани Чеси, што не задржава ни најгерманофилнијег Бечлију да, када му треба савесан чиновник, спретан обућар, вредна куварица, – узме најрадије, Пема, због чега их све више овамо долази те им је број нарастао на пола милиона”.³⁰ У *Цртицама* ауторка препричава садржај бечке дневне штампе,

²⁸ Исто, с. 18–19.

²⁹ Исто, с. 19.

³⁰ Исто, с. 34.

„прислушкује” кафанске разговоре Бечлија и Словена о „српском проблему”, национално-политичким питањима, али и о свакодневним животним бригама. На крају констатује: „*Колико је беде, колико јада просуо рат на разуздани Беч!*”³¹ Последњи запис је из јуна 1918, у коме Хлапец-Ђорђевић описује опустели изглед дворца Шенбрун, некада симбола сјаја и моћи једне монархије, а сада симбол распалог царства.

После Другог светског рата, у сасвим другачијим геополитичким околностима, Беч остаје град-уточиште за многе интелектуалце и књижевнике из источног блока. Већина њих, добровољно или принудно, потражила је политички азил током периода комунизма. Тако су се поново у истом периоду у Бечу нашли српски/југословенски и чешки/чехословачки емигранти и дисиденти. Неки од њих су се у овом граду краће задржавали или су били повезани са бечким интелектуалним круговима,³² а неки су у Бечу пронашли свој други дом. Прозаик и драмски писац Павел Кохоут (* 1928) један је од најпознатијих чешких дисидената који су живели у Бечу, а ту је уточиште пронашао и Иван Медек (1925–2010), новинар и музиколог, потписник *Повеље 77*, који је у Бечу био дописник Гласа Америке и Слободне Европе. У Беч се од лажних политичких оптужби склонио српски (касније и аустријски) писац и преводилац Мило Дор (Милутин Дорославац, 1923–2005). Касније, у време режима Слободана Милошевића, 1992. године у Беч долази српски архитекта, урбаниста и политички дисидент Богдан Богдановић (1922–2010), који од тада теоријске радове и публицистику објављује на немачком језику. Деведесетих година, у време распада Југославије, Беч поново постаје дестинација за српске емигранте. Један од њих био је тада писац млађе генерације Драган Великић (* 1953), критичар друштвених и политичких прилика у својој земљи.

³¹ Исто, с. 42.

³² Од чешких аутора ту спадају нпр. Павел Тигрид (Pavel Tigrid), Милан Хорачек (Milan Horáček), Ленка Рајнерова (Lenka Reinerová) или Збињек Фишер (Zbyněk Fišer), а од српских писаца Данило Киш (1935–1989) и филозоф Михаило Ђурић (1925–2011).

Беч – град сусрета

У двадесет првом веку, Беч је задржао, а вероватно и ојачао, своју мултикултуралност. У њему се и данас сусрећу различите културе, народи, језици. Идентитет града се непрестано мења, он асимилије туђе утицаје, док истовремено улаже напоре да очува традицију. Није чудно што је међу Чесима Беч добио епитет „другог највећег чешког града”, а за Србе он остаје „капија Западне Европе”.³³ Иако је од Првог светског рата изгубио значај за српско-чешке културне везе, значај који је имао у периоду тзв. „Вуковог Беча”, овај град и даље представља тачку сусрета два народа. Не само по свом географском положају, као тачка додира словенских и несловенских народа, већ и по свом културно-историјском трагу који је оставио на оба народа као царска престоница политичке моћи и културног утицаја, Беч није изгубио значај за српско-чешке везе. И даље представља географску тачку у којој се преламају историјске, друштвене и културне паралеле два народа.

И данас су активни славистички центри при Универзитету у Бечу, где се у формату лектората или изборних предмета изучавају, између осталих, чешки и српски језик. Данас у Бечу постоји уметничка сцена коју промовишу аутори рођени у Србији или на просторима бивше Југославије.³⁴ Беч као град у коме су велики траг оставили Чеси тема је научних радова,³⁵ али

³³ Српски сликар млађе генерације Миле Станковић (*1972), студирао је и живео у Бечу 90-их година. Његова збирка прича *Како сам освојио Беч* (Slovo Press, 2022), хуморно преноси слику живота у Бечу који воде (не само) српски емигранти у овом граду.

³⁴ На сајту <https://designclub.wien/>, који уређује Тамара Драгац, промовише се савремена уметничка продукција српске дијаспоре и уметника са простора бивше Југославије. То је група уметника која представља нову српску дијаспору. Издавају се: списатељица Барби Марковић (*1980) и Мирослав Прстојевић, власник књижаре у Бечу која продаје наслове на јужнословенским језицима. Више о културном животу српске дијаспоре у Бечу на <https://www.fsu.edu.rs/bec-grad-u-kojem-raste-srpska-umetnicka-scena/>.

³⁵ Glettlerová, M.: *Bohmische Wien (Česká Videa)*.

и књижевних дела.³⁶ Дакле, у смислу новог геополитичког и културног контекста, Беч и даље представља плодну платформу за сусрет српске и чешке културе.

Литература

А. Ћирилица:

Брковић, Мирјана: *Српска књига у Бечу 1741–1900. Каталог изложбе*. Београд–Нови Сад: НБ Србије, Вукова задужбина, Библиотека Матице српске, 2002.

Корда-Петровић, Александра: *Посрбе чешких драмских дела на сцени Народног позоришта у Београду*. У: Зборник радова са 39. научног састанка слависта у Вукове дане. Београд: Међународни славистички центар, 2010, с. 579–585.

Корда-Петровић, Александра: *Чешки слависти о Вуку*. У: Зборник са Међународног научног састанка у Вукове дане 44/2. Београд: Међународни славистички центар 2015, с. 147–157.

Медаковић, Дејан: *Срби у Бечу*. Нови Сад 1998.

Спасић Ивана – Бацковић Вера: *Градови у потрази за идентитетом*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2017.

Хафнер, Станислаус: *Доситеј Обрадовић у бечком романтизму Јернеја Копитара и других*. У: Зборник са Међународног научног састанка у Вукове дане, 19/2, Београд: Међународни славистички центар, 1989, с. 123–134.

Хлапец Ђорђевић, Јулка: *Цртице из последњих година царевине Аустрије (1914–1918)*. Београд: Књижаре Геце Кона, 1922.

Б. Латиница:

Dorovský, Ivan: *Konstantin Jireček – život a dílo*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983.

Glettlerová, Monika: *Bohmisches Wien (Česká Videa)*. Wien: Herold, 1985.

Hannick, Christian: *Leistungen der Wiener Slavischen Philologie und ihre kulturpolitischen Auswirkungen*. Wiener Slavistisches Jahrbuch 45, 1999, с. 53–63.

³⁶ Horáková, Pavla: *Srdce Evropy*. Praha: Kosmas, 2021; Velikić, Dragan: *Bečki roman*. Beograd: Laguna, 2024.

- Korda-Petrović, Aleksandra: *Z historie srbsko-českých kulturních vztahů: Julka Chlapcová-Djordjevićová*. У: Štěpánek, Václav (ed.): *Савремена српска и чешка славистичка истраживања / Současná srbská a česká slavistická bádání*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021, c. 175–186.
- Kvapil, Miroslav: *Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864)*. У: *Истп: Bohemo-serbica, bohemo-croatica*. Praha 1995, c. 13–17.
- Radović, Srđan: *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2013.

Vienna – the City where Serbian and Czech Culture Intersect

As one of the oldest capitals in the heart of Europe and the imperial capital, Vienna is the place where various cultures and influences intersect. The city played a prominent role as the meeting point of Serbian and Czech arts and culture. This paper analyses the preconditions that facilitated the development of Slavistics in Vienna, the importance of personal contacts between the representatives of Serbian and Czech National Revival, as well as the role of Vienna publishing activities and periodicals in the deepening of such contacts. Special attention is paid to the contribution and role of Konstantin Jireček and the University of Vienna in the empowerment of these connections. Certain periods of modern history witnessed an increase in the migration of migrants of Serbian and Czech origin to Vienna. Among them, there were writers, artists and intellectuals who shared a similar fate. The theoretical framework of the paper, apart from the literary and historical approach, incorporates an interdisciplinary approach to the discussion of urban-sociological and phenomenological occurrences arising from the contact between Serbian and Czech culture.

Keywords: Vienna, Serbian-Czech connections, Vienna Slavistics, University of Vienna, Konstantin Jireček, Serbian and Czech emigration in Vienna

Od slavizmov k štátom – syntéza vývoja česko-slovenskej a juhoslovenskej myšlienky v 19. storočí

Matej Mordáčík

Príspevok má za úlohu opísať, konceptualizovať a porovnať hlavné vývojové procesy a tendencie, ktoré viedli ku vzniku československej a juhoslovenskej štátnosti v 19. storočí v ich širšej slovanskej dimenzii. Jednotlivé koncepcie hľadajúce pomyselnú slovanskú jednotu v oboch vývojových areáloch boli formované na pozadí aktivít podmienených zdieľanou kmeňovou identitou, ich vnútorná štruktúra však nebola tak jednoznačná, ako sa to javilo na povrchu. Zosobňovali totiž sériu vzájomných interslovanských a intraslovanských animozít vychádzajúcich z partikulárnych záujmov užšie sa vymedzujúcich slovanských etnických skupín. Špecifická pozornosť bude preto upriamená na kľúčové slovanské koncepty, akými boli všeslovanstvo, austroslavizmus či panslavizmus a na nich nadväzujúce interpretácie česko-slovenskej a juhoslovenskej myšlienky v 19. storočí, ktoré vyústili do vzniku česko-slovakizmu a juhoslovanstva.

Kľúčové slová: slavizmus, panslavizmus, všeslovanstvo, austroslavizmus, ilýrizmus, česko-slovenská myšlienka, juhoslovenská myšlienka, česko-slovakizmus, juhoslovanstvo

Sledovaním trajektórie česko-slovenskej a juhoslovenskej myšlienky sa vynára otázka ich vzťahu k národným ideológiám, t.j. medzivojnového česko-slovakizmu a juhoslovanstva. Slovo myšlienka (alebo idea) používam ako pojem úzko sa viažuci na obdobie 18. a najmä 19. storočia, kedy formulácie slovanských národných programov nepredstavovali

jednotnú ideológiu vychádzajúcu z autority štátov.³⁷ Čečo-slovakizmus a juhoslavizmus je preto iba okrajovou súčasťou tohto príspevku.

Vzniku československej a juhoslovanskej štátnosti predchádzal emancipačný proces a s ním spojené kontakty intelektuálov 19. storočia. Formovanie podmienok, ktoré položili základ neskoršieho českoslovakizmu a juhoslavizmu vyplýval z požiadaviek habsburských Slovanov odkazujúcich na potrebu spoločného jazyka a prirodzeného sebaurčovacieho práva slovanských etnických skupín strednej a juhovýchodnej Európy vo väčších, národnostne heterogénnych celkoch. Konvergentné ako aj divergentné procesy vymedzených skupín vo vnútri slovanských štruktúr mali spočiatku veľmi neukotvený, živelný charakter v reakcii na nejasný priebeh historických udalostí akcelerujúcich vznik slovanských hnutí. Tie boli podmienené potrebou formulovať užšie záujmy slovanských elít na národnom princípe, hoci boli spočiatku predstavy o národe, ktorý by ekvivalentne kopíroval francúzsky buržoázny model, vágne.

Primárne nešlo o formulácie vedúce k politickej organizácii. V počiatočnom štádiu sa snažili hľadať predovšetkým svoju jedinečnú jazykovú a kultúrnu jednotu či už vo vnútri, alebo naprieč hranicami štátnych zriadení. Snahy o jazykovú národnú individualizáciu započala na oboch stranách generácia osvietencov, no jazykový vývoj vo vymedzenom priestore prebiehal v medzigeneračných, medzietnických a medzikonfesionálnych súvislostiach a kontaktoch, ktorých vektory sa stretávali na rozmedzí etnických hraníc a v kultúrno-politických centrách habsburskej monarchie. Jazyková otázka stála uprostred obrodných procesov a kultúrnych stykov, ako základný kameň diskurzu o slovanском kmeni, jeho hovore (rozumej dialekt), prerastajúceho do národa, jeho jazyka, v neskoršej fáze do politických strán a štátnych zriadení. Vývojovú postupnosť takýchto obrodných procesov zafinoval vo svojej štúdií Miroslav Hroch, podľa ktorého moderná národná integrácia malých štátov strednej a juhovýchodnej Európy prebiehala v troch fázach. Prvou fázou Hroch rozumie skupinu osvietených intelektuálov (Čechov, Slovákov, Srbov, Chorvátov a Slovincov), ktorí študujú svoj

³⁷ Pekar, Martin – Jančura, Mikuláš – Melichárek, Maroš: *Československo a Juhoslavia: Medzi ideologickými prienikmi, kultúrnou dynamikou a historickými interakciami*. Košice 2024, s. 22–36.

jazyk, kultúra a dejiny vytvárajúc dištinktívny obraz o svojom národe. Následne sa takéto idey prenášajú na nositeľov národnej ideológie a v tretej fáze vznikajú jednotlivé politické hnutia a strany.³⁸ Pre vývin národných hnutí v juhoslovanskom priestore je tiež zaujímavou periodizácia Milorada Ekmečića, ktorý formovanie juhoslovanskej myšlienky rozdelil do štyroch období. Prvým je obdobie viery (1780–1830), druhým obdobie kultúry (1830–1860), tretím obdobie politiky (1860–1903) a štvrtým, viažucím sa na Balkánske vojny a prvú svetovú vojnu, obdobie násilia (1903–1918).³⁹ Následnosť načrtnutých procesov však v praxi nebola organizovanou a vonkoncom nie súvislou. Pozvoľná emancipácia neprebíhala vo všetkých regiónoch rovnakým tempom. V mnohých ohľadoch narážala na odpor neslovanských štruktúr a s ním spojeným germanizačným, maďarizačným, poprípade osmanským tlakom. Rovnako retardačne pôsobili aj domáce – staršie feudálne vrstvy spoločnosti a duchovenstvo obávajúce sa, že by nová (jazyková) realita mohla viesť k posilneniu mladej progresívnej generácie a s nimi spojenej negácie benefícií už tak značne narušené politikou Jozefa II.

V československých a juhoslovanských vzťahoch 19. storočia hrala magistrálnu úlohu notoricky známa idea slovanstva a slovanskej vzájomnosti poskytujúca vhodný priestor pre nachádzanie styčných bodov národných obrodzovacích línií. Podnetom formotvorných predstáv takto koncipovaných myšlienok sa stal nemecký filozof Johann Gottfried Herder, ktorý svojou históriou ľudstva predestinoval Slovanom dôležité miesto v dejinách a vytvoril bázu pre romantické koncepcie kulturnation.⁴⁰ Niet divu, že boli akékoľvek prejavy slovanskej vzájomnosti v neslovanskom priestore (prevažne habsburskej monarchie) stotožňované s politickým panslavizmom.⁴¹ Ten však vnútornú situáciu zásadným spôsobom

³⁸ Hroch, Miroslav: *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha 1986, s. 63–65.

³⁹ Екмеčić, Милорад: *Стварање Југославије (1790–1918)*. Београд 1989, s. 12

⁴⁰ Herder, Johann G.: *Vývoj lidskosti*. Praha 1941, s. 330–333; Timura, Viktor: *Genezácia všeslávie*. Bratislava 2018, s. 122–131.

⁴¹ Pojem panslavizmus použil prvýkrát Ján Herkeľ pri pokuse vytvoriť spisovný jazyk všetkých Slovanov. Pojem sa však počas revolučného obdobia spolitizoval a naberal množstvo konotácií. – Porov. Vlček, Radomír: *Panslavizmus a národy habsburskej monarchie. Úvod do problému*. In: Dominik Hrodek (ed): *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha 2004, s. 9–20.

zjednodušoval, politizoval, hyperbolizoval a mystifikoval.⁴² Formulácie slovanskej myšlienky neboli jednotnou panslavistickou ideológiou, ale historicky, kultúrne a geopoliticky podmieneným stimulom, ktorý viedol do vzniku jedinečných *slavizmov* – programov, ideí, názorov či ideológií zafarbených slovanským príznakom,⁴³ odstredivo korelujúcich s užšími medzikmeňovými – interslovanskými a hierarchicky slovanstvu podriadenými koncepciami malých slovanských národov. Slovanské príznaky využívali na prezentovanie etnickej zhody pri presadzovaní svojich užších nacionálnych záujmov supľujúcich svoj nedostatočný kultúrny či politický kapitál.⁴⁴ Požiadavky takýchto programov narábajúcich s myšlienkou slovanstva sa od seba líšili v závislosti od regionálnych špecifik, ktoré spôsobila rozdielna regionálna situácia, historická či kultúrna tradícia a ktoré

⁴² Napr. Černý, Václav: *Vývoj a zločiny panslavismu*. Praha 1995, s. 7–44.

⁴³ Porov. Wollman, Frank: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936, s. 17–47.; Wollman, Frank: *Český slavismus, jeho minulost a program*. In: Josef Macůrek (ed): *Slovanství v českém národním životě: sborník úvah profesorů Masarykovy university*. Brno 1947, s. 224–241.

⁴⁴ Značne inak tomu bolo v prípade samotného Ruska, ktoré oficiálnou linkou slovanské vášne z času na čas využívalo na rozšírenie svojho vplyvu. Slovanská vzájomnosť sa v ruskom podaní menila na jeden z nástrojov ruskej zahraničnej politiky na exkluzívne pravoslávnom (slovanskom) Balkáne, kde afirmovala snahy samoderžavnej moci zápasiacej s Osmanskou ríšou a habsburskou monarchiou. Jej hlavným cieľom nebolo, ako v prípade malých slovanských skupín, hľadať oporu v širšej slovanskej identite pre presadenie a vymedzenie svojich jedinečných kultúrnych a jazykových znakov vo vnútri multietnických celkov. Slovanská myšlienka sa v podaní Ruska prispôbovala ruským imperiálnym ambíciám smerujúcim k vytvoreniu silného gravitačného poľa Moskvy. Spôsob jej instrumentalizácie sa diametrálne odlišoval od toho, ako malé slovanské skupiny budovali svoje národné vedomie. Národnoobrodzovací proces totiž u nich prebiehal opačne – od národnej identity smerom k vzniku štátov. S malými slovanskými národmi otázka cárskeho Ruska, ako dôležitého komponentu slovanskej politiky, aj napriek vzdialenosti ich myšlienkových svetov úzko súvisela. Vnímanie Ruska medzi habsburskými Slovanmi kulminovalo od kritického až k rusofilskému, v závislosti od historickej skúsenosti s okolitými národmi, ako aj zo skúsenosti s najväčším slovanským štátom. Na Balkáne Rusko naopak hralo dôležitejšiu úlohu. Vplyv Ruska podporujúceho Srbov v ich emancipačných snahách bol rozhodujúci. Vlček, Radomír: *Panslavizmus a slovanství jako opory ruské imperiální vize 19. a 20. století*. In: Helena Ulbrechtová (ed.): *Ruské imperiální myšlení v historii, literatuře a umění*. Praha 2015, s. 47–58.

podliehali užším formuláciám domácich intelektuálov. Neznamenal to, že by (politická) panslavistická imaginácia a formulácia reality smerujúca k vzniku slovanského superštátu neexistovala, jej konkretizácia však ostávala pred bránami politickej realizácie v úlohe vzdialenej a nejasnej predstavy. Aj napriek zdôrazňovaniu dôležitého miesta Ruska v kultúrnej identite Slovanov vedeckými osobnosťami akou boli zakladateľ slavistiky Josef Dobrovský či čelní predstavitelia jazykového všeslovanstva (Ján Kollár a Pavol Jozef. Šafárik), bola snaha presadzovania politického panslavizmu zriedkakedy používaná na reálny politický boj vzhľadom na nechotu Ruska zasahovať do integrity dunajskej monarchie. Predstavitelia malých slovanských národov tak ruskú kartu a s ňou úzko spätý panslavizmus používali ako prostriedok k hľadaniu integrálneho poľa vlastnej identity (či už jazykovej, kultúrnej alebo politickej), i. e. argument dokazujúci veľkosť vlastného národa a v hraničných situáciách ako zastrešujúci prostriedok v prípade ohrozenia ich občianskych slobôd.

Inak tomu nebolo ani v prípade austroslavizmu, ktorý sa oproti myšlienkam zastávajúcim všeslovanškú jednotu snažil priniesť konkrétnejšie politické riešenia počas revolučných rokov 1848–1849. V hmataťelnej rovine proponenti austroslavizmu vyjadrovali svoju rakúsku poslušnosť a zároveň upozorňovali panovníka na nemožnosť ignorancie slovanskej otázky v monarchii.⁴⁵ Po revolúcii a nastolení nového poriadku sa austroslavizmom zväčša argumentovalo z pozícií presadzujúcich prirodzenoprávne požiadavky v súvislosti s možným federalistickým usporiadaním, ktoré presadzovali najmä Česi a Chorváti. Austroslavistický program ostal aktívnym činiteľom rakúskej politiky aj po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 až do začiatku prvej svetovej vojny,⁴⁶ hoci sa nikdy jeho obsahové formulácie nepodarilo naplniť.

⁴⁵ Napr. Wollman, Frank: *Slavismy a antislavismy za jara narodů*. Praha 1968, s. 45–73.

⁴⁶ Istou alternáciou austroslavizmu a panslavizmu sa stala idea novoslovanstva Karla Kramářa, ktorý svoj program formuloval v obave narastajúceho politického a ekonomického tlaku zo strany Nemecka. Snahy Kramářa preto viedli k zintenzívneniu politických námietok adresovaných Viedni, od ktorej očakával uznanie požadovaných práv slovanských národov tak, aby nadobudli status konštitučných národov Rakúsko-Uhorska. Novoslovanšké hnutie nevytváralo rozdiely medzi Slovanmi žijúcimi vo vnútri alebo za hranicou monarchie. Snažilo sa

Hoci aktívna participácia a identifikácia so slovanskou identitou predstavovala odrazový mostík pri budovaní národnej identity a hľadani vhodných politických programov formujúcich sa slovanských národov strednej a juhovýchodnej Európy, v realite sa cesty k československej a juhoslovenskej štátnosti uberali inými smermi. Ich trajektórie vyúsťujúce do vzniku štátnych zoskupení v 19. storočí boli častokrát determinované rozdielnymi faktormi, záujmami či špecifickými kultúrnymi znakmi. Slovanské zjednocovacie koncepcie slúžili predovšetkým ako pomocný spoločný menovateľ zabezpečujúci formálnu jednotu suplujúcu nedostatočný kultúrny, politický či vojenský kapitál. To, čo sa odohrávalo pod ich povrchom, bol vzájomný zápas zosobnený sériou špecifických interslovanských a intraslovanských kmeňových konfliktov a presadzovaním dosahu ich svojbytného poľa nacionálnej identity pomocou širších pojmov. Cesta k česko-slovenskej, ako aj juhoslovenskej jednote v 19. storočí bola výslednicou kompromisov, vízií, záujmov, no predovšetkým geopolitických zmien vytvárajúcich dopyt pre spoločné budovanie štátnych zriadení. Formulačné jadrá česko-slovenskej a juhoslovenskej myšlienky preto gravitovali raz do jedného a inokedy do druhého záujmového poľa vznikajúcich nacionálnych spoločenstiev, ktoré ich význam interpretovali v súlade so svojimi potrebami vychádzajúcimi zo špecifickej sociálnej, ekonomickej, kultúrnej či politickej situácie.

V prvej etape obrodzovacích procesov malo odkazovanie na česko-slovenskú a juhoslovenskú jednotu predovšetkým význam pri konsolidácii kultúrneho priestoru jednotlivých etnických skupín. Argumentovali ňou však prevažne tie, ktorých snahy sa zameriavali na hľadanie jazykovej jednoty prostredníctvom novej kodifikácie (Slováci a Chorváti), ku ktorej sa snažili motivovať aj ostatné im príbuzné spoločenstvá. Tie už buď mali túto otázku vyriešenú (Česi), alebo sa ich úsilie zameriavalo na jazykovú konsolidáciu v rámci vlastného kultúrneho področia (Srbi a Slovinci).

primäť k spolupráci všetky slovanské etnické skupiny prostredníctvom slovanských zjazdov v Prahe a Sofii. Išlo o kompromis, ktorý mal zjemňovať tenzie medzi balkánskymi Slovanmi a Rakúskom a zároveň s ich pomocou vytvoriť most medzi Ruskom a dunajskou monarchiou. – Napr. Doubek, Vratislav. *Česká politika a Rusko (1848–1914)*. Praha 2004, s. 117–127.

Čo však prinášalo najviac nedorozumení bola formulácia národných programov, ktorých smerovanie malo v kontexte rakúskeho revolučného obdobia a povstanií v Osmanskej ríši iný význam. V habsburskej monarchii sa z jednej strany požiadavky národných programov odvolávali na historické právo, ktoré poskytovalo razantnejšiu a sebavedomejšiu páku pri prezentovaní požiadaviek dobre etablovaných politických elít. Z takýchto pozícií ťažili najmä Česi a Chorváti, ktorí sa odvolávali na svoje predošlé stredoveké tradície Českej koruny a Chorvátskeho kráľovstva. Práve oni mali najväčší podiel pri prezentovaní politických konceptov česko-slovenskej a juhoslovanskej myšlienky postavenej na austroslavizme a federalizácii monarchie. Na druhej strane stáli Slováci a Slovinci, ktorí svoje programy opierali výlučne na prirodzenoprávnych požiadavkách. Razancia ich programov preto nemohla byť expanzionistická a sústreďovala sa v prvom rade na homogenizáciu vlastného etnického priestoru. Špecifické postavenie mali pri formulovaní juhoslovanskej myšlienky Srbi žijúci v Osmanskej ríši, kedy nadobudli po sérii dvoch srbských povstanií autonómiu. Ich úsilie narábalo s možnými scenármi rozpadu monarchie a nadobúdalo silne centralistický význam aj v spojení s nezávislou Čiernou Horou.

Česko-slovenská myšlienka

Vývoj česko-slovenskej myšlienky možno sledovať v dvoch rovinách, z ktorých každá priliehala k špecifickej etape českého a slovenského národného obrodenia. V nich bola myšlienka zjednoteného česko-slovenského kmeňa vyjadrovaná buď ako potreba jazykového a kultúrneho zjednotenia alebo neskôr, ako potreba politickej jednoty.⁴⁷ Tesne pred vojnou začala získavať jasnejšie kontúry rovina nadchádzajúceho česko-slovakizmu. Hmatateľnejšie dôkazy o jednote Čechov a Slovákov mali svoje počiatky v slovenskom evanjelickom prostredí. Nadväzovali

⁴⁷ K vývoju česko-slovenskej myšlienky v 19. storočí napr. Doubek, Vratislav: *Latentní česko-slovakismus jako téma politizace liberálních elit 19. století*. In: Adam Houdek – Michal Kopeček – Jan Mervart (ed): *Česko-slovakismus*. Praha 2019; Timura, V.: *Generácia Věselání*, s. 122–131.

na otázky spojené s príbuznosťou slovenských nárečí k biblickej češtine a k potrebe, resp. k pokusom ich presnejšej kodifikácie v širšej slovanskej dimenzii.⁴⁸ Z takýchto počiatkových pozícií sa česko-slovenská myšlienka pod vplyvom konfesiónálnej polarizácie v Hornom Uhorsku stala súčasťou koordinačných snáh evanjelikov (Juraj Ribay, neskôr Juraj Palkovič, Martin Hamaliar) o zachovanie bibličtiny v reakcii na jazykové vymedzovanie sa katolíckeho duchovenstva – bernolákovcov.⁴⁹ Vo svojej konceptualizačnej fáze bola potom súčasťou plánu slovanskej vzájomnosti⁵⁰ Jána Kollára, ktorý rozvinul koncept tzv. *Čechoslávie* – jednotného kultúrneho celku postavenom na novej (česko-slovenskej) kodifikácii.

⁴⁸ V takýchto podmienkach vznikla napríklad gramatika „*Slavico Bohemica*“ Pavla Doležala s predhovorom Mateja Bela o štyroch slovanských kmeňoch z roku 1746. – Napr. Jóna, Eugen: *Pavel Doležal a jeho gramatika*. Slovenská reč 43, 1978, č. 5, s. 257–261.

⁴⁹ Pre potreby zachovania zaužívanej biblickej češtiny evanjelický kňaz Juraj Ribay prišiel s návrhom svojho „*Projektu na založenie Inštitútu, alebo česko-slovanskej spoločnosti medzi Slovákmi v Uhorsku*“. Predmetom zmienenej spoločnosti malo byť skúmanie širšieho slovanského národa v Uhorsku, jeho literatúry a práca na vlastnom slovanskom jazyku a dejinách českej a slovanskej, resp. československej reči. Nešlo len o založenie inštitútu, ale o prvý program, ktorý pracoval na užšom rozvíjaní česko-slovanskej a širšej slovanskej jazykovej vzájomnosti, čo potvrdzovala samotná Ribayova lexicografická práca podporovaná už Jozefom Dobrovským. Potenciál kmeňového spájania v boji o zachovanie spoločnej reči neutíchal ani v nadschádzajúcom storočí a v roku 1803 sa podarilo Ribayov koncept rozviesť jeho súčasníkom – Jurajovi Palkovičovi, Bohuslavovi Tablicovi a Martinovi Hamaliarovi. Novozaložená Katedra česko-slovanského jazyka na Bratislavskom evanjelickom lýceu vytvárala vhodné podmienky pre nastupujúcu generáciu národne uvedomujúcich sa romantikov. Pozri u Ribay, Jur *Projekt na založenie ústavu alebo spoločnosti slovensko-českej medzi Slovákmi v Uhorsku*. In: Miroslav Dudok – Michal Kovačka (ed.): *Jur Ribay 1754–1812 život, dielo, doba*. Martin, 2007, s. 103–109.

⁵⁰ Plán Kollárovej vzájomnosti bol utvrdzovaný na úrovni pozvoľnej emancipácie zabezpečenej prostredníctvom výmeny kultúrnych statkov a koordinovanej osvetovej činnosti. Jej cieľom malo byť dosiahnutie nového stupňa reciprocity medzi Slovanmi, vytvorenie akéhosi osvieteného *homo slavicus*, ktorý by bez problémov komunikoval s akýmkoľvek slovanským „sunárodovcom“, čítal by knihy vo všetkých slovanských nárečiach a vedome pristupoval k jednotlivým slovansko-slovanským a slovansko-neslovanským spoločenským problémom. Kollár, Ján: *O literárnej vzájomnosti*. Zlatý fond denníka SME 2008, http://zlatyfond.sme.sk/dielo/307/Kollar_O-literarnej-vzajomnosti, prístup 20. 10. 2024.

Východisková téza česko-slovenskej myšlienky bola v českom prostredí však už značne odlišná od jej pôvodnej obsahovej trajektórie vychádzajúcej z potreby konsolidácie nedostatočne rozvinutého slovenského kultúrneho priestoru, maskujúceho tento nedostatok širším všeslovanstvom. Hlavným ťažiskom sa stali české historické krajiny a vízia novej expanzie českej identity, ekonomického priestoru a teritórií. Nová obsahová stránka česko-slovenskej idey sa následne konceptualizovala v českých austroslavistických úvahách a, najmä u Karel Havlíčka, v pohľadoch na samotný pojem národa.⁵¹ Český austroslavizmus jazykovú rovinu česko-slovenského vzťahu vlastne ignoroval, resp. nebola predmetom pragmatického politického záujmu jeho čelných predstaviteľov kalkulujúcich s možnosťou federalizácie Rakúskej monarchie na prirodzenoprávnom princípe.

Česko-slovenská myšlienka sa preto v úvahách slovenských vzdelancov dostáva zároveň do dezintegrácie uzákonením spisovnej slovenčiny v roku 1843 po stretnutí troch čelných predstaviteľov – Ľudovíta Štúra, Jozefa Miroslava Hurbana a Michala Miloslava Hodžu na fare v Hlbokom. Dôvodom opustenia česko-slovenskej línie na Slovensku bol vyššie načrtnutý proces českého vnímania slovenského priestoru, i. e. nezájmu presadzovať úsilie Kollárom propagovanej česko-slovenskej kodifikácie, ako aj rozdielne štátprávne pozície v monarchii.⁵²

⁵¹ Havlíček, Karel: *Slovan a Čech*. In: Zdeněk V. Tobolka: *Politické spisy Karla Havlíčka Borovského. Díl I*. Praha 1900, s. 28–103.

⁵² Aktivity štúrovcov vedúce k zjednoteniu slovenského jazykového priestoru nemohli byť medzi zástancami česko-slovakistickej línie na čele s Jánom Kollárom a Františkom Palackým vnímané kladne. V známej rozprave „*Hlasové o potřebě jednotného jazyka pro Čechy, Moravaný a Slováký*“ iniciovanej J. Kollárom boli slovenským separatistom vytýkané akékoľvek snahy jazykového osamostatnenia a ďalších krokov vzdľaňujúcich Slovákov od Čechov a vedúcich k ďalšiemu rozdrobovaniu. Je nutné pripomenúť, že štúrovska generácia pristupovala k otázke svojej vlastnej kmeňovej jednoty pragmaticky, bez toho aby slovenskí buditeľia popierali Kollárom propagovanú všeslovenskú jednotu: „*My utíkame se k Slovinci-ne naší ne snad z kyselosti nějaké k bratrům Českým, ale utíkame se k ní proto, že vidíme v ní jeden hlavní prostředek duchovního vzbuzení a spojení rozčapartěného kmenu našeho, protože vidíme v ní vscházeti jasnější, lígotavější hvězdu vzájemnosti*“. Rosenbaum, Karol: *Listy Ľudovíta Štúra II*. Bratislava 1956, s. 41–42.

V slovenskom prostredí bola totiž národná emancipácia oproti českému národnému hnutiu oneskorená, pretože sa upriamovala na upevňovanie svojho kultúrneho a jazykového priestoru. Myšlienka Čechoslávie v priliehavo českom razení nedokázala sanovať vývojové tendencie sužujúce slovenský priestor, t. j. jazykovú a kultúrnu situáciu na Slovensku. Pragmatický príklon k užšej jazykovej – nadkonfesionálnej jednote poskytoval pre štúrovskú generáciu účinnejší prostriedok v boji proti rozmáhajúcej sa maďarizácii.

V politickej rovine sa austroslavizmus, a na neho nadväzujúci federalizmus, ako program poskytujúci isté zázemie v českej autorite ukázal byť pre vznikajúcu slovenskú politickú elitu rovnako neprijateľný a v reálnej politike neuskutočniteľný. Nedokázal totiž poskytnúť dostatočné záruky, ktoré by dokázali „*slabé slovenské elity presvedčiť o realnosti a prospěšnosti změny orientace vazeb od zemského centra Budapešti na Prahu*“.⁵³ Pri prechode z roviny kultúrnej – všeslovanskej do politickej – austroslavistickej roviny sa tak integračné jadro česko-slovenskej myšlienky prenáša smerom k českým krajinám.

Formuláciou slovenského národného programu v májových Žiadostiach národa slovenského z roku 1848 sa československá myšlienka stáva výlučne doménou českých politických elít. Do vydania februárového patentu v roku 1861 ju epizódne používali na presadzovanie federalistických snáh v očakávaní príhodnej chvíle, ktorá by mohla znovu aktivizovať slovenský vektor českého národného programu.⁵⁴ Po vydaní aprílového diplomu (1860) a februárového patentu (1861) však české elity pochopili, že program, ktorý by viedol k zmene zaužívaného historickoprávneho poriadku panovník nebude za nijakých podmienok akceptovať. V dôsledku toho bola česká politická elita nútená svoj politický program definitívne zmeniť, čím sa dostal do príkreho rozporu

⁵³ Doubek, Vratislav: *Latentní čecho-slovakismus jako téma politizace liberálních elit 19. století*. In: Adam Houdek – Michal Kopeček – Jan Mervart (ed): *Čecho-slovakismus*. Praha 2019, s. 52.

⁵⁴ Ešte v roku 1860, pred vydaním februárového patentu, vystupoval pomerne pozitívne voči československému kurzu František Ladislav Rieger vo francúzskom časopise *Le Nord* – Rieger, František L.: *Rakouští Slované a Maďaři*. Praha 1906, s. 13–21.

s požiadavkami slovenského programu v revolučných Žiadostiach, ako aj v novom Memorande z roku 1861.⁵⁵ Na tomto trende nezmenil nič ani vznik Rakúsko-Uhorska v roku 1867 a následný neúspech českých štátoprávných snáh v roku 1871, ktorý iba umocňoval beznádej formulácie nového českého smerovania.

K opätovnej popularizácii česko-slovenskej myšlienky prišlo až koncom storočia, ku zmene vnímania česko-slovenského pomeru dochádzalo však veľmi opatrne.

V roku 1898 vznikol (apolitický) spolok Českoslovanská jednota, ktorý sa snažil zabezpečiť pomoc Slovákom v boji proti maďarizácii a odnárodňovaniu. Činnosť spolku sa zintenzívnila zásluhou novej generácie českých slovakofilov na čele s Josefom Rotnágлом a Františkom Táborským, ktorí začali každoročne organizovať česko-slovenské porady v Luhačoviciach. Stretnutia rýchlo nadobúdali manifestačný charakter česko-slovenskej vzájomnosti a napomáhali k lepšiemu pochopeniu slovenskej problematiky, hoci ku žiadnej koncepcnej zmene tradičného vnímania slovenskej otázky (Slováci sú súčasťou českého, poprípade českoslovanského národa) neprišlo.⁵⁶ Totožné vnímanie slovenskej otázky je aj u Karla Kálala a u najdôležitejšieho zástancu česko-slovenskej myšlienky Tomáša G. Masaryka. U Masaryka sa však česko-slovenská myšlienka prejavovala aj v politickom kontexte, čím začala naberať konečnú podobu česko-slovakizmu. Do prvej svetovej vojny je to praktická práca na utužovaní vzájomných vzťahov so Slovákmí. Tieto aktivity najlepšie ilustruje Masarykov vzťah k hlasistom. Význam hlasistov spočíval v novom formátovaní slovenskej politiky, ktorá sa od rakúsko-uhorského vyrovnania nachádzala v hlbokej kríze a prevažne sústredila na presadzovanie autonómnych požiadaviek a zvyšovaniu

⁵⁵ Od slovenského kurzu sa vzdialil aj jeho niekdajší obhajca František Palacký. V politickom spise *Idea státu rakouského* sa definitívne priklonil na stranu federalizmu v súlade s historickým právom a akceptoval integritu Uhorského kráľovstva. České elity sa následne po roku 1867 sústredili na posilnenie a zrovnoprávnenie českých historických zemí podľa modelu rakúsko-uhorského vyrovnania, čím sa viac približovali oficiálnej uhorskej politike.

⁵⁶ Rotnágel, Josef: *Češi a Slováci: vzpomínky a úvahy nad dopisy a zápisky z let 1907–1918*. Praha 1945.

slovenského kultúrneho povedomia. Hoci boli hlasisti nasledovateľmi Masarykovho realistického programu, ich názory na česko-slovenskú jednotu sa odlišovali. Vo svojich článkoch často poukazovali na špecifický historický a kultúrny vývoj Slovákov a stavali sa za rovnoprávne postavenie Slovákov v budúcom štátnom zriadení.⁵⁷

Juhoslovanská myšlienka

Z juhoslovanskej strany bola situácia o niečo komplikovanejšia vzhľadom na väčšiu politickú, náboženskú a jazykovú disperziu. Juhoslovania sa nachádzali v dvoch štátnych útvaroch – v Osmanskej ríši a habsburskej monarchii a ich osudy boli preto sprevádzané inými geopolitickými východiskovými situáciami. Rôzne počiatkové prejavy vyjadrujúce etnickú a jazykovú príbuznosť medzi Juhoslovanmi⁵⁸ sa odrážali aj na neskorších obsahových formách juhoslovanskej myšlienky. Tá sa v 19. storočí formovala ako súbor predstáv o možnej jednote medzi juhoslovanskými etnickými skupinami, ktoré variovali od prvotných jazykovo-kultúrnych foriem až po politické programy vo vnútri monarchie alebo mimo nej. Najväčšmi však rezonovala v srbsko-chorvátskych vzťahoch vzhľadom na kultúrnu blízkosť vychádzajúcu z rovnakého jazykového – štokavského základu, keď mala charakter predĺženej ruky chorvátskeho alebo srbského národného programu.

⁵⁷ Napr. Novotný, Jan: *Češi a Slováci za národného obrození a do vzniku československého státu*. Praha 1968, s. 188–194.

⁵⁸ Prvé zmienky juhoslovanského dištinktívneho obrazu sa objavujú na konci 18. storočia v osvieteneckom manifeste Dositeja Obradovića písanom národnou rečou – *Pismo Hralampiju*, kde už badať znaky srbizácie juhoslovanského jazykového priestoru. Rovnako sú stotožňovaní obyvatelia Dalmácie, Bosny, Slavónie, Srbska za súčasť jedného jazykového priestoru v promemóriu Kráľovskej akadémie náuk v Záhrebe určenej Chorvátskemu saboru z roku 1780. Špecifická pozornosť je južným Slovanom posvätená aj v diele Jovana Rajića *Istorija Slovena*. V politickej rovine pokladajú niektorí autori za počiatkovú formuláciu juhoslovanskej myšlienky tzv. Temešvársky sabor z roku 1790, počas ktorého vyjadrili Srbi žijúci v habsburskej monarchii žiadosť o autonómiu a požadovali obnovenie tzv. cárskej ilýrskej kancelárie založenej počas vlády Márie Terézie. – Napr. Екмечин, М.: *Стварње Југославије*, s. 22–74.

Za počiatočnú etapu juhoslovanskej myšlienky je považované ilýrske hnutie. Avšak ilýrizmus, ako fenomén spájaný v 19. storočí so všeslovanstvom, nevychádzal z predstáv o kmeňovej jednotnosti ako tomu bolo v prípade česko-slovenskej myšlienky. Jeho základnou konfiguráciou bola téza o ilýrskom pôvode Slovanov, ktorá siaha do 15. storočia, kedy jej naratívne pole presahovalo juhoslovanský priestor.⁵⁹ Ilýrska ideológia sa objavovala naprieč všetkými oblasťami slovanského Balkánu, pričom mala zároveň silné zázemie medzi Chorvátmi v tradične katolíckych kruhoch, ako aj v oficiálnej habsburskej politickej administrácii. Svoju dištinktívnu – juhoslovanskú podobu nadobúdala až koncom 18. a začiatkom 19. storočia najmä v súvislosti s viacerými geopolitickými zmenami, ktoré sa na Balkáne odohrávali. Obzvlášť dôležitou udalosťou, ktorá k takýmto predstavám prispela bolo založenie ilýrskych provincií v r. 1808 – autonómnej oblasti pod správou Francúzskeho cisárstva, do ktorých bola včlenená Dalmácia, Stredné Chorvátsko s chorvátskou vojnovou hranicou, Štajersko, Kranjsko a Korutánsko.⁶⁰

Takéto udalosti následne prispeli k rozmachu juhoslovanského smerovania ilýrskeho hnutia v 30. rokoch 19. storočia.⁶¹ V praxi však požiadavky jazykového a kultúrneho ilýrskeho zjednocovania, na čele ktorého stál Chorvát Ljudevit Gaj, narážali už na pokročilé národnouvedomovacie procesy medzi Slovincami a Srbmi. Z diskurzu sa pomerne rýchlo vytratila snaha ilýrizácie kajkavských Slovincov, no aj napriek tomu ilýrizmus dopomohol k ukončeniu slovinských jazykových sporov

⁵⁹ Napr. Blažević, Zrinka: *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb 2008, s. 12.; Lauer, Reinhar: *Studije i rasprave*. Zagreb 2002, s. 7–15.

⁶⁰ Založenie ilýrskych provincií znamenalo krátky rozmach národných jazykov na nižších školách a zároveň afirmovalo ilýrske meno skloňované so širšou slovanskou etnicitou už od 16. storočia. Záujem o ilýrske smerovanie zo srbskej strany dokazoval fakt, že to bol Karađorđe Petrović a novovyformovaný Pravitelstvujúci savjet (zbor), ktorý pod vplyvom úspešného srbského povstania rokoval o možnom pripojení srbských území do novovzniknutej ilýrskej provincie. Шиншић, Фердо: *Југословенска Мисао: Петорија идеје југословенског народног уједињења и ослобођења (1790–1918)*. Београд 1937, s. 50–58.

⁶¹ Funkcia počiatočného „ilýrskeho“ variantu juhoslovanskej myšlienky mala primárne funkciu zjednocovania chorvátskeho jazykového a kultúrneho priestoru na štokavskom dialekte, ktorý bol prisudzovaný aj ostatným Juhoslovanom.

v tzv. abecednej vojne.⁶² Rovnako nemožné bolo presadiť ilýrizmus medzi Srbmi, aj napriek identickému kodifikačnému základu. Srbský jazykový reformátor Vuk Stefanović Karadžić (mimochodom pod značným vplyvom Slovinca Jerneja Kopitara) sa však zásadne postavil proti ilýrizmu v diele *Kovčezjić za istoriju, jeziki i običaje Srba sva tri zakona* v známej kapitole *Srbi svi i svuda* a začal vytvárať dištinktívny obraz o srbskom jazykovom etnickom priestore všetkých vierovyznaní, dláždiac tak cestu veľkosrbskému nacionalizmu.⁶³

V nadväznosti s jazykovým nacionalizmom V. Karadžića a juhoslovanskou myšlienkou býva často spájaný plán Iliju Garašanina z roku 1844, postavený na zjednotení srbských území so Srbským kniežatstvom. *Načertanije* – ako bol tento plán pomenovaný, vychádzal z predstáv Čecha Františka Alexandra Zacha – agenta v službách poľských emigrantských kruhov združujúcich sa okolo Adama Czartoryského, ktoré jeho realizáciou sledovali oslabenie ruského a rakúskeho vplyvu na Balkáne vytvorením jednotnej juhoslovanskej ríše. Jeho hlavným pilierom sa malo stať Srbské kniežatstvo – nositeľ odkazu niekdajšieho Dušanovho cárstva slúžiaceho ako historickoprávny základ, ktorý sa miešal s prírodzenoprávnymi požiadavkami a odkazoval na potrebu srbsko-chorvátskej spolupráce. Plán však, oproti Zachovej verzii nadobudol v Srbskom kniežatstve, posilnenom politickou autonómiou po dvoch srbských povstaniach, silný nacionalistický význam. Jeho pozornosť sa od pôvodného juhoslovanského smerovania, ktoré v súlade s všeslovanskou

⁶² Zo slovinskej strany prebiehal špecifický jazykový vývoj, ktorý bol podnecovaný Jernejom Kopitarom, slovinským cenzorom vo Viedni. J. Kopitar ako vážna autorita a súčasník J. Dobrovského, uprednostňoval jazykovú individualitu pred Kollárom propagovanou kolektivitou a integráciou. Podstata jeho práce smerovala k utužovaniu spisovnej slovinčiny a v orientácii na katolícku Viedeň, čím je považovaný za jedného z prvých austroslavistov. Ilýrizmus podľa neho nepotieral jazykovú individualitu slovinských vrstiev a nezlučoval ju s ilýrskym hnutím, ktoré malo byť iba nástrojom chorvátskych elít na pochorváčtenie Slovincov. Погачник, Жоже: *Јернеј Копитар и проблем аустрославизма*. Нови Сад 1980, s. 478–490.

⁶³ Napr. Melicharek, Maroš: *Vuk S. Karadžić: Srbi všetci a všade. Od juhoslovanstva k myšlienke "Veľkého Srbska"*. Theatrum historiae 8, 2011, č. 6, s. 227–243.; Rizvić, Muhsin: *Između Vuka i Gaja*. Sarajevo 1989.

vzájomnosťou presadzoval Zach, upriamovala na zjednotenie všetkých „srbských území“ (severného Albánska, Čiernej Hory, Macedónska a Bosny a Hercegoviny), na zintenzívnenie vzťahov s Bulharmi, ako aj na šírenie propagandy v Slavónsku, Chorvátsku a Dalmácii, čím politický vektor Srbska nadobúdal viacero smerov.⁶⁴ Inak boli vnímané aj jednotlivé mocnosti ako Rusko, ako aj kľúčový vzťah s Chorvátmi, ktorému Garašanin oproti Zachovej verzii venoval okrajovú pozornosť. Dôležitosť plánu umocňoval fakt, že bol do roku 1905 utajeným dokumentom a zároveň jediným programom srbskej zahraničnej politiky, ktorý sa následne premietal do viacerých rovin.

Hoci sa názory na Garašaninovo *Načertanije* rôznia a, ako tvrdí český slavista Petr Stehlík, nemožno ho považovať za program hľadajúci juhoslovanskú jednotu, pretože sa „*jeho autor sústreďuje výlučne na interesy srbského štátu,*“⁶⁵ juhoslovanská myšlienka sa v srbskej zahraničnej politike aj napriek jej „veľkosrbskému“ obsahu v niekoľkých udalostiach pretavovala do praxe.

Prvýkrát tomu bolo tak počas revolučných rokov, kedy sa myšlienka juhoslovanského zjednotenia pod tlakom historických okolností spolitizovala. Kultúrne podnecovanie propagované ilýrskym kruhom bolo potlačené do ústrania, k čomu okrem vyššie spomenutých dôvodov dopomohol aj zákaz používania ilýrskeho mena v roku 1842. Do popredia sa dostávala potreba spoločnej koordinácie, ktorá bola podnietená záujmom presadzovania nacionálnych programov. Juhoslovanská myšlienka je v roku 1848 prvýkrát vyjadrená ako snaha zo strany chorvátskych elít o vytvorenie juhoslovanského spoločenstva s prihliadaním na národnostnú individualitu a historické právo po vzore austroslavizmu a federalizmu.⁶⁶ V chorvátskom priestore dominovali snahy národných buditeľov o zjednotenie jednotlivých častí chorvátskeho národa, následne ich integrácia v rámci zjednoteného Trojjediného kráľovstva

⁶⁴ Napr. ЗУНАХАУСЕН, ХОЛМ: *Историја Србије од 19. до 20. века*. Београд 2008, с. 127–133.

⁶⁵ Stehlík, Petr. *Bosna, Zach i Načertanije: O nekim aspektima programa Ilije Garašanina iz 1844. godine*. Slavistika 18, 2014, s. 359.

⁶⁶ Korunić, Petar: *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu (1835–1875)*. Zagreb 1989, s. 96–111.

Chorvátska, Slavónska a Dalmácie so zjednoteným Slovinskom a srbskou Vojvodinou do juhoslovanského federatívneho spoločenstva. V rovnakom duchu postupovali aj Srbi vo Vojvodine, k čomu ich podnecoval aj sám Garašanin. V známej Májovej skupštine v roku 1848, ktorá sa uskutočnila v Sriemských Karlovcoch, konštituovali autonómnu Srbskú Vojvodinu a vyjadrili svoj záujem o jej pripojenie k Chorvátom.⁶⁷ Slovinská strana sa voči juhoslovanstvu postavila v programe Zjednoteného Slovinska rovnako kladne, hoci ich úsilie primárne smerovalo do zjednotenia troch historických regiónov do slovinského etnického celku a následného približovania k ostatným Slovanom.

K výraznejšiemu posunu v konceptuálnom vnímaní juhoslovanskej myšlienky došlo v 60. rokoch. Následkom februárového patentu, ktorý viedol do zjednotenia krajín svätoštefanskej koruny, stratili Srbi vo Vojvodine nadobudnutú autonómiu a rovnako stroskotalo chorvátske federalizačné úsilie. Jej novým obsahom malo byť vytvorenie nezávislej federácie, ktorej hlavným centrom by bolo Srbské kniežatstvo. Autormi nového juhoslovanského zjednocovacieho úsilia na chorvátskej strane boli biskup Josip Juraj Strossmayer a kanonik dr. Franjo Rački, ktorí v mnohom vychádzali z ilýrskych zjednocovacích snáh a názorov, že jedinou možnosťou záchranu Juhoslovanov od vplyvu Nemcov a Maďarov je ich kultúrna a politická jednota, pričom Srbi a Chorváti predstavujú kmeň jedného národa.⁶⁸ Strossmayer sa spoliehal na aktívnu pomoc zo strany srbského kniežat'a Michala Obrenovića, od ktorého očakával pomoc pri oslobodení Chorvátov a následnom vytvorení nezávislého juhoslovanského štátu postavenom na federalistických základoch.⁶⁹

⁶⁷ Napr. Павлович, Драгољуб: *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848 и 1849*. Београд 1904.

⁶⁸ Napr. Strossmayer, Juraj: *Politički spisi*. Zagreb 1971, s. 43–86.; Крстич, Василије: *Бискуп Штрoсмaјeр Хрват, великохрват или Југословен*. Нови Сад 2021, s. 123–163.

⁶⁹ Tomuto politickému zjednoteniu mala predchádzať aktívna kultúrna práca na zjednocovaní juhoslovanských etnických skupín vrátane Bulharov. K nej malo dopomôcť založenie Juhoslovanskej akadémie náuk a umenia v Záhrebe v r. 1867, ktorú Strossmayer finančne spoluzakladal. Idea našla pochopenie najmä u chorvátskej buržoázie, inteligencie a duchovenstva. Jej ústredným teoretickým motívom sa stala syntéza medzi východom a západom, ktorá sa pretavovala aj do náboženskej roviny. – Napr. Záček, Václav: *Počátek a rozvoj kapitalismu – vznik novodobých národů*. In: Václav Záček – Veselin Starčević: *Dějiny Jugoslávie*. Praha 1970, s. 258–266.

Po zblížení Srbska s uhorskými vládnymi kruhmi a vzniku Rakúsko-Uhorska sa nakoniec Strossmayer od myšlienky juhoslovanskej federácie odklonil a vrátil sa k revolučnému austroslavizmu, tentokrát smerom k možnému rakúsko-uhorsko-juhoslovanskému trializmu so Slovincami.⁷⁰

Podobne bolo k juhoslovanstvu pristupované zo strany Srbska. V oficiálnej politike vektor srbských zjednocovacích snáh smeroval však aj na východ k Bulharsku. Juhoslovanské zjednotenie malo byť súčasťou tzv. Balkánskeho zväzu, ktorý by sa mohol aktívnejšie vzoprieť voči Turkom. K jeho vzniku mal dopomôcť vznik srbsko-bulharského štátu, ktorému predchádzalo rokovanie medzi kniežat'om Michalom a Bulharmi v Bukurešti v roku 1866. Bulhari o rok neskôr ministromi zahraničných vecí Ilijovi Garašaninovi navrhli vznik Juhoslovanského cárstva, do ktorého realizácie nakoniec neprišlo.⁷¹ Srbský politický program sa naďalej sústreďoval na zjednocovanie „srbských území“ v rámci pôvodného Garašaninovho *Načertanija*.⁷²

Životaschopnosť juhoslovanskej myšlienky koncom 19. storočia dokazovala aj aktívna činnosť zo strany mládežníckych organizácií. V Rakúsko-Uhorsku vzniklo *Mladé Chorvátsko*, *Mladá Dalmácia*, *Mladá Bosna*, ktoré boli inšpirované hnutím *Mladého Talianska* Giuseppe Maciniho predstavujúceho vzor pre rozvoj juhoslovanských zjednocovacích

⁷⁰ K vytvoreniu takejto koncepcie predchádzalo stretnutie chorvátskych a dalmatínskych národovcov so slovinskými liberálmi na Juhoslovanskom kongrese v Ljubljane 1.–3. decembra 1870. Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije I (1918–1988)*. Beograd 1988, s. 3–4.

⁷¹ Papadrianos, Ioannis: *The First Balkan Alliance (1860–1868) and the Bulgarians*. *Balkan studies* 42, 2001, č. 1, s. 15–20.

⁷² Myšlienka juhoslovanskej federalizácie mala v Srbsku aj svojich pokračovateľov. Socialistickými myšlienkami nadchnutí liberáli na čele so Svetozarom Markovićom sústreďovali svoj politický program na vytvorenie balkánskej federácie, ktorej základnú os by tvorila federácia Srbska s Bulharskom. Jej vytvoreniu malo predchádzať vytvorenie najprv tzv. Srbskej federácie (Srbska, Čiernej Hory a Bosny a Hercegoviny), ktorá by bola najprv v konfedačnom vzťahu s Bulharmi. Na Chorvátov však nazerali nedôverčivo. Marković nepopieral spoluprácu s Chorvátmi, avšak jedine za tých podmienok, že budú ich aktivity smerovať k rozbitiu monarchie. Napr. Zorić, Mirijana: *Balkanska federacija – Istorija jeden ideje*. In: *Vojno delo* 70, 2018, č. 4, s. 494–499.

snáh. V samotnom Srbsku sa zase juhoslovanská myšlienka šírila prostredníctvom časopisu *Slovanský jub*, ktorého manifestácie stále viac afirmovali opodstatnenosť juhoslovanskej otázky aj v oficiálnych politických kruhoch. K neskoršej afirmácii juhoslovanskej myšlienky prispeli balkánske vojny (1912–1913), ktoré po rozšírení územných ziskov Srbského kráľovstva predstavovali završenie zjednocovania srbských teritórií.⁷³ Jedinou zábranou, ktorá stála v ceste k juhoslovanskému zjednoteniu, tak bolo na začiatku 20. storočia už iba Rakúsko-Uhorsko.

Literatúra

Pramenná literatúra

- Havlíček, Karel: *Slovan a Čech*. In: Zdeněk V. Tobolka: Politické spisy Karla Havlíčka Borovského. Díl I. Praha 1900 s. 28–103.
- Herder, Johann G.: *Vývoj lidskosti*. Praha 1941.
- Ribay, Jur. *Projekt na založenie ústavu alebo spoločnosti slovensko-českej medzi Slovákmi v Uhorsku*. In: Miroslav Dudok – Michal Kovačka (ed.): *Jur Ribay 1754–1812 život, dielo, doba*. Martin, 2007, s. 103–109.
- Rieger, František L.: *Rakouští Slované a Maďaři*. Praha 1906.
- Rosenbaum, Karol: *Listy Ľudovíta Štúra II*. Bratislava 1956.
- Rotnág, Josef: *Češi a Slováci: vzpomínky a úvahy nad dopisy a zápisky z let 1907–1918*. Praha 1945.
- Strossmayer, Josip J.: *Politički spisi*. Zagreb 1971.

Recentná literatúra

- A. Latínka:
- Blažević, Zrinka: *Ilirizam prijie ilirizma*. Zagreb 2008.
- Černý, Václav: *Vývoj a zločiny panslavismu*. Praha 1995.
- Dominik Hrodek (ed): *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha 2004.
- Doubek, Vratislav: *Česká politika a Rusko (1848–1914)*. Praha 2004.

⁷³ Гулић, Милан: *Југословенска држава (1918–2006)*. Београд 2023, s. 18–19.

- Doubek, Vratislav: *Latentní čecho-slovakismus jako téma politizace liberálních elit 19. století*. In: Adam Houdek – Michal Kopeček – Jan Mervart (ed): *Čecho-slovakismus*. Praha 2019.
- Hroch, Miroslav: *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha 1986.
- Jóna, Eugen: *Pavel Doležal a jeho gramatika*. Slovenská reč 43, 1978, č. 5, s. 257–261.
- Korunić, Petar: *Jugoslaviizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu (1835–1875)*. Zagreb 1989.
- Lauer Reinhar: *Studije i rasprave*. Zagreb 2002.
- Melichárek, Maroš: *Vuk S. Karadžić: Srbi všeti a všade. Od juboslovanstva k myšlienke „Veľkého Srbska“*. Theatrum historiae 8, 2011, č. 6, s. 227–243.
- Novotný, Jan: *Češi a Slováci za národního obrození a do vzniku československého státu*. Praha 1968.
- Papadrianos, Ioannis: *The First Balkan Alliance (1860–1868) and the Bulgarians*. Balkan studies 42, 2001, č. 1, s. 15–20.
- Pekar, Martin – Jančura, Mikuláš – Melichárek, Maroš: *Československo a Juboslavia: Medzi ideologickými prienikmi, kultúrnou dynamikou a historickými interakciami*. Košice 2024, s. 22–36.
- Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije I (1918–1988)*. Beograd 1988.
- Rizvić, Muhsin: *Između Vuka i Gaja*. Sarajevo 1989.
- Stehlík, Petr: *Bosna, Zach i Načertanije: O nekim aspektima programa Ilije Garašanina iz 1844. godine*. Slavistika 18, 2014, s. 359.
- Timura, Viktor: *Generácia Všetlavia*. Bratislava 2018.
- Vlček, Radomír: *Panslavismus a národy habsburské monarchie. Úvod do problému*. In: Dominik Hrodek (ed): *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, dezi-luze a realita*. Praha 2004, s. 9–20.
- Vlček, Radomír: *Panslavismus a slovanství jako opory ruské imperiální vize 19. a 20. století*. In: Helena Ulbrechtová (ed.): *Ruské imperiální myšlení v historii, literatuře a umění*. Praha 2015, s. 47–58.
- Wollman, Frank: *Český slavismus, jeho minulost a program*. In: Macůrek, Josef: *Slovanství v českém národním životě: sborník úvah profesorů Masarykovy univer-sity*. Brno 1947, s. 224–241.
- Wollman, Frank: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936.
- Wollman, Frank: *Slavismy a antislavismy za jara narodů*. Praha 1968.
- Zorić, Mirijana: *Balkanska federacija – Istorija jeden ideje*. Vojno delo 70, 2018, č. 4, s. 494–499.
- Žáček, Václav: *Počátek a rozvoj kapitalismu – vznik novodobých národů*. In: Václav Žáček – Veselin Starčević: *Dějiny Jugoslávie*. Praha 1970, s. 258–266.

В. Cyrilika:

Гулић, Милан: *Југословенска држава (1918–2006)*. Београд 2023.

Екмечић, Милорад: *Стварање Југославије (1790–1918)*. Београд 1989.

Зундхаусен, Хоам: *Историја Србије од 19. до 20. века*. Београд 2008.

Крстић, Василије: *Бискуп Штросмајер Хрват, великохрват или Југословен*. Нови Сад 2021.

Павловић, Драгољуб. *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848 и 1949*. Београд 1904.

Шиншић, Фердо: *Југословенска Мисао: Историја идеје југословенског народног уједињења и ослобођења од 1790–1918*. Београд 1937.

Internetové zdroje

Kollár, Ján: *O literárnej vzájomnosti*. Zlatý fond denníka SME 2008,

http://zlatyfond.sme.sk/dielo/307/Kollar_O-literarnej-vzajomnosti, prístup 20. 10. 2024.

From Slavisms to States – A Synthesis of the Development of Slavic Movements Preceding the Formation of Czechoslovak and Yugoslav Statehood

The contribution aims to describe, conceptualize, and compare the main developmental processes and tendencies that led to the formation of Czechoslovak and Yugoslav statehood in the 19th century within their broader Slavic dimension. The various concepts seeking an imagined Slavic unity in both developmental areas were shaped against the backdrop of activities conditioned by a shared tribal identity. However, their internal structure was not as straightforward as it appeared on the surface. They embodied a series of mutual inter-Slavic and intra-Slavic animosities arising from the particular interests of more narrowly defined Slavic ethnic groups. Special attention will therefore be given to key Slavic concepts such as Pan-Slavism, Austro-Slavism, and Pan-Slavic ideals, as well as their related interpretations of the Czechoslovak and Yugoslav ideas in the 19th century.

Keywords: Slavism, Pan-Slavism, All-Slavism, Austro-Slavism, Illyrianism, Czecho-Slovakian idea, Yugoslav idea, Czecho-Slovakism, Yugoslavism

Čeští dobrovolníci v srbské armádě jako básníci a spisovatelé. Příspěvek k 110. výročí začátku Velké války

Václav Štěpánek

Příspěvek je věnován 110. výročí vypuknutí Velké války, která, jak známo, začala velmi neúspěšnými útoky c. k. armády na Srbsko. Literatura českých účastníků Velké války je velmi košatá, a to jak těch, kteří psali o své pouti v rámci c. k. armády, tak těch, kteří z nejrůznějších důvodů přešli na stranu trojdohody, která bojovala proti jejich „širší vlasti“, a vrátili se domů, na rozdíl od těch prvých, ověnění gloriolou hrdinů. Těch, kteří přispěli k rozbití staré monarchie a k vytvoření nového československého státu. O této literatuře bylo napsáno mnohé, a zdálo by se, že k tomu již není příliš co dodat. Něco však přece chybí: totiž představení děl těch českých autorů, kteří bojovali na Balkáně v srbské armádě. Ať již hned od prvních týdnů rakousko-uherské agrese, nebo teprve později, na soluňské frontě. Nebylo jich tolik jako spisovatelů z ruských legií. Ovšem v srbské armádě bojovalo jen něco více než 3 000 Čechů, a z nich byla ještě více než polovina těch, kteří sice tvořili součást srbské armády, nicméně dobrovolnické divize, budované z jihoslovanských a českých zajatců v Rusku. Z těchto Čechů nakonec stejně na počátku roku 1917 většina přešla do československých legií na Rusi. Samozřejmě, těžko se mohou legionářští spisovatelé ze srbské armády srovnávat s těmi, kteří popisovali své zážitky z války na Balkánu z druhé, rakousko-uherské strany – s již etablovanými spisovateli či žurnalisty, jako byli Egon Ervin Kisch, Stanislav Kostka Neumann, Jaromír John, Rudolf Weiner, Karel Sellner či Jaroslav Křenek. Z per srbských legionářů také nevzešel žádný pravý, „válečný román“. Autobiografickým románem bychom snad mohli nazvat dílo Jeronýma Holečka, syna slavného spisovatele Josefa, které ovšem popisuje až víceméně poválečné příhody bývalých „srbáků či arnautů“, jak se srbským legionářům někdy také

říkalo. Přesto však lze vyzdvihnout některé vzpomínkové knihy, zejména pak brněnského autora Lva Švyhnose (1885–1954) či Středočecha Melichara Houžvického (1883–1929), kteří působili v srbské armádě od první dnů války. Díla obou mají místy pro tento typ literatury nebývalé umělecké kvality, a jejich popisy krajiny svou mistrností předčí i velká jména legionářské literatury. Podobnou vlastností netrpí čistě popisná práce prvního české legionáře vůbec, Františka Kryštofa (1891–1960), jenž však byl ve své době ceněným legionářským básníkem, pravda, někdy až přespříliš epickým. Jako skutečně velkého básníka soluňské fronty lze označit zejména Miloše Wurma (1892–1918). Lze tak ovšem učinit pouze na základě několika dochovaných básní. Nadaný literát padl v posledních týdnech války a větší část jeho literární pozůstalosti byla nenávratně ztracena. Nebyl ostatně jedinou velkou ztrátou české literatury. Summa summarum, díla Čechů ze srbské armády jsou sice v rámci obsáhlé legionářské literatury spíše marginální, ale mají v ní své pevné místo.

Klíčová slova: Velká válka, čeští legionáři v srbské armádě, Soluňská fronta, legionářská literatura

V posledních letech jsem se hodně věnoval různým aspektům velké války na Balkáně. Vlastně mně k tomu přivedl fotografický válečný deník jednoho z účastníků války, nadporučíka c. k. armády Hynka Doležala, který mi přinesl jeho vnuk a můj vzácný přítel Ing. Aleš Máchal, jeden ze zakladatelů československé ekopedagogiky. Doležal působil od roku 1914 na Balkáně, byl v říjnu 1915 účastníkem společné invaze německo-rakousko-uherských a bulharských vojsk do Srbska, dobývání Lovčenu v roce 1915 a albánského tažení rakousko-uherské armády do roku 1918. To vše, spolu s fotografiemi z měst a vesnic, kterými procházel a v nichž jeho horská brigáda působila, zachytil na svých fotografiích, protože to měl vlastně jako zásobovací důstojník na starosti. Jakmile jsem deník uviděl, bylo mi hned jasné, že mám v ruce poklad, který si nemohu nechat jen pro sebe, a rozhodl se z něj něco vydat. Problém byl v tom, že k fotografiím bylo minimum popisek a už vůbec žádné skutečné deníkové záznamy. Minuciózní práce, při níž jsem procházel válečné schematismy či studoval pohyby vojsk při jejich operacích na Balkáně mně nakonec přivedla i k pročítání dobové literatury, psané perem těch, kteří se těchto bojových operací účastnili, ať již na straně

centrálních mocností, nebo na straně dohodové. Výsledkem této práce nakonec byly dvě knihy, jedna v češtině a jedna v srbsštině,⁷⁴ a tři výstavy, uspořádané jednak Muzeem Brněnska, jednak šumadijským archivem v Čačaku (kde 20. c. k. horská brigáda bojovala a utrpěla tam ze strany ustupující srbské armády velké ztráty, a odkud pochází také celé řada fotografií ve zmiňovaném deníku), třetí pak ve slovenské Skalici.⁷⁵ Jako vedlejší produkt celé této práce mi pak zůstalo i množství informací, fotografií a dobové literatury nejen těch, co bojovali na straně monarchie, ale také těch, co, mnohdy již na samém počátku války, vstoupili do srbské armády rozhodnutí, ať již ze širších slovanských pohnutek, z obdivu k Srbsku či ať již z odporu proti monarchii, která po porážce Osmanské říše v roce 1912 přejala, jak napsal v německém sociálně demokratickém týdeníku *Die neue Zeit* Karl Kautsky, roli evropského umírajícího muže⁷⁶ a také se tak chovala, bojovali proti své bývalé širší vlasti, jakkoli se to tehdy mohlo zdát z hlediska budoucnosti naprosto bláznivé. O vzniku samostatného českého státu tehdy vůbec nikdo nepřemýšlel, byť většina spisovatelů legionářské literatury tento konstrukt do svých rozhodnutí později transponovala. Proto také vznik-

⁷⁴ Viz Štěpánek, Václav: *Deník nadporučíka c. k. armády z let 1914–1918. Obrázky českého důstojníka Hynka Doležala z balkánského bojiště Velké války*. Brno: Matice moravská a Muzeum Brněnska, 2019, 160 s. ISBN 978-80-87709-26-9; týž: *Сликe ca балканског ратишта. Ратни дневник чешког официра Хинeка Дoлeжaлa*. Чачак: Међуопштински архив Чачак, 2019, 180 s. ISBN 978-86-80609-70-6; také týž: *Ратни дневник пораженoг. О чему гoвoрe сликe и записи чешког официра аустроугарскe војскe ca балканског ратишта?* In: Лубoдpaг П. Ристић: *Велики рат 1914–1918. у мeмoаримa и ратним дневницима*. Ниш: Народни музеј Ниш, 2020, s. 253–266.

⁷⁵ Štěpánek, Václav: *Obrázky z balkánského bojiště. Výstava fotografií z deníku nadporučíka c. k. armády Hynka Doležala z let 1914–1918*. Brno: Muzeum Brněnska, vila Löw-Beer, 2. 12. 2021 – 30. 4. 2021, tamtéž také Mohyla míru, 16. 6. 2022 – 30. 10. 2022; týž: *Slike sa Balkanskog ratišta. Ratni fotoalbum českog oficira Hineka Doležala*. Čačak: Међуопштински архив, 9. 6. 2022 – 30. 11. 2023; týž: *1. svetová vojna. Obrázky z balkánského bojiště*. Záhorské muzeum Skalica 17. 10. 2024 – 31. 1. 2025

⁷⁶ *Die neue Zeit* XXXI–2, č. 34, 24. 5. 1913, s. 265. Citováno podle Kolejka, Josef: *Balkánská otázka 1908–1914*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1979, s. 120. V překladu takto: „Evropské Turecko mizí a na jeho místo nastupuje Rakousko, aby nyní ono hrálo roli ‚nemocného muže‘.“

la např. má obsáhlá studie o české stopě v srbské armádě na soluňské frontě,⁷⁷ proto také tento příspěvek. Nepovažuji se za literárního vědce, byť bych k tomu i měl školení, proto je to příspěvek spíše historický, nicméně o literárních dílech těch autorů, kteří působili v srbské armádě.

Literatura českých účastníků Velké války je velmi košatá, a to jak těch, kteří psali o své pouti v rámci c. k. armády, tak těch, kteří z nej-různějších důvodů přešli na stranu trojdohody a vrátili se domů, na rozdíl od těch prvých, ověnění gloriolou hrdinů. Těch, kteří svým vojenským působením přispěli k rozbití staré monarchie a k vytvoření nového československého státu. O této literatuře bylo napsáno mnohé, a zdálo by se, že k tomu již není příliš co dodat. V drtivé většině jsou to však práce, zabývající se literaturou členů ruských legií. Jistě, ta je také nejkošatější a dala české literatuře velké autory (máme na mysli autory románů, novel či dramat, nikoli literatury vzpomínkové) jako byl Rudolf Medek, Josef Kopta, Jaroslav Kratochvíl, František Langer či dnes již méně známé, jako Jaroslav Šauer, Emil Kaláb a další. Jejich díla ve své době výrazně ovlivňovala české literární dění, byť ne všechna, včetně prací těch autorů, kteří byli považováni za téměř nedotknutelné, jako byl např. Rudolf Medek, byla kritikou přijímána s nadšením, zejména pro své jednoznačné zaměření, mnohdy romantické zápletky a apologii legií a jejich mužů „bez bázně a hany“.⁷⁸ Díly českých autorů, kteří bojovali na Balkáně v srbské armádě, se však nikdo, pokud je mi známo, nezabýval, s výjimkou Jana Springera (1893–1978) a jeho spíše biblio-

⁷⁷ Štěpánek, Václav: *Česká stopa na soluňské frontě*. In: Verica Koprivica – Aleksandra Korda-Petrović – Václav Štěpánek: *Od Moravy k Moravě IV / Od Morave do Morave IV*. Novi Sad: Matica srpska, 2024 (zatím on-line), s. 51–127.

⁷⁸ Velice zajímavou přehledovou studií o legionářské literatuře napsal literární historik z Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity Jirí Poláček (*Legionářská literatura*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1994), v níž analyzoval zásadní beletristická díla legionářských autorů včetně dobové literární kritiky. Medka podle Poláčka František Xaver Šalda přímo dehonestoval: „*Medkova legionářská pentalogie je barvotisk hors concours. Papírové typy á la Budecius, kteří se z dekadentů převárují vodovou procedurou v čínorodé nacionalisty a vlastence, slavyjanofilové zažraní do své chiméry doslova až ke zblbnutí, takže jim nestačí nechat se zničit rozvrácenou degenerovanou ruskou samičkou, nybrž musí se ještě nádatkem utopit v ruském moři, jsou figury, které čekají jen na svého komickebo básníka, který by je zasadil do karikaturní frašky politické...*“ Tamtéž, s. 3.

grafické knihy nazvané *Ohlasy světové války na Balkáně v české literatuře* z roku 1935,⁷⁹ kterou ve třetím díle kolektivní monografie *Od Moravy k Moravě* mj. představila Aleksandra Kordová- Petrovičová.⁸⁰ Příznějme ovšem také, že spisovatelů „z pohledu srbské strany“ bylo nesrovnatelně méně, než těch, kteří prošli ruskými legiemi, a také skutečná beletristická díla blízká románu mezi nimi až na malé výjimky prakticky nebylo.

Na druhé straně je však nutno předestřít, že oproti sedmdesátitísíčovým ruským legiím v srbské armádě bojovalo jen něco více než 3 000 Čechů, a z nich byla ještě více než polovina těch, kteří sice jistou dobu tvořili součást srbské armády, nicméně nikoli balkánské. Šlo o dvě srbské dobrovolnické divize, budované z jihoslovanských zajatců c. k. armády v Rusku, do níž se, vzhledem k nedůslednému, liknavému a ruskými úřady omezovanému náboru do československého vojska přihlásily stovky Čechů, jak prostých vojáků, tak bývalých c. k. důstojníků, kteří v těchto divizích tvořili podstatnou část nižšího velitelského

⁷⁹ Springer v té době působil jako středoškolský profesor v Šumperku, po záboru pohraničí v roce 1938 přešel do Olomouce. Kromě zmíněné literárně historické publikace se věnoval zejména regionální historii.

⁸⁰ Корда-Петровић, Александра: *Балкански фронт у делима чешких писаца*. In: Václav Štěpánek – Ladislav Hladký (eds.): *Od Moravy k Moravě / Од Мораве до Мораве III*. Z historie česko-srbských vztahů / Из историје чешко-српских односа. Brno: Maticе moravská ve spolupráci s Maticí srbskou 2017, s. 144–161. A. Kordová-Petrovičová ovšem ve své studii analyzoval literaturu těch autorů, kteří byli již před válkou hotovými spisovateli a jejichž práce měly vysokou literární úroveň. Zároveň se jednalo o autory, kteří sloužili v c. k. armádě (Jaromír John, Stanislav Kostka Neumann, Rudolf Weiner).

⁸¹ Z příslušníků srbské dobrovolnické divize, později dobrovolnického sboru, nejlépe ve svých publikacích, založených sice na vlastních vzpomínkách, ale vypracovávaných z pramenů a také vzpomínek dalších účastníků, situaci českých dobrovolníků popsali Jiří Čermák (1884–1955) (*Věrnost za věrnost. Čechové v srbské divizi v Dobruďži v r. 1916*. Praha-Karlín: Vesmír, nakladatelská a vydavatelská společnost s r. o., 1921; *Naši v srbské armádě*, Praha-Vršovice: nákladem Památníku odboje, 1924) a Rudolf Hradský-Hoffman (1892–1978) (*Historie československých dobrovolců v srbské armádě za světové války*. Praha: Klub vojenské historie, 1971), z recentních autorů se zevrubně zabýval činností Čechů v srbské dobrovolnické divizi Dalibor Vácha (*Čechoslováci v Dobruďži: sonda do každodenního života a vnímání vojáků na polozapomenuté frontě první světové války*. Slovanský přehled 96, 2010, č. 1–2,

kádrů.⁸¹ Z těchto Čechů⁸² nakonec stejně na počátku roku 1917 většina přešla do československých legií na Rusi.

Byli mezi nimi později autoři zajímavé memoárové literatury, v případě Vitalije Vaise⁸³ přímo drsné memoárové tetralogie *B. O. S.–Bojovníci, Oběti, Spekulant* (Praha: Česká beletrie, 1932), v nichž české působení v první srbské dobrovolnické divizi a její bojové vystoupení v létě roku 1916 hraje hlavní roli v druhém díle této válečné epopoje. Kniha, psána ich formou není rozhodně prostou autobiografií autora působení v legiích. Není jen vskutku mistrným líčením bojových akcí, jichž se spisovatel jako tehdy třicetiletý podporučík srbské armády účastnil. Je plna smutných popisů válkou postižené krajiny,⁸⁴ jednoznačnými

s. 217–240; týž: *Po boku srbských bratří: Čechoslováci v srbské dobrovolnické divizi v Dobruđžji za první světové války: sonda do každodennosti jejich života*. In: Václav Štěpánek – Ladislav Hladký (eds.): *Od Moravy k Moravě / ОА Мораве до Мораве III. Z historie česko-srbských vztahů / Из историје чешко-српских односа*. Brno: Maticе moravská ve spolupráci s Maticí srbskou, 2017, s. 49–81; také Штепанек, Вацлав: *Прилог проучавању чешко-српских веза: Чеси и Срби из аустроугарских земаља у првој српској добровољачкој дивизији на фронту у Добруђи*. In: Václav Štěpánek (ed.): *Současná srbská a česká slavistická bádání / Савремена српска и чешка славистичка истраживања*. Brno: Ústav slavistiky Masarykovy univerzity, 2021, s. 49–64.

⁸² Slovenským důstojníkem mezi nimi byl, pokud je nám známo, pouze Rudolf Viest (1890–1945), později také jediný slovenský generál v československé armádě, za války ministr československé exilové vlády a v roce 1944 velitel slovenského národního povstání, zajatý německou armádou a popravený ve Flossenbürgu pravděpodobně v únoru 1945.

⁸³ Josef Vitalij Vais (1886–1942) působil v I. srbské dobrovolnické divizi, odkud přešel do československého vojska na Rusi, když před tím přijal pravoslaví a spolu s ním druhé jméno Vitalij. Po válce zůstal v československé armádě. Jako plukovník generálního štábu působil po okupaci v roce 1939 v odbojové organizaci Obrana národa. Byl zatčen a popraven v Plötzensee. Viz mj. <https://legie100.com/krev-legionare/132512/>.

⁸⁴ „Není tu živé duše. Všechno uprchlo a kdesi se ukrylo před děsem války. Vesnice stojí smutně v bédných rozvalinách uprostřed žalostného ticha. Z hospodářských budov vidíš jen zaouchané zdivo bez střech a ze stromů trčí k nebi jen obořelé pahýly. Trčí v ponurém gestu, jako když mlčky brozí výsotě za to, že dopustila tuble bídu. Ze zbrad i z návsi zmizelo všechno ptactvo. I to nejvěrnější – vrabci. Život stojí, je zhaslý. Vzduch páchnе zchládlým popelem. U žlabu, kde osadníci napájeli dobytek, padá z trubky nerušeně voda. Voda teče jako dřívě. Je válka, ale voda zívá, jako by byl mír...“ Vais, V: *B O S*. Kniha druhá, s. 91.

sympatiemi k prostému srbskému vojákovi (ale také k bulharskému, stojícímu v protějších zákopech), i celkem nemilosrdných odsudků všech poklesků jak českých dobrovolníků, tak také srbského a především rumunského velení a jeho operetních důstojníků šlechtického původu, schopných obětovat bez mrknutí oka stovky svých mužů v nesmyslně vedených útocích,⁸⁵ včetně neschopnosti ruského velení, v jehož důsledku se dobрудžská ofenzíva stala pro dobrovolníky v srbské divizi pravou katastrofou.

Jen menší část příslušníků ve dvou srbských divizích na Rusi nakonec zůstala a s jejich zbytky se dostala složitými cestami na soluňskou frontu, a okusila i tamních bojů. Byl mezi nimi i Jeroným Holeček (1891–1941),⁸⁶ syn slavného spisovatele, jehož částečně autobiografické dílo *Návrat* (Brno: Moravský legionář, 1933) by vzhledem k nejrůznějším, obvykle však skutečně prožitým zápletkám, včetně milostných dramát, bylo možno nazvat memoárovým románem. Jde nicméně o dílo, popi-

⁸⁵ „Ve tři hodiny ráno posílá velitel pluku celou naši jízdu do rozpoložení praporu podplukovníka Brkiće. Ten přichází k pluku teprve v poslední dny. Do té doby byl v Oděse. Odykával si tam trest. Pro malíčkost. Udupal k smrti vojáka, který stál na stráží v noci a Brkiće nepozdravil; Byla taková tma a stráž neviděla...“ Tamtéž, s. 85. „Hledíš s úžasem na strniško. Bylo žluté, teď je děravé a modré. Přebarvila je půda, přebarvila je modrá uniforma. Před chvílí byla seřaděna, teď je rozmetána a leží v kouři a krvavé kaši. A sto kroků od ní stojí brigádýr... Je to ochotný brigádýr. Ochotně mi vysvětluje situaci. Ale já najednou neposlouchám. Není třeba vysvětlení... Odcházím také proto, že vidím brigádýra zblízka. Má salonní uniformu, dív ne lakýrky, ... a manželky se zlatými knoflíčky. Tohle je rumunská válka a on má žato, že je to ples. On si myslí, že je to poutřová střelnice...“ Tamtéž, s. 81–82.

⁸⁶ Jeroným Holeček se z ruského zajetí přihlásil do budovaného srbského dobrovolnického sboru, kde byl zařazen do druhé dobrovolnické legie (do bojů v Dobrudži tedy nezasáhl), s jejímiž zbytky se na konci roku 1917 dostal na Soluňskou frontu, odkud pak, na jaře 1918, byl spolu s většinou dalších českých „Solunců“ přeráženo do budované čs. střelecké brigády ve Francii, a nakonec přesunut do vznikajících italských legií, s nimiž pak bojoval na Slovensku proti maďarské intervenci. Po válce Holeček zůstal v armádě, kde dosáhl hodnosti majora. Do zálohy odešel v roce 1925 a věnoval se nadále novinářské činnosti, přičemž armáda patřila k častým objektům jeho zájmu. V roce 1938 byl znovu mobilizován, jeho zdravotní stav mu ale nedovolil zapojit se později do odboje jako řada jeho legionářských přátel, zemřel 11. ledna 1941. Více o něm, nejspíš z pera jeho syna JUDr. Pavla Holečka v knize Holeček, Jeroným: *Návrat. Kus legionářské historie*. Praha: Epoque, 2019, s. 468–472.

sující až období konce války, jež autor strávil v italských legiích, resp. dobu do odjezdu legií z Itálie. Lze v ní nalézt reminiscence na působení v srbské armádě, a to jak u srbské dobrovolnické divize v Dobrudži, tak na soluňské frontě, včetně celé řady autentických postav, někdy přímo jmenovaných, jindy, jako v případě hlavního hrdiny knihy, jímž vypravěč učinil Jana Garaje, pod pseudonymem.⁸⁷ Kniha je prošpikována mluvou legionářů, používajících italštiny, francouzštiny, ruštiny, polštiny a zejména srbštiny, jíž Holeček, na rozdíl od většiny autorů, o nichž budeme mluvit dále, citoval zcela bezchybně, včetně nejrůznějších frazémů.⁸⁸

Podíváme-li se po autorech, kteří v srbských službách působili od počátku války, ba vstoupili do nich ještě den před vyhlášením války, nalezneme pouze dva: Františka Kryštofa a Melichara Houžvice. František Kryštof (1881–1960), nedostudovaný právník působící před válkou v Bělehradě jako bankovní úředník, do srbské armády vstoupil hned 28. července 1914 a stal se, díky svým vojenským zkušenostem

⁸⁷ Prototypem hlavního hrdiny je podle reminiscencí v knize učiněných bezesporu Josef Dřímál O něm viz níže v příspěvku. V knize epozodicky vystupují např. František Melichar, Jirí Jelínek, Sergěj (rodným jménem Jan) Ingr, či Alfréd Soukup. O nich více různě např. v kapitole Štěpánek, V.: *Česká stopa na soluňské frontě*.

⁸⁸ Holeček srbsky zřejmě uměl ještě od svého otce či jeho srbských přátel. Je totiž zajímavé, že žádný z autorů, kteří působili v srbské armádě od počátku, a do svých knih tu a tam srbštinu včetně např. guslarských zpěvů vkládali, tak nečinili bezchybně, často si pomáhali i „posrbštěnými“ českými slovy. Za života Jeronýma Holečka ovšem vyšel pouze první díl románu. Holeček ale napsal i jeho pokračování – II. díl *Bitka u Miškovce 1919 (Domáci kas legionářské historie)* a III. díl, nazvaný *Zárubův oddíl (Obraz z bojů o Slovensko roku 1919)*, v nichž se vyrovnával s dalším působením italských legionářů v Československu, zejména v bojích s Maďarskou republikou rad v roce 1919. Tato publikace, která vyšla v roce 2019 po značném úsilí Holečkova syna Pavla (k tisku byla připravena již před Jeronýmovou smrtí, z jejího plánovaného vydání v nakladatelství Čin, s předmluvou spisovatele Karla Nového, ovšem po komunistickém převratu sešlo), ale byla i ve své první části redaktory upravena, zejména byly důsledně přeloženy všechny srbské i další cizojazyčné citace (přitom sám J. Holeček již ve vydaném prvním dílu z roku 1933 většinu těchto pasáží v závorkách přeložil), čímž pozbyla na autenticitě a ztratila legionářský jazykový pel.

z habsburské armády, hned velitelem dělostřelecké baterie, později, v září 1914, byl vzhledem ke znalosti kotorského opevnění, v němž sloužil v roce 1910 jako jednoroční dobrovolník, přeložen do černo-horské armády, v níž jako nadporučík velel baterii těžkého černo-horského dělostřelectva na Lovčenu. Po rozpadu černo-horské armády se vrátil k srbské armádě, ve které pak působil jako zpravodajský důstojník štábu 2. srbské armády, později, na soluňské frontě, povýšil do funkce zpravodajského důstojníka generálního štábu srbské armády. Byl také jedním z organizátorů přesunu českých dobrovolníků ze soluňské fronty do formujícího se československého vojska ve Francii.⁸⁹ Jeho kniha *Lovčen. Srbsko, Albanie, Soluň, 1914–1918* (Hradec Králové 1927) má ovšem spíše vojensko-dokumentární hodnotu pro historii českého odboje v Srbsku, vlastních osudů dobrovolníků si v publikaci všímá minimálně, ostatně, s výjimkou prvního válečného roku působil spíše v zázemí a vzhledem k tomu, že v rozhodujících momentech sloužil v černo-horské armádě, nemusel prodělat ani strastiplný pochod přes Albánii.

To kniha Melichara Houžvice (1883–1929), působícího pod nom de guerre Bogdan Jurišić, *Se Srby a komity. Z deníku srbského dobrovolce* (Praha: Za svobodu, 1928), je v tomto smyslu o poznání zajímavější, neboť Melicharovy válečné osudy byly dramatické, jak doba sama. Při rakouské okupaci Bělehradu přišel tento český bělehradský obchodník o svůj obchod, jeho rodina se musela skrývat před rakouskými četníky u srbských přátel, po říjnové ofenzivě v roce 1915 pak v Leskovci. On sám prodělal v dubnu 1915 tyfus, během ústupu přes Albánii byl těžce zraněn při jedné ze srážek s horskými albánskými kmeny, přesto dokázal přejít

⁸⁹ Ne všichni „srbští Češi“ však měli takové štěstí, jako on. „*Na posádkovém velitelství v Bělehradě dostal jsem na svoji přihlášku sice vyhýbavou odpověď, avšak nedal jsem se odradit a skočil do vojenského povozu, dostal jsem se k veliteli dunajské divize. Byl jsem vlídně přijat a bez průtahů zařazen k 5. dělostřeleckému pluku... Doraziv na místo určení, vyspal jsem se na slámě pod vozem. Ráno jsem se ohlásil veliteli a ačkoli jsem dosud úředně neměl nijaké hodnosti, přece jen jsem byl ihned přijat mezi důstojníky... Ihned mne také vystrojili; jeden mi daroval čapku, druhý bluzu třetí šavli a již jsem byl jejich.*“ Kryštof, František: *Lovčen. Srbsko, Albanie, Soluň, 1914–1918*. Hradec Králové 1927, s. 68–69. Mnozí z těch, kteří se rozhodli podpořit svou novou vlast, často museli čekat na zařazení do armády v internačních táborech, nebo byly včlenění do oddílů komitů.

se svými zraněnými druhy přes sedlo Čakor a Andrijevicu do Podgorice, přeplavit se lodí přes Skadarské jezero do Skadaru, přejít k přístavu Shëngjin (San Giovanni di Medua), odkud se plavil na anglické lodi do Tunisu. Loď byla nicméně torpédována a Houžvic se zachránil s několika dalšími zraněnými na improvizovaném prámu a na moři pak strávil dva dny, než je našel francouzský křižník a konečně dopravil do francouzské nemocnice v tuniské Bisertě. Z Tunisu byl po vyléčení přepraven na soluňskou frontu, kde hned v prvních bojích utrpěl opět těžké zranění. Navíc sloužil v komitském dobrovolnickém oddíle, nasazovaném do těch nejtěžších situací, jemuž velel slavný Vojin Popović, vojvoda Vuk. Jako jeden z mála Čechů v srbské armádě se na jaře 1918 nepřihlásil do budovaného československého vojska ve Francii a zůstal se srbskou armádou až do konce, po válce pak ještě nějakou dobu působil jako velitel pohraniční stráže v Báčce. Jeho kniha je typickým příkladem memoárové literatury té doby, v níž nechybí napětí a skutečně dobrodružné, byť pravdivé momenty, včetně líčení jeho osudů, vystupující v ní i další Češi sloužící v srbském vojsku. Naplněna je obdivem a také soucitem se srbskými osudy, ovšem nezastírá ani sporné momenty, o nichž ani současná srbská historiografie nechce slyšet. Kniha je prostoupená také čistě vojenskými analýzami, bohužel její závěrečná část o průlomu soluňské fronty se z celkového syžetu vymyká, je pouze vojensky teoretická, a o tom, jaká byla v této operaci Houžvicova role, se z knihy nelze dozvědět. Jedná se tedy o typickou memoárovou literaturu, byť některé pasáže svým pojetím připomínají klasický dobrodružný vojenský román.

K těmto dvěma publikacím se druží kniha brněnského rodáka Lva Švyhnose (1885–1954) nazvaná příznačně *Třemi legiemi* z roku 1935 (Brno: Moravský legionář). Autor, zajatý na ruské frontě, totiž nejprve vstoupil do srbské dobrovolnické divize, odkud s jedním jejím praporem odejel přes Archangelsk, Velkou Británii, Francii a Tunis na soluňskou frontu, z níž byl na jaře 1918 spolu s dalšími více než 400 Čechy vypsán do československého vojska ve Francii. Jde z uvedených tří publikací o literárně jednoznačně nejvýraznější dílo, psané skvělým jazykem, se smyslem pro detail i využití humorné nadsázky. Typické pro všechny publikace autorů ze soluňské fronty je jednoznačně idealizované líčení srbských velících důstojníků včetně regenta Aleksandra. Setkání s ním

líčil Švyhnos při cestě na frontu březnu 1917 takto: „Z auta vystoupil důstojník asi třicetiletý, osmahlý, prostřední postavy, elegantního vystoupení; měl černé vlasy, černý, anglicky strážný knírek a skřípec. Oděn byl ve vojenskou uniformu. Tvář jeho, hned na první pohled sympatická, vyjadřovala dobrotu, ale i nezlomnou vůli a energii; pohled jeho byl velmi příjemný, ale pronikal až na dno duše. Oslovil nás lahodným hlasem, vyslovil upřímné potěšení nad naším příjezdem a radost nad tím, že v praporu jest tolik ‚bratří Čechů‘. Zmínil se o poměrech na frontě, o chrabrosti jeho těžce osudem zkušných vojáků, ale zároveň i o tom, že mužstvo jesti v boji, již od roku 1912 trvajícím, značně vyčerpáno a zemdleno a že očekává od nás, že přineseme nový život a zvláště morální vzpruhu do jeho řad...“⁹⁰ K nižším srbským důstojníkům již projevovali autoři i kritické výhrady, vždy však je dovedli omluvit: „Se srbskými kolegy snášel jsem se sice dobře, leč nebylo mezi námi skutečného přátelství, neřku-li intimity,“ sděloval Lev Švyhnos, a také vzápětí doplnil proč: „Celkem vzato, nebyla jejich intelligence na příliš vysokém stupni, poněvadž na frontě byli důstojníci nižších hodností velmi často za svoji chrabrost jmenováni z poddůstojníků. Poněvadž Srbsko větší část své intelligence ztratilo v bojích roku 1914 a 1915 a potom při smutném přechodu přes Albánii, tedy si hledělo její zbytek uchovati tím způsobem, že ji přidělovalo k různým velitelstvím buď v etapě, zázemí, v Soluni, nebo na Korfu a dokonce i ve Francii. Na frontě byli z aktivních jen velitelé praporů a důstojníci vyšší, důstojníci nižších hodností byli – až na nepatrné výjimky – většinou důstojníci záložní. Vojáci byli to však otužilí, odvážní a zkušeni, a těch bylo na frontě opravdu zapotřebí.“ Charakterizoval je obecně jako dobromyslné, sangvinistické a zároveň neústupné.⁹¹ Na jedné straně cenil bojové umění oněch nižších velitelů, kteří byli povýšeni z poddůstojnického kádru a byli schopni velice přesně zasvětit nově příchozí do všeho, co se týkalo fronty, kvitoval jejich přesnost, přísnost s spravedlivostí, na druhé straně zdůvodnil i to, co se mu nelíbilo. Tvrdil, např., že jeho velitel roty, povýšený poručík, „měl ale, jako velmi mnozí Srbové, jednu dosti nepěknou vlastnost – že se totiž velmi rád chlubil svými vědomostmi, bobužel nejen

⁹⁰ Švyhnos, L.: *Třemi legiemi*, s. 61.

⁹¹ Tamtéž, s. 77–78.

vojenskými, a tu odkryval značné slabiny vzdělání. Chtěl-li jsem mu proto něco vysvětliti a přivésti ho ke správnému názoru, došlo s jeho strany k nesprávnému pochopení mého dobrého úmyslu a dal mi cítiti svoji vyšší hodnost v tom smyslu, že mi řekl. „Mlč podporučíku, jak můžeš věc znáti nebo ji lépe rozuměti nežli já, poručíku!“ Podobně i velitel druhé čety, a tedy jeho kolega, „*byl mladík domyšlivý na svou hodnost a bledící na mne, jako na nějakého vetřelce. Poznal jsem, nejen, že je proti Čechům zaujat, ale že nikde nebyl a o ničem neví. Domníval se, že vše nejlepší je pouze v Srbsku.*“⁹²

Čeští dobrovolníci v srbské armádě měli také své básníky. První z nich, zmiňovaný již František Kryštof, byl ještě před svým odchodem do Srbska členem slavného kabaretu Červená sedma, a očekávali bychom tedy značnou básnickou erudici. Jeho verše, většinou elegie „tklivého tónu“, vesměs věnované Čechům, ze srbské armády, kteří se konce války nedožili, či padli dokonce až po válce v rámci bojů proti maďarské intervenci (major Jirí Jelínek), jsou však ve velké většině spíše jednoduchými rýmovánkami – „*Pokoj a mír těm, jimž nepřálo štěstí, albánské přebelhati rokliny / kdož padli blodajíce v zkeřehlé pěsti / syrové maso koňské zdechliny*“ (Srbská legie); „*Synečku dobrý mírný a sladký / poklade šlechtné matky / která již v dětství, bladić ti vlásky / do srdce pocit lásky / horoucí k lidem vštípila* – Miloš Wurm) – v nichž mnohdy skutečně epicky, nicméně velmi přesně líčí okolnosti či opěvuje hrdinské činy svých junáků. Typické je například básnění o okolnostech skonu Miloše Wurma v bitvě u Voaziers: *I na tebe tu zkeřza čihá / když po příkeré stráni / v čele své chrabré čety / jež na tvůj povel se zdvihá / útočíš směle / s granátem v dlani / na pruské kulometry*). Tyto jednoduché básně, prodchnuté eminentně protirakouským a slovanským duchem samozřejmě měly ve své době velký vliv a byly populární, dnes však jsou jen historickým svědectvím doby a také nálad pozdějšího československého brigádního generála, a ještě pozdějšího vězně komunistického režimu.⁹³

⁹² Tamtéž, s. 65–66.

⁹³ Básně, uveřejněné zejména v různých legionářských tiskovinách František Kryštof souhrnně vydal ve sbírce *Legie ze Srbska*. Olomouc: R. Promberger, 1926, odkud také výše cituji úryvky.

Za velkého básníka soluňské fronty tak byl již svými spolubojovníky považován zejména Miloš Wurm (1892–1918), pocházející ze známé vlastenecké rodiny z Klobouk u Brna.⁹⁴ Wurm se na soluňskou frontu dostal spolu s přítelem Lvem Švyhnosem, s nímž prodělal cestu z ruského zajetí přes dobrovolnickou divizi až na soluňskou frontu a do Francie. Bohužel jeho literární odkaz lze hodnotit pouze na základě několika dochovaných básní.⁹⁵ Nadaný literát, jenž měl za sebou pár před válkou publikovaných filozofujících esejů o duchu doby a roli mládeže v ní, totiž padl v posledních týdnech války. Větší část jeho literární pozůstalosti byla následně nenávratně ztracena. Nebyl ostatně jedinou velkou ztrátou české literatury. Z dochovaných básní si ale lze udělat představu o přemýšlivém, vzdělaném vlastenci, z nějž válka a zajetí udělalo zasmušilého skeptika, a jemuž novou energii a naději vlilo do žil právě působení v srbské armádě, byť on sám, podle svědectví svých přátel, s tím, že se z války vrátí, nepočítal.⁹⁶ Své pocity ze zajetí vyzpíval např. v básni *Plakalo mládí*:

⁹⁴ Jeho děd Josef Wurm byl poslancem moravského zemského sněmu, prastrýc P. Ignác Wurm, člen vlastenecké družiny kněze a sběratele moravských lidových písní Františka Sušila, byl poslancem říšského sněmu a zakladatelem olomouckého muzea, jeho otec pak ředitelem brněnské banky Slavia. Matka Jindřiška Wurmová, známa jako pacifistka a bojovnice za ženská práva, pracovala v brněnském ženském vzdělávacím spolku Vesna.

⁹⁵ Jeho literárním dílem i životem se zabýval zejména Josef Kudela, který o Miloši Wurmovi vydal dvě publikace, v nichž dochované básně shromažďuje: Kudela, Josef: *Paměti Miloše Wurma*. Brno: Moravský legionář, 1923 a též (ed.): *Legionář Miloš Wurm. Život a dílo*. Brno 1936, s. 102.

⁹⁶ „1. ledna odjíždím s prvním bataillonem do Soluně, na soluňskou frontu, a tam nadejde pro mne ten tak dlouho čekáný okamžik, totiž zařazení do fronty a zúčastnění se boje. Tuším, že odtud se již nikdy nevrátím, že život můj skončí tam,“ psal 30. prosince 1916 Marii Bartošové. Kudela J.: *Legionář Miloš Wurm*, s. 117. Jeho předtucha se na soluňské frontě nevyplnila, ovšem domů se skutečně nevrátil, zahynul ale mnohem později, 24. října 1914, v předvečer vyhlášení Československé republiky, při útoku své čety na kótu 153 u města Vouziers ve Francii. Zabíla jej tlaková vlna při výbuchu granátu, takže na první pohled neměl žádné typické bojové rány. Mladý citlivý intelektuál a nadaný básník, skutečně jediný hodný toho jména ze soluňských dobrovolníků-literátů, rozhodně nebyl prototypem hrdinského legionáře, přesto se stal asi nejznámějším „soluňským Čechem“.

*Plakalo mládí v koutku duše mojí,
Když poznalo, že jeho smrt se blíží,
že v brzkou skončí kratičkou pouť svoji
a místo něho stáří do srdce se vplíží.*

*Sestárla duše, smutek zastřel tváře,
Odumřel smích a zbořily strun mých tóny,
Zapadla na vždy mládí mého záře,
Smuteční branou v duši mé zní zvony.⁹⁷*

Nové vzepětí jeho sil pak přibližuje např. báseň napsaná v srbských zákopecích 13. července 1917.

Napřed

*Napřed! Napřed! Jen divě znělo vzduchem,
Když hnali jsme se na vraba⁹⁸
Zapomněls na vše, boje opit ruchem
A v srdci rostla síla, odvaha.*

*Napřed! Napřed jak bouře kolem znělo,
Vše hnalo se bez bázně, slabosti.
Při hřmění tom se všechno jenom chvělo
A srdce prahlo slávy žádostí.*

*Napřed! Napřed – a v srdci našem plálo
To heslo Svobody a pomsty za vše muka
Jen slavné nadšení ve zracích našich vlálo
A pevně zbraň svou tiskla naše ruka.⁹⁹*

⁹⁷ Kudela, J.: *Paměti M. Wurma*, s. 20.

⁹⁸ Rusismus v básni Miloše Wurma, znamená „na nepřítele“.

⁹⁹ Kudela, J. (ed.): *Legionář Miloš Wurm*, s. 80.

Zástupce velitele „pochodové roty“ během dlouhého přesunu z Ruska na Soluňskou frontu, Jan Hladký, jenž v útlé brožůře *Miloš Wurm. Bojovník za svobodu a mír* (Brno: Moravský legionář, 1926), analyzoval Wurmovy názory i jeho literární dílo, svůj první dojem z tohoto muže nepopisuje příliš lichotivě: „*Když se mi v listopadu 1916 blásil jako velitel čety, politoval jsem ho v duchu. „Co tu chce to dítě.“ Takový byl můj první dojem, který na mne učinil svou útlou postavou, něžným hlasem a důvěřivým pohledem svých zasněných očí.*“ (s. 5). Svůj názor ovšem musel brzy zkorigovat, Wurmovo přesvědčení a filozofické názory, odpovědnost i jeho odvaha jej přímo uchvátily: „... *my legionáři jsme byli všichni vlastenci, ale u mnohých z nás to bylo nadšení povahy čistě citové. M. Wurm pak přes své mládí byl legionářem uvědoměným, byl bojovníkem, který věděl, co činí a proč a za jakým účelem jde v boj. Ačkoliv tehdy naše naděje v osvobození národa byly velmi slabé, přece Miloš Wurm zapřádal s námi stále a stále hovory o tom, co všechno budou muset ve svobodném státě vykonat ti z nás, kteří se vrátí... ve svůj návrat už tehdy nevěřil.*“ Na soluňské frontě se i přes různé bojové zařazení občas potkávali a dělostřelec Hladký přitom s údivem zjistil, že se „chlapec“ Wurm po školení stal „velitelem bombášů“, což byli vybraní odvážní jedinci, kteří měli za úkol pronikat co nejdříve k nepřátelským zákopům, aby svými granáty razili cestu pěchotě. „*Ty a bombáš?*“, nevěřil Hladký, načež mu jeho spolubojovník odpověděl: „*Málo naplat, musím, jinak se z téčto čuk* (srb. = strmý skalnatý vrchol, srbská armáda totiž zaujímal na soluňské frontě málo přístupné hřebeny pohoří Nidža a po ofenzivě na podzim roku 1916 také příkré svahy kolem Černé řeky v makedonském Mariovu – pozn. V. Š.) *nedostaneme.*“ „*Už tehdy jsem si myslil,*“ pokračoval Hladký ve svém obdivném líčení svého přítele – „*s takovou se věru do vlasti nevrátíš.*“¹⁰⁰

Odvaha i nadšení Miloše Wurma samozřejmě působily i na srbské důstojnictvo a mužstvo, takže „*u praporu po krátkém čase byl velmi vážen pro svou ryzí povahu, pro chladnokrevnost, odbodlanost, statečnost a přesnost od všech důstojníků. Že byl spravedlivý, energický a dobrotivý, byl milován od svého mužstva...*

¹⁰⁰ Hradil, Jan: *Vzpomínky na poručíka Miloše Wurma*. In: Josef Kudela (ed.): *Paměti Miloše Wurma*, s. 9, 11.

Že jej měl ve vážnosti a lásce velitel naší divize,“ psal po válce František Hladký otci Miloše Wurma, „*pozoroval jsem při posledním diner, které strojil na počest našeho odjezdu* (do Francie – pozn. V. S).“¹⁰¹

Soluňská fronta se objevuje také v knize Rudolfa Procházky *V srbském zajetí*,¹⁰² psané s velkou erudicí. Ta jinak, spolu s druhým dílem *V italském zajetí. O životě v zajateckých táborech, v legii a u Italské domobraně 1915–1920* (Praha: Svaz čs. důstojnictva, 1938) líčí osudy zajatých českých důstojníků, kteří se nepřidali k srbské armádě, přežili přechod Albánie a dostali se jako srbsští zajatci do italských zajateckých táborů a nesouvisí tedy přímo se soluňskou frontou. Jsou to memoáry, místy přecházející až do románové polohy. V jedné své části, kde popisuje odchod sedmi českých důstojníků se zajateckého proudu do srbské armády, se ale přece jenom svým způsobem soluňské fronty dotýká, neboť všichni tito muži nakonec na jižní frontě Velké války skončili. Se strhujícím napětím je v knize líčena vpravdě románová vsuvka pojednávající o neuvěřitelných válečných cestách a osudech jednoho z nich, Josefa Dřímala (1892–1980), rodáka z Žeravic na Hodonínsku. Jeho působení na soluňské frontě sice nebylo dlouhé, nicméně šlo o muže, jenž se jako jeden z mála zajatých důstojníků přihlásil v roce 1915 do srbské armády. Jeho pout’ na soluňskou frontu navíc byla zdaleka nejsložitější ze všech srbských legionářů, a i mezi ostatními příslušníky československého odboje by se stěží našel někdo s podobnými osudy. Dřímál byl totiž na podzim 1915 zajat během boje s bulharskými jednotkami. Bulharská zajatecká správa jej, vzhledem k tomu, že neuměl dobře srbsky, předala rakousko-uherské armádě. Tam byl identifikován svým bývalým spolubojovníkem a odsouzen, jinak být ani nemohlo, k trestu smrti. S pomocí spoluvězně se mu ale podařilo uprchnout a následně se celou zimu hladový, špatně oblečený, vystavený udávání vystrašeného

¹⁰¹ Hladký, František: *O Miloši Wurmovi (Dopis jeho otci)*. In: Josef Kudela (ed.): Brno v boji za svobodu. Sv. 2., Brno 1937, s. 45. První díl tohoto oslavného sborníku brněnských rodáků-legionářů, uvozuje jak básně z pozůstalosti Miloše Wurma, tak lyricko-epická poéma Františka Kryštofa *Miloš Wurm* (In: Josef Kudela [ed.]: Brno v boji za svobodu. Sv. 1., Brno 1935, s. 8–11).

¹⁰² Procházka, Rudolf: *V srbském zajetí. O životě v Něšči a na útěku Albanií 1914–1915*. Praha: Za svobodu, spol. s r. o., 1928.

srbského rolnického obyvatelstva a pronásledovaný bulharskými hlíd-kami skrýval v horách východního Srbska. Přesto se mezi srbskými hospodáři našlo několik odvážných, kteří mu poskytli pomoc. Nakonec se mu, jako jednomu z mála uprchlých zajatců, kteří se o to pokoušeli, podařilo v dubnu 1916 (sic!) přeplavat Dunaj na rumunskou stranu. Ani tam ovšem neměl vyhráno. Nedůvěra k člověku, prohlašujícímu se za důstojníka srbské armády a špatně mluvícímu srbsky nebyla překvapivá. Podobně se mu nedostalo příliš dobrého přivítání ani od českých důstojníků v srbské dobrovolnické divizi v Oděse. Nakonec však i svým hrdinstvím všechny přesvědčil. V bojích na dobrudžské frontě byl jako velitel čtyř těžce zraněn, po vyléčení se s plukem opět přesunul na rumunskou frontu, kde setrval až do října 1917. Se zbytky I. dobrovolnické divize se pak přes Vladivostok dostal na přelomu roku 1917–1918 na Soluňskou frontu a dále do francouzských legií a následně italských legií. Mezi srbskými spolubojovníky byl znám jako Joca Drimalović.¹⁰³

¹⁰³ Tamtéž, s. 192–241. O něm nově také Láník, Jaroslav: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*. Praha 2005, s. 61–62; Balcová, Milena: *Nezlomný legionář Josef Dřimal*. In: Peter Chorvát – Martin Posch et al.: *Československé légie – Slováci – Slovensko*. Bratislava 2022, s. 73–80. Josef Dřimal do srbského zajetí přeběhl dobrovolně s dvěma rotami, jejichž vojáky přesvědčil k cestě do zajetí. Po návratu do nově založeného československého státu bojoval Josef Dřimal spolu s Jiřím Jelínkem proti maďarskému intervenčnímu vojsku na jižním Slovensku a byl přítomnem hrdinské smrti svého přítele. V meziválečné době se živil jako trafikant (sic!). V létě roku 1939 vstoupil Josef Dřimal do odbojové organizace Obrana národa a stal se vedoucím oblasti Bratislava-město, přičemž se mu podařilo vybudovat rozsáhlou síť spolupracovníků. Používal krycí jméno Komita či Joca komita. Organizace pomáhala zejména při převádění uprchlíků přes slovenské území. V roce 1940 byl zatčen slovenskými orgány a uvězněn v Ilavě. V lednu 1941 jej z ilavské pevnosti převezli do Hodonína a předali gestapu. Dřimal pak byl poslán do koncentračního tábora Osvětim, v němž strávil mezi lednem 1943 a lednem 1945 dva roky s označením návrat nežádoucí. V závěru války absolvoval pochod smrti přes Mauthausen a Melk do hornorakouského Ebensee, kde se dožil konce druhé světové války. Jako člen Demokratické strany byl v roce 1953 komunistickým režimem vystěhován z Bratislavy do Křačňa do svým způsobem trestanecké kolonie. Do Bratislavy se mohl vrátit po rehabilitaci teprve v roce 1960. Až do téměř osmdesáti let pak musel pracovat jako pokladník Jednotného rolnického družstva Prievoz. Osudy nehodné válečného hrdiny první i druhé světové války, leč nikterak výjimečné.

Svým způsobem by bylo možno označit za soluňského autora také spisovatele skrývajícího se pod pseudonymem Václav D. Michalovic. Jeho jméno se nám nepodařilo zjistit, on sám podle záznamů Jana Springera sloužil na Balkáně v rakouské armádě a po zajetí snad přešel do armády srbské. Tento fakt je ovšem těžko ověřitelný, protože bez znalosti jeho pravého jména se nelze pramenně dopátrat jeho legionářské minulosti. Jde prakticky o jediný, navíc dvoudílný román, pojednávající o jižní frontě Velké války. Pod slibným názvem *Pod praporem krále Petra osvoboditele* (Hradec Králové: Fr. Šupka, 1930) se ovšem skrývá jakási srbofilstvím prodchnutá dobrodružná pohádka pro dospělé. Jan Springer knihu označil za „román ... jenž se druzí k četbě pro nejširší vrstvy lidové“¹⁰⁴ podobně jako je tomu s druhým románem tohoto spisovatele, nazvaným *Železný král a páni z Řiže*, jenž se dokonce dočkal druhého vydání v roce 1997 (sic!). Ve své dobrodružnosti a neověřitelných setkáváních hlavních hrdinů, bránících se mnoha zákeřným úkladům lovců žen, které tito hrdinové z jejich spárů osvobozují, podlých Albánců (i mezi nimi ovšem shledává kmeny a osobnosti prodchnuté láskou k Srbům) a zákeřných, zlostných a nemilosrdných rakouských důstojníků, je román, resp. jeho autor, bezesporu ovlivněn díly Karla Maye s balkánskou tematikou (*V balkánských roklinách, Země Škipetarů a Žut*). Hlavní hrdinové Češi, Francouzi, Řekové, srbští a černohorští komitě křížují Albánii, Řeckem, Kosovem i se svými vyvolenými, a všichni se nakonec, po četných bojových dobrodružstvích, šťastně setkají a ožení se svými milými, které zachránili. Ze skutečného válečného prostředí soluňské fronty se v románu objevuje pouze krátká epizoda, v níž Čech, hlavní hrdina celého díla, zachrání regenta Alexandra před bulharským zajetím a je následně vyslán přes frontu na Kosovo (kde se setkává se svoji ztracenou milou, velitelkou tamních komitů). Zajímavý není ani tak román, jako souvislosti, které objasňuje kronikář českých literárních děl o balkánské frontě Jan Springer po rozhovoru s autorem (jehož jméno neprozradil), a totiž, že postava

¹⁰⁴ Springer, Jan: *Oblasy světové války na Balkáně v české literatuře (studie převážně bibliografická)*. Šumperk 1935, s. 199.

hlavního hrdiny má být vzata ze skutečnosti. Jednalo se prý o Čecha, který byl v boji na Kajmakčalanu zajat bulharskou jednotkou, podařilo se mu uprchnout a přidat se k oddílu komitů (nebo jej přímo založit), kteří operovali na pomezí dnešní Albánie a Metochie, do něhož se postupně mělo včlenit i dvacet českých vojáků z rakouského pacifikačního oddílu. Žádný z kronikářů českého odboje v Srbsku a na soluňské frontě ovšem ve svém díle české komity v zázemí soluňské fronty nezmiňuje.¹⁰⁵

Summa summarum, díla Čechů ze srbské armády se, pokud jde o jejich literární hodnotu, nemohou rovnat těm, v nichž popisovali své zážitky z války na Balkánu z druhé strany již před válkou zkušení spisovatelé, ať již to byl Egon Ervin Kisch, Stanislav Kostka Neumann, Jaromír John, Karel Sellner či Jaroslav Křenek. Většina ze „srbských“ autorů nenapsala kromě v textu zmíněných prací nic jiného, s výjimkou např. odborných vojenských pojednání. V době války, na rozdíl od uvedených etablovaných autorů, kteří bylo mobilizováni jako zralí muži, často již čtyřicátníci, a sloužili (s výjimkou Kische) většinou v zázemí, byli mladíky, kteří prošli ohněm bojů (nejen) soluňské fronty, a svými knihami se pokoušeli vypsát ze svých prožitků, jichž byli plni a které nechtěli nechat upadnout do zapomnění. Chtěli také poukázat na svou příslušnost k srbské armádě, neboť tyto legionáře společnost příliš neznala a jejich role byla často podceňována. Literární díla „Srbáků či Arnautů“, jak se jim, a často ne s nepohrdlivým kontextem, říkalo, jsou sice v rámci obsáhlé legionářské literatury spíše marginální, ale měly by v ní mít své pevné místo.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 201.

Literatura

Pramenná literatura

- Čermák, Jiří: *Naši v srbské armádě*. Praha-Vršovice: nákladem Památníku odboje, 1924.
- Čermák, Jiří: *Věrnost za věrnost. Čechové v srbské divizji v Dobruďzi v r. 1916*. Praha-Karlín: Vesmír, nakladatelská a vydavatelská společnost s r. o., 1921.
- Hladký, František: *O Miloši Wurmovi (Dopis jeho otci)*. In: Josef Kudela (ed.): Brno v boji za svobodu. Sv. 2. Brno: Moravský legionář, 1937, s. 45.
- Holeček, Jeroným: *Návrat*. Brno: Moravský legionář, 1933.
- Holeček, Jeroným: *Návrat. Kus legionářské historie*. Praha: Epoque, 2019.
- Houžvic, Jurišić Bogdan Melichar: *Se Srby a komity. Z deníku srbského dobrovolce*. Praha: Za svobodu, 1928.
- Hradil, Jan: *Vzpomínky na poručíka Miloše Wurma*. In: Josef Kudela (ed.): *Paměti Miloše Wurma*. Brno: Moravský legionář, 1923, s. 9–11.
- Hradský-Hoffman, Rudolf: *Historie československých dobrovolců v srbské armádě za světové války*. Praha: Klub vojenské historie, 1971.
- Kryštof, František: *Legie ze Srbska*. Olomouc: R. Promberger, 1926.
- Kryštof, František: *Lovčen. Srbsko, Albanie, Soluň, 1914–1918*. Hradec Králové 1927.
- Kudela, Josef (ed.): *Brno v boji za svobodu*. Sv. 1., Brno: Moravský legionář, 1935.
- Kudela, Josef (ed.): *Legionář Miloš Wurm. Život a dílo*. Brno 1936.
- Kudela, Josef: *Paměti Miloše Wurma*. Brno: Moravský legionář, 1923.
- Procházka Rudolf: *V italském zajetí. O životě v zajateckých táborech, v legii a u Italské domobrany 1915–1920*. Praha: Svaz čs. důstojnictva, 1938.
- Procházka, Rudolf: *V srbském zajetí. O životě v Niši a na útěku Albanii 1914–1915*. Praha: Za svobodu, spol. s r. o., 1928.
- Springer, Jan: *Ohlasy světové války na Balkáně v české literatuře (studie převážně bibliografická)*. Šumperk 1935
- Švyhnos, Lev: *Třemi legiemi*. Brno: Moravský legionář, 1935.
- Michalovic, Václav D.: *Pod praporem krále Petra osvoboditele*. Hradec Králové: Fr. Šupka, 1930.
- Vais, Vitalij: *B. O. S.—Bojovníci, Oběti, Spekulantí*. Praha: Česká beletrie, 1932.

Recentní literatura

A. Latinka:

Balcova, Milena: *Nezlojmny legionar Jozef Dřímal*. In: Peter Chorvát – Martin Posch et al.: *Československé legie – Slováci – Slovensko*. Bratislava 2022, s. 73–80.

Kolejka, Josef: *Balkánská otázka 1908–1914*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1979.

Láník, Jaroslav: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*. Praha 2005, s. 61–62.

Polacek, Jırı: *Legionarska literatura*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1994.

Štěpánek, Václav: *Česká stopa na soluňské frontě*. In: Verica Koprivica – Aleksandra Korda-Petrovic – Václav Štěpánek: *Od Moravy k Moravě IV / Od Morave do Morave IV*. Novi Sad: Matica srpska, 2024 (on-line), s. 51–127.

Štěpánek, Václav: *Deník nadporuııka c. k. armády z let 1914–1918. Obrázky českého důstojníka Hynka Dolezala z balkánského bojiıste Velké války*. Brno: Maticice moravská a Muzeum Brněnska, 2019.

Vácha, Dalibor: *Čechoslováci v Dobruďži: sonda do kazhdodennıho zıvota a vnımanı vojáků na polozapomenuté frontě prvıı světové války*. *Slovanský přehled* 96, 2010, . 1–2, s. 217–240.

Vácha, Dalibor: *Po boku srbskych bratrı: Čechoslováci v srbske dobrovolnicke diviziı v Dobrudzi za prvıı svetove války: sonda do kazhdodennosti jejich zıvota*. In: Václav Stepanek – Ladislav Hladky (eds.): *Od Moravy k Morave / Od Morave do Morave III. Z historie česko-srbskych vztahu / Iz istoriije česko-srpskih odnosa*. Brno: Maticice moravská ve spolupracı s Maticí srbskou, 2017, s. 49–81.

B. Cyrilice:

Корда-Петровиh, Александра: *Балкански фронт у делима чешких писаца*. In: Václav Štěpánek – Ladislav Hladký (eds.): *Od Moravy k Moravě III / Od Morave do Morave III. Z historie česko-srbských vztahů / Iz istoriije česko-srpskih odnosa*. Brno: Maticice moravská ve spolupracı s Maticí srbskou, 2017, s. 144–161.

Štěpánek, Václav: *Прилог проучавању чешко-српских веза: Чеси и Срби из аустро-угарских земаља у првој српској добровољачкој дивизији на фронту у Добруџи*. In: Václav Štěpánek (ed.): *Současná srbská a eska slavistická badanı / Савремена српска и чешка славистичка истраживања*. Brno: Ustav slavistiky Masarykovy univerzity 2021, s. 49–64.

Štěpánek, Václav: *Слике са балканског ратишта. Ратни дневник чешког официра Хитека Долежала*. Чачак: Међуопштински архив, 2019.

Штепанек, Вацлав: *Ратни дневник пораженог. О чему говоре слике и записи чешког официра аустроугарске војске са балканског ратишта*. In: Љубодраг П. Ристић: Велики рат 1914–1918 у мемоарима и ратним дневницима. Ниш: Народни музеј Ниш, 2020, s. 253–266.

Czech Volunteers in the Serbian Army as Poets and Writers: A Contribution to the 110th Anniversary of the Beginning of the Great War

This paper is dedicated to the 110th anniversary of the outbreak of the Great War, which, as is well known, began with the unsuccessful Austro-Hungarian attacks on Serbia. The literature produced by Czech participants in the Great War is diverse, encompassing both those who documented their wartime experiences within the Austrian army and those who, for various reasons, switched sides to join the Triple Entente, fighting against their „wider homeland.“ Unlike the former group, these soldiers returned home as celebrated heroes. Much has been written about this body of literature, and it may seem that little remains to be added. However, one important aspect is often overlooked: the literary contributions of Czech authors who fought in the Balkans as part of the Serbian army.

Some of these Czech volunteers joined from the very first weeks of the Austro-Hungarian aggression against Serbia, while others enlisted later, serving on the Salonika front. Though their numbers were not as significant as those of Czech writers who fought in the Czechoslovak Legion in Russia, their contributions remain noteworthy. In total, only a little over 3,000 Czechs served in the Serbian army. More than half of them were part of volunteer divisions formed from Yugoslav and Czech prisoners of war in Russia. Many of these Czechs eventually transferred to the Czechoslovak legions in Russia in early 1917.

Of course, Czech writers from the Serbian army cannot be compared with those who chronicled their experiences of the Balkan front from the Austro-Hungarian side—such as the established writers and journalists Egon Erwin Kisch, Stanislav Kostka Neumann, Jaromír John, Rudolf Weiner, Karel Sellner, or Jaroslav Křenek. No true „war novel“ emerged from the pens of Czech soldiers who volunteered in the Serbian army. Perhaps the closest example is the work of Jeroným Holeček, son of the famous writer Josef Holeček, whose autobiographical novel recounts the post-war experiences of former Czech combatants in the Serbian army.

Nevertheless, certain memoirs stand out, particularly those of Lev Švyhnoš (1885–1954) and Melichar Houžvíc (1883–1929), both of whom fought in the Serbian army from the first days of the war. Their writings contain moments of unexpected artistic quality for this type of literature. In contrast, the work of

František Kryštof (1891–1960), the first-ever Czech legionary, is primarily descriptive. However, Kryštof was a respected legionary poet in his time, though his style was sometimes overly epic. Among the Czechs on the Salonika front, only Miloš Wurm (1892–1918) can be considered a truly outstanding poet, though this assessment is based on only a few surviving poems. Tragically, this talented writer fell in the final weeks of the war, and most of his literary legacy was lost forever. He was not the only significant loss to Czech literature.

Overall, while the works of Czech volunteers in the Serbian army remain a marginal part of the extensive body of legionary literature, they nevertheless hold a distinct and valuable place within it.

Keywords: The Great War, Czech volunteers in the Serbian army, Thessaloniki Front, literature of Czech soldiers in the armies of the Triple Entente

Památce Ivana Dorovského

У спомен на Ивана Доровског

Prínos Ivana Dorovského k recepcii diela J. A. Komenského v Srbsku

Marína Šimáková Speváková
Zuzana Týrová

Cesty diela Ivana Dorovského majú bezpochyby široké meandre. Vedecké rozmiery tohto všestranného literárneho historika, komparatistu, kulturológa, etnografa, folkloristu, básnika, prekladateľa, hovoria samy osebe. Svojim bádateľským talentom obsiahol i recepciu diela Jána Amosa Komenského na Balkáne. Štúdiá Ivana Dorovského *Putování díla J. A. Komenského na Balkán* sa stala významnou zložkou zaznamenávania jubilea „otca modernej pedagogiky“ v Srbsku. V príspevku sa zameriame na preklad časti uvedenej štúdie Ivana Dorovského do srbčiny a jej miesto v súvislostiach 350. výročia úmrtia J. A. Komenského v Srbsku. Sústredíme sa na tematické číslo popredného vedeckého časopisu *Pedagoška stvarnost* (2020) venovaného jubileu J. A. Komenského, v rámci ktorého vyšiel preklad časti Dorovského štúdie ako aj na recepciu jubilea v širšom srbskom kontexte, počas ktorej sa opätovne zviditeľnila Dorovského štúdia. Časť Dorovského štúdie preložil Zoroslav Spevák, riadny profesor Univerzity v Novom Sade na dôchodku, komeniológ, pôvodom Slovák, ktorého dielo Dorovský v danej štúdii aj uvádza. Preklad časti štúdie Ivana Dorovského do srbčiny tak prispieva k širším medzikultúrnym prienikom, za ktoré sa zasadzoval aj sám Dorovský.

Kľúčové slová: Ivan Dorovský, recepcia, J. A. Komenský, Balkán, medzikultúrne prieniky

Všestrannosť diela Ivana Dorovského a jeho prienik do srbského kontextu

Všestrannosť vedeckej činnosti Ivana Dorovského (1935–2021) najviditeľnejšia je v širokospektrálnej zameranosti jeho výskumov na filologické, kulturologické, literárne a komparatívne témy. O prínose Dorovského tvorby dosvedčujú dva zborníky pripravené na jeho počesť, *Slavista s dušou básnika* (2005), *Ivanu Dorovskému ad honorem* (2020) a rešpekt, ktorý získal nielen v slavistických, ale aj v balkanologických a širších kulturologických kruhoch, viditeľný medzi iným prostredníctvom recepcie jeho tvorby, ktorej sa nižšie v príspevku venujeme. Treba spomenúť, že sa v súvislosti s vedecko-pedagogickou činnosťou Ivana Dorovského skloňuje i syntagma „priateľ južných Slovanov“¹⁰⁶, čo opäť poukazuje na nielen vedeckú, ale i ľudskú dimenziu jeho činnosti. Dôvodom objektívneho záujmu, ale i osobného aspektu v Dorovského vedeckej činnosti snáď môže byť autorova naviazanosť na rodný kraj, grécku Makedóniu a krajiny južných Slovanov, respektíve Balkánu. Vedecko-pedagogická a životná dráha Dorovského, pôvodne príslušníka macedónskej minority v Grécku, ktorý po druhej svetovej vojne, v čase občianskej vojny v roku 1948 ako dieťa emigroval cez Albánsko do Československa,¹⁰⁷ do juhomoravského Brna, kde sa natrvalo usadil, naznačuje vkorenenosť vo viackultúrnosti, o ktorej prostredníctvom vlastnej tvorby neraz uvažoval. S tým korešpondujú tituly jeho výskumných prác, obsahujúce pojmy prieniky, paralely a medzikultúrne súvislosti, napríklad *Slovanské meziliterárni shody a rozdily*, *Balkánske meziliterárni spoločenství*, či česko-balkánske témy, literárne procesy, javy ako sú biliterárnosť a bilingvizmus, blízke najmä tým, ktorí majú osobnú skúsenosť biliterárnosti. Viackultúrnosť v myslení Dorovského prejavila sa aj v úvahe o hraniciach všeobecného pojmu, akým je národná kultúra. Dorovský ju najmä chápal ako dynamický, viacdimeziálny či nejednoliaty jav. Písal o tom v úvode štúdie

¹⁰⁶ Korda-Petrović, Aleksandra: *Profesor Ivan Dorovski – prijatelj južnih Slovena (1935–2021)*. Slavistika XXV/2, 2021, s. 348.

¹⁰⁷ Tamže a Spevak, Zorošlav: *Beleška o autoru*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2010, s. 101.

*Některé aktuální otázky současné literární vědy: „O současné národní kultuře ovšem nemůžeme hovořit pouze na základě etnického kritéria, které je sice podstatné [...] Bude proto asi správnější a objektivnější mluvit o kulturách v daném státě [...]“*¹⁰⁸

Dielo Ivana Dorovského je inšpiratívne v mnohých aspektoch, najmä pre odborníkov a literátov z prostredia prelínania sa kultúr, jazykov, minorít a viackontextovosti, bilingválnosti a biliterárnosti.¹⁰⁹ Prítomnosť tohto emeritného profesora a vedca v srbskom kontexte evidujeme prostredníctvom jeho vlastných štúdií, publikovaných v slavistických časopisoch (*Slavistika*, *Naučni sastanak u Vukove dane*, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*) a zborníkoch (*Ivo Andrić u srpskoj i evropskoj književnosti 2*, *Drama u srpskoj književnosti 1*, *Počeci i razvoj moderne srpske lirike*), ako aj príspevkov iných vedeckých pracovníkov zo Srbska venujúcich sa činnosti Dorovského. Pri príležitosti zaznamenávania pamiatky Ivana Dorovského v rámci kolokvia Brno-Belehrad 2024 sme sa rozhodli venovať Dorovského kulturologickej štúdii *Putování díla J. A. Komenského na Balkán* (2016). Štúdia I. Dorovského sa zaoberá prienikom diela „otca modernej pedagogiky“ do balkánskych štátov od 17. storočia po súčasnosť i šírením gramotnosti pod vplyvom jeho didaktiky vyučovania jazyka pričom dokumentuje i juhoslovanskú, respektíve srbskú recepciu pedagogického, filozofického, didaktického diela Komenského. Vzhľadom na to, že sa v súčasnom období v Srbsku značná časť recepcie diela J. A. Komenského realizuje na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade, uvedená štúdia Ivana Dorovského v tomto prostredí bola prijatá s primeraným rešpektom.

Ivan Dorovský v kontexte recepcie diela J. A. Komenského v Srbsku

Pri príležitosti zaznamenávania 350. výročia úmrtia J. A. Komenského v roku 2020 vyšlo v Novom Sade osobitné tematické číslo popredného vedeckého časopisu *Pedagoška stvarnost* s podnázvom Komenskému na

¹⁰⁸ Dorovský, Ivan: *Některé aktuální otázky současné literární vědy*. Slavistika IX, 2005, s. 54.

¹⁰⁹ Na Filozofickej fakulte v Novom Sade, napríklad, existuje predmet *Bilaterárna tvorba vojvodínských Slovákov*, ktorý sa vyučuje na master štúdiách v rámci dvoch študijných programov: kulturológia a slovenský jazyk a literatúra.

počet' („*Komenskom u čast*“), ktoré vydáva združenie pedagógov Pedagoško društvo Vojvodine. Na Filozofickej fakulte Novosadskej univerzity bola pri rovnakej príležitosti usporiadaná výstava kníh, publikácií, štúdií a fotografií spätých s menom a dielom J. A. Komenského.

Súčasťou tematického čísla časopisu *Pedagoška stvarnost* „*Komenskom u čast*“ sa stala štúdia Ivana Dorovského *Putování díla J. A. Komenského na Balkán*, t. j. preklad časti štúdie do srbčiny. Pôvodná Dorovského štúdia sleduje prienik teologického, filozofického a didaktického diela J. A. Komenského do jednotlivých slovanských, ako i neslovanských národných literatúr a kultúr na Balkáne ako aj recepciu Komenského diela až po súčasnosť. Autor sa v nej sústredil najviac na prienik Komenského myslenia k balkánskym Slovanom a Grékom.¹¹⁰ Dorovský uvádza najprv širšie historické okolnosti vládnuce na Balkáne v 17. storočí, ktoré ovplyvnili začiatok šírenia diela Komenského do jednotlivých častí regiónu. V 17. storočí Slovinsko prvé prijalo učenie Komenského prostredníctvom prekladu latinsko-nemeckej predlohy *Orbis sensualium pictus* do slovinčiny páterom Hippolytom Novomeškim, ktorého preklad však zostal v rukopise. Hippolytov rukopis prekladu, ako píše Dorovský, tvoril jednu z príloh jeho nevydaného latinsko-nemecko-slovinského slovníka (1711–1712).¹¹¹ S podobnou dôkladnosťou sa Dorovský venuje prienikom ďalších Komenského kníh, napríklad *Velkej didaktiky* k Slovincom, naďalej ku gréckym utečencom v južnom Uhorsku, ktorí si zachovávali lásku k vlasti, školstvo a osvetu, nevynecháva ani cestu medzi Chorvátov, Srbov a Bulharov.¹¹² Preklad Dorovského štúdie do srbčiny pod názvom *Putovanje dela J. A. Komenskog na Balkan*¹¹³ predstavuje skrátenú verziu, obsahuje vybrané časti podľa kritéria prioritného záujmu srbského odborného a kultúrneho prostredia, čo sa uvádza v poznámke pre-

¹¹⁰ Výber krajín, v ktorých sleduje recepciu Komenského diela, Dorovský zdôvodňuje nasledovne: „*Vzhladem ke omezenému rozsahu nebudu moci sledovat recepci Komenského díla u Albánců, Rumunů, Bosňanů a Makedonců.*“ Dorovský, Ivan: *Putování díla J. A. Komenského na Balkán*. Studia balkanica et slavica II., 2016, s. 9.

¹¹¹ Tamže.

¹¹² Tamže.

¹¹³ Dorovski, Ivan: *Putovanje dela J. A. Komenskog na Balkan*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 97–101.

kladateľa. Prienik Komenského diela na Balkán Dorovský vníma v súvislostiach s najvýznamnejšími mysliteľmi a intelektuálnymi osobnosťami 17. storočia a ich vplyvom, ktorým posúvali hranice vedomostí a poznania v Európe danej doby. V srbskom preklade štúdie I. Dorovského sa pozornosť venuje prvým prekladom Komenského diela do slovinčiny a ich recepcii v súčasnosti, v rámci ktorej sa sleduje preklad *Velkej didaktiky* a uplatnenie konceptu Komenského základnej školy a pansofie, univerzálneho vzdelávania pre všetkých. Autor v štúdiu zohľadnil, a to sa v preklade do srbciny aj zachováva v celosti, širší juhoslovanský kontext, dôležitý pre recepciu Komenského diela po druhej svetovej vojne, keď sa rovnocenne čítali slovinské, chorvátske a srbské preklady Komenského tvorby. V srbskom preklade Dorovského štúdie sa naďalej sprístupňuje recepcia diela Komenského v chorvátskom a srbskom kontexte, najmä dejiny prekladu *Velkej didaktiky*, komentáre, predslovy a doslovy k jednotlivým prekladom a vydaniam. Dorovský rovnako kladie dôraz na súčasné odkazy Komenského myšlienok tak v Chorvátsku, ako aj v Srbsku a inde na Balkáne. Uvádza, že „*Mnogo základnih a srednih škol v Srbiju, Bulharsku, Makedoniju a jinde neslo zjejmena ve 20. stoletiju a nese dodnes imeno ceskeho pedagoga.*“¹¹⁴ Pre srbský kontext je najvýznamnejšie Dorovského priblíženie začiatkov konštituovania komeniológie v Srbsku, ktoré neoddeľuje od širšieho historického a juhoslovanského kontextu. Tak Dorovský eviduje najprv chorvátsky preklad *Informatoria školy materskej* z roku 1886 (prekladateľ Zaboij Marik, Záhreb 1886), srbský preklad pod názvom *Materinska škola, sa predgovorom o životu i radu J. A. Komenskog* (Beograd 1946) a napokon uvádza aj nový srbský preklad, ktorý zo slovenčiny urobil Zoroslav Spevák a opatril doslovom (Beograd 2000). Dorovský tiež píše o význame Komenského *Velkej didaktiky* v srbskej recepcii, o čom svedčí preklad z roku 1954 (prekladateľka Darinka Grabovac) a úvod do textu prekladu od znalca Komenského diela v Srbsku dr. Vlada Šmidta. Napokon eviduje i srbský preklad Komenského *Světa v obrazech (Svet u slikama)* od Jovana M. Popovića, ktorý vyšiel tesne pred prvou svetovou vojnou v Českom Brode (1913). Na konci prekladu časti Dorovského štúdie sa uvádza medailón o autorovi v srbskom jazyku,

¹¹⁴ Dorovský, I.: *Putování díla J. A. Komenského na Balkán*, s. 32.

obsahujúci rok a miesto narodenia emeritného profesora a vedeckého pracovníka, jeho stručný životopis i pôsobenie v Brne.

Širší kontext, do ktorého je umiestnený srbský preklad Dorovského štúdie v časopise *Pedagoška stvarnost* rámcujú úvodné slová redaktorky, host'ujúceho redaktora tematického vydania „*Komenskom u časť*“ a bibliografía prác o J. A. Komenskom na konci čísla. Jadro tvorí šesť vedeckých štúdií, v ktorých sa dôraz kladie na aktuálne odkazy rozdielnych oblastí Komenského učenia, stručne uvádzame ich tematické okruhy: v štúdiu Zoroslava Speváka sa rozoberajú základy didaktického systému v myšlienke o ľudskej prirodzenosti, nenásilnosti, panharmónii a pansofii. Pozornosť sa venuje historickej analýze Komenského chápania školského a vyučovacieho systému a nevyhnutnosti prepájania zmyslových dojmov a aktivity žiaka v štúdiu Tatjany Mihajlovičovej a Slavišu Jenjića. Poukazuje sa na epochálne významy Komenského kníh *Velká didaktika* a v osobitnej štúdiu doktorandky Lany Tomčičovej i na *Orbis Sensualium Pictus*. Dve štúdie sa zameriavajú na dôležitosť predškolskej pedagogiky i koncept vzdelávania pre všetkých v Komenského chápaní (Aleksandry Pavlovičovej a Jasminy Klemenovičovej i dvojice Otilie Velišekovej Braškovéj a Marije Svilarovej).

Editorom osobitného čísla časopisu *Pedagoška stvarnost* (2020) bol profesor Zoroslav Spevák, riadny profesor novosadskej univerzity na Katedre pedagogiky Filozofickej fakulty. Spevák sa dlhodobo venoval výskumu a prezentácii diela J. A. Komenského, čo vidno v monografii *Jan Amos Komenski, pedagog i utopista* (2003), početných štúdiách, prekladoch Komenského diela i v sylaboch vyučovacích predmetov na Filozofickej fakulte, kde v rámci predmetu Dejiny pedagogiky prednášal i o Komenskom. Vedeckú činnosť Z. Speváka poznal i Ivan Dorovský, ktorý v štúdiu *Putování díla J. A. Komenského na Balkán* uvádza Spevákovo prínos k výskumu Komenského diela v Srbsku: „*Po více než půlstoletí* (2000) *vyšel nový srbský překlad* [Komenského Informatoria školy materské – pozn. M. Š. S. a Z. T.], *kteří je porížen ze slovenštiny a opatřen zasvěceným doslovem Zoroslava Speváka, jenž se dílem učitele národů zabýval ve své doktorské disertaci.*¹¹⁵“¹¹⁶

¹¹⁵ Spevák, Z.: *J. A. Komenski, pedagog i utopista*. Bački Petrovac–Novi Sad 2003.

¹¹⁶ Dorovský, I: *Putování díla J. A. Komenského na Balkán*, s. 27.

V Spevákovom úvode do tematického čísla časopisu sa potvrdzujú aj slová Dorovského o tom, že záujem o komeniologické témy neklesá ani medzi súčasnými pedagógmi a študentmi: „*A práce a vztáhy mladých lidí, přítomné v tomto zborníku, nielen autorsky, ale i redaktorsky, ako aj ešte mladších, ktorí sú tiež hlboko nadchnutí a inšpirovaní dielom Komenského, zárukou sú tomu, že komeniológia v Srbsku naďalej bude žiť a rozvíjať sa. Do ich rúk s radosťou a dôverou odovzďávam komeniologickú štafetu. Pre pedagóga nielo väčšieho zádosťučinenia ako je práca s mladými ľuďmi, ktorí prejavujú vôľu vážne pracovať a seba vzdelávať sa.*“¹¹⁷ V danom kontexte by bolo potrebné spomenúť, že profesor Spevák je Slováč pôvodom z Báčskeho Petrovca (Vojvodiny), skúmal vedecké dielo Komenského na Slovensku a v Srbsku, príslušník je minority, ktorý tvorivú, najmä vedeckú činnosť, realizoval predovšetkým v majoritnom (srbskom) kontexte.¹¹⁸ Medzikultúrny, bilingválny a viackultúrny kontext majú dvaja vedci spoločný. Z. Spevák rozumel pôvodnej českej štúdii I. Dorovského, preložil ju do srbčiny a zostavil medailón o autorovi.

Druhú udalosť na počesť pamiatky 350. výročia úmrtia J. A. Komenského, výstavu pod názvom *Na počesť Jana Amosa Komenského – 350 rokov smrti velikána pedagogiky* (U čast Jana Amosa Komenskog – 350 godina od smrti velikana pedagogije) pripravili na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade v špecifických okolnostiach a mimoriadnej situácii spôsobenej vírusom COVID-19. Realizácia výstavy mala dve podoby, širšiu elektronickú, ako aj prezenčnú, ktorá bola v súlade s okolnosťami inštalovaná krátkodobu. Vystavené boli Komenského knihy z knižničného fondu Filozofickej fakulty UNS, preklady a vydania z osobného fondu profesora Speváka, ako aj zborníky, publikácie a články o ňom, fotografie a ukážky prítomnosti Komenského diela v súčasnom kontexte srbskej kultúry. Výstavu organizovali a pripravili doktorandky pedagogiky na Filozofickej fakulte v Novom Sade. Rozsiahly materiál o Komenského

¹¹⁷ Spevak, Zoroslav: *Uvodna reč gostujućeg urednika*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 7.

¹¹⁸ Treba spomenúť, že profesor a pedagóg Zoroslav Spevák je aktívny aj v rámci vedeckého, kultúrneho a literárneho života slovenskej minority v Srbsku, ale táto jeho činnosť je v danom kontexte menej dôležitá.

diele bol zaopatrený primeranými údajmi o Komenského životnej ceste, vydaniach a tematických okruhoch vystavených kníh, o prekladoch kníh, živote a kultúre diela Komenského. V rámci prezenčnej výstavy na Filozofickej fakulte UNS bola vystavená i štúdia Ivana Dorovského v originálnom českom znení. Elektronická verzia výstavy¹¹⁹ fotografiami dokumentovala prezenčnú podobu, pričom obsahovala i skeny kníh a početné informácie o diele J. A. Komenského, jeho recepcii v Srbsku, medzi ktorými aj fotografiu vystavenej originálnej štúdie Dorovského i ukážku prekladu jej časti do srbského jazyka. Dorovského štúdia bola umiestnená do časti venovanej dvom významným šíriteľom komeniologickeho učenia: Jánovi Kvačalovi, zakladateľovi modernej komeniologickej svetového renomé a Jeanovi Piagetovi, švajčiarskemu psychológovi, autorovi štúdie o Komenskom z roku 1957. Konceptcia výstavy zahrnila aj medaily a ocenenia, ktoré nesú meno Komenského a časť Komenský v Srbsku, v ktorej vidno námestie a základnú školu, pomenované na počesť učiteľa národov.¹²⁰ Týmto sa potvrdzujú Dorovského slová z citovanej štúdie o dosahoch Komenského diela v súčasnosti na Balkáne, čím sa dostáva do pevnejších súvislostí s prostredím a komeniologickými odkazmi v Srbsku.

Záznamy o jubileu Komenského v lokálnych médiách v Srbsku

Zaznamenanie jubilea J. A. Komenského na Filozofickej fakulte UNS popri širšej akademickej verejnosti sledovali v Srbsku aj lokálne médiá. Jedným z menších webových portálov, založený v obci Kulpín v Srbsku, informoval najmä slovenskú verejnosť o výstave usporiadanej na počesť Komenského na Filozofickej fakulte v Novom Sade ako i o tematickom čísle časopisu *Pedagoška stvarnost*. Ide o portál z prostredia, v ktorom základná škola nesie meno Jána Amosa Komenského a kde je tradícia českého pedagóga živá. Základná škola J. A. Komenského je malá, vy-

¹¹⁹ Elektronická výstava je dostupná na webovej stránke: <https://www.ff.uns.ac.rs/sr/najave/2020/09/elektorska-izlozba-u-cast-jana-amosa-komenskog-350-godina-od-smrti-velikana-pedagogije>

¹²⁰ Tamže.

učuje sa v nej v slovenskej a srbskej reči, počíta do 250 žiakov. Záujem slovenskej (minoritnej) verejnosti vzbudila aj tá časť výstavy, venovaná recepcii Komenského diela slovenským pedagógom svetového renomé, Jánom Radomilom Kvačalom. Tento zakladateľ modernej komeniológie sa narodil v Báčskom Petrovci vo Vojvodíne, kde skončil základnú školu, študoval v Bratislave a v Lipsku obhájil dizertáciu o filozofii a fyzike v diele Komenského: *Über J. Comenius Philosophie, insbesondere dessen Physik* (O filozofii J. A. Komenského, najmä o jeho fyzike). Kvačala svoje dielo publikoval vo viacerých jazykoch, jeho tvorba najmä o Komenskom je širšie známa, na Slovensku vyšlo viac monografií, najviac z pera trenčianskeho historika Dr. Libora Bernáta. Cenným prínosom Kvačalu k recepcii Komenského bolo už to, že zostavil bibliografiu novej literatúry o Komenskom a publikoval ju po česky, nemecky a maďarsky. Príspevok o výstave venovanej Komenskému a jeho recepcii v Srbsku je stále dostupný na kulpínskom webovom portáli.¹²¹ Dva roky neskôr uvedený kulpínsky portál opäť zaznamenal jubileum 430. výročie narodenia J. A. Komenského pričom sa v príspevku väčšia pozornosť venuje všeobecným údajom o základnej škole J. A. Komenského v Kulpíne a opätovne uvádza aj výstavu na Filozofickej fakulte a časopis *Pedagoška stvarnost*, ktorými sa zaznamenalo jubileum 350 rokov úmrtia Komenského.¹²²

Prínos Ivana Dorovského k recepcii diela J. A. Komenského v Srbsku

Štúdia Ivana Dorovského *Putování díla J. A. Komenského na Balkán* podkladá viacrozmerný prínos diela J. A. Komenského na Balkáne v historickej a aktuálnej perspektíve. V texte štúdie sa poukazuje na vplyvy Komenského diela v oblasti didaktiky vyučovania jazyka, predškolskej pedagogiky, koncepcie vzdelania na základnej škole, jeho filozofický koncept pansofie a prirodzeného nenásilného vzdelávania. Viacrozmer-

¹²¹ <https://www.kulpin.net/o-kulpine/vzdelavanie/zs-j-a-komenskeho/istorijska-skole/22-aktuality/aktuality/11033-jan-amos-komensky-350-rokov-od-umrtia>

¹²² Príspevok je dostupný na portáli tu: <https://www.kulpin.net/22-aktuality/aktuality/11580-jan-amos-komensky-430-rokov-od-narodenia>

nosť historického vplyvu Komenského sa v Dorovského štúdiu dokumentuje cez výsledky konania zasvätených jednotlivcov: komeniológov, prekladateľov, čitateľov, prostredníctvom ich prínosu k interpretácii a kritickému vnímaniu diela európskeho pedagóga. Dorovského text poukazuje, že aktuálnosť diela J. A. Komenského na Balkáne nie je náhodný jav. Recepcia Komenského tvorby je vkorenená do materializovanej (knižnej, prekladovej) histórie. Preklad vybraných častí Dorovského štúdie v časopise *Pedagoška stvarnost* (2020) poskytuje srbským pedagógom i kultúrnej verejnosti materiálne podklady o cestách Komenského diela do južnej Európy a poukazuje na konštituovanie začiatkov komeniológie v Srbsku. Rekonštrukciou uvedenej historickej cesty Dorovský prehovára tak o rozsahu putovania, ako aj o zanietnosti a vytrvalosti jednotlivcov sprístupniť Komenského dielo, tiež o úskaliach prienikov (nemožnosť publikovania niektorých prekladov, ktoré zostali v rukopise). Dorovský napokon konštatuje podobnosť historickej a súčasnej aktuálnosti diela Komenského, ktoré aj v nových spoločenských a kultúrno politických podmienkach a školských koncepciách, cez prizmu nerovnako pripravených vysokoškolsky vzdelaných pedagogických pracovníkov, zostáva stále živé.

Dorovského vnímanie univerzálnosti Komenského diela, jeho aktuálnosti, na pozadí poznania historických a kulturologických okolností recepcie, korešponduje so závermi štúdií tematického čísla *Pedagoška stvarnost* (2020). Uvádzame úryvky lineárnym poradím, poukazujúce na aktuálnosť myslenia zo 17. storočia. Zoroslav Spevák konštatuje: „*Povedzme si celkom na koniec, že Komenský bol človekom otvoreného umu [...]. Zdôrazňoval, že skepsa, nie boľý súhlas je podmienkou progresu, prijímal, tešil sa a bol hrdý na vedecký a technologický progres, no nikdy sa nevzdával vlastnej univerzalistickej, panharmonickej myšlienky a v súlade s tým sformuloval aj svoj vzťah k danej téme: od vedy a technológie môžeme veľa získať, ale ak od nich očakávame spasenie, zostaneme verivicami uväznenými v klietke vlastnej bláznivosti [...]. Vynikajúca myšlienka, dôstojná obrovských výziev 21. storočia.*“¹²³ Tatjana Mihajlovičová a Slaviša

¹²³ Spevák, Zoroslav: *Ideja prirodnosti – temeljni princip didaktičkog sistema J. A. Komenskog (povodom 350 godina smrti velikana pedagoške misli)*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 16.

Jenjić: „*Velkolepý duch Komenského je po viac ako štyroch storočiach aktuálny a podnetný aj dnes. S nepredvídateľnou presnosťou už v sedemnástom storočí vystihol progresívne pedagogické túžby novej epochy a širokým rysom vyznačil cestu rozvoju školstva, vedy o výchove pre budúce storočia.*“¹²⁴ Aleksandra Pavlovićová a Jasmina Klemenovićová písali o pedagogických názoroch Komenského na predškolskú výchovu: „*Najneuveriteľnejší a podľa mnohých interpretácií i najsúčasnejší aspekt predstavuje jeho myšlienka o univerzálnom vzdelávaní – vzdelávaní pre všetkých. Tento aspekt jeho práce zaujíma aj popredné medzinárodné organizácie, akými sú UNESCO a UNICEF a myšlienky a práca Komenského sa určitým spôsobom môžu považovať predchodcami uvedených organizácií.*“¹²⁵ Lana Tomčićová, doktorandka, uzaviera citáciou: „*Aj keď publikovaná pred 350 rokmi, Orbis Sensualium Pictus je stále veľmi zriedkavá kniha a ideologickým modelom súčasných učebníc [...].*“¹²⁶ Otilia Velišeková Brašková a Marija Svilarová uvádzajú, že „*V myšlienkach a radách Komenského môžeme rozoznať súčasné chápania a prístupy k včasnej intervencii, pretože prejavujú veľkú dôveru v rodičovské kapacity vo včasnom detstve.*“¹²⁷ Ruža Jeličićová pripomína Komenského učenie z *Velkej didaktiky*, že na čokoľvek čo je formulované v otázke, láska je vždy správnu odpoveďou.¹²⁸ Do rubriky Príloha na konci časopisu umiestnený je popri Dorovského štúdiu i preklad analytického rozboru Komenského myšlienok od Jeana Piageta *Jan Amos Komenski (1592–1670)*. Piaget rozoberá Komenského myšlienku o vzdelávaní založenom na spontánnom rozvoji jedinca, ktorú považuje za živú a vždy aktuálnu.¹²⁹ V čase vzrastu

¹²⁴ Mihajlović, Tatjana – Jenjić, Slaviša: *Društveno-istorijski kontekst, naučni dometi i aktuelnost školskog i nastavnog procesa Jana Amosa Komenskog*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 29.

¹²⁵ Pavlović, Aleksandra – Klemenović, Jasmina: *Pedagoške ideje Komenskog u svetlu savremenih koncepcija predškolskog vaspitanja*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 41.

¹²⁶ Tomčić, Lana: *Princip očiglednosti kroz delo „Orbis sensualium pictus“*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 55.

¹²⁷ Velišek-Braško, Otilia – Svilar, Marija: *Aktuelni koncept rane intervencije u idejama Komenskog*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 67.

¹²⁸ Jeličić, Ruža: *Pedagog iz srca (po uzoru na Jana Amosa Komenskog)*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 79.

¹²⁹ Pijaže, Žan: *Jan Amos Komenski (1592–1670)*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 86.

agresivity a násilia na školách zdá sa, že Komenského humanistickú myšlienku nenásilného vzdelávania ako prirodzeného a radostného (hravého) procesu, vyjadrenú latinským hexametrom *Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*, si obzvlášť treba pripomínať.¹³⁰

Na záver

Ivan Dorovský prispel k recepcii diela Jana Amosa Komenského v Srbsku (aj) prostredníctvom prekladu časti štúdie Zoroslavom Spevákom. Aktivity a vedecké príspevky oboch vedcov pomohli upevniť pozíciu Komenského ako jednej z kľúčových osobností svetovej pedagogiky aj v kontexte srbského vzdelávacieho systému.

Podobne ako zhoda názorov o aktuálnosti Komenského diela u Dorovského, jeho prekladateľa i ostatných srbských vedcov, zaujmú cesty akými sa myšlienky profesorov, pedagógov, historikov, kulturológov stretávajú v prieniku niekoľkých jazykov a kultúr: českej, slovenskej a srbskej. Vzájomné preklady a rešpekt k činnosti jednotlivcov v minulosti a v súčasnosti, trasujú cestu k novým kultúrnym vzťahom. Zároveň prispievajú k formovaniu spoločného medzikultúrneho priestoru, v ktorom sa aktualizujú univerzálne myšlienky, tie, ktoré nadrastajú dobové, lokálne, jazykové či iné hranice. Práve neviditeľné medzikultúrne spojivá, vytvorené príslušnosťou či rešpektom k univerzálnym myšlienkam a nezištnej práci jednotlivcov, predstavujú tie najinšpiratívnejšie „znaky vedľa cesty“ (I. Andrić) pre budúcich výskumníkov, ctiteľov, zanietencov a prekladateľov diela (nielen) J. A. Komenského, ale aj Ivana Dorovského a podobne uvažujúcich bádateľov.

¹³⁰ Spevak, Z.: *Ideja prirodnosti – temeljni princip didaktičkog sistema J. A. Komenskog*, s. 16.

Literatúra

- Dorovski, Ivan: *Putovanje dela J. A. Komenskog na Balkan*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 97–101.
- Dorovský, Ivan: *Některé aktuální otázky současné literární vědy*. Slavistika IX, 2005, s. 54–63.
- Dorovský, Ivan: *Putování díla J. A. Komenského na Balkán*. In: *Studia balkanica et slavica II*. Brno 2016, s. 9–32.
- Jeličić, Ruža: *Pedagog iz srca (po uzoru na Jana Amosa Komenskog)*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 71–80.
- Korda-Petrović, Aleksandra: *Profesor Ivan Dorovski – prijatelj južnih Slovena (1935–2021)*. Slavistika XXV/2, 2021, s. 348–350.
- Mihajlović, Tatjana – Jenjić, Slaviša: *Društveno-istorijski kontekst, naučni dometi i aktuelnost školskog i nastavnog procesa Jana Amosa Komenskog*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s.19–32.
- Pavlović, Aleksandra – Klemenović, Jasmina: *Pedagoške ideje Komenskog u svetlu savremenih koncepcija predškolskog vaspitanja*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 34–43.
- Pijaže, Žan: *Jan Amos Komenski (1592–1670)*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 8–96.
- Spevak, Zoroslav: *Beleška o autoru*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2010, s. 101.
- Spevak, Zoroslav: *Ideja prirodnosti – temeljni princip didaktičkog sistema J. A. Komenskog (povodom 350 godina smrti velikana pedagoške misli)*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 9–18.
- Spevak, Zoroslav: *Uvodna reč gostujućeg urednika*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 5–7.
- Štěpánek, Václav (ed.): *Ivanu Dorovskému ad honorem*. Brno 2020, 214 s.
- Tomčić, Lana: *Princip očiglednosti kroz delo „Orbis sensualium pictus“*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 44–58.
- Velišek-Braško, Otilia – Svilar, Marija: *Aktuelni koncept rane intervencije u idejama Komenskog*. Pedagoška stvarnost LXVI, 2020, s. 59–69.

Internetové zdroje

- Pedagoška stvarnost LXVI*, „Komenskom u čast“. *Tematski zbornik radova časopisa. Posebno izdanje 2020*,
<https://pedagogkastvarnost.ff.uns.ac.rs/index.php/ps/issue/view/7/PS-0-2020>, pristup 11. 11. 2024.

Pucovská, Katarína: Ján Amos Komenský – 350 rokov od úmrtia, Kulpin net, 25.09.2020, <https://www.kulpin.net/22-aktuality/aktuality/11033-jan-amos-komensky-350-rokov-od-umrtia>, prístup 11. 11. 2024.

Pucovská, Katarína: Ján Amos Komenský – 430 rokov od narodenia, Kulpin net, 27.03.2022, <https://www.kulpin.net/archiv/22-aktuality/aktuality/11580-jan-amos-komensky-430-rokov-od-narodenia>, prístup 11. 11. 2024.

Tomčić, Lana – Dragojević, Tamara: U čast Jana Komenskog – 350 godina od smrti velikana pedagogije. Elektronska izložba Biblioteke Filozofskog fakulteta UNS, <https://www.ff.uns.ac.rs/uploads/files/Vesti/2020/U%20cast%20Jana%20Amosa%20Komenskog.pdf>, prístup 11. 11. 2024.

Contribution of Ivan Dorovsky to the reception of J. A. Comenius in Serbia

The works of Ivan Dorovsky cast a wide net indeed. The scholarly scope of this multifaceted literary historian, culturologist, ethnographer, folklorist, poet, comparative scholar and translator speaks for itself. His research talent also encompasses the reception of the works of J.A. Comenius in the Balkans. Ivan Dorovsky's study, *J.A. Comenius' Works' Journey into the Balkans*, has become an important component in marking the "father of modern pedagogy" jubilee in Serbia. This paper will focus on the translation of the above-mentioned study by Ivan Dorovsky into the Serbian language and its place in marking the 350-year anniversary of J.A. Comenius' death in Serbia. We will look at the special edition of the *Pedagoška Stvarnost* (2020) leading scientific journal dedicated to the J.A. Comenius jubilee where a part of Dorovsky's study was published as well as the reception of the jubilee in Serbia in general. A part of the study was translated by Zoroslav Spevak, a retired full professor of the University of Novi Sad, a scholar of Comenius, Slovak by birth, whose work is also mentioned by Dorovsky in the same study. We will approach the translated part of the study in the context of wider cultural interweaving that Dorovsky himself advocated for.

Keywords: Ivan Dorovsky, reception, J. A. Comenius, cultural interweaving

Jazykovědná bádání

Лингвистичка проучавања

Лексика српског језика у XXI веку

Рајна Драгићевић

Овај рад посвећен је новим речима у српском језику које су настале током XXI века. У првом делу рада износи се теоријска разматрања о неологији и представљају се разлике у погледу на неологизме у прошлости и данас. Закључује се да су друштвене промене у XXI веку довеле и до промене природе нових речи. Некада су нове речи углавном служиле за именовање нових предмета и појава, а данас се нове речи најчешће везују за идеолошке појаве. У другом делу рада, као репрезентативне примере за лексикону насталу у XXI веку у српском језику, обрадили смо неодеривате настале додавањем данас врло продуктивних префикса *анти-*, *де(с)-*, *псеудо-*, *пара-* и *квази-*. Прве две компоненте као и лексеме које се помоћу њих граде припадају једној семантичкој подрупи, а преостале три спадају у другу, али повезује их висока продуктивност у савременом српском језику, као и значење одступања од очекиваног, рушење или деформисање, односно извртање устаљених вредности или доминантних становишта о појавама и процесима.

Кључне речи: неологизам, неодериват, неологија, деривација, лексикологија, савремени српски језик

1. Приступ појму *неологизам* у прошлости

Време интернета донело је много нових речи у све европске језике, па и у српски. Може се рећи да једну од главних одлика језичког система већине језика у XXI веку представља прилив нових речи, па опис савремене лексике пре свега подразумева анализу нових речи. У једној од најцитиранијих српских граматика, чији су аутори Ж. Станојчић и Љ. Поповић, неологизми се дефинишу као „*нове речи којима се обично замењују позајмљенице (речи из других језика) или које се граде за означавање нових предмета, односно појава, а да при томе још нису ушле у најопштију употребу*”.¹³¹

Из ове дефиниције види се како се у традиционалној лингвистици приступа новим речима. Од њих се, као што је експлицитно речено, очекује да именују нове предмете и појаве или да служе као домаћи еквиваленти страним речима. Њихова једина улога је очигледно номинациона. Овакав приступ довео је до одређених стереотипа о неологизмима који се преко образовног система устаљују и у широј јавности. Побројаћемо најважније традиционалне погледе у вези с новим речима.

Прво. Узрок за позајмљивање или настајање нових речи у вези је са настајањем нових предмета и њиховим преузимањем из страних култура. Ново време донело је, на пример, предмете и појаве попут *компјутера, софтвера, селфија, имејла* итд., па је њихова појава у нашој средини изазвала и преузимање њихових назива из енглеског језика. Скренаћемо ипак пажњу на чињеницу да се из граматике која је споменута може закључити да су неологизми по правилу речи домаћег порекла којима се замењују позајмљенице. То би значило да *рачунар* јесте неологизам, а *компјутер* не спада у ову лексичку скупину, већ му је место у позајмљеницама. Међутим, подела речи по пореклу и подела по времену уласка у језик представљају два различита критеријума, што значи да

¹³¹ Станојчић, Живојин – Поповић, Љубомир: *Грамматика српског језика*, десето издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, с. 180.

неологизми ипак могу бити и домаћег и страног порекла и да у ову групу треба укључити и позајмљеницу и њен домаћи еквивалент (под условом да су задовољени остали критеријуми за укључивање лексема у неологизме).

Друго. Верује се да нове речи улазе у језик једна по једна. Када се појави неки нови предмет, појави се и лексичка ознака за њега. То значи да нове речи настају независно једна од друге јер њихово настајање није мотивисано језичким процесима, већ искључиво ванјезичким приликама. Тек ако неки предмет постане нарочито користан у друштвеној средини, онда ће се то у језику одразити у виду настајања деривата од датог неологизма, на пример: *софтвер*, *софтверски*, *софтвераши*. Настајање деривационог система деривата показатељ је да се укоренио у лексички систем и да ће, вероватно, из категорије неологизама прећи у општи лексички фонд.

Треће. Позајмљене стране речи треба заменити домаћим еквивалентима. Према страним речима говорници осећају отпор, што се нарочито види из маркираног терминолошког синонима *варваризам*. Овакав став се наслућује и на основу дефиниције неологизама из Граматике Ж. Станојчића и Љ. Поповића, из које следи да позајмљенице треба замењивати домаћим речима – неологизмима. Из тога се закључује да је позајмљивање фаза која претходи неологизацији, али и да примање страних речи није пожељно. Међутим, као што је већ речено, међу неологизмима има и домаћих и страних речи, а став према њима не може бити увек исти и зависи од степена одомаћености позајмљенице и језичких могућности замењивања.¹³²

¹³² О томе је промишљено размишљао И. Клајн (*Туђице и пуризам*. У: Павле Ивић – Иван Клајн – Митар Пешикан – Бранислав Брборић: *Језички приручник*. Београд: РТБ, 1991, с. 153): „Грешка је пуриста била у томе што су говорили о страним речима као јединственом појму, не увиђајући да се речи страног порекла међу собом осетно разликују по степену одомаћености односно прилагођености. Зато је још у прошлом веку у науци успостављена подела на *Fremdwörter* – туђице и *Lehnwörter* – позајмљенице.”

2. Неологизми у XXI веку

За потребе израде новог вишетомног речника савременог српског језика Матице српске, састављен је електронски корпус *Српко*, који садржи лексику из друге половине XX, а пре свега из првих деценија XXI века. Задатак аутора овог рада, као руководиоца тога пројекта, јесте да из корпуса ексцерпира лексику која ће бити обрађена у новом речнику. Анализа нових речи регистрованих у том корпусу које нису обрађене у досадашњим речницима савременог српског језика пружа могућност за потпуније истраживање слике о новим речима. Нека своја запажања и резултате истраживања о одређеним групама нових речи већ смо објавили,¹³³ а у овом раду такође ћемо описати део нове лексике у српском језику и установити неке процесе који се одвијају у неологији.

Увидом у лексику регистровану у корпусу дошли смо до закључка да су глобализација и интернетизација довеле до огромног прилива нових речи и да их никада није било толико као у XXI веку. Управо због велике бројности није их могуће замењивати речима домаћег порекла. Чак ни у земљама које су знатно склоније пуризму од Србије много страних речи улази у језик без покушаја да се замене домаћим еквивалентима.

Нове речи не означавају само нове предмете и појаве и нису изазване потребом за именовањем нових технолошких изума, већ се многим од њих именују појаве у вези са идеолошким усмерењима. Више него раније долази до изражаја да творба речи има много функција, а не само номинацијску, а да међу најважније функције спада експресивна.¹³⁴ Новим речима се често исказује став према друштвеним појавама, посебно негодовање и отпор према неким идеологијама и њиховим представницима.

¹³³ Драгићевић, Рајна: „Апокалиптичка лексика као тип модерних речи у српским медијским текстовима. Наслеђе (у штампн).

¹³⁴ Кубрякова, Елена С.: *О новых задачах в изучении функций словообразования*. У: Аляксандр А. Лукашанец (ред.): *Функциональные аспекты словоупотребления*. Минск: ВГАА Права і эканоміка, 2006, с. 141–148.

Велик прилив нових речи доводи до отворенијег става према њима, нарочито међу младима. У српском језику, као и у свим осталим језицима, највећи број нових речи долази из енглеског језика. Остали језици су ретко донори нових речи. Слободна употреба енглеских речи које се не прилагођавају српском језичком систему изазива лексичку мешавину, коју је српски англиста Т. Прћић назвао *англосрпским језиком*.¹³⁵

Расте број нових речи са страним афиксима и афиксоидима. У почетку се позајмљују стране речи заједно са страним афикс(оид) има, а затим, по угледу на њих, настаје много домаћих речи. Тако су, на пример, прво позајмљене лексеме на *мулти-* из енглеског језика (*мултикултурализам*, *мултикултиватор*, *мултислајс* итд.), а затим је, под њиховим утицајем, у српском језику настала група речи с овим префиксоидом (нпр. *мултијезични*, *мултинаменски*, *мултиопашајност* итд.).¹³⁶ Из овог примера и многих сличних закључујемо да у савремени српски језик нове речи улазе у групама, а не појединачно. То значи да се грађење нових речи више него ранија одвија системски, коришћењем продуктивних модела.

Нове речи у великим групама улазе у српски језик, али многе од њих се у српском језику кратко задржавају. Такве речи које су настале да би се задовољила одређена језичка потреба и које се неће задржати у језику Е. С. Кубрјакова назива *једнодневним речима*.¹³⁷

Глобализација је довела до тога да се у свим европским језицима позајмљују исти англицизми и да речници неологизама европских језика личе једни на друге. Због тога се све појаве које су наведене у овом чланку односе на лексичке системе скоро свих европских језика, иако нам је овде у фокусу српски језик.

¹³⁵ Vasić, Vera – Prčić, Tvrčko: *Do You Speak Anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, treće izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2018.

¹³⁶ Детаљније о овоме исп. у: Драгићевић, Рајна – Утвић, Милош: *Корпусно истраживање ширења компоненте мулти- у српском језику данас*. У: Научни састанак слависта у Вукове дане 46/3, 2017, с. 73–87.

¹³⁷ Кубрјакова, Е. С.: *О новых задачах в изучении функций словообразования*, с. 141–148.

3. Друштвени процеси у огледалу нових речи

Претраживање корпуса *Српко* који је намењен за израду новог речника савременог српског језика Матице српске указује на чињеницу да се групе нових речи концентришу око важних вањезичких, пре свега, идеолошких питања. Много је нових речи које садрже препозитивне компоненте *евро-*, *еко-*, *био-*, *агро-* зато што живимо у времену када се велика пажња посвећује екологији, покушајима живота у здравом окружењу. Једно од кључних питања јесте и живот у Европској унији, односи у тој међународној заједници и став говорника српског језика према уласку Србије у ту заједницу. Многи ставови о овим питањима изражени су кроз нове речи, које се најчешће појављују у језику медија или у неформалној комуникацији.

4. Живот у антикултури

Време интернета и могућности да свако има права да се медијски изрази довело је до развоја различитих ексцентричности у савременој култури. Неки корисници интернета користе овај медиј као простор за исказивање бунта против устаљених вредности и задовољство проналазе у извртању општеприхваћених чињеница. Тако се, упоредо с културом, у савременом свету развија и њена пародија – антикултура, култура апсурда. Оба културна смера имају много пратилаца на друштвеним мрежама. На појаву коришћења интернета за објављивање лажних вести, изврнутих чињеница, намерно неписмено написаних текстова с циљем да се на тај начин покаже свету освајање слободе међу првима је скренуо пажњу М. Кронгауз у својој књизи *Самоучитељ олбанског*.¹³⁸ Аутор у тој књизи описује језик говорника руског језика који намерно праве језичке грешке и језик којим комуницирају називају олбанским, као називом за неки замишљени језик

¹³⁸ Кронгауз, Максим: *Самоучитељ олбанског*. Москва: Corpus, 2013.

у којем је све допуштено. М. Кронгауз је грађу за своју књигу проналасио и на тзв. антиенциклопедијама, као што су *Енциклопедија драматика*, *Абсурдопедија* итд. И на српском језику постоје такве енциклопедије, од којих је најпознатија *Вукајлија*. Стварност се у овим изворима посматра у огледалу, а борба за анархију је основни и једини циљ оваквих стваралаца паралелног света.

Потреба за животом у антикултури има последице и у лексици. Међу групама нових речи има и оних којима се указује на супротстављеност ономе што јесте, на уништавање постојећег и на настајање лажног, неправог, неистинитог. Зато ћемо се у овом раду задржати на новим речима у српском језику које садрже препозитивне компоненте *анти-*, *де(з)-*, *псеудо-*, *пара-* и *квази-*. Важно је имати у виду да ово истраживање спада у она која корпусни лингвисти називају *истраживањем вођеним корпусом*, што значи да нас је до ових лексичких група довео сам корпус због тога што је приметно порастао број нових речи с овим афикс(онд)има које нису забележене ни у једном досадашњем речнику. Разлог за пораст броја ових речи видимо у идеолошким процесима у ванјезичкој стварности. Живот у антикултури прати и лексика која промовише антивредности.

5. Нове речи у српском језику са компонентом *анти-*

Ни у једном речнику било којег језика нису пописане све речи које садрже грчки префикс *анти-* јер чак и да постоји таква намера, подухват би био осуђен на неуспех пошто свакодневно настају нове речи с овом компонентом. Иако речници не дају потпун увид у ову лексичку породицу, приметно је да расте број њених чланова. Навешћемо само неколико примера као илустрацију:

антиваксер, антиглобализам, антидемократија, антидемонстрације, антидискриминација, антидогматизам, антидржава, антидруштво, антиеколог, антиелитизам, антиевропеизам, антиестаблишмент, антизападњаштво, антиидентитет, антиимперијализам, антииндивидуализам, антиинтелектуализам, антиинтернационализам, антиисторизам, антијугословенство, антикампања, антикорупција, антилиберализам, антимигрантски,

антинационализам, антиносталгија, антипроза, антипромоција, антипропаганда, антипросветитељство, антипсихијатрија, антипуризам, антирасизам, антиреклама, антитероризам, антиантитеза и др.

И. Клајн примећује да префикс *анти-* још увек „*може имати класично грчко значење нечег наспрамног или симетричног, у антициклон, антипана.*”¹³⁹ У лексеми *антиталенат* И. Клајн препознаје значење „потпуно неталентована особа”. Констатује да речи са префиксом *анти-* „*данас најчешће имају значење активног супротстављања*”. Већина примера које смо навели у овом непотпуном списку имају управо значење активног супротстављања. Запажамо да се говорници супротстављају свим идеолошким опцијама, али и држави, друштву, идентитету, што показује потребу неких грађана за потпуном анархијом. Лексема *антиантитеза* логички представља исто што и теза јер се првим префиксом *анти-* неутралише значење *антитезе*. Међутим, када би се *антиантитеза* изједначила са *тезом*, не би се видело колико бунтовништва има у њој јер је настала супротствањем супротствања, што је равно двоструком анархизму.

И. Клајн је, анализирајући грађу с краја XX века, констатовоао да „*анти-* долази само у интернационализмима”, али се током XXI века проширио и на лексеме домаћег порекла (нпр. *антидржава, антидруштво, антизападњаштво, антипросветитељство*), што потврђује његову незауостављиву продорност у нашем веку.

У инспиративном раду о префиксу *анти-* у савременом руском језику, М. Булдакова закључује да се префикс *анти-* користи и као експресивно средство за грађење емоционалних метафора.¹⁴⁰ Ауторка полази од идеје А. Вјежбицке да је у дубинској структури сваке метафоре одрицање и да метафоре у стиху у којем се говори о лепоти жене *Очи – ватра, чело – огледало, коса – злато, зуби – бисери*

¹³⁹ Клајн, Иван: *Творба речи у савременом српском језику*, први део. Београд–Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, 2002, с. 197.

¹⁴⁰ Булдакова, Марина Н.: *Метафора и префикс анти- в савременом руском језику*. Opera Slavica 4, 1994, бр. 4, с. 27.

треба реконструисати овако: *Очи нису очи, већ ватра, чело није чело већ огледало* итд. Ако узмемо ово тумачење у обзир, испада да су све лексеми са *анти-* метафорички називи са значењем изједначеним са неком вредношћу која је метафоричка. Не бисмо се сложили с овим тумачењем. У префиксу *анти-* не видимо метафору, већ искључиво протест, противљење, рушење, укидање онога што значи лексема на коју је префикс додат.

6. Нове речи у српском језику са компонентом *де(з)-*

Латински префикс *де-* има негативно или привативно значење и постао је веома продуктиван у последњим деценијама, пре свега за означавање заустављања, сузбијања актуелних процеса. И. Клајн констатује да је компонента *де-* пре свега глаголски префикс и да су многе именице с тим афиксом настале деривацијом од мотивних глагола.¹⁴¹ Тако је, на пример, именица *демобилизација* настала од глагола *демобилисати*. Међутим, продуктивност овог префикса толико је порасла да је он постао и именички префикс, на пример, *депрефиксација*, *декомпресија*. Ове именице нису могле настати од глагола.

Нове речи с префиксом *де-* важне су јер сведоче и о новим процесима и о негативној реакцији на њих. Важно је имати у виду да многе од ових речи, поред негативног односа према појави, означавају и процесе обратне у односу на оне исказане лексемом у мотивној речи. За анализу друштвеног и политичког живота ова лексика је важна јер сведочи о две супротстављене појаве, од којих су обе актуелне. Навешћемо само неке примере:

деаграризација, деактивација, деакумулација, деамериканизација, деанимација, деапсолутизација, деаутоматизација, дебаланс, дебалканизација, дебеоградизација, дебирократизација, деблокада, дебољшевизација, дебрифинг, деброзоизација, девалоризација, девестернизација, дегерманизација, деглобализација, деграматич-

¹⁴¹ Клајн, И.: *Творба речи у савременом српском језику*, први део, с. 199.

кализација, дедиференцијација, дедогматизација, дедоларизација, деевроизација, деселитизација, деескалација, деестетизација, деестатизација, деегнификација, дезагрегација, дезаинтересованост, дезангажованост, дезаутоматизација, дезидентификација, дезидеологизација, дезилузионизам, дезинвестиција, дезинформација, дезинхибиција, денацификација и др.

У овим речима остаје овековечено да живимо у времену американизације, бирократизације, германизације, глобализације, вестернизације, евроизације, доларизације и да постоји снажан отпор према тим процесима, као и покрети и активности за њихово заустављање и супротно деловање. Међу кључним речима данашњице јесу *деескалација*, на коју с мање или више искрености позивају заговорници мира у свету, као и *дезинформација*, јер живимо у свету лажних и непроверених информација.

Употреба префикса *де-* толико се проширила да у корпусу проналасимо потврде за лексему *дезаинтересованост*, која се намеће високофреквентној и сасвим неутралној лексеми општег лексичког фонда *незаинтересованост*.

В. А. Новоселова запажа пораст броја неодеривата са префиксом *де-* у руском политичком језику и управо на тој лексици објашњава језичке јединице за које је заинтересована нова лингвистичка дисциплина – *политичка лингвистика*.¹⁴² Велик број нових речи долази у медије из сфере политике и шири се и у остале функционалне стилове. Политика и идеологија, а не наука и технологија главно су извориште нових речи. Чини се да смо заокупљени ставовима и контраставовима више него производима савремене технологије.

Нове речи са префиксом *де-* подстичу на размишљање да у данашњем времену нема несумњивих вредности. Свака појава има поборнике и противнике, што живот у савременом друштву чини нестабилним.

¹⁴² Новоселова, Виктория. А.: *Актуалне префиксы де- и ре- в лексике современно-го политического языка*. Ученые записки петрозаводского государственного университета 170, № 1, 2018, с. 106–111.

7. Нове речи у српском језику са компонентом *псеудо-*

За грчи префикс *псеудо-* И. Клајн каже да је „слободно продуктиван” јер се не јавља ни у једном лексички устаљеном споју.¹⁴³ Занимљива је ова формулација јер подстиче на размишљање о томе како су у прошлости само неки префикси били *слободно продуктивни*, док се већина користила за грађење одређеног типа деривата, док се данас све више префикса употребљава слободно, што ремети системност у творби речи.

Навешћемо само неке примере за нове речи у српском језику са префиксом *псеудо-*:

псеудоавангарда, псеудоакадемски, псеудоанализа, псеудоангажман, псеудоаристократија, псеудоаргумент, псеудоархеолог, псеудоаутор, псеудобизнис, псеудовредности, псеудодемократија, псеудодефиниција, псеудодилема, псеудодискурс, псеудодржава, псеудодуховност, псеудоелита, псеудоидеје, псеудоизбори, псеудоисторија, псеудојавност, псеудојезик, псеудокњижевник, псеудолевица, псеудонаука, псеудонаучник, псеудопатриотизам, псеудопроблем, псеудорадикализам, псеудорат, псеудосвет, псеудоСрби, псеудотеме и др.

Потреба за грађењем великог броја речи помоћу префикса *псеудо-* условљена је чињеницом да расте број појава које не задовољавају објективне критеријуме да би се могле уврстити у одређене категорије. Разлоге за ту појаву видимо у снижавању вредности, што доводи до псеудонауке, псеудодефиниције, псеудокњижевника, псеудонаучника, псеудоелите. У таквом свету нису необичне ни лажне идеологије које доводе до псеудолевице, псеудопатриотизма, псеудорадикализма.

¹⁴³ Клајн, И.: *Творба речи у савременом српском језику*, први део, с. 198.

8. Нове речи у српском језику са компонентом *пара-*

Грчки префикс *пара-* може значити *помоћни* или *додатни* или *неправи*.¹⁴⁴ И. Клајн наводи лексеме *паратифус*, која означава *заразно обољење слично тифусу* и *парапсихологија* – *грана психологије која испитује појаве изван деловања природних закона*. Компонента *пара-* употребљава се у српским неодериватима најчешће са значењем *неправи, лажни*. Ево неких примера:

парадрамски, парадржава, парадржавност, парадруштвени, парадуховни, параевропски, параекономски, параелита, парасротски, парасесејистика, параживот, параидеолошки, паринституције, параисторијски, параисториографија, парајезик, паракандидат, паракњижевни, паракраљ, паракриминални, паракултурни, паралаж, паралевица, паралиберални, паралитература, парамедицински, парамилиција, паранаучни, паранацистички и др.

Све ове лексеме односе се на појаве које у стварности немају статус који је именован мотивном речју. У многим примерима префикс *пара-* може се заменити префиксом *псеудо-* или *квази-* и значење ће остати исто (нпр. *квазидржава, парадржава, псеудодржава; квазинаучник, паранаучник, псеудонаучник*). Закон језичке економије обично не дозвољава гомилање језичких јединица с истим значењем. Међутим, потреба за именовањем неправог, лажног, недостојног толико је јака у савременом српском језику, а вероватно и у многим другим језицима, да постоји потреба за већим бројем синонимних језичких јединица које се могу замењивати једна другом. Компонента *пара-* најчешће се додаје на стране речи, али та тенденција се мења, па је постало уобичајено да се користи уз домаће речи (*парадржава, параживот, парајезик, паралевица*). Компонента *пара-* често се користи у политичком дискурсу за означавање лажних институција које би на силу да постану признате, иако већ постоје легитимне институције, нпр. *парадржава, парайнституције, парамилиција*.

¹⁴⁴ Исто, с. 198.

9. Нове речи у српском језику са компонентом *квази-*

Латински префикс *квази-*, баш као и *псеудо-*, спада у слободно продуктивне префиксе у образовању околиналних спојева.¹⁴⁵ И за ову компоненту некада је било карактеристично да се везује за стране речи и да се користи за грађење терминолошке лексике. И. Клајн је учео десетак правних термина које је регистровао М. Вујаковић у свом речнику страних речи. Данас се, међутим, тај префикс све чешће користи и за грађење лексике која спада у општи лексички фонд. Навешћемо само неколико примера као илустрацију:

квазиавангардни, квазиадвокат, квазиакадемизам, квазианалитичар, квазианархизам, квазиаргумент, квазиаргументација, квазиарханчност, квазиауторитет, квазиауторски, квазибеоградски, квазибиолошки, квазибожанство, квазиболећив, квазивећина, квазивласт, квазиврлина, квазидебата, квазиделикт, квазидемократа, квазидецентрализација, квазидијалог, квазидипломатија, квазидржава, квазиевропски, квазиексперт, квазиелита, квазиживот, квазиидеализам, кваздеје, квазиидеолошки, квазиизбеглички, квазиизбори, квазиимперија, квазинвалид, квазиндивидуа, квазинституција, квазинтелектуалац, квазинисторија и др.

И овај префикс се све чешће додаје домаћим речима, нпр. *квазиболећив*, *квазивећина*, *квазивласт*, *квазидржава*, што му омогућава да се несметано користи и у разговорном језику, а то доприноси његовом лако и брзом ширењу. Постоје лексеме за које корпус показује да се употребљавају са свим страним префиксима којима одговара домаћи префикс *надри-*. Такве су, на пример, именице *држава*, *интелектуалац*, *елита*, али и *живот*. У тешким временима људима се чини да не живе живот достојан живљења, па га називају *квазиживотом*, *псеудоживотом*, *параживотом*.

¹⁴⁵ Исто, с. 200.

10. Закључци

На крају овог истраживања навешћемо неликолико закључних запажања.

Прво. У овом раду представили смо неодеривате настале додавањем данас врло продуктивних префикса *анти-*, *де(з)-*, *псеудо-*, *пара-* и *квази-*. Прве две компоненте као и лексема које се помоћу њих граде припадају једној семантичкој подрупи, а преостале три спадају у другу, али повезује их висока продуктивност у савременом српском језику, као и значење одступања од очекиваног, рушење или деформисање, односно извртање устаљених вредности или доминантних становишта о појавама и процесима. У значењу скоро свих наведених лексема ексцерпираних из електронског корпуса српског језика има елемената насилног и свесног мењања стварности, било радикалним супротстављањем било лажним представљањем. Пораст броја нових речи које спадају у ову групу указује на дубоку друштвену и психолошку кризу у којој се налази српско друштво, али и цивилизација уопште.

Друго. Закључујемо да се као лажне најчешће оцењују појаве у вези са науком, политиком и историјом.

Треће. Многи наведени неодеривати су експресивни, садрже емоционални набој и настају из потребе говорника да изразе отпор према устаљеним вредностима или пак отпор према лажним појавама.

Четврто. Сви обрађени префикси потичу из класичних језика и у прошлости су се везивали за стране речи и употребљавали се за грађење термина. Велику продуктивност постигли су тако што су почели да се везују за домаће речи, што је био први корак ка продору у новинарски, а затим и разговорни језик.

Пето. Све представљене лексема свакако неће бити обрађене у новом речнику савременог српског језика Матице српске (РМС2), већ само оне које су нарочито фреквентне.

Литература

А. Тирилица:

Булдакова, Маринна Н.: *Метафора и префикс анти- в современном русском языке*. Opera Slavica 4, 1994, бр. 4, с. 24–28.

Драгићевић, Рајна: *Проблеми представлення нових сербских слов в сербско-русском словаре*. У: Словообразование. Стилистика. Лингвистическая поэтика. Сборник научных статей, посвященный юбилею В. Н. Виноградовой, под редакцией Н. А. Николиной, З. Ю. Петровой, Н. А. Фатеевой. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2024, с. 66–77.

Драгићевић, Рајна: „Апокалиптичка лексика као тип модерних речи у српским медијским текстовима”. У: *Наслеђе* (у штампани).

Драгићевић, Рајна – Утвић, Милош: *Корпусно истраживање ширења компоненте мулти- у српском језику данас*. У: Научни састанак слависта у Укуве дане 46/3, 2017, с. 73–87.

Клајн, Иван: *Туђице и нуризам*. У: Павле Ивић – Иван Клајн – Митар Пешикан – Бранислав Брборић: *Језички приручник*. Београд: РТБ, 1991, с. 151–163.

Клајн, Иван: *Творба речи у савременом српском језику*, први део. Београд–Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, 2002.

Кронгауз, Максим: *Самоучитель албанского*. Москва: Corpus, 2013.

Кубрякова, Елена С.: *О новых задачах в изучении функций словообразования*. У: Аляксандр А. Лукашанец (ред.): *Функциональные аспекты словаутварэння*. Мінск: ВТАА Права і эканоміка, 2006, с. 141–148.

Новоселова, Виктория А.: *Актуальные префиксы de- и re- в лексике современного политического языка*. У: Ученые записки петрозаводского государственного университета № 1 (170), 2018, с. 106–111.

Станојчић, Живојин – Поповић, Љубомир: *Грамматика српскога језика*, десето издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.

Српко: Корпус савременог српског језика Матице српске: corpus.rs.rs.

Б. Латиница:

Vasić, Vera – Prčić, Tvrtko: *Do You Speak Anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, treće izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2018.

Lexicon of The Serbian Language in the XXI Century

This work is dedicated to new words in the Serbian language that were created during the XXI century. In the first part of the paper, theoretical considerations about neologism are presented and the differences between neologisms in the past and today are presented. It is concluded that social changes in the 21st century also led to a change in the nature of new words. In the past, new words were mainly used to name new objects and phenomena, and today new words are most often associated with ideological phenomena. In the second part of the paper, as representative examples of the lexicon created in the 21st century in the Serbian language, we treated the neoderivatives created by adding today's very productive prefixes anti-, de(z)-, pseudo-, para- and quasi-. The first two components as well as the lexemes that are built using them belong to one semantic group, and the remaining three belong to another, but they are connected by high productivity in the modern Serbian language, as well as the meaning of deviation from the expected, demolition or deformation, i. e. twisting established values or dominant points of view on phenomena and processes.

Keywords: neologism, neoderivative, neology, derivation, lexicology, modern Serbian language

О језику Јозефа Шкворецког у роману *Hřichy pro pátera Knoxe* и могућностима његовог превода на српски

Катарина Митрићевих-Штепанек

У раду се обрађују језичка средства које Јозеф Шкворецки користи у свом детективском роману *Hřichy pro pátera Knoxe* (Греси за патера Нокса). Представљају се језички елементи који су карактеристични за опус Шкворецког, али исто тако и они који су специфични за наведено дело. Анализира се њихово значење и употреба, као и преводни еквиваленти у српском језику на основу чешких и српских једнојезичних речника, чешко-српског речника и података из Чешког националног корпуса и Корпуса савременог српског језика.

Кључне речи: Јозеф Шкворецки, *Hřichy pro pátera Knoxe*, језичка средства, чешки језик, српски језик, семантика, функција, преводна еквиваленција

1.

Роман *Hřichy pro pátera Knoxe*¹⁴⁶ (Греси за патера Нокса) који је Јозеф Шкворецки објавио 1973. године представља у сваком смислу јединствено дело, иако се тематски надовезује на циклус детек-

¹⁴⁶ Škvorecký, Josef: *Hřichy pro pátera Knoxe: detektivní divertimento*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1973.

тивских романа о поручнику криминалистичког одељења полиције Јозефу Борувки (Josef Borůvka): *Smutek poručíka Borůvky* (1966)¹⁴⁷, *Konec poručíka Borůvky* (1975)¹⁴⁸ и *Návrat poručíka Borůvky* (1981)¹⁴⁹. Састоји се од десет прича у којима писац „грешн” у односу на заповести – правила детективског романа које је саставио патер Роналд Нокс.¹⁵⁰ Први и последњи случај истражује Ј. Борувка, док остале решава без невачница Ева Адамова (Eva Adamová).

С обзиром на то да Шкворецки сматра да је детективски роман својеврсна игра и да је то његова суштина и главна карактеристика,¹⁵¹ овај роман постаје средство којим аутор читаоцу показује своје приповедачко умеће и уједно га на нов начин укључује у своје дело, захтевајући од њега не само да открије ко је извршио злочин, како или због чега је злочин извршен, већ и против ког правила патера Нокса је писац згрешио.

Поменута игра се односи и на лексички ниво јер анализирани роман обилује лексиком која спада у некињижевни слој језика, као што су општеразговорно чешки облици, колоквијални, сленг

¹⁴⁷ Исти: *Smutek poručíka Borůvky*. Praha: Mladá fronta, 1966.

¹⁴⁸ Исти: *Konec poručíka Borůvky*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1975.

¹⁴⁹ Исти: *Návrat poručíka Borůvky*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1981.

¹⁵⁰ То су следећа правила: „1) *Zločinec musí být někdo, o němž je zmlínka brzo na začátku příběhu*; 2) *Všechny nadpřirozené nebo nepřirozené faktory jsou zcela vyloučeny*; 3) *Není přípustná víc než jedna tajná místnost nebo tajná chodba; i ta je přípustná pouze tehdy, odehrává-li se děj ve stavbě, kde lze takové zařízení předpokládat*; 4) *Nesmí být použito žádného, dosud neobjeveného jedu ani přístrojů a metod, které vyžadují dlouhého vědeckého vysvětlování na konci příběhu*; 5) *V příběhu nesmí vystupovat žádný Číňan*; 6) *K řešení nesmí detektivovi dopomoci náhoda, ani nesmí být veden nevyšvĕtlitelnou intuicí*; 7) *Pachatelem nesmí být sám detektiv*; 8) *Detektiv nesmí objevit žádnou stopu, aniž ji hned neodhalí také čtenáři*; 9) *Duchem chudý přítel detektivův, jeho Watson, nesmí zatajit žádné myšlenky, které se mu honí v hlavě; musí mít inteligenci mírně, ale jen velmi mírně podprůměrnou*; 10) *Nesmí se vyskytovat dvojčata nebo dvojníci*.” V: Škvorcĕký, Josef: *Hřichy pro pátera Knoxe: detektivní divertimento*. Praha: Mĕstská knihovna v Praze, 2017, http://web2.mlp.cz/koweb/00/04/33/49/96/hrichy_pro_patera_knoxe.pdf, приступљено 6. 11. 2024. Наведено електронско издање дела користили смо за екскерпцију примера које обрађујемо у раду.

¹⁵¹ Škvorcĕký, Josef: *Nápady čtenáře detektivek a jiné eseje*. Praha: Ivo Železný, 1998, c. 8.

и жаргонски изрази, емоционално обојене лексеме – деминутиви, хипокористици, пејоративи, грубе речи, суфемизми, дисфемизми. Посебности говора приповедача и ликова Шкворецки дочарава страним речима, околионализмима, играма речи, метафором, пронијом, сарказмом, необичним изговором јунака итд.

Такође, Шкворецки није писао своја дела на енглеском језику,¹⁵² иако га је одлично знао, јер је сматрао да његова приповедачака метода, кроз коју се годинама обликовала и препознатљива књижевна поетика, не оставља простор за друга изражајна средства осим оних која проистичу из чешког језика.

2.

О језику Ј. Шкворецког писао је нпр. К. Хватик нагласивши да се његово приповедање заснива на аутентичности језика, живости дијалога и свежини стила.¹⁵³ Вишејезични карактер његових дела је проучавао П. Мареш.¹⁵⁴ Фреквенцију речи, врсте речи, морфолошке карактеристике, употребу општеразговорног чешког у делима Ј. Шкворецког анализирао је Р. Квапилова Брабцова.¹⁵⁵ Романи Шкворецког су такође били тема транслатолошких студија. Аутори су се бавили преводима његових дела на руски (Олег Малевич)¹⁵⁶, на шведски (Олга Клауберова),¹⁵⁷ на холандски (Едгар де Бројн),¹⁵⁸

¹⁵² Роман *Hříchy pro pátera Knoxe* је преведен на енглески језик: Skvorecky, Josef: *Sins for father Knox*. Toronto: Lester & Orpen Dennys Limited, 1988. Translated by Kaca Polackova Henley.

¹⁵³ Chvatík, Květoslav: *Melancholie a vzdor. Eseje o moderní české literatuře*. Praha: Česko-slovenský spisovatel, 1992, с. 141.

¹⁵⁴ Mareš, Petr: *Poněvač hír vír in Keneda*. Česká literatura 46, 5, 1998, с. 498–517.

¹⁵⁵ Kvapilová Brabcová, Radoslava: *Jazyk děl Dívka z Chicaga a jiné hříchy mládí a Zbabělci*. In: Helena Kupcová – Michal Příbáň (eds.): *Škvorecký 80*. Praha: Literární akademie (Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého), 2005, с. 102–115.

¹⁵⁶ Malevič, Oleg: *Relativnost světovosti. K problému přeložitelnosti tvorby Josefa Škvoreckého do ruštiny a jejího přijetí ruským čtenářem*. Исто, с. 331–341.

¹⁵⁷ Klauberová, Olga: *Dílo Josefa Škvoreckého v překladech do švédštiny*. Исто, с. 347–354.

¹⁵⁸ De Bruin, Edgar: *Josef Škvorecký a Nizozemsko*. Исто, с. 342–346.

на енглески (Пол Вилсон, Алена Пшибањова),¹⁵⁹ као и на српски језик (Александра Корда-Петровић)¹⁶⁰.

3.

Предмет истраживања у овом раду су са једне стране језичке појаве које су карактеристичне за опус Шкворецког, а са друге стране оне које су специфичне за ово дело, а и једне и друге представљају изазов приликом превођења са чешког.

3. 1.

На првом месту је то, дакако, општеразговорни чешки језик који је карактеристичан за дела Шкворецког. Пре свега аутор ову формацију чешког националног језика употребљава код стилизације одређених ликова и заступљена је искључиво у дијалозима.¹⁶¹ У незваничној сфери општеразговорни језик представља неутралну форму комуникације, али у овом делу служи између осталог и као средство социјалне диференцијације ликова, онда када је у питању комуникација у званичној сфери, као што је нпр. дијалог између непознатих особа из различитих друштвених слојева и положаја, или у комуникацији са државним органима као што је полиција и сл. Општеразговорни чешки користи главна јунакиња романа, певачица и аматерски детектив Ева Адамова, њене колегинице из бранше шоу-бизниса, млађи ликови, или пак они који су карактеризовани као жестоки, неуглађени, или и мање

¹⁵⁹ Wilson, Paul: *Radost z překládání. Od Scherza capricciosa ke Zamilovanému Dvořákovi*. Исто, с. 355–366; Přibáňová, Alena: *Nalezeno v překladu. Anglické verze Škvoreckého románu Příběh inženýra lidských duší a Scherzo Capriccioso*. Bohemica Olomoucensia 2 – Symposiana, 1, 2009, с. 58–164.

¹⁶⁰ Korda-Petrovič, Aleksandra: *Příklad funkcionalistického překládání*. Slavica litteraria 14, 2, 2011, с. 75–81.

¹⁶¹ Како пише К. Хватик „*Dialogy Škvoreckého románu jsou psány hovorovou češtinou, vzdálenou spisovné normě a ophývající slangovými a drsnými výrazy [...]*”, али напомиње да се, дакако, ради о промишљеној књижевној стилизацији. Вид. Chvatík, K.: *Melancholie a vzdor*, с. 149.

образовани. Уз општеразговорночешке фонетске и морфолошке облике, као и синтаксичке посебности, Шкворецки богато користи и супстандарну лексiku – колоквијалне, сленг и арготске изразе.¹⁶²

1. [BORŮVKA] „Vyvedlo vás to z míry, ano?“ [EVA] „Jo¹⁶³“, „pravi-la, kývla. „Představte si ale moji situaci [...] v sedmym¹⁶⁴, celym vyvatovanym nebi, žhavá¹⁶⁵ do dělání **dobřejch** skutků. Tak **sem** ty **Barrandovský** terasy vzala za Lidku, protože **tý** přijel **tuzexovej** milej z Itálie. Mně začínala **šichta**¹⁶⁶ v Lucerně až v jedenáct, tak **sem** jí **pích-la**¹⁶⁷ [...] **Vidím** je **hnedka**¹⁶⁸ u prvního stolku zkraje u parketu. Růdu s **tim zajdou**¹⁶⁹, jako.“

1. a. [БОРУВКА] „То вас је извело из такта, зар не?“ [ЕВА] „**Аха**“, рекла је, климнула главом. „Али, замислите моју ситуацију [...] сва на упушканом седмом небу, **загрејана**¹⁷⁰ да чиним добра

¹⁶² У неким речницима, као нпр. у *Slovník spisovného jazyka českého* (даље SsJČ), те лексеме су стилски квалификоване као општеразговорно чешке (ob.), док се у *Akademický slovník současné češtiny* (даље ASSC) бележе као колоквијалне (kolokviální).

¹⁶³ *jo kolokviální kladná odpověď na otázku nebo souhlas s nějakým tvrzením* (ASSČ). У *Чешко-српском речнику* (даље ЧСР) дефинисано: разг. да. У датом контексту бисмо пре употребили *аха* која се у *Речнику српскога језика* (даље РСЈ) дефинише као синоним потврдне речце *да*, него немаркирано *да*, како наводи ЧСР. Списак лексикографских извора вид. у одељку *Речници*.

¹⁶⁴ Морфолошке и фонолошке специфичности општеразговорног чешког у овом примеру и у прим. 2, 3 обухватају краћење наставака (sedmym, cely, vyvatovanym уместо *y, ym; vidím, tím* уместо *im*), *y* уместо *é* (Barrandovský, tý, hypotetickým), *ej* уместо *y* (dobřejch, tuzexovej, milej), губљење наставака *l* радног придева (zbohat), редукција наставака *ají* у презенту (prodávaj), протетичко *v* (von, voní, voba), контракцију *eja* у *á* (ňákej).

¹⁶⁵ *žhavý ob. expr. mající silnou zálibu v něčem, někom, náruživě, vášnivě rád něco dělající, pro něco horující, něčím nadšený; dychtivý* (SSJČ).

¹⁶⁶ *šichta ob. směna* (SSJČ).

¹⁶⁷ *píchnout pomoci* (*Slovník nespisovné češtiny*; даље SNČ).

¹⁶⁸ *hnedka ob. hned* (SSJČ).

¹⁶⁹ *zajda o hodně mladší partner* (SNČ). Иако граматички мушког рода, у Чешком националном корпусу (*Český národní korpus*; даље ČNK) се појављује у примерима који се односе на оба пола, а у датом контексту се односи на младу девојку.

¹⁷⁰ *zažrejan od zažreјати se veoma se zainteresovati* (*Речник српског жаргона*; даље РСЖ).

дела. Па сам те Барандовске терасе узела уместо Лидке, јер јој је дошао девизни драги из Италије. Мени је почињала смена у Луцерни тек у **једанест**,¹⁷¹ па сам јој се нашла [...] Видим их, одмах ту код првог стола с краја подијума за плес. Руду с тим **пилетом**¹⁷², јел.”

2. [BORŮVKA] „A jak že to bylo s těmi kožichy?” [EVA] „**Jo** to [...] Ale no to sem jednou šla navštívit toho přítele – teda manžela spolužačky **mý** nebožky mámy. **Ňákej** pan Kohn. **Voni** než se **zdejchli**¹⁷³ před Hitlerem, tak měli v Praze kožišnictví. **Von** pak v Americe **zbohat** a **voba** dostali, zejména **von**, takovou radost, že **sem** je přišla navštívit, že když **sem** se s nima pak loučila, tak **von** mi věnoval kožich.”

2. a. [БОРУВКА] И, како је то у ствари било са тим бундама? [ЕВА] „**А**, то [...] Ма, то сам једном ишла да посетим једног пријатеља – овај, мужа школске другарице моје покојне маме. Неки Кон. Они су, пре него што су **збрисали** пред Хитлером, имали у Прагу кожарску радњу. Он се после у Америци обогатио и обоје су, а главно он, били тако срећни што сам дошла да их посетим, да кад сам одлазила, он ми поклонио бунду.”

Међутим, супстандардни чешки облици у три приче (*Ženské za volantem, Proč tolik šampusů a Matematikové z Grizzly Drive*) надилазе ниво дијалога, јер улогу приповедача преузима главна јунакиња. Ту нестаје књижевни језик „свезнајућег приповедача”, а Ева Адамова у их-форми приповеда догађаје на себи својствен начин.¹⁷⁴

¹⁷¹ Пошто се ради о дијалогу који се води некњижевним језиком, употребили смо разговорни облик броја *једанаест*.

¹⁷² *пиле(нице)/пилетина врло млада (згодна) девојка* (РСЖ).

¹⁷³ *zdejchnout se* об. *expr. nerozgorovaně odejít, zmizet* (SSJČ). У ЧСР *разг. експр. неопажено отићи, изгубити се*. С обзиром на то да се ради о колоквијалном изразу, преводни еквиваленти који су наведени не одговарају, те смо употребили такође колоквијални израз *збрисати*, у РСЖ и у БФР (*Београдски фрајерски речник*; даље БФР) дефинисано – *побећи*.

¹⁷⁴ О томе пише и П. Тренски наводећи да су те приче стилстички најуспешније. Вид. Trenský, Pavel: *Josef Škvorecký*. Praha: N&H, с. 147.

3. Když se chce názorně znázornit **trapas**¹⁷⁵ – aspoň tady v Americe – poví se anekdota o tom **hypotetickým** pánovi, který do společnosti ve fracích přišel omylem v tvídovém saku. To je ale **teda**¹⁷⁶ úplně nic proti mně, která se z **čistý** dobroty srdce ocitla na **Dvaáčtyřicátý** ulici v jednom **takovym** tom krámkcu, co **prodávaj** časopisy pro pány.

3. а. Кад неко хоће сликовито да прикаже **блам**¹⁷⁷ – бар овде у Америци – исприча анегдоту о једном хипотетичком господину који је у друштво у фраковима дошао грешком у сакоу од твида. **Ал**¹⁷⁸ то није ништа у односу на мене која сам се, из чисте доброте срца, нашла у **Четредзругој**¹⁷⁹ улици у таквој једној радњи где продају часописе за господу.

У српском језику не постоји супстандарна формација која би на нивоу преводне интерпретације текста оригинала била еквивалентна, па неминовно долази до промене кода текста и асиметрије на нивоу књижевних одн. некњижевних језичких елемената.¹⁸⁰ Досадашњи преводи дела Шкворецког на српски показују углавном знатну неутрализацију општеразговорно-чешких израза, уз извесно, мање или више успешно, надомешћивање разговорном лексиком српског језика. Пре свега треба водити рачуна да одабир обухвати оне облике који спадају у узус српског разговорног језика, а не актуелни жаргон, како превод не би био у кратком времену превазиђен, јер општеразговорночешки изрази

¹⁷⁵ *trapas slang. expr. trapná, nepřijemná situace* (SSJČ).

¹⁷⁶ *teda ob. tedy* (SSJČ).

¹⁷⁷ *блам срамота, брука* (БФР).

¹⁷⁸ Чини нам се да је редуковани облик везника *али* карактеристичан за разговорни језик и давише одговара дијалозима који се воде општеразговорним чешким. Такође, с обзиром на текст оригинала, чију графичку страну Шкворецки такође прилагођава колоквијалном дијалогу, не бисмо користили правописне интерпункцијске знаке као што је апостроф (исправно – ал'). Вид. нап. 26.

¹⁸⁰ О интерпретативној функцији превода вид. Macurová, Alena – Mareš, Petr: *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*. Praha: Karolinum, 1993.

имају сталност кроз време. Као што смо показали у прим. 1 и 2, еквиваленција најчешће обухвата лексичке посебности, али могу бити присутне и фонолошке, графичке и др.

Ипак, у причама у којима је главна јунакиња уједно и приповедач, неминовно је застрт тај знак распознавања и српском читаоцу је теже да се оријентише у наративи.

3. 2.

Такође, Шкворецки у својим делима често употребљава стране речи. Ту не мислимо на позајмљенице, већ на речи страног порекла, најчешће из енглеског језика, уметнуте у чешки текст које сигнализирају да се радња одвија у иностраној земљи и да се разговор води у целини или делимично на страном језику.

4. A tu radost, abys mě viděl v *birthdaysuit*¹⁸¹, ti neudělám, Ezekielku.

4. а. А ту радост, да ме видиш у *birthdaysuit*, ти нећу приредити, Езикијелићу.

5. [...] a Raglánek praví: Nech toho, *cutiepie*¹⁸², a radši si mě doporušlechni.

5. а. [...] а Рагланић каже: Пусти то, *cutiepie*, и боље ме саслушај.

6. [...] zaměstnankyně, které prodávaly boty v bankrotujícím krámcě na *Main Street*, si nedokázaly vzpomenout, který den v týdnu před čtyřmi týdny nebyl *boss*¹⁸³ v obchodě.

6. а. [...] запослене које су продавале ципеле у радњи пред банкротом на *Main Street* нису могле да се сете ког дана у недељи пре четири седмице *boss* није био у трговини.

¹⁸¹ *birthday suit unclothed skin : nakedness* (Merriam-Webster Dictionary; даље MWD). Чешки еквивалент би могао бити *v rouše Evřině*, а српски *као од мајке роћен*.

¹⁸² *cutie-pie a cute person : sweetheart* (MWD). Чешки нпр. *zlatičko, srdičko*, а српски *уећер*.

¹⁸³ *boss a person who exercises control or authority* (MWD). Чешки *šéf* и српски *уећер*.

7. [...] tu poslední půlmíli jsem teda už chtěla absolvovat na jehlách, [...] kdyby mi nebyl sám od sebe asi po dvaceti **fitech**¹⁸⁴ **dal rajd**¹⁸⁵ nějaké mužskéj [...]

7. a. [...] оно последње пола миље сам тако хтела да апсолвирам на штиклама [...] да ми није сам од себе после неких двадесет **фита** **дао рајд** неки тип [...]

8. Ale uved se jak náleží, [...] takže čněl vysoko nad všechny ostatní **tuxedáky**¹⁸⁶, co kolem bzučeli a brebentili o autech [...]

8. a. Али, показао се како доликује, [...] тако да је штрчао високо изнад свих осталих **таксидоваца** што су околу зујали и брбљали о аутомобилима [...]

Проблем инкорпорације ових лексема у српски превод односи се као прво на писмо, тј. на присуство латиничних облика у ћириличном тексту. Мада су у чешком оригиналу те речи обележене курзивом и тиме истакнуте као стране једнице, у српском језику се, њиховим задржавањем у изворном облику, у већој мери нарушава кохезија текста.

Са друге стране, њихова би транскрипција, осим тога што би била и компликована, (као у реченици бр. 4), такође умањила ефекат страности (у примеру б), посебно када се изрази упореде

¹⁸⁴ *foot pl. feet any of various units of length based on the length of the human foot especially : a unit equal to 1/3 yard and comprising 12 inches (MWD).* Чешки *stopa* и српски *stopa*.

¹⁸⁵ *to give a ride* енгл. израз који значи *повести некога превозним средством*, а чешки *svézt někoho*.

¹⁸⁶ *tuxedák* је мушкарац обучен у смокинг (енгл. *tuxedo*). Ради се о окационализму који не проналазимо у речницима, а у *ČNK* се појављује у само једном примеру из анализираног дела (у корпусу *InterCorp v15* и *v16ud*). Шкворенки, дакле, изводи дериват суфиксом *-ák* који спада у најпродуктивнија творбена средства некијжевног чешког језика. Предлажемо еквивалент *таксидовац*, по узору на изведенице од позајмљеница као што су *гестаповац*, *информбироввац*, *динамовац* код којих је дошло до сажимања суфикса *-овац*. О томе вид. Клајн, Иван: *Творба речи у савременом српском језику. Суфиксација и конверзија*. *Део 2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, с. 55–56.

са оним лексемама које Шкворецки одомаћује – тако што их транскрибује или им додаје чешке морфолошке и творбене наставке (у примерима 7 и 8).

Због тога бисмо приликом превода на српски језик у првом случају који користи аутор задржали облике у оригиналу, а у другом бисмо извршили њихову транскрипцију, као што смо и учинили у преводима реченица. Уосталом, други наведени принцип превођења дела Шкворецког на српски језик није непознат. Њиме се служило Милан Чолић приликом превода романа Ј. Шкворецког *Ze života české společnosti* (Из живота чешког друштва)¹⁸⁷ у ком је на изванредан начин пренео америчко-чешки језик чешких исељеника и њихових потомака у САД-у и Канади.¹⁸⁸

3. 3.

И најзад, оно чиме се овај роман издваја у односу на друга дела Шкворецког је појава бројних деминутива. Осим што их користе и други ликови и сам приповедач, они су пре свега саставни део израза главне јунакиње, чији лик аутор стилизује тако да умањенице представљају супротност према грубом супстан-дардном говору који Ева Адамова користи. На тај начин Шкворецки гради лик у ком се прожима прекаљеност спојена са професијом певачице у ноћним клубовима и крхка природа жене, а понекад и афектираност.

Међутим, она знатно ређе употребљава деминутиве у њиховом основном значењу умањења обима (прим. 9) или пак хипокористичности (у прим. 10).

¹⁸⁷ Škvorecký, Josef: *Ze života české společnosti*. Toronto, Sixty-Eight Publishers, 1985; Škvorecki, Jozef: *Iz života českog društva*. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1987. Preveo Milan Čolić.

¹⁸⁸ О томе је писала А. Корда-Петровић у већ наведеном раду. Вид. Korđa-Petrović, A.: *Příklad funkcionalistického překládání*.

9. To je čistě, že dyž se koukám, tak vidim. **Detailíky**¹⁸⁹, víš?

9. a. To je просто, ја кад гледам, онда и видим. **Детаљчићи**¹⁹⁰, знаш?

10. Svět sice horuje o krásách ženského těla, přirozeně, ale za prvé: krásný je jedno z tisíce – já se domnívám, že moje **tílko**¹⁹¹ k nim náhodou patří, a nedomnívám se to sama [...]

10. a. Свет је, додуше, занесен лепотама женског тела, наравно, али као прво: лепо је једно у хиљаду – ја сматрам да моје **тело**¹⁹² случајно спада међу та и нисам једина која то мисли [...]

Умањенице много чешће служе јунакињи као средства негативне субјективне оцене – у ироничним исказима, саркастичним опаскама, ниподаштавању и сл.¹⁹³

11. Ve skutečnosti má Giulio docela **mrňavej**¹⁹⁴ zlatej **dolíček**¹⁹⁵, takovej **krámík**¹⁹⁶, kde prodává konzervy s mořským vzduchem a upomínkový předměty z mušlí, takový, že musí kupcům při vzpomínce na Rimini ještě po letech nahánět hrůzu.

¹⁸⁹ У SSJČ се наводи само дем. *detailek*. У ČNK облик *detailík* има две појавнице у корпусу *syn v12*. Шкворецки такође пише облик према изговору (*ca j*).

¹⁹⁰ У РСЈ се наводе умањенице *детаљић* и *детаљчић*. У Корпусу савременог српског језика (даље СрпКор) за први облик нема примера, а други има 8 појавница. Сматрамо да је други облик, у односу на експресивност исказа оригинала, адекватнији, с обзиром на то да је грађен сложеним суфиксом -чић и да је јача његова деминутивност, одн. експресивност. О томе вид. Клајн, И.: *Творба речи 2*, с. 110–111.

¹⁹¹ *tílko zdrob. k tělo; expr. tělo* (SSJČ).

¹⁹² У српском језику постоји деминутив/хипокористик од тело – телце, телашце, али се не може употребити у датом контексту јер се односи на мала и млада бића. И у ЧСР се наводи дем. *експр. телашце, мало тело*. Шкворецки деминутив употребљава у значењу „лепо, згодно тело”, а како је то већ из контекста јасно, није потребно у српском језику додавати мотивној речи атрибут.

¹⁹³ О датој функцији деминутива у чешком и српском језику писали смо у: Митрићевећ-Штепанек, Катарина: *Деминутиви са пејоративним значењем у чешком и српском језику*. Славистика 14, 2010, с. 247–259.

¹⁹⁴ *mrňavý (velmi) malý; maličkej* (SSJČ).

¹⁹⁵ *dolíček zdrob. k dolík malá vyhloubenina; jamka, důlek* (SSJČ).

¹⁹⁶ *krámík zdrob. k krám* (SSJČ).

11. а Ђулио у ствари има сасвим **малецки**¹⁹⁷ златни **рудничѿ**¹⁹⁸, једну **радњицу**¹⁹⁹, где продаје конзерве с морским ваздухом и сувенире од шкољки, такве што купцима при сећању на Римини годинама касније изазивају страх.

12. [...] tys vlezla z terasy dovnitř do pokoje, vidě? Takže na klice budou vobtisknutý tvý něžný **prstíky**²⁰⁰. [...] Zjistí se, že si se Sörenem **spinkala**²⁰¹. [...] A seš v **prcince**²⁰², Zůzinko.

12. а. [...] ти си ушла преко терасе у собу, јелда? Значи, на кваци ће бити отисци твојих нежних **прстића**²⁰³. [...] Утврдиће се да си са Сереном **пајкила**²⁰⁴. [...] И **дупенце ти је у процепу**²⁰⁵, Зузице.

13. Vyhodí takovýho **cukrouška**²⁰⁶, jako je ta kráva Hejduková, а najme si **vobličejík**²⁰⁷, kterej de zabírat jenom zezadu, aby se všichni v kině nepolekali.

¹⁹⁷ *малецак, малецан дем. и хип. у значењу мали, мален* (РСЈ). Преводни еквивалент у ЧСР гласи *разг. експр. мајушан, сићушан, сасвим мали, мален, малешан*. Сматрамо да су сви наведени деминутиви са позитивном евалуацијом, док је у контексту чешки израз употребљен за донекле негативну субјективну оцену. Умањеница *малецак/малецан* може бити употребљена, по нашем мишљењу, у оба случаја.

¹⁹⁸ *рудничѿ* не проналазимо у речницима српског језика нити у СрпКор-у, али има много примера на интернету.

¹⁹⁹ *радњица дем. од радња* (РСЈ).

²⁰⁰ *prstík drob. к прст* (SSJČ).

²⁰¹ *spinkat dět. а expr. spát* (SSJČ).

²⁰² *prcinka дем. од prčina vulg. žadek* (SNČ).

²⁰³ *прстић дем. од прст* (*Речник српскохрватскога књижевног језика*; даље РСМС).

²⁰⁴ *пајкити деч. спавати* (РСЈ).

²⁰⁵ *дупенце дем. и хип. од дупе стражњица; процеп веома тежак положај, безизлазна ситуација* (РСЈ). По узору на израз у чешком којим се изражава лоша ситуација, резултат или пропаст некога/нечега – *byť v prdeli*, чију вулгарност Шкворецки ублажава заменом за деминутив од мотивне речи са мањим степеном вулгарности, употребили смо сличан израз у српском језику – *имати дупе у процепу*, такође са умањеницом.

²⁰⁶ *cukroušek дем. од cukrouš mláček, draboušek* (SSJČ).

²⁰⁷ *obličejík ždrob. к obličej* (SSJČ).

13. а. Избаци такву **шећерлемицу**²⁰⁸ као што је она крава Хејдукова, и ангажује лице које могу да хватају само с леђа да се у биоскопу не би сви препали.

14. *Že by se mu vyspala s vlastním bratříčkem*²⁰⁹? Nebo možná dokonce s vlastním tatínkem? [...] *Krásnej ojdypáček*²¹⁰.

14. а. Да спава са рођеним братом? Или можда чак с рођеним татом? [...] Дивна **едиповска причица**²¹¹.

У српском језику је, у односу на чешки, фреквенција деминутива нижа, али се они могу употребити у неким случајевима као што су нпр. експресивни искази, или околионализми – пишчеве творенице, или ретке речи. Ипак, за оне чешке деривате који немају формални еквивалент у српском језику морају се употребити неки други начини изражавања дате семантике у контексту – то може бити мотивна реч или синтагма која садржи атрибут са еквивалентним значењем (*ojdypáček* – едиповска причица), а то важи и за случајеве када формални еквивалент постоји, али би његово присуство у исказу деловало пренаглашено (*tílko* – тело, *bratříček* – брат, *obličejík* – лице).

²⁰⁸ *шећерлемица* је деминутив од шећелема. Умањеницу не проналазимо у речницима српског језика нити у СрпКор-у, међутим, на интернету је заступљена са знатним бројем примера. За чешки израз су у ЧСР наведени преводни еквиваленти *драги, мили, снце, шећерко*, али ни један од њих не одговара контексту у ком се јунакиња користи иронијом како би описала другу женску особу.

²⁰⁹ *bratříček zdob. k bratr* (SSJČ).

²¹⁰ *ojdypáček* деминутив од *oidipák*, што је колоквијални израз за едиповски комплекс – чеш. *oidipovský komplex*. Умањеница није обухваћена речницима чешког језика, а у *ČNK* има свега 4 примера у *syn* v12. Шкворецки транскрибује облик, по узору на раније поменуте поступке.

²¹¹ Како би иронија исказа била обухваћена и српским еквивалентом, употребили смо синтагму са деминутивном – *едиповска причица*, с обзиром да се и у српском језику умањенице употребљавају у функцији ироније.

4.

У закључку можемо истаћи да исто као што се Јозеф Шкворецки „играо” стварајући *Hříchy pro pátera Knoxe* и преводилац може на сличан начин да очува ауторове стилистичке поступке и целокупан утисак тог маштовито написаног дела. Оправданост употребе језичких средстава која одступају од природе српског језика лежи у специфичности лексике романа.

Циљ нашег рада је био да у главним цртама представимо неке језичке специфичности романа, да понудимо решења преводне еквиваленције и да укажемо на могућност даље лексичке, стилистичке и транслатолошке анализе овог дела које је по много чему, по речима Хелене Коскове, виртуозна језичка етида²¹².

Литература

А. Тирилица:

Клајн, Иван: *Творба речи у савременом српском језику. Суфиксација и конверзија. Део 2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.

Митрићевић-Штепанек, Катарина: *Деминутиви са пејоративним значењем у чешком и српском језику*. *Славистика* 14, 2010, с. 247–259.

Б. Латиница:

Chvatík, Květoslav: *Melancholie a vzdor. Eseje o moderní české literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1992.

Český národní korpus. Ústav českého národního korpusu, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. <https://www.korpus.cz>.

²¹² „Šířka Škvoreckého jazykového rejstříku nemá snad v české literatuře obdoby. Spolu s jeho bohatou zkušeností je pramenem neobyčejné žánrové bohatosti jeho díla. A tak, jen na okraj, vedle svých autobiograficky orientovaných románů, vydává další tři detektivky, z nichž hlavně *Hříchy pro pátera Knoxe* jsou v mnoha případech virtuózní jazykovou etudou.” V: Kosková, Helena: *Hledání ztracené generace*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1987, с. 138.

- De Bruin, Edgar: *Josef Škvorecký a Nizozemsko*. In: Helena Kupcová – Michal Příbáň (eds.) Škvorecký 80. Praha: Literární akademie (Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého), 2005, c. 342–346.
- Klauberová, Olga: *Dílo Josefa Škvoreckého v překladech do švédštiny*. In: Helena Kupcová – Michal Příbáň (eds.) Škvorecký 80. Praha: Literární akademie (Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého), 2005, c. 347–354.
- Korda-Petrović, Aleksandra: *Příklad funkcionalistického překládání*. Slavica litteraria 14, 2, 2011, c. 75–81.
- Kosková, Helena: *Hledání ztracené generace*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1987.
- Kvapilová Brabcová, Radoslava: *Jazyk děl Divka z Chicaga a jiné bráchy mládí a Zbabělci*. In: Helena Kupcová – Michal Příbáň (eds.) Škvorecký 80. Praha: Literární akademie (Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého), 2005, c. 102–115.
- Macurová, Alena – Mareš, Petr: *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*. Praha: Karolinum, 1993.
- Malevič, Oleg: *Relativnost světovosti. K problému přeložitelnosti tvorby Josefa Škvoreckého do ruštiny a jejího přijetí ruským čtenářem*. In: Helena Kupcová – Michal Příbáň (eds.) Škvorecký 80. Praha: Literární akademie (Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého), 2005, c. 331–341.
- Mareš, Petr: *Poněvač hír vír in Keneda*. Česká literatura 46, 5, 1998, c. 498–517.
- Příbáňová, Alena: *Nalezeno v překladu. Anglické verze Škvoreckého románu Příběh inženýra lidských duší a Scherzo Capriccioso*. Bohemica Olomoucensia 2 – Symposiana, 1, 2009, c. 58–164.
- Škvorecký, Josef: *Sins for father Knox*. Toronto: Lester & Orpen Dennys Limited, 1988. Translated by Kaca Polackova Henley.
- Škvorecki, Jozef: *Iz života češkog društva*. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1987. Preveo Milan Čolić.
- Škvorecký, Josef: *Smutek poručíka Borůvky*. Praha: Mladá fronta, 1966.
- Škvorecký, Josef: *Hříchy pro pátera Knoxe: detektivní divertimento*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1973.
- Škvorecký, Josef: *Konec poručíka Borůvky*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1975.
- Škvorecký, Josef: *Návrat poručíka Borůvky*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1981.
- Škvorecký, Josef: *Ze života české společnosti*. Toronto, Sixty-Eight Publishers, 1985.
- Škvorecký, Josef: *Nápady čtenáře detektivek a jiné eseje*. Praha: Ivo Železný, 1998.
- Škvorecký, Josef: *Hříchy pro pátera Knoxe: detektivní divertimento*. Praha: Městská knihovna v Praze, 2017,
http://web2.mlp.cz/koweb/00/04/33/49/96/hrichy_pro_patera_knox.pdf.
- Trenský, Pavel: *Josef Škvorecký*. Jinočany: H&H, 1995.

- Vitas, Duško – Utvić, Miloš: *Korpus savremenog srpskog jezika (verzija SrpKor2013)*. Društvo za jezičke resurse i tehnologije (JeRTeh), <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/>.
- Wilson, Paul: *Radost z překládání. Od Scherza capricciosa k Zamilovanému Dvořákovi*. In: Helena Kupcová – Michal Příbání (eds.) Škvorecký 80. Praha: Literární akademie (Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého), 2005, c. 355–366.

Речници

A. Тирилица:

- Вујанић, Миланца et al.: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Качаник, Емилија – Мирковић, Драгутин – Урошевић, Слободанка: *Чешко-српски речник I, II*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2001.
- Стевановић, Михајло et al.: *Речник српскохрватскога књижевниог језика I–VI*. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Б. Латиница:

- Akademičeský slovník současné češtiny*. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. <http://www.slovníkcestiny.cz/uvod.php>.
- Gerzić, Borivoj: *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza)*. Beograd: Bookbridge, 2012.
- Havránek, Bohuslav – Bělič, Jaromír – Helcl, Miloš – Jedlička, Alois (eds.): *Slovník spisovného jazyka českého I–IV*. Praha: Československá akademie věd, 1960–1971.
- Imami, Petrit: *Beogradski frajerski rečnik*. Beograd: NNK International, 2003.
- Merriam-Webster Dictionary*. <https://www.merriam-webster.com>.
- Hugo, Jan – Fidlerová, Markéta – Adamková, Kateřina – Juránková, Zdeňka (eds.) *Slovník nespisovné češtiny*. Praha: Maxdorf, 2006.

About the Language of Josef Škvorecký in the Novel *Hříchy pro pátera Knoxe* and the Possibilities of its Translation into Serbian

The paper discusses the language devices used by Josef Škvorecký in his detective novel *Hříchy pro pátera Knoxe* (Sins for Father Knox). Elements that are characteristic of Škvorecký's works are presented, as well as those that are specific to this novel. Their meaning and usage, as well as their Serbian translation equivalents, are analyzed based on Czech and Serbian monolingual dictionaries,

Czech-Serbian dictionary and data from the Czech National Corpus and Corpus of Contemporary Serbian. It is concluded that it is possible to preserve the author's stylistic devices and the overall impression of that imaginatively written work. The justification for the use of language means that deviate from the nature of the Serbian language lies in the specificity of the novel's lexicon.

Keywords: Josef Škvorecký, *Hříchy pro pátera Knoxe*, language devices, Czech language, Serbian language, semantics, function, translation equivalence

Janko na Kosovu a sedláci u Chlumce aneb Jak lze také frazeologicky vyjádřit neúspěch, nezdar, porážku

Pavel Krejčí

Význam „zažít neúspěch, nezdar, porážku“ je možno vyjádřit přímo, explicitně, ale těž obrazným způsobem např. pomocí frazeologických výrazů. Frazeologie (česká i srbská) disponuje celou řadou jednotek, které jsou schopny požadovaný význam vyjádřit. V našem příspěvku však analyzujeme pouze takové vybrané české a srbské frazémy, které mají strukturu přirovnání a v této jejich struktuře je obsažený toponymický komponent.

Klíčová slova: česká frazeologie, srbská frazeologie, toponyma ve frazeologii, původ frazémů, význam „neúspěch“ ve frazeologii

Neúspěch, porážka, nezdar – to vše jsou negativně vnímané situace, nechtěné či nežádoucí důsledky nějaké činnosti, které můžeme vyjádřit řadou sémanticky odpovídajících sloves. Je přirozené, že význam „neúspěch, prohrát, být poražen“ lze často vyjádřit také obrazně, frazeologicky – např. *sbořet jak papír, splasknout jak (mýdlová) bublina, vylámat si na něčem/na někom zuby, zlomit si vaz na něčem/něčím, namlátit si hubu*,²¹³ v srbsštině pak

²¹³ *Slovník české frazeologie a idiomaticky 5. Onomaziologický slovník.* František Čermák (hl. red.). Praha 2016.

např. *sломiti/polomiti zube na nekome/na nečemu, dobiti/izgubiti/pojesti batine, slomiti/skeršiti vrat*,²¹⁴ apod. Frazeologický výraz s požadovanou sémantikou však nemusí být tvořen pouze apelatívními komponenty. V řadě případů je v jeho struktuře přítomen onymický (propriální) výraz – ať už jednoslovný, nebo ve formě nějakého syntagmatu. Onyma obecně jako součásti frazémů mohou být důležitým ukazatelem jejich původu a mohou být spjata jak s domácím, národním prostorem, tak i s cizím, přičemž motivující událost je v domácí historické paměti přítomná proto, že se jí nějak (byť jen nepřímo) týká, anebo z důvodu svého kontinentálního/celosvětového významu. S ohledem na to, že přítomný onymický komponent signalizuje vazbu na nějakou významnou historickou událost, která je spojená s místem nebo prostorem pojmenovaným příslušným toponymem, má takový frazém obvykle strukturu přirovnání. V našem příspěvku se zaměříme právě na takové frazeologické jednotky. Jako zdroj excerptce nám posloužily frazeologické slovníky a jiné příbuzné publikace, národní korpusy, ale i elektronické verze vybraných novin a časopisů.

Vedle emblematických přirovnání – českého *dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce*²¹⁵ a srbského *propasti/proći/provesti se kao Janko na Kosovu*²¹⁶ jsme zaznamenali ještě další přirovnání: v českých zdrojích se na jeho pravé straně (tj. za komparátorem) vyskytují výrazy *Kec u Jankova*,²¹⁷ *Benedek u Hradce*,²¹⁸ *Napoleon u Waterloo*,²¹⁹ *Rus u Slavkova*²²⁰ a *Němci*

²¹⁴ Otašević, Đorđe: *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad 2012.

²¹⁵ *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*. František Čermák, Jiří Hronek a Jaroslav Machač (hl. red.). Praha 2009, s. 318.

²¹⁶ Matešić, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb 1982, s. 211, viz též Fink Arsovski, Željka i kol.: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb 2006, s. 198 nebo Milenković, Tanja: *Idiomi u srpskom jeziku*. Aleksinac 2006, s. 202.

²¹⁷ Zaořálek, Jaroslav: *Lidová rčení*. Praha 2009, s. 462, viz též [Fučík, Bedřich] – Pokorný, Jindřich: *Zakopaný pes aneb o tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví*. Praha 1976, s. 115.

²¹⁸ Zaořálek, J.: *Lidová rčení*, s. 425, [Fučík, B.], J. Pokorný: *Zakopaný pes*, s. 115.

²¹⁹ *Česká přirovnání – všechna přirovnání*. 2011–2024, <https://www.ceskaprirovnani.cz/vsechna-prirovnani#d>, přístup 23. 11. 2024.

²²⁰ Zaořálek, J.: *Lidová rčení*, s. 521.

u *Stalingradu*,²²¹ zaznamenali jsme ovšem také přirovnání *vybrát jako Rusi u Slavkova*, tedy ve významu „prohrát“,²²² které má zřejmě ironické vyznění. Na srbské straně se v námi sledovaném významu vyskytlo ještě několikrát přirovnání *propasti kao Grčka*. Jak je patrné z příkladů, slovesný komponent (relátor) signalizuje pokaždé nějaké ukončení děje charakterizované zmarem, porážkou (srov. zde ironické užití antonymního slovesa *vybrát*).

Tradiční strukturu přirovnání můžeme vyjádřit tímto vzorcem:

{comparandum (Cd)} – relator (R) – comparator (c) – comparatum (Ct)

Relátorem v našich případech je dokonavé sloveso, komparátem pak nejčastěji syntagma, jež bychom mohli vyjádřit schématem [člověk/lidé + předložka^{loc.} + lokace]. Comparandum není závazné. Příklad:

• Podle Vondry jednal premiér Petr Fiala (ODS) správně a citlivě. „Nevytáhl to na něj před krajskými volbami, aby Piráty nepoškodil. *Dopadli tam jako sedláci u Chlumce*, tak se to po volbách rozcíslo,“ dodal Vondra.²²³

Dosadíme-li zvolený příklad do schématu přirovnání, získáme tuto podobu (rozšířenou o tematicky užitě zájmeno *tam*):

Cd (*Piráti*) – t *tam* – R *dopadli* – c *jako* – Ct [*sedláci* + u + *Chlumce*]

Podíváme-li se blíže na pravou stranu našich přirovnání, pak nás tam zajímá především struktura komparáta. Komparáta v užším smyslu bychom z našich příkladů mohli rozdělit do čtyř kategorií:

1. komponent antroponymického typu (*Janko* na Kosovu, *Kec* u Jan-kova, *Napoleon* u Waterloo, *Benedek* u Hradce)
2. komponent etnonymického typu (*Němci* u Stalingradu, *Rus/Rusi* u Slavkova)
3. komponent označující sociální skupinu (*sedláci* u Chlumce)
4. komponent choronymického typu (*Grčka*)

²²¹ *Česká přirovnání...*, <https://www.ceskaprirovnani.cz/vsechna-prirovnani/#d>, přístup 23. 11. 2024.

²²² Zaorálek, J.: *Lidová rčení*, s. 521.

²²³ *Piráti dopadli jako sedláci u Chlumce, premiér s nimi jednal citlivě, říká Alexandr Vondra*. 2. 10. 2024, <https://www.ods.cz/clanek/26260-pirati-dopadli-jako-sedlaci-u-chlumce-premier-s-nimi-jednal-citlive-rika-alexandr-vondra>, přístup 25. 11. 2024.

Lokační, tedy toponymickou část komparát představuje především oikonymum (*Jankov*, *Slavkov* [u Brna], *Chlumec* [nad Cidlinou], *Hradec* [Králové], *Waterloo*, *Stalingrad* [dnes Volgograd]) a v jednom případě choronymum (*Kosovo*).

Z předložek se v češtině uplatňuje předložka *u* „v blízkosti“, což je typické pro vojenské střety vztažené k nějakému sídlu, a v češtině i srbsštině předložka *na* „v/na prostoru“, což je typické pro vojenské střety vztažené k nějakému prostoru nebo vodnímu toku.

Frazémy s toponymickým komponentem označující prohru, nezdar, jsou zachyceny v nejrůznějších kontextech. Expresivní síla frazeologie je často využívána pro titulky článků. Tak například rozhovor s Alexandrem Vondrou, který poskytl televizi Nova, byl uveden titulkem *Piráti dopadli jako sedláci u Chlumce, premiér s nimi jednal citlivě, říká Alexandr Vondra* (týž frazém se pak objeví i během interview ve výroku samotného Vondry – viz výše),²²⁴ a nominální derivát frazému *dopadnout jak Napoleon u Waterloo* se vyskytl v titulku článku *Rakouské Waterloo: Bitva u Hradce Králové* (účinek této realizace je umocněn skutečností, že článek hovoří o bitvě, jež dala vzniknout jinému analogickému frazému: *dopadnout jak Benedek u Hradce*).²²⁵

Běžné užití v textu nebeletristického charakteru ilustrují tyto vybrané příklady:²²⁶

• Kad je jednom Slobodan Milošević došao u Niš, Mile Ilić mu je raportirao: „Druže predsedniče, u Nišu opozicije nema i neće je bude.“ Nekoliko meseci kasnije *socijalisti su* u Nišu *prošli*, na izborima, *kao Janko na Kosovu*.

²²⁴ *Piráti dopadli...*, 2. 10. 2024, <https://www.ods.cz/clanek/26260-pirati-dopadli-jako-sedlaci-u-chlumce-premier-s-nimi-jednal-citlive-rika-alexandr-vondra>, přístup 25. 11. 2024.

²²⁵ Körner, Stanislav: *Rakouské Waterloo: Bitva u Hradce Králové*. 100+1 zahraniční zajímavost, 30. 6. 2016, <https://www.stoplusjednicka.cz/rakouske-waterloo-bitva-u-hradce-kralove-1866>, přístup 23. 11. 2024.

²²⁶ Srbské příklady excerpovány z korpusu *Classla-web.sr*, https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=classlaweb_sr, přístup 23. 11. 2024. V případě potřeby byla doplněna chybějící diakritika, jinak je originální pravopis příkladů ponechán beze změn, včetně chyb.

- Zaključak: uzmeš u Intezi VISA internet, nabaviš evriće kad ti treba, uplatiš i posle par sati možeš da pazariš... Ovako, kad ti oni menjaju devize, *propašćeš ke'ò Grčka*. Uvek treba napomenuti da ta Visa Internet Kartica ima određena ograničenja. (Forum Sveta kompjutera)
- Naopak západní demokratičtí spojenci zůstali v ČSR po konci války tak nějak mimo hru a poválečný únorový komunistický puč pak u nás proběhl zcela hladce: čeští vítězové *dopadli* zcela po zásluze *jako sedláci u Chlumce*. (Forum 24)²²⁷

Z umělecké literatury nabízí korpusy mj. tyto příklady:

- Jak pak *dopadnul* ten římskej mrskve, *asi jako Kec u Jankova* nebo jako já u arcikonzistoře. (77 dopisů poslaných Jeho Milosti)²²⁸
- Ama, šta ću mu ja, kad je srpski narod za svojih 10 hiljada godina počinio tolika čudesa, da se to nikako ne može sve ispričati – za 35 novčića. A ova knjiga nije smjela biti skuplja, ako hoće da prodre u narod... [...] Te sad *sam propao kao Jankeo na Kosovu*, ako moji mnogi prijatelji i podstrekadžići sad ili nikad ne pokažu, koliko su mi prijatelji. Od njih, dakle, zavisi i sav dalji moj rad. (Sima Lukin Lazić: Kratka povjesnica Srba)
- Moja porodica vam je zahvalna na svemu što ste učinili za nas. Zadužili ste nas više no iko koga poznajemo. Da nije bilo vas *mi bi propali kao grčka* zato za vas imamo samo reči hvale. (Vidovita Oksana)

Slovní hříčka spočívající na užití frazému *propasti kao Grčka* způsobem, kdy komparandum (*Atina*) i komparátum (*Grčka*) označují geograficky úzce provázané entity, je patrná na tomto příkladu:

- U Atini, bez obzira na to što je „*propala ke Grčka*“, postoje trideset dva dečja pozorišta. Valjda će se u Beogradu sačuvati bar četiri. (Branko Kockica: Čovek je ono što nauči)

²²⁷ Doležal, Bohumil: *Den vítězství máme naplno slaviti, až když se naučime stydět i za to, co jsme kdysi provedli sami*. Forum 24, 8. 5. 2024, <https://www.forum24.cz/den-vitezstvi-mame-naplno-slavit-az-kdyz-se-naucime-stydet-i-za-to-co-jsme-kdysi-provedli-sami>, přístup 23. 11. 2024.

²²⁸ *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha 2020, <http://www.korpus.cz>, přístup 25. 11. 2024.

Specifickým, ale nezřídka využívaným způsobem je metajazykové užítí frazémů:

- Naš despot Djuradj Branković je tad izdao i priklonio se turcima i napao Albance dok su stizali na bitku i sprečio ih da se pridruže Janku [...] koji je ušao u našu izreku i „*prošao kao Janko na Kosovu*“.

- Jedan od rezigniranih odjeka tog događaja sačuvao se u našoj svakodnevnoj upotrebi u izrazu kojim se i dan-danas označava najteži poraz „*Propao kao Janko na Kosovu*“.

- Hunjadijev sestrić, Janjoš Sekelj, u narodnim pesmama poznat kao Banović Sekula, hrvatsko-dalmatinski ban Franjo Talovac, i mnogi drugi. Pomen o toj pogibiji sačuvale su mnoge narodne pesme, a naročito dalmatinske bugaršnice, a u narodu se i do danas održala uzrečica: „*Stradao kao Janko na Kosovu*“.

- Legenda e konačno da se u nečemu ne složimo mislim da je ovo prva stvar... i to je dobro po meni. ovo što si napisao bi rodilo administraciju kao što je grčka a ko ne zna šta je to, onda makar neka veruje u poznatu izreku *propao ko grčka*. (Glas zapadne Srbije)

Historická motivace analyzovaných frazémů

Na konec našeho příspěvku si můžeme připomenout, které historické události vedly k frazeologizaci uvedených přírovnání. Jednotlivé bitvy a střety můžeme seřadit chronologicky:

provesti se/proći kao Janko na Kosovu

Motivací tohoto frazému je druhá bitva na Kosově poli (1448), při níž vojska regenta uherského království Jánose Hunyadiho bojovala s osmanskými vojsky sultána Murada II. *János Hunyadi* (*Ioan de Hunedoara*, v jihoslovanské mytologii známý jako *Sibinjanin Janko*, 1387–1456, mj. otec uherského krále Matyáše Korvína) byl sedmihradský šlechtic, vojevůdce a jedna z významných osobností 15. století. Regentem Uher byl v letech 1446 až 1453. V inkriminovaném roce 1448 vytáhl Hunyadi již poněkolidkrát proti Turkům a střetl se s nimi na Kosově poli. Bitva skončila drtivým vítězstvím osmanských vojsk. Hunyadi sice uprchl, ale byl zajat a krátce vězněn srbským despoutou Đurađem Brankovićem.

pochodit jako Kec u Jankova

Motivací tohoto frazému je bitva u Jankova (1645), což byla jedna z bitev třicetileté války, v níž se střetla habsburská a švédská armáda. Jankov je malá obec na Benešovsku (střední Čechy). *Johann von Götzzen* (*Johann Götz*, 1599–1645) byl šlechtic a polní maršál, bojoval v řadách Falckého, později Bavorského kurfiřtství. V bitvě u Jankova byl Švédy zabit. Pohřben je v Praze v Emauzském klášteře.

dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce

Motivací tohoto frazému je povstání sedláků ve východních Čechách (1775) kvůli požadavku zrušení roboty. Povstání bylo nakonec rozprášeno císařskou armádou.

dopadnout jak Rus u Slavkova; vybrát jako Rusi u Slavkova (iron.)

Motivací tohoto frazému je bitva u Slavkova (1805) známá též jako bitva tří císařů. Napoleon v ní porazil spojenou rakousko-ruskou armádu.

dopadnout jak Napoleon u Waterloo

Motivací tohoto frazému je bitva u Waterloo (1815), v níž je Napoleon tentokrát drtivě poražen spojenými vojsky tzv. Sedmé koalice evropských panovníků (Anglie, Pruska, Nizozemsko a některých dalších zemí). V důsledku to znamenalo konec napoleonských válek.

pochodit jako Benedek u Hradce

Motivací tohoto frazému je bitva u Hradce Králové (1866), což byla jedna z bitev prusko-rakouské války. Rakouská vojska v ní byla poražena. *Ludwig August rytíř Benedek* (1804–1881) byl v letech 1861 až 1866 zemským velitelem v Lombardii. Za prusko-rakouské války byl povolán jako vrchní velitel rakouské armády do Čech, kde ale jako vojevůdce selhal a po porážce u Hradce Králové (3. července 1866) byl poslán do penze.

dopadnout jak Němci u Stalingradu

Motivací tohoto frazému je bitva o Stalingrad (1942/1943), což byla jedna z klíčových bitev armád nacionálně socialistického Německa a komunistického SSSR ve druhé světové válce. Německý Wehrmacht tu poprvé utrpěl výraznou porážku, spousta německých vojáků navíc zahynula v důsledku nepřipravenosti na velmi nízké teploty.

propasti kao Grčka

Motivací tohoto frazému je špatná hospodářská situace a velké finanční problémy Řecka v šedesátých letech 20. století.²²⁹ V tomto smyslu je slovníkově zachycen významově blízký frazém *dužan kao Grčka* „prezadužen, pun dugova, u velikim dugovima“.²³⁰ Tato zkušenost byla koncem první dekády nového století aktualizovaná propuklou dluhovou krizí a platební neschopností řeckého státu trvající až do roku 2018.

Závěr

Frazeologizovaná přirovnání s toponymickým komponentem (topo-komponentem), náležící do frazeosémantického pole „zažít neúspěch, nezdar, porážku“, mají v češtině i srbštině v zásadě stejnou strukturu pravé strany (tj. za komparátorem), kde se zmiňovaný topokomponent nachází. S jedinou výjimkou (*propasti kao Grčka*) totiž topokomponent nepředstavuje komparátum v užším smyslu (tím je obvykle nějaký komponent antroponymický /*Janko*/, etnonymický /*Němci*/ nebo označující nějakou sociální skupinu /*sedláci*/), ale jeho úlohou je lokalizovat místo události, k níž se osud určitého člověka, etnické nebo sociální skupiny pojí. Komparátová onymická syntagmata tu nelze nijak aktualizovat, jinak by mohlo dojít k zastření až úplnému znemožnění pochopení frazeologického významu celé jednotky. V jednotlivých případech, kdy je jednotka motivována obecně známou událostí vysokého historického významu, lze ovšem jeden z onymických komponentů vypustit (takto v příkladu *Rakouské Waterloo: Bitva u Hradce Králové*). Zkoumané frazémy se vyskytly jak v publicistických, tak i uměleckých textech, za pozornost stojí jejich poměrně častý výskyt v metajazykovém

²²⁹ Vidović Bolt, Ivana – Szerszunowicz, Joanna: *On the Croatian Toponymic Phraseological Units and their Polish Equivalents*. In: Jan Franciszek Nosowicz – Jolanta Gorbacz-Pazera (red. nauk.): *Edukacja dla przyszłości*, tom V. Białystok 2008, s. 136.

²³⁰ Menac, Antica – Fink Arsovski, Željka – Venturin, Radomir: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb 2014. s. 160, též Fink Arsovski, Željka i kol.: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb 2006, s. 185.

významu, kdy bývají doprovoveny apozičním označením *izreka, izraz, uzrečica* (takto v srbských pramenech). Historická motivace je tu po každé spojená s nějakým čistě vojenským střetem, výjimkou je rolnické povstání ve východních Čechách, které ovšem bylo nakonec rovněž potlačeno pravidelnou armádou.

Prameny

- Classla-web.sr*. s. d., https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=classla-web_sr, přístup 23. 11. 2024.
- Česká přirovnání – všechna přirovnání*. 2011–2024, <https://www.ceskaprirovnani.cz/vsechna-prirovnani#d>, přístup 23. 11. 2024.
- Doležal, Bohumil: *Den vítězství máme naplno slavit, až když se naučíme stydět i za to, co jsme kdysi provedli sami*. Forum 24, 8. 5. 2024, <https://www.forum24.cz/den-vitezstvi-mame-naplno-slavit-az-kdyz-se-naucime-stydet-i-za-to-co-jsme--kdysi-provedli-sami>, přístup 23. 11. 2024.
- Fink Arsovski, Željka i kol.: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb 2006.
- [Fučík, Bedřich] – Pokorný, Jindřich: *Zakopaný pes aneb o tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví*. Praha 1976.
- Körner, Stanislav: *Rakouské Waterloo: Bitva u Hradce Králové*. 100+1 zahraniční zajímavost, 30. 6. 2016, <https://www.stoplusjednicka.cz/rakouske-waterloo-bitva-u-hradce-kralove-1866>, přístup 23. 11. 2024.
- Matešić, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb 1982.
- Menac, Antica – Fink Arsovski, Željka – Venturin, Radomir: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb 2014.
- Milenković, Tanja: *Idiomi u srpskom jeziku*. Aleksinac 2006.
- Otašević, Đorđe: *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad 2012.
- Piráti dopadli jako sedláci u Chlumce, premiér s nimi jednal citlivě, říká Alexandr Vondra*. 2. 10. 2024, <https://www.ods.cz/clanek/26260-pirati-dopadli-jako-sedlaci-u-chlumce-premier-s-nimi-jednal-citlive-rika-alexandr-vondra>, přístup 25. 11. 2024.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*. František Čermák, Jiří Hronek a Jaroslav Machač (hl. red.). Praha 2009.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky 5. Onomaziologický slovník*. František Čermák (hl. red.). Praha 2016.

SYN2020: *reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha 2020, <http://www.korpus.cz>, přístup 25. 11. 2024.

Zaorálek, Jaroslav: *Lidová rčení*. Praha 2009.

Literatura

Vidović Bolt, Ivana – Szerszunowicz, Joanna: *On the Croatian Toponymic Phraseological Units and their Polish Equivalents*. In: Jan Franciszek Nosowicz – Jolanta Gorbacz-Pazera (red. nauk.): *Edukacja dla przyszłości*, tom V. Białystok 2008, s. 135–146.

Janko in Kosovo and the Peasants near Chlumec, or How You Can Phraseologically Express Failure

Failure can be expressed directly, but also in a figurative way, e.g. using phraseological expressions. Phraseology (Czech and Serbian) has a whole range of units that are capable of expressing the desired meaning. In our contribution, however, we analyse only those selected Czech and Serbian phrasemes that have a simile structure, and that structure contains a toponymic component.

Keywords: Czech phraseology, Serbian phraseology, toponyms in phraseology, origin of phrasemes, meaning “failure” in phraseology

Български език като чужд за напреднали – нови помагала за чуждестранни студенти

Елена Крейчова

Статията има за цел да представи едни от най-новите помагала за преподаване на български език като чужд за напреднали – за студенти с ниво С1–С2 от Европейската езикова рамка. Подчертана е съвременната потребност такъв тип помагала да бъдат достъпни, с възможността за отдалечен достъп и ползване. Текстът описва разнообразните учебни помагала, издадени в последните години, като засяга тяхната структура, тематичен обхват и концепция. Посочени са типове упражнения, като се представя тяхната насоченост и възможност за работа от страна на преподавателя и от страна на обучаемия. За всички учебни помагала, които са качени онлайн със свободен достъп, е посочен интернет адрес.

Ключови думи: български език като чужд; помагала; стратегии за преподаване; типове упражнения

В последните години динамиката на обществения живот се отрази в голяма степен и образованието. Класическата му форма, когато преподавателят само диктува, и студентите само записват, вече се възприема като отживелица. От друга страна дистанционният достъп до образователния процес, възможността за преподаване и получаване на знания независимо от мястото на физическото местоположение, достъпността на обучителните ресурси онлайн, интерактивността на учебния материал се превръщат в тенденция,

който никой не би могъл да оспори. Затова вече по-ясно се откроява и промяната не само относно съдържанието, но формата на образователния продукт. Това се отнася и до учебните помагала по български език като чужд за напреднали, издадени през последните години и които представяме в настоящия текст.

Първите учебни пособия, на които ще обърнем внимание, са издадени през през 2018 и 2019 г. Те са публикувани в издателството на Масариковия университет MuniPress в Бърно, и са предоставени за свободен достъп (както за четене, така и за изтегляне) в Дигиталната читалня на Масариковия университет, наречена Муниспейс (Munispace) – <https://munispace.muni.cz/library>. Тези помагала са насочени към студенти слависти със специализация български език, които в рамките на магистърската си програма посещават семинар по превод. Комплектът помагала съдържа две части – първата е издание с текстове – „*Текстове по български език за семинара по превод. Част 3*“.²³¹ Втората част представлява работна тетрадка, която съдържа лексикални упражнения върху тематичните области, съдържащи се в първата част – „*Текстове по български език за семинара по превод. Част 3. Работна тетрадка*“.²³² Съдържанието ѝ последователно корелира със структурата на текстовете от първата част. Този комплект съдържа текстове от различни тематични сфери: застрахователно дело, финанси, семейно право, спорт, битова техника, екология, медийна политика, селско стопанство и др. Пряката му цел е разширяване на терминологичния запас в определена тематична област: например в тематичната сфера застрахователно дело са представени текстове на здравна застраховка, застраховка злополука, застраховка гражданска отговорност, застраховка на селскостопански култури.

²³¹ Krejčová, Elena – Stalyanova, Nadezhda: *Bulharské texty k překladatelskému semináři. Část 3*. Brno 2018, 181 с., достъпно на адрес: <https://munispace.muni.cz/index.php/munispace/catalog/book/996#>.

²³² Krejčová, Elena – Stalyanova, Nadezhda: *Bulharské texty k překladatelskému semináři. Část 3. Cvičebnice*. Brno 2019, 40 с., достъпно на адрес: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/1276>.

Двете издания са тематично обвързани, но биха могли да се използват и самостоятелно. Освен обогатяването и разширяването на лексикалния запас на обучаемите в избраните тематични области тук се включват и редица лексикални упражнения като употреба на устойчиви словосъчетания в контекст, даване на еквивалент на термини на родния език на студента, упражнения с погълване на подходящите предлози, даване на синоними на думи, изрази и конструкции и др.

На проблематиката на превода в нейното разнообразие са посветени следващите помагала, чиито автори са отново Надежда Сталянова и Елена Крейчова. Те засягат цялата палитра на превода като професионално занимание – филмов превод, превод на официални документи, художествен превод, превод в държавни институции от оторизирани преводачи, специфика на превода в европейските институции, работата на конферентния преводач. Текстовете, които съдържа първото помагало „*Магията и изкуството на превода*“²³³, са неадаптирани разкази на преводачи от горепосочените сфери, като всеки един от тях говори за спецификите на професионалната ниша, в която е избрал да работи. Освен лексикалния запас, който студентите трупат, текстовете служат и за отправна точка към изграждане на социо-културен контекст към всеки тип превод като специфична дейност. Към това учебно помагало е създадена и работна тетрадка „*Магията и изкуството на превода. Работна тетрадка*“²³⁴, съставители Елена Крейчова, Надежда Сталянова, чието съдържание съответства на текстовете от първото помагало, като работната тетрадка съдържа лексикални упражнения, базирани на него. Тук се упражнява синонимия на лексеми, изрази, фрази, работи се с устойчиви словосъчетания, извършва се превод на родния език на студентите,

²³³ Krejčová, Elena – Stalyanova, Nadezhda: *Kouzlo a umění překladu*. Brno 2018, 82 с., достъпно на адрес <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/1011>.

²³⁴ Krejčová, Elena – Stalyanova, Nadezhda: *Kouzlo a umění překladu. Cvičebnice*. Brno 2019, 44 с., достъпно на адрес <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/1277>.

има и упражнения с предлози. Всеки блок упражнения приключва с теми за дискусия, пряко или косвено обвързани с тематиката на основния текст.

През 2021 година излиза и учебното помагало *„Практикум по лексикология. Български език като чужд за напреднали“*²³⁵ с автори Надежда Сталянова, Елена Крейчова и Елена Руневска, което е предназначено за всички, изучаващи български език като чужд в академична среда (студенти в горни курсове в специалност българистика, магистърски програми по превод и под.), както и за напреднали обучаеми, изучаващи български език като чужд – предимно в процеса на подготовка на преводачи от и на български език. Учебното помагалото е полезно за всички, които се занимават с български език като чужд и извън академична среда, както и на билингви, чийто първи език е български, но са израснали в чуждоезикова среда. Целта на помагалото е да обхване системните отношения в лексиката и да отдели внимание на всички групи думи, изграждащи лексикалната система. Отделни части са посветени на многозначността, синонимията, антонимията, омонимията и паронимията. Специални упражнения са посветени на разграничаването на домашната и чуждата лексика. Частта *„Стилистика“* представя въз основа на разнообразни текстове характеристиките на различните функционални стилове в съвременния български език. Отделна група упражнения е съсредоточена върху фразеологичното разнообразие.

Насочвайки научните си усилия в създаване на дидактическа литература за преподаване на български като чужд за напреднали, авторите отчитат необходимостта от учебни помагала за усвояване на устойчивите изрази и словосъчетания и от активното усвояване от страна на студентите на словното богатство на българския език не само като отделни лексеми, но най-вече като комбинации от думи – свободни и устойчиви, т.е. лексикалната

²³⁵ Сталянова, Надежда – Крейчова, Елена – Руневска, Елена: *Практикум по лексикология. Български език като чужд за напреднали*. София 2021, 99 с.

комбинаторика, устойчивите изрази в езика, на т.нар. колокации. Колокацията може да се определи като смислово съчетание на думи/лексеми или лексикални синтагми, особено под формата на многословни названия, чието образуване съгласно Франтишек Чермак²³⁶ се обуславя от тяхната взаимна колокабилност и следователно компатибилност. Колокацията е словосъчетание, чието съдържание са думи, които автоматично свързват други думи помежду си и заедно образуват някакво смислено назоваване. Франтишек Чермак и Вацлав Цвѣрчек²³⁷ също добавят към дефиницията на колокацията, че това е синтагма от езикови елементи с лексикален характер, която представлява реализация и е резултат от изпълнението на предпоставката на тяхната взаимна колокабилност и компатибилност, като колокабилността представлява индивидуална формална и семантична свързаност, способност за комбиниране на даден езиков елемент с друг или други елементи, създадена от една или повече негови колокационни парадигми, обусловена от съвместимостта му с тях; заедно с валентността принадлежи към основните компоненти на синтагматичността на всеки езиков елемент. През 2022 година излиза „Словосъчетания и устойчиви изрази (български език като чужд за напреднали)“²³⁸ с автори Надежда Сталянова, Елена Крейчова, Елена Руневска. Изданието има книжен вариант, както и онлайн достъп на страницата на Университетската библиотека на СУ „Св. Климент Охридски“ на адрес: <http://unilib-dspace.nasledstvo.bg/xmlui/handle/nls/36437>. Учебното помагало съдържа упражнения, които са съсредоточени върху колокациите в съвременния български език, като целта му е представянето, практиката и овладяването на най-често употребяваните устойчиви изрази.

²³⁶ Čermák, František: *Kolokace v lingvistice*. In: Kolokace. Praha 2006, s. 11.

²³⁷ Čermák, František – Cvrček, Václav: *Kolokace*. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017, <https://www.czechency.org/slovník/KOLOKACE>, přístup 23. 11. 2024.

²³⁸ Сталянова, Надежда – Крейчова, Елена – Руневска, Елена: *Практикум по български език като чужд за напреднали (устойчиви словосъчетания и изрази)*. София 2022, 207 с.

Последната част е посветена на правилната употреба на предлозите. Практикумът отразява съвременното състояние на езика, защото всички примери, съдържащи се в упражненията, са реално съществуващи изрази, ексцерпирани от медийни текстове или съвременна художествена литература. Той включва разнообразни упражнения, които представят глаголно-именни съчетания и глаголно-предложни съчетания. Типовете упражнения се съсредоточават върху употребата на устойчивите словосъчетания в типични контексти, съчетаемостта им с предлози и семантичната им свързаност или взаимозаменяемост. Наред с усвояването и автоматизирането на богатия набор колокации, помагалото може да служи като удобно дидактическо средство за въвеждане на нова лексика, запознаване с определени тематични групи думи и разширяване на лексикалния запас на обучаемите. Целта на упражненията в помагалото е автоматизиране на употребата на глаголно-именни съчетания и предложни съчетания в българския език. Същевременно упражненията дават възможност и за разширяване на лексикалния запас на изучаващите български език, за запознаване с редица реални от българската действителност. Помагалото е предвидено за използване като допълнителен дидактичен материал към часовете по практически български език, като с него може да се работи както под ръководството на преподавател (писмено или устно, самостоятелно, по двойки или на малки групи), така и в рамките на самостоятелната подготовка на студентите.

При подготовката на бъдещи преводачи и изобщо на студенти – чуждестранни българисти, при преподаване на български като чужд на ниво С1 и С2 ние се съсредоточаваме главно върху устойчивите, фиксираните колокации, които могат да бъдат разделени (по Франтишек Чермак²³⁹) на два типа: терминологични, с ясна структура (напр. термини, състоящи се от две и повече лексеми),

²³⁹ Čermák, František: *Kolokabilita*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017, <https://www.czechency.org/slovník/KOLOKABILITA>, přístup 23. 11. 2024.

и идиоматични (т. е. фразеологизми и идиоми). Интересен факт, който Франтишек Чермак посочва е, че въпреки че речниците не могат да регистрират устойчивите колокации в тяхната пълнота поради техния голям брой (това е по-скоро задача на корпусите), в живия език те представляват огромна група словосъчетания и по брой многократно превишават еднословните лексеми. Затова е необходимо тяхното интензивно упражняване и автоматизиране. Това е и целта на следващото помагало „Словосъчетания и устойчиви изрази (български език като чужд за напреднали)“²⁴⁰ с автор Елена Крейчова.

Друго помагало, насочено към лексикалния запас е „Упражнения по лексика (български език като чужд за напреднали)“²⁴¹ с автори Надежда Сталянова и Елена Крейчова. Основна цел на настоящото издание е разширяване и обогатяване на лексикалния запас на обучаемите, като едновременно с това се постига запознаване с редица реални от българската действителност. Текстовете, съдържащи се в учебното помагало, са съвременни и изцяло от българската публична реч. Те включват тържествени слова на няколко български президенти, произнесени по разнообразни поводи (национални празници, начало на академичната година). Тук са представени и знакови фигури на съвременни български писатели, но не с част от техни художествени произведения, а отново с публично произнесени речи (пред абсолвенти на висши училища, по повод връчване на награда доктор хонорис кауза и др.). Дадено е място и на любопитни личности от света на спорта, обществения живот (като интервю с човека на годината на Българския хелзинкски комитет, с представител на академичния живот и гражданското общество). Помагалото съдържа и два текста с репортажен характер. Именно подборът на текстовете и на техните автори дава възможност на

²⁴⁰ Крейчова, Елена: *Словосъчетания и устойчиви изрази (български език като чужд за напреднали)*. Врно 2022, 157 с.

²⁴¹ Сталянова, Надежда – Крейчова, Елена: *Упражнения по лексика (български език като чужд за напреднали)*. Врно, 2022, 140 с.

преподавателя да използва настоящото издание не само като учебник по лексика, а като отправна точка за предоставяне на детайлна културологична, литературна, историческа и съвременна информация за България. Разнообразните ситуации на функциониране на подобрите текстове биха могли да послужат за упражнения по стилистика, стилкови регистри и публична реч. Помагалото съдържа следните типове упражнения: допълнете подходящия предлог; как разбирате следните изрази; употребете изразите с преносно значение в изречения; посочете синоними на думата; посочете антоними на думата; употребете в изречение устойчивото словосъчетание.

Най-новата публикация за студенти, изучаващи български език като чужд, е „*Префигурани глаголи – семантика и употреба (български език като чужд за напреднали)*“²⁴² с автори Надежда Сталянова и Елена Крейчова. Упражненията в помагалото са насочени към семантиката и употребата на представките на българските глаголи. Същевременно те водят към разширяване на лексикалния запас на студентите, специално внимание се обръща и на граматично-семантичните комбинации от думи, образуващи често употребявани или устойчиви словосъчетания. Всички примери, посочено в упражненията, отразяват съвременното състояние на българския език – примерите в тях са от живия език, те са експерпирани главно от медийни и публични текстове през последните години, както и от корпуса на българския интернет, съдържащ медийни текстове – CLASSLA-web.bg (Bulgarian Web). Помагалото съдържа няколко типа упражнения: допълнете с подходящия глагол; образуван от глагола; взаимозаменяеми ли са глаголите; допълнете подходящата представка; взаимозаменяеми ли са изразите; обяснете значението на изразите. Целта на упражненията в помагалото е автоматизиране на употребата на префигураните глаголи на ниво на владеене на български език като чужд C1 – C2 от Европейската езикова рамка.

²⁴² Сталянова, Надежда – Крейчова, Елена. *Префигурани глаголи – семантика и употреба (български език като чужд за напреднали)*. София 2024, с. 115.

Същевременно упражненията дават възможност за запознаване с редица реалии от българската действителност. Обхваната е многозначността на глаголите, както и функционирането им в рамките на устойчиви и фразеологични съчетания. Именно върху фразеологичното богатство на българския език ще се съсредоточи подготвяното следващо помагало по български език като чужд за напреднали.

Литература

А. Кирилница:

Крейчова, Елена. *Словосъчетания и устойчиви изрази (български език като чужд за напреднали)*. Врно 2022, 157 с.

Сталянова, Надежда – Крейчова, Елена – Руневска, Елена. *Практикум по лексикология. Български език като чужд за напреднали*. София 2021, 99 с.

Сталянова, Надежда – Крейчова, Елена – Руневска, Елена. *Практикум по български език като чужд за напреднали (устойчиви словосъчетания и изрази)*. София 2022, 207 с.

Сталянова, Надежда – Крейчова, Елена. *Упражнения по лексика (български език като чужд за напреднали)*. Врно, 2022, 140 с.

Сталянова, Надежда – Крейчова, Елена. *Префигурирани глаголи – семантика и употреба (български език като чужд за напреднали)*. София 2024, 115 с.

Б. Латинница:

Čermák, František. *Kolokace v lingvistice*. In: Kolokace. Praha 2006, s. 9–16.

Čermák, František – Cvrček, Václav. *Kolokace*. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017, <https://www.czechency.org/slovník/KOLOKACE>, přístup 23. 11. 2024.

Čermák, František. *Kolokabilita*. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017, <https://www.czechency.org/slovník/KOLOKABILITA>, přístup 23. 11. 2024.

Krejčová, Elena – Stalyanova, Nadezhda. *Bulbarské texty ke překladatelskému semináři. Část 3*. Brno 2018, 181 с., <https://munispace.muni.cz/index.php/munispace/catalog/book/996#>, přístup 23. 11. 2024.

- Krejčová, Elena – Stalyanova, Nadezhda. *Kouzlo a umění překladu*. Brno 2018, 82 с., <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/1011>, přístup 23. 11. 2024.
- Krejčová, Elena – Stalyanova, Nadezhda. *Bulharské texty ke překladatelskému semináři. Část 3. Cvičebnice*. Brno 2019, 40 с., <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/1276>, přístup 23. 11. 2024.
- Krejčová, Elena – Stalyanova, Nadezhda. *Kouzlo a umění překladu. Cvičebnice*. Brno 2019, 44 с., <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/1277>, přístup 23. 11. 2024.

Textbooks and Supporting Resources for Teaching Bulgarian as Foreign Language for Advanced Students

The aim of the article is to present up-to-date resources for teaching Bulgarian as a foreign language for advanced students – for students with a knowledge of Bulgarian at the C1-C2 level of the European Framework of Reference for Languages. Attention is paid to the modern requirements for accessibility, availability on Internet platforms, the possibility of remote access and use. The text describes the variety of teaching aids published in recent years, addressing their structure, thematic scope and concept. It is illustrated with types of exercises, touching upon their focus and the possibility of work on the part of the teacher and the learner. A web address is given for all the teaching aids that are uploaded online with free access.

Keywords: Bulgarian as a foreign language, resources, strategies in teaching, types of exercises

SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNÍ II

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА II

*Příspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 8. října 2024 v Moravském zemském muzeu v Brně
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 8. октобра 2024.*

у Моравском земаљском музеју у Брну

Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2025

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P280-0684-2025-10>

Komputační lingvistika v současném slavistickém bádání

Tereza Poledníková

Předkládaná studie se zaměřuje na nové možnosti výzkumu v oblasti komputační lingvistiky, zejména v kontextu videoher a umělé inteligence, a snaží se o propojení těchto tří oblastí. Poskytuje obecný úvod do komputační lingvistiky, která vznikla v 50. letech minulého století jako reakce na rychlý rozvoj vědy a především techniky, a seznamuje čtenáře s pojmy jako zpracování přirozeného jazyka a porozumění přirozenému jazyku. Dále se věnuje propojení komputační lingvistiky nejen s umělou inteligencí, jež výrazně napomáhá počítačům rozumět, interpretovat a generovat lidský jazyk, ale také s videohrami. V textu je zdůrazněna role umělé inteligence ve videoherním průmyslu, kde se využívá například pro vytváření dialogů a příběhů, interakci s hráči a pro překlad a lokalizaci videoherního obsahu. Článek také formuluje výzvy a přínosy využití AI ve videohrách, včetně negativních etických a právních aspektů. Autorka zmiňuje, že AI může generovat personalizované příběhy a řídit chování herních postav, což přispívá k hlubší imerzi hráčů. Dále se věnuje problematice překladu videoherního textu, kde AI sice může být nápomocná, ale takto vyhotovený překlad stále vyžaduje lidskou kontrolu pro zajištění kvality a přesnosti. Závěrem autorka považuje hypotézu, že videohry jsou praktickým příkladem aplikace komputační lingvistiky a že toto lingvistické odvětví může hrát klíčovou roli při vývoji videoher za opodstatněnou, nabádá však k dalšímu a podrobnějšímu výzkumu. Komputační lingvistika a videohry jsou propojeny skrze jazyk, který vykazuje napětí mezi přirozeným lidským a strojovým umělým jazykem.

Klíčová slova: komputační lingvistika; umělá inteligence; videohry; lokalizace

Předkládaná studie si klade za cíl představit akademické obci nové možnosti bádání v oblasti počítačnické lingvistiky a odpovědět na případné otázky týkající se propojení umělé inteligence a videoher s tímto lingvistickým odvětvím. Článek je koncipován jako obecný vhled do problematiky umělé inteligence a videoher na pozadí počítačnické lingvistiky, přičemž v něm dochází k možnému propojení všech těchto tří oblastí.

Počítačová, též strojová či počítačnická, lingvistika vznikla na konci 50. let minulého století nejen jako reakce na intenzivní rozvoj moderní vědy, techniky a kybernetiky, ale také jako odpověď na poptávku potřeby mechanizace a automatizace práce s jazykem. Jak už sám název vypovídá, předmětem počítačnické lingvistiky je strojové zpracování jazyka.²⁴³ O něco lépe vystihují předmět počítačové lingvistiky I. Bolshakov a A. Gelbukh ve své knize *Computational Linguistics: Models, Resources, Applications*, kteří jej popisují jako automatické zpracování přirozeného jazyka, přičemž za hlavní úkol považují vytváření počítačových programů pro zpracovávání slov a textů v přirozeném jazyce: „*Computational linguistics might be considered as a synonym of automatic processing of natural language, since the main task of computational linguistics is just the construction of computer programs to process words and texts in natural language.*“²⁴⁴ V užším pojetí lze počítačnickou lingvistiku definovat nejen jako zpracování přirozeného jazyka, ale právě také jako jeho zkoumání ať už v mluvené či psané podobě prostřednictvím počítačů, počítačových metod a obecně informatiky.²⁴⁵ S. Krasniuk dokonce hovoří o termínu *moderní počítačnická lingvistika* (*modern computational linguistics*) a popisuje jej jako obor kombinující v sobě lingvistický výzkum a technologický progres zaměřující se na vývoj algoritmů a technologií pro zpracování přirozeného jazyka.

²⁴³ Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc 1996, s. 302.

²⁴⁴ Bolshakov, Igor – Gelbukh, Alexander: *Computational Linguistics: Models, Resources, Application*. Mexico 2004, s. 25.

²⁴⁵ Petkevič, Vladimír: *Komputační lingvistika*. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, https://www.czechency.org/slovník/KOMPUTAČNÍ_LINGVISTIKA, přístup 18. 11. 2024.

Autorka dále zdůrazňuje, že tato oblast rovněž otevírá nové přístupy ke studiu jazykových jevů.²⁴⁶

Termín *zpracování přirozeného jazyka* (*natural language processing*, odtud zkratka *NLP*), které se soustředí na jazykovou interakci mezi člověkem a počítačem, D. Vaz kategorizuje jako odvětví umělé inteligence zabývající se vývojem algoritmů a výpočetních modelů umožňujících strojům rozumět, interpretovat a generovat lidský jazyk, tedy „překlenout propast“ mezi jazykem lidským přirozeným a strojovým umělým. V počítačové lingvistice se poté NPL využívá především k analýze sentimentu, rozpoznávání řeči, strojovému překladu, sumarizaci textu či ke generování jazyka.²⁴⁷

Pojem *porozumění přirozenému jazyku* (*natural language understanding*, odtud zkratka *NLU*), je dalším odvětvím umělé inteligence. NLU se zabývá schopností počítačů nejen interpretovat lidský jazyk, ale především mu rozumět. Tato technologie se využívá například v aplikacích jako jsou hlasoví asistenti, chatboti nebo také ve strojovém překladu. Systémy porozumění přirozenému jazyku fungují na principu analýzy a interpretace lidského jazyka ne jako takového, ale především za účelem pochopení významu. Protože lidský přirozený jazyk je mnohoznačný, může být jeho interpretace různorodá, tyto systémy užívají mimo jiné techniky zpracování přirozeného jazyka a strojového učení. V počítačové lingvistice se poté NLU využívá například ke klasifikaci textu či k odpovídání na otázky.²⁴⁸

Umělou inteligenci lze definovat jako jakoukoliv techniku umožňující počítačům napodobovat lidské chování a reprodukovat nebo překonávat lidské rozhodování pro vyřešení komplexních úkolů samostatně nebo s minimálním lidským zásahem: „[...] any technique that enables

²⁴⁶ Krasniuk, Svitlana: *Modern computational linguistics*. In: Anna Svoboda (ed.): *Scientific Collection «InterConf»*, (220): with the Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference «Experimental and Theoretical Research in Modern Science» (October 16–18, 2024; Toronto, Canada). Toronto 2024, s. 129.

²⁴⁷ Vaz, Denis: *Exploring the Applications and Advancements of Artificial Intelligence in Computational Linguistics*. *Journal of Propulsion Technology* 44, 2023, č. 3, s. 2774–2775.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 2777–2778.

*computers to mimic human behavior and reproduce or excel over human decision-making to solve complex tasks independently or with minimal human intervention.*²⁴⁹

Obecně lze AI popsat jako výpočetní systémy schopné zapojit se do procesů podobných lidskému myšlení, mezi které lze zařadit například učení, adaptaci, syntézu, autokorekci nebo využívání dat pro řešení komplexních úkolů. V rámci umělé inteligence se předpokládá vytvoření autonomních systémů vykazujících snahu nahradit lidské funkce (například zpracování obrovského množství dat či úkony repetitivního charakteru). Za příklad „nižší“ umělé inteligence bývá považován neuronální (neuronový) strojový překlad.²⁵⁰ Někteří odborníci jsou toho názoru, že umělá inteligence vychází právě z počítačové lingvistiky.²⁵¹ Jiní, především specialisté přes AI, považují počítačovou lingvistiku za část umělé inteligence, protože systémy umělé inteligence obsahující subsystémy pro zpracování přirozeného jazyka se přímo opírají o myšlenky a metody počítačové lingvistiky a zároveň některé metody obvykle spadající do kontextu umělé inteligence jsou aplikovatelné i na lingvistické softwarové systémy. I. Bolshakov a A. Gelbukh proto považují vztah mezi počítačovou lingvistikou a umělou inteligencí za poměrně komplikovaný.²⁵² Nicméně konstatují, že porozumění jazyku, pod které se řadí jeho zpracování, je jedním z cílů jak počítačové lingvistiky, tak umělé inteligence: „[...] *most of the language processing tasks could be considered as special cases of the general task of language understanding, one of the ultimate goals of computational linguistics and artificial intelligence.*“²⁵³

Vztah počítačové lingvistiky a umělé inteligence detailněji a srozumitelněji vykládá D. Vaz ve svém odborném článku *Exploring the Applications and Advancements of Artificial Intelligence in Computational Linguistics*.

²⁴⁹ Jiménez-Crespo, Miguel. A.: *Localization in Translation*. London – New York 2024, s. 251.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 251.

²⁵¹ Alaqlobi, Obied a kol.: *Artificial intelligence in applied (linguistics): a content analysis and future prospects*. Cogent Arts & Humanities 11, č. 1, 2024, s. 1 [online]. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/23311983.2024.2382422?needAccess=true>, přístup 17. 11. 2024.

²⁵² Bolshakov, I. – Gelbukh, A.: *Computational Linguistics: Models, Resources, Application*, s. 11–12.

²⁵³ Tamtéž, s. 81.

Popisuje, že průnik těchto dvou oblastí se nachází ve všech technických možnostech umělé inteligence, které umožňují počítačům rozumět, interpretovat a generovat lidský jazyk, kdy se algoritmy umělé inteligence využívají k analýze a modelování přirozeného jazyka. Pozitivní přínos AI v počítačové lingvistice autor sledává v umožnění efektivnějšího pokroku, v tomto případě algoritmy umělé inteligence mohou pomoci k lepšímu a přesnějšímu zpracování a porozumění přirozeného jazyka – tedy k tomu, aby počítače byly schopny rozumět lidskému jazyku. Kupříkladu tzv. *konverzační umělá inteligence* (*Conversational AI*) se v počítačové lingvistice užívá ve dvou oblastech: v rozpoznávání řeči, kdy počítače převádějí mluvené slovo na text (různé diktovací softwary a hlasově ovládaní asistenti), a ve strojovém překladu v online překladatelských aplikacích a ve vícejazyčných chatbotech.²⁵⁴

Videohry jsou ve své podstatě interaktivní software, tedy počítačový program, a z hlediska textové lingvistiky videoherní texty naplňují kritéria kybertextu, jak jej popsal norský akademik a videoherní badatel E. J. Aarseth. Jedná se o systém obsahující informační zpětnou vazbu, jenž je charakteristický svou mechanickou organizací a integrovaným recipientem, po kterém se vyžaduje určitá aktivita, a sice fyzická konstrukce příběhu. Protože v případě kybertextu čtenář ovlivňuje podobu vnímaného textu, autor zavádí adjektivum *ergodický* a z něj odvozený termín *ergodická literatura*, v níž je zapotřebí netriviálního úsilí, aby recipient mohl procházet text. Kybertext si pro své čtení žádá fyzickou participaci příjemce. E. J. Aarseth ergodickou literaturu obhájí existencí neergodické literatury, ve které jsou činnosti při procházení textu naopak triviální. Na recipienta nejsou kladeny žádné extranoematické nároky (*extranoematic responsibilities*) kromě pohybu očí a otáčení stránek ať už periodického, nebo libovolného. Za fyzickou participaci můžeme například označit klikání myši či rozhodování se v procesu hraní počítačové hry. E. J. Aarseth dále definuje dva pojmy – *textony* a *skriptony*. Rovinu textonů tvoří text jako celek a rovinu skriptonů tvoří ty řetězce, které se objeví recipientovi. Z tohoto tvrzení vyvozuje tzv. přenosovou,

²⁵⁴ Vaz, D.: *Exploring the Applications and Advancements of Artificial Intelligence in Computational Linguistics*, s. 2778–2779.

traverzální, funkci (*traversal function*) – mechanismus, pomocí něhož se skriptony generují z textonů a objevují se recipientovi. Autor rovněž kategorizoval pojem interaktivita podle typů funkcí příjemce. Nejdůležitější z nich je funkce konfigurační, což znamená možnost recipienta částečně měnit obsah díla. Od této funkce se odvíjí zobrazené skriptony.²⁵⁵ Jestliže bychom tento teoretický rámec měli uvést v praxi, videohry obsahují pevný počet textonů a proměnlivý počet skriptonů. Videoherní text je dynamický, což znamená, že jednotlivé texty se mohou recipientovi zobrazit jednou, opakovaně, a to v různých částech hry, nebo zůstat skryty – vše závisí na hráčových volbách v určitých fázích hry. Lze personifikovaně říci, že videohra na základě rozhodnutí recipienta sama vybírá texty, jež jsou v daném okamžiku potřebné.

Jazyk ve videohrách pomáhá nejen dotvářet herní universum, ale také slouží k obohacení herního zážitku. Diskuse o tom, jak s jazykem v počítačových hrách pracovat a jak v rámci nich uplatnit jazykovědné principy a postupy probíhaly současně s vývojem samotných her. Lingvistika může výrazně ovlivnit hráčův prožitek. Jestliže se při vytváření herního textu pracuje s lingvistickou analýzou, při níž se zohlední sociolingvistika, pragmatika, sémiotika a stylistika, může to mít pozitivní dopad na výslednou kvalitu videohry.²⁵⁶

Videohry jsou svou podstatou počítačový program, a tak videoherní text stojí na pomezí umělého a přirozeného jazyka. Implementace videoherního textu přímo do hry je věc ryze programátorská, nicméně překladatelé se s umělým jazykem setkávají v lokalizačním procesu, a to ve fázi překladu. Jednotlivé textové řetězce, odborně *stringy*, mohou totiž obsahovat různé formátovací prvky (*tagy*) či proměnné, které recipient ve výsledném zobrazeném textu na monitoru nezaznamená, protože nabydou konkrétních hodnot. Tyto hodnoty jsou často individuální v závislosti na herním postupu každého hráče. Videoherní

²⁵⁵ Espen, Aarseth J.: *Cybertexts. Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore – London 1997, s. 1–64.

²⁵⁶ Losavio, Antonio a kol.: *Linguistic implementations in computer game and virtual world design*. IEEE Xplore, 23. října 2014, <https://ieeexplore.ieee.org/document/6934142/references#references>, přístup 29. 10. 2024.

překladatel tak například vidí pouze takovou větnou konstrukci: „*Děsivý zvuk z básnického nebe. Každých {0} sek. blesk zničí několik budov: {1}.*“ nebo „`<Richcolor=“TooltipText.cyberwareDescriptionHighlightColor“ style=“Semi-Bold“>+{float_1} % k brnění</> z tohoto softwaru, když máš k dispozici méně než {float_0} RAM.`“, kdežto hráči se zobrazí uvedená konstrukce v této podobě: „*Děsivý zvuk z básnického nebe. Každých 20 sek. blesk zničí několik budov: 4.*“, „+10 % k brnění²⁵⁷ z tohoto softwaru, když máš k dispozici méně než 2 RAM.“²⁵⁸ Kontrast umělého a přirozeného jazyka je specifický pro proces lokalizace ať už zmíněných videoher, nebo webových stránek, mobilních aplikací či počítačových programů.

Hypotézu pro možné propojení oblastí videoher a počítačové lingvistiky pro účely tohoto článku vytvořily dvě aplikace využívající umělou inteligenci, a to *ChatGPT* a *ChatGPT 4o* na základě promptu „*Spadají videohry pod počítačovou lingvistiku?*“, které vygenerovaly odpověď s tvrzením, že videohry jsou příkladem aplikace počítačové lingvistiky v praxi, a zároveň toto lingvistické odvětví může být důležitým prvkem při samotném vývoji videoher. Obě aplikace identifikovaly a formulovaly téměř shodné klíčové oblasti využití principů a postupů počítačové lingvistiky ve videohrách – generování dialogů a příběhů (procedurálně generovaný obsah), interakce s hráči (rozpoznávání řeči), překlad a lokalizace a analýza textu a obsahu. Pozornost bude zaměřena na první tři oblasti, protože právě ty jsou přímou součástí vývoje videoher.

Problematice automatického generování příběhů obecně se například věnoval i jeden z příspěvků na konferenci *Proceedings of the Third Workshop on Narrative Understanding* pořádané *Asociací počítačové lingvistiky (Association for Computational Linguistics)*. Autoři příspěvku zmiňují, že díky výraznému technologickému pokroku získala oblast generování příběhů pomocí výpočetních systémů mnohem větší pozornost, neboť takovéto automatické generování příběhů přispívá ke zlepšení zpracování přirozeného jazyka, přesto je pro stroje stále náročné vytvářet koherentní a kreativní příběhy. Generování příběhů je technicky umožněno

²⁵⁷ Podtržená část bude mít odlišnou barvu písma oproti ostatnímu textu.

²⁵⁸ Ženíšek, Filip: *Soukromá konverzace s lokalizačním manažerem a překladatelem videoher*, 2024.

díky systémům zpracování přirozeného jazyka, přičemž se do procesu vytváření textů zapojuje i umělá inteligence. Důležitým aspektem při používání jazykových modelů pro automatické generování příběhů se jeví schopnost stroje udržet konzistenci tématu, osob a událostí v daném příběhu.²⁵⁹ Zajímavostí je, že AI se ve videoherním průmyslu používá již delší dobu. O jakési její iluzi lze dokonce hovořit už v 70. letech minulého století, kdy do počítačové hry *Space Invaders* byly implementovány vzorce pro simulaci libovolného pohybu nepřítele. V průběhu let tato technologie výrazně pokročila a nyní je schopná, jak již bylo zmíněno výše, generovat interaktivní narativy v reálném čase (umělá inteligence „odpovídá“ na hráčův postup a tím vytváří personalizovaný příběh) nebo řídit chování videoherního antagonisty, který se „učí“ z hráčových akcí a podle nich přizpůsobuje své chování, čímž je vytvořena hlubší imerze.²⁶⁰ Využití AI v souvislosti s videoherním textem by mělo spočívat například nejen v tom, že hráči poskytnou informace, rady či pokyny během průchodu hrou nehráčskými postavami, ale také kupříkladu v řízení dialogů právě mezi hráčem a nehráčskou postavou, což by mělo vést k pestrým a dynamickým rozhovorům. Umělá inteligence by také měla být schopna vytvářet narativní odbočky nebo personalizované příběhy.²⁶¹ Specialista na oblast nových technologií a videoher A. Mascellino ve svém článku *Level Up: Exploring How AI Is Changing Video Games* zmiňuje, že v implementaci AI do videoher spatřuje potenciál obnášející nové výzvy a požadavky. Má za to, že umělá inteligence dokáže představit nejen různé kreativní možnosti, ale také vytvořit nekonečně rozmanité aspekty herního zážitku. V současnosti je ve videoher-

²⁵⁹ Alabdulkarim, Amal a kol.: *Automatic Story Generation: Challenges and Attempts*. In: Proceedings of the Third Workshop on Narrative Understanding, Association for Computational Linguistics, s. 72–79 [online]. <https://aclanthology.org/2021.nuse-1.8.pdf>, přístup 18. 11. 2024.

²⁶⁰ Mascellino, Alessandro: *Level Up: Exploring How AI Is Changing Video Games*. Techopedia, 19. října 2023, <https://www.techopedia.com/exploring-ai-generated-content-in-video-games>, přístup 29. 10. 2024. Článek bohužel nedlouho po přístupu zmizel z internetu. Je k dispozici vytištěn u autorky.

²⁶¹ Filipović, Aleksandar: *The Role of Artificial Intelligence in VideoGame Development*. Kultura polisa 20, 2023, č. 3, s. 55–59 [online]. <https://kpolisa.com/index.php/kp/issue/view/64/63>, přístup 23. 11. 2024.

ním průmyslu jedním z důležitých měřítek hráčova immerze, autor článku se proto domnívá, že právě schopnost AI vytvořit pro hráče personalizovaný obsah je přední výhodou této technologie. Na druhou stranu v této přednosti však spatřuje hrozbu jednotvárnosti, protože herní obsah generovaný pomocí umělé inteligence může hry zbavit jejich unikátnosti, a dokonce vytvořit neočekávané a nechtěné herní prvky. Další potenciální hrozbu představují právní otázky týkající se autorských práv.²⁶² Také A. Filipović zmiňuje nutnost dalšího a podrobnějšího výzkumu v oblasti vývoje a implementace umělé inteligence pro etické a právní důsledky spojené s jejím využíváním.²⁶³

Zajímavou oblastí tohoto zábavního média je rovněž hlasová interakce s hráči, která je umožněna skrz speciální softwary pro rozpoznávání řeči implementované do videoher. Počítačová lingvistka U. Komeiko ve svém článku *Speech Recognition In Media and Entertainment* shledává jako poměrně problematické přesné rozpoznávání různých přízvuků a dialektů, které mohou vést k chybám při zpracování mluveného slova. Programy pro rozpoznávání jazyka jsou totiž často trénovány na datech obsahujících pouze standardní verze jazyků. Dále popisuje, že tato technologie funguje na principu zachycení zvuku, jeho následného převodu na text a zpracování pomocí algoritmů zpracování přirozeného jazyka. Pro rozpoznávání řeči se rovněž používají techniky jako akustické modelování, modelování jazyka a algoritmy hloubkového učení.²⁶⁴ Jestliže daná videohra hlasové ovládání nabízí, většinou se jedná o jednoznačné příkazy, krátké srozumitelné věty či otázky. Jako příklad lze uvést hru *Phasmophobia*, ve které hráč „komunikuje“ s duchy pomocí jednoduchých otázek typu: *Where are you? – Kde jsi? – Где ты? – Gdzie jesteś?; Are you here? – Jsi tu? – Ты здесь? – Jest tu kto?; Are you close? – Jsi blízko? – Ты поблизоству? – Jesteś blisko?; When did you die? – Kdy jsi zemřel? – Когда ты умер? – Kiedy umarłeś?* Pro zajímavost můžeme uvést, že ze slovanských jazyků hra

²⁶² Mascellino, A.: *Level Up: Exploring How AI Is Changing Video Games*.

²⁶³ Filipović, A.: *The Role of Artificial Intelligence in VideoGame Development*.

²⁶⁴ Komeiko, Ulyana: *Speech Recognition In Media and Entertainment*. Lingvanex, 22. srpna 2024, <https://lingvanex.com/blog/speech-recognition-in-media-and-entertainment/>, přístup 23. 11. 2024.

podporuje češtinu, polštinu, ruštinu, ukrajinštinu a bulharštinu. Zde je vhodné zmínit důležitý aspekt vývoje videoher, a sice že angličtina je ve videoherním průmyslu pilotním jazykem, ze kterého jsou obvykle překládány ostatní nabízené jazykové verze. Vzhledem ke slovanským jazykům při překladu vzniká problematika zejména odlišné morfologie, kterou je potřeba v překladu zohlednit.

Právě překlad videoherního textu vyhotoveného umělou inteligencí nebo strojovým překladem bez následné editace je v současnosti velmi diskutované a citlivé téma. Proces lokalizace počítačových her je finančně nákladný, a tak se videoherní studia většinou rozhodují podle velikosti trhu a cílové skupiny. Česká republika však oproti světu představuje poměrně malý trh a vývojáři (tvůrci hry) či vydavateli by se případná investice do oficiální české lokalizované verze nemusela finančně vyplatit.²⁶⁵ V současné době proto existuje tendence od oficiálně vyhotovených překladů her do češtiny upouštět. Právě z tohoto důvodu se v roce 2023 intenzivně začaly vyskytovat neoficiální české překlady komerčních her vytvořené umělou inteligencí.²⁶⁶ Odborníci z praxe (J. O'Donnell, V. Schubert) přiznávají, že strojový nebo AI překlad je ucházející u typů textů mající šablonovitý charakter (právní či technické texty). Videoherní text je však charakteristický multitextovostí a kreativní povahou specifickou pro každé herní universum, často se v něm vyskytují nářečí, specifické mluvy a především neologismy, které stroj není schopný zpracovat, protože nejsou obsaženy v jeho algoritmech.²⁶⁷ Nezbytnou součástí při překladu videoher je správné pochopení a vystižení kontextu, o němž lidský překladatel přemýšlí v souvislostech oproti stroji, který toho není schopen a daný textový řetězec přeloží bez ohledu na něj. Lidský překladatel nejen že při nejas-

²⁶⁵ Hrušovský, Jan: *Umělá inteligence ničí překlady videoher od nadšenců. Je rychlá, má však jednu zásadní chybu.* CNN Prima News, 15. dubna 2024, <https://cnn.iprima.cz/ai-preklady-vojtech-schubert-433113>, přístup 26. 10. 2024.

²⁶⁶ Vašíček, Petr: *Squiee vytvořila AI češtinu do AC Valhalla a plánuje překlady dalších her.* CDR, 13. září 2023, <https://cdr.cz/clanek/squiee-vytvorila-ai-cestinu-do-ac-valhalla-planuje-preklady-dalsich-her#author1>, přístup 28. 10. 2024.

²⁶⁷ Hrušovský, J.: *Umělá inteligence ničí překlady videoher od nadšenců. Je rychlá, má však jednu zásadní chybu.*

nostech kontaktuje vývojáře, kteří mu zpravidla poskytnou potřebné informace, ale také na základě doplňujících komentářů, instrukcí a popřípadě obrázků přímo z překládané hry svůj překlad upřesní.²⁶⁸ Některé videoherní firmy pomocí strojového a AI překladu začaly překládat neherní text, tj. málo viditelný text bez kreativního obsahu. Jedná se například o hráčskou podporu, dotazníky či obchodní podmínky.²⁶⁹ Český lokalizační specialista V. Schubert souhlasí, že při překladu textů určených hráčům, které se však nevyskytují přímo ve hře (interní dokumenty, interní komunikace či obsah), může být využití umělé inteligence nebo strojového překladu nápomocné, jelikož zde nehrozí velké reputační riziko.²⁷⁰ Odborníci (A. Mascellino, J. O'Donnell) se rovněž shodují, že překlad vyhotovený AI sice redukuje finanční náklady a časové možnosti, ale vyžaduje nutnou kontrolu kvality. Umělá inteligence například často chybuje v použití genderu a bývá v něm nekonzistentní i v rámci jednoho odstavce. Především v evropských jazycích je pak pro ni problematická gramatika. V souvislosti s umělou inteligencí se pracuje s myšlenkou, že právě na základě kontextu je schopna lépe porozumět jazyku, nicméně tento kontext je ovlivněn typem textu, na němž se stroj učí. V současné době však neexistují žádné programy umělé inteligence (ani programy pro strojový překlad), které by byly učeny přímo na videoherních lokalizacích. S ohledem na tuto skutečnost J. O'Donnell ve svém článku *Should I Translate My Game Using Machine Translation or AI?* pokládá recipientovi zajímavé a důležité otázky: „*Let me ask you this: how would you train a machine to translate game text? With other people's game localizations? Can you trust that other games' writing and translations match your own game's style? Would you be okay with letting your game be used to train a machine so others can use it for their game?*“²⁷¹ Autorka v článku také upozorňuje potenciálního zadavatele, který si pro svůj překlad najme překladatelskou agenturu, aby měl smluvně podchyceno,

²⁶⁸ Schubert, Vojtěch: *Umělá inteligence v lokalizaci*. LEVEL č. 331, 2023, s. 39–40.

²⁶⁹ O'Donnell, Jennifer: *Should I Translate My Game Using Machine Translation or AI?*. igda, 15. května 2024, <https://igda.org/news-archive/should-i-translate-my-game-using-machine-translation-or-ai/>, přístup 30. 10. 2024.

²⁷⁰ Schubert, V.: *Umělá inteligence v lokalizaci*.

²⁷¹ O'Donnell, Jennifer: *Should I Translate My Game Using Machine Translation or AI?*.

že text nebude danou agenturou použit k učení jejich strojového nebo AI překladového softwaru.²⁷² Český videoherní překladatel a zakladatel lokalizační společnosti *Context Heroes* V. Schubert nastalou situaci komentuje slovy: „*Zejména největší překladatelské agentury ve snaze co nejvíce odstříhnout lidské překladatele a navýšit zisky budou nové technologie tlačit co nejvíce. Avšak věci znali klienti, zejména u videoher, často vyžadují lidskou práci právě bez použití MT či LLM, a to zejména kvůli obavám z nízké kvality, porušení autorského práva, úniku informací a ze všech těchto problémů vyplývajícího rizika poškození reputace.*“²⁷³ V souvislosti s umělou inteligencí a překladem videoherního textu vyhotoveného tímto nástrojem nelze hovořit o lokalizované verzi. V. Schubert zdůrazňuje, že lokalizace, už jen z její podstaty, by měla být zevrubná, hloubková a lokalizovaný produkt by měl být plně přizpůsoben potřebám cílového trhu a publika, zároveň se od takového produktu očekává jistá kvalita. Videoherní text přeložený pomocí umělé inteligence je záhodno označovat pouze jako *AI překlad* popřípadě *jazyková verze vyhotovená AI*.²⁷⁴

Jak je patrné, počítačová lingvistika i samotné videohry v současné době nabízí pozoruhodné oblasti k možnému zkoumání. Hypotézu, kterou vygenerovala aplikace používající umělou inteligenci s tvrzením, že videohry jsou příkladem aplikace počítačové lingvistiky v praxi, a toto lingvistické odvětví může být důležitým prvkem při vývoji videoher, lze považovat za opodstatněnou, je však potřeba dalšího a podrobnějšího výzkumu. Ve všech oblastech, které aplikace vygenerovala (generování dialogů a příběhů, interakce s hráči a překlad a lokalizace), se užívá strojové zpracování přirozeného jazyka, kterému předchází jeho porozumění, a to jak v mluvené, tak v psané podobě. Strojové zpracování přirozeného jazyka je jedním z cílů počítačové lingvistiky. Na základě výše uvedených informací jsme toho názoru, že počítačová lingvistika a videohry spolu úzce souvisí právě skrz jazyk vykazující jisté napětí mezi přirozeným lidským a strojovým umělým jazykem, pomocí kterého recipient s médiem komunikuje.

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ Schubert, V.: *Umělá inteligence v lokalizaci*.

²⁷⁴ Schubert, Vojtěch: *Soukromá konverzace s lokalizačním manažerem a překladatelem videoher*, 2024.

Literatura

- Bolshakov, Igor – Gelbukh, Alexander: *Computational Linguistics: Models, Resources, Application*. Mexico 2004.
- Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc 1996.
- Espen, Aarseth J.: *Cybertexts. Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore – London 1997.
- Jiménez-Crespo, Miguel. A: *Localization in Translation*. London – New York 2024.
- Krasniuk, Svitlana: *Modern computational linguistics*. In: Anna Svoboda (ed.): Scientific Collection «InterConf»,(220): with the Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference «Experimental and Theoretical Research in Modern Science» (October 16–18, 2024; Toronto, Canada). Toronto 2024, s. 129–133.
- Schubert, Vojtěch: *Soukromá konverzace s lokalizačním manažerem a překladatelem videober*, 2024.
- Schubert, Vojtěch: *Umělá inteligence v lokalizaci*. LEVEL č. 331, 2023, s. 36–41.
- Vaz, Denis: *Exploring the Applications and Advancements of Artificial Intelligence in Computational Linguistics*. Journal of Propulsion Technology 44, č. 3, 2023, s. 2774–2782.

Internetové zdroje

- Alabdulkarim, Amal a kol.: *Automatic Story Generation: Challenges and Attempts*. In Proceedings of the Third Workshop on Narrative Understanding, Association for Computational Linguistics, s. 72–83 [online].
<https://aclanthology.org/2021.nuse-1.8.pdf>, přístup 18. 11. 2024.
- Alaqlobi, Obied a kol.: *Artificial intelligence in applied (linguistics): a content analysis and future prospects*. Cogent Arts & Humanities 11, č. 1, 2024, s. 1–19 [online].
<https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/23311983.2024.2382422?needAccess=true>, přístup 17. 11. 2024.
- Filipović, Aleksandar: *The Role of Artificial Intelligence in VideoGame Development*. Kultura polisa 20, č. 3, 2023, s. 50–66 [online].
<https://kpolisa.com/index.php/kp/issue/view/64/63>, přístup 23. 11. 2024.
- Hrušovský, Jan: *Umělá inteligence ničí překlady videober od nadšenců. Je rychlá, má však jednu zásadní chybu*. CNN Prima News, 15. dubna 2024,
<https://cnn.iprima.cz/ai-preklady-vojtech-schubert-433113>, přístup 26. 10. 2024.

- Komeiko, Ulyana: *Speech Recognition In Media and Entertainment*. Lingvanex, 22. srpna 2024, <https://lingvanex.com/blog/speech-recognition-in-media-and-entertainment/>, přístup 23. 11. 2024.
- Losavio, Antonio a kol.: *Linguistic implementations in computer game and virtual world design*. IEEE Xplore, 23. října 2014, <https://ieeexplore.ieee.org/document/6934142/references#references>, přístup 29. 10. 2024.
- Mascellino, Alessandro: *Level Up: Exploring How AI Is Changing Video Games*. Techopedia, 19. října 2023, <https://www.techopedia.com/exploring-ai-generated-content-in-video-games>, přístup 29. 10. 2024. Článek bohužel nedlouho po přístupu zmizel z internetu. Je k dispozici vytištěn u autorky.
- O'Donnell, Jennifer: *Should I Translate My Game Using Machine Translation or AI?*. igda, 15. května 2024, <https://igda.org/news-archive/should-i-translate-my-game-using-machine-translation-or-ai/>, přístup 30. 10. 2024.
- Petkevič, Vladimír: *Komputační lingvistika*. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, https://www.czechency.org/slovník/KOMPUTAČNÍ_LINGVISTIKA, přístup 18. 11. 2024.
- Vašíček, Petr: *Squiee vytvořila AI češtinu do AC Valhalla a plánuje překlady dalších her*. CDR, 13. září 2023, <https://cdr.cz/clanek/squiee-vytvorila-ai-cestinu-do-ac-valhalla-planuje-preklady-dalsich-her#author1>, přístup 28. 10. 2024.

Rozhovor s expertem

Ženíšek, Filip: *Soukromá konverzace s lokalizačním manažerem a překladatelem videoher*, 2024.

Computational Linguistics in Contemporary Slavonic Research

The presented article focuses on new research opportunities in the field of computational linguistics, especially in the context of video games and artificial intelligence and seeks to bridge the three areas. It provides a general introduction to computational linguistics, which emerged in the 1950s in response to the rapid development of science and technology and introduces the reader to concepts such as natural language processing and natural language understanding. It also explores the connections between computational linguistics and not only artificial intelligence, which greatly aids computers in understanding, interpreting, and generating human language, but also video games. The text highlights the role of

artificial intelligence in the video game industry, where it is used, for example, to create dialogues and stories, to interact with players, and to translate and localize video game content. The paper also articulates the challenges and benefits of using AI in video games, including the negative ethical and legal aspects. The author mentions that AI can generate personalized stories and guide the behaviour of game characters, contributing to deeper immersion of players. She also discusses the issue of translating video game text, where AI can be helpful, but the translation produced this way still requires human control to ensure quality and accuracy. In conclusion, the author considers the hypothesis that video games are a practical example of the application of computational linguistics and that this linguistic branch can play a key role in the development of video games to be well-founded but encourages further and more detailed research. Computational linguistics and video games are linked through language that exhibits a tension between natural human and machine artificial language.

Keywords: computational linguistics; artificial intelligence; video games; localization

Zkoumání jazyků národnostních menšin

Проучавање мањинских језика

О језику/језицима Банатских Бугара – Палћана у Војводини^{275,276}

Далибор Соколовић

Палћанску заједницу у Војводини чине потомци Бугара католичке вероисповести, који су се на просторе Баната насељавали у периоду од 17. до 19. века. У научној традицији сусрећемо се са више назива за припаднике ове заједнице: Банатски Бугари, Бугари католици, Бугари Павлићани, само Павлићани или Павликијани, од чега и контраховано Палчене или Палкене, тј. Палћани. У Војводини живе пре свега у Иванову и Белом Блату, који су њихови културни, економски, етнички и верски центри. Палћански језик представља варијетет бугарског језика који се развио међу Палћанима у банатском региону у Србији и Румунији. Према резултатима пописа становништва из 2022. године у Војводини су 1 123 особе изразиле припадност бугарској националности, од чега је 367 особа као свој матерњи језик навело бугарски језик. Као српски су свој матерњи језик навеле 673 особе, мађарски 45, словачки 6. Овај податак открива да у свакодневној комуникацији Палћани користе и језике других етничких скупина: српски,

²⁷⁵ Овај рад је настао у оквиру истраживања спроведеног уз подршку Фонда за науку Републике Србије, број пројекта 7736100, под називом „Vulnerable Languages and Linguistic Varieties in Serbia – VLingS“.

²⁷⁶ Делови рада који се односе на опште податке о Банатским Бугарима објављени су раније у реферату Реџић, Анђела – Соколовић, Далибор: *Истраживања језика палћанске заједнице у Војводини*. У: Българистиката по света. Филологијата у дома. Сборник с доклади от меѓународната научна конференција. Благоевград 2023, с. 24–36.

мађарски, словачки и др. Рад доноси пројекцију употребе наведених језика палћанске заједнице у Војводини на основу резултата пројекта „*Рањиви језици и језички варијетети у Србији*“ који се реализује у оквиру програма „Идеје“ Фонда за науку Републике Србије у периоду 2022–2024. године.

Кључне речи: Банатски Бугари, Војводина, палћански језик

1. Заједницу Банатских Бугара у Војводини чине потомци Бугара католичке вероисповести, који су се на просторе Баната, најпре данашњег румунског, а затим и војвођанског, насељавали у периоду од 17. до 19. века.²⁷⁷ Били су у потрази за уточиштем пред неповољним друштвеним условима у северној Бугарској, првенствено из регија Свиштов, Никопољ, Ђипровци,²⁷⁸ које су се у то време налазиле у саставу Отоманске империје. Неки од ових Бугара су се после Берлинског конгреса 1878. године и стварања самоуправне Кнежевине Бугарске вратили у постојбину, али је велики број након тога емигрирао поново назад у Банат. После распада Аустроугарске, заједница је и административно подељена новонасталом државном границом између краљевина Румуније и Југославије, што ће имати пресудан утицај на њен даљи развој, дивергентног карактера. Тако ће се у првим деценијама 21. века војвођанска заједница Банатских Бугара по својим друштвеним, културним и језичким одликама наћи не само на периферији бугарског етничког спектра, већ и у односу на банатску бугарску заједницу у Румунији.

У научној традицији сусрећемо се са више назива за припаднике ове заједнице: *Банатски Бугари*, *Бугари католици* или једноставно *Бугари*, којима се у први план ставља њихово етничко порекло, као и са етнонимима који истичу њихову конфесионалну припадност

²⁷⁷ Duličenko, Alexander: *Banater Bulgarisch*. У: Miloš Okuka (ed.): *Lexikon der Sprachen des Europäischen Ostens*. Klagenfurt 2002, с. 203.

²⁷⁸ Vučković, Marija: *Bugari Pavličani u srpskom Banatu. Savremena istraživanja malih etničkih zajednica*. XXI vek. Forum za proevropsku komunikaciju 3, 2009, с. 2.

– *Бугари Павлићани*, само *Павлићани* или *Павликијани*, од чега и контраховано *Палчене* или *Палкене*²⁷⁹ односно *Палћани*, за који се код именовања у овом раду одлучујем, будући да се у комуникацији на српском језику сами припадници заједнице тако називају.

Кад је реч о бројности заједнице, према резултатима пописа становништва из 2022. године у Војводини су 1 123 особе изјавиле припадност бугарској националности.²⁸⁰ Ова вредност представља пад од 25% у односу на попис из 2011. године²⁸¹ када је било регистровано 1 489 Бугара.²⁸² Иако располажемо наведеним подацима, тешко је чак и приближно утврдити број Палћана у Војводини. Уз претпоставку да нису сви пописани Бугари из Војводине припадници палћанске заједнице, и узевши у обзир ограничења српске пописне методологије из 2022. године, тј. предвиђен само један одговор на питање о националној припадности,²⁸³ овај задатак делује као могућ једино уз укрштање броја Бугара у Војводини са бројем декларисаних католика, што износи 474.²⁸⁴

Оно што са сигурношћу можемо рећи је да Палћани у Војводини живе у Иванову (јужни Банат, околина Панчева) и Белом Блату (средњи Банат, у близини Зрењанина), који су њихови културни, економски, етнички и верски центри. Поред наведених места, Палћани настањују и банатска насеља Јаша Томић, Конак, Скореновац и Стари Лец.

²⁷⁹ Исто, с. 2

²⁸⁰ *Попис становништва, домаћинства и станова 2022. у Републици Србији*. Београд 2023.

²⁸¹ *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији*. Београд 2013.

²⁸² Различити фактори су утицали на овакав исход – друштвено-политичка и економска ситуација, демографска структура, верска припадност, пописна методологија и др. Научна анализа резултата пописа из 2022. године који се односе на мањинске заједнице у Војводини тек предстоји, како за Палћане, тако и за друге словенске мањинске заједнице у Војводини (нпр. код Словака у Војводини се такође бележи пад од 21%).

²⁸³ Тачније, сви они који би се на попису двојачко изјаснили (нпр. Србин-Македонац, Мађар-Југословен и сл.) сврставани су у групу „Остали“, не у појединачне групе (Попис 2013, с. 24).

²⁸⁴ Попис 2023.

Слика бр 1. Насеља у Банату настањена Палћанима

2. Припаднике палћанске заједнице према другим заједницама са којима деле банатски животни простор: Србима, Мађарима, Словацима и осталима, одређују њихово етничко порекло, вера и, наравно, језик. У свакодневној комуникацији Палћани користе, у различитом обиму и сходно потребама, поред палћанског и све језике наведених етничких скупина: српски, мађарски, словачки и др.

На попису из 2022. године, у групи од 1 123 особе бугарске националности, 367 је као свој матерњи језик навело бугарски. Остали су навели српски – 673 особе, мађарски 45, словачки 6.²⁸⁵ Са језичког становишта, дакле, палћанска заједница представља вишејезичну мањинску заједницу. Из ове чињенице произилазе многе одлике језичке ситуације Палћана у Србији: би(мулти)лингвизам, слабљење компетенције и језичка атриција, контакт и интерференција са доминантним језиком, приметни на свим језичким нивоима и доменима употребе.

Што се палћанског језика тиче, он представља варијетет бугарског језика који се развио међу Палћанима у банатском региону у Србији и Румунији.²⁸⁶ Као што је наговештено, у структури палћанског језика присутни су елементи немачког, мађарског, румунског и српског језика, као последица доминације ових језика у различитим историјским раздобљима. Палћански језик користи латинично писмо,²⁸⁷ што је, поред религије, још једно социолингвистичко дистинктивно обележје у односу према самом стандардном бугарском језику. Прва кодификација палћанског језика датира из 1866. године, ауторства је Јозефа Рила, учитеља у ондашњем Модошу (данас Јаша Томић). Рил је половином 19. века²⁸⁸ латинским алфабетом записао банатски бугарски варијетет и тако започео процес стандардизације палћанског језика. Заједница је тада прихватила предложену ортографску норму, која се уз минималне исправке користи и данас.²⁸⁹

²⁸⁵ Попис 2023. Ово представља пад од чак 40% у односу на 2011. годину, када је бугарски као матерњи означила 601 особа (Попис 2013).

²⁸⁶ Румунска палћанска заједница је бројнија и наизглед виталнија, са центрима Старо Бешеново (рум. Duceştii Vechi) и Винга (Vinga).

²⁸⁷ Латинично писмо палћанског језика садржи следеће графеме за обележавање гласова: A, a / Á, á / B, b / C, c / Č, č / Ć, ć / D, d / Dz, dz / Dž, dž / E, e / É, é / F, f / G, g / Gj, gj / H, h / I, i / J, j / K, k / L, l / Lj, lj / M, m / N, n / Nj, nj / O, o / P, p / R, r / S, s / Š, š / T, t / U, u / V, v / Z, z / Ž, ž. Више о овој проблематици код Berger, Tilman: *Versuch einer Annäherung an das Banater Bulgarische, und speziell an seine Orthographie*. V: Im Rhythmus der Linguistik, Bamberg 2017, с. 59–75.

²⁸⁸ Rill, Józsu: *Bálgárskutu pravupísanji. Sás idná navíská*. U Péšťà 1866.

²⁸⁹ Nomachi, Motoki: *Language Loss and Preservation: The Case of Banat Bulgarian in Serbia*. Balkanistica XXXIII, 2020, с. 291.

Када је реч о књижевнојезичком статусу палћанског језика, слависта Дуличенко га сврстава међу тзв. словенске књижевне микројезике,²⁹⁰ будући да се користи у писаном облику, поседује одређену књижевну традицију и регулисан је стандарднојезичким процесима. У етнолингвистички оријентисаној славистичкој литератури, с друге стране, палћански се описује као језик мале језичке заједнице, језичко острво, језиком скривене (фантомске, крипто) мањине, као и језиком мањине без матичне државе.²⁹¹

3. Према Унесковом Атласу угрожених језика света,²⁹² палћански се сматра „дефинитивно угроженим” (*definitely endangered*), уз процену да постоји око 25 000 говорника овог варијетета.²⁹³ Међутим, овај број говорника се тиче читаве палћанске заједнице, каталог не препознаје палћански у Војводини као посебан варијетет.

Републички и покрајински правни прописи у Србији не омогућавају наставу палћанског у школама, нити његову широку употребу у службеном домену, пошто овај варијетет није званично препознат као мањински језик.²⁹⁴ Ипак, предмет Бугарски језик са елементима националне културе уведен је као изборни у основној школи у Иванову. Такође, у појединим местима у којима Палћани живе, организовале су се језичке радионице за све полазнике, нпр. у Белом Блату од стране свештеника Стојана Калапиша и чланова његове породице.

Кад је реч о употреби језика у јавном домену, осим појединих сегмената језичког пејзажа у Иванову (пре свега табли са називима

²⁹⁰ Дуличенко, Александр: *Славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития*. Таллин 1981.

²⁹¹ Sikimić, Biljana: *Bugari Palčani: nova lingvistička istraživanja*. XXI vek. Forum za proevropsku komunikaciju 3, 2009, с. 22.

²⁹² Moseley, Christopher (editor): *Atlas of the world's languages in danger*. Paris 2010.

²⁹³ Исто.

²⁹⁴ Према важећем Закону о службеној употреби језика и писма Републике Србије, право на равноправну службену употребу језика и писма у одређеној административној јединици има национална мањина чији проценат припадника у укупном броју становника те јединице достиже 15% према резултатима последњег пописа становништва.

неких институција и називима улица) палћански језик и писмо нису присутни у званичној употреби. У Белом Блату, чланови палћенске заједнице јесу упућени у своје право да на званичним натписима виде и свој језик, али не захтевају да то право и искористе. У Скореновцу и Конаку нема натписа, а ни малобројни Палћани у тим местима у свакодневној комуникацији најчешће и не користе палћански, већ мађарски и српски. Уопштено узев, може се рећи да не само да је код говорника палћанског језика у Србији палћански у рецесивној позицији према српском језику, већ је маргинализован и у односу ка другим мањинским језицима (најчешће су то мађарски и словачки).

Слика бр 2. Пример употребе палћанског језика у јавном простору (у средини на доњој табли)

На гробљима у свим местима, пак, постоје натписи и на палћанском језику, али је њихова заступљеност различита: док се у Иванову на надгробне споменике с текстовима на палћанском може лако наићи,²⁹⁵ у Белом Блату су они знатно мање заступљени, а у Скореновцу и Конаку постоји само неколико споменика с епитафом на палћанском.

Навешћемо на овом месту пример употребе палћанског у писаној форми:²⁹⁶

Kaće sa se zasélli i Palćenete u Liznájit

Náša práded Péć (Sábljov Péter rudén u Lukácsfalva 1840. godina, umrel ij u Liznájit na 12. 01. 1914.) kad se ij zasélval u na novu utemelénu (1866.) sél Nagyzerzébetlak, (dnés Belo Blato), ali kaće sinca Palćene ij zvémi – Liznájit, ij prkázval či kaće ij bio kad sa se sélli Palćenete ud Lukácsfalva u Liznájit.

Négvata žina se ij zvala Pétronela, rudéna Márkov. Kaće sate, taj i tija sa dubil idna numera, dit sa mogal da si izgradat kulibće, pukritu sas tras, dit se tolikus spumenova u nášta pesma: “Ej kulibće, dit sam rudén...” Numerata ij žlamenuvala či sa dubil 10. lánca zeme za vranjé, pulvina lánac grund i pulvina lánac zeme za lozži.

4. У периоду 2022–2024 палћански је био један од језика обухваћених истраживањем на пројекту „Рањиви језици и језички варијетети у Србији”²⁹⁷ који се реализовао у оквиру програма „Идеје” Фонда за науку Републике Србије.²⁹⁸ Циљеви пројекта су били да се процени виталност испитиваних језичких заједница, тако што ће

²⁹⁵ Сикимић, Биљана – Нوماћи, Мотоки: *Језички пејзаж меморијалног простора вишејезичних заједница: Банатски Бугари/Палћани у Србији*. Јужнословенски филолог 72-1/2, 2016, с. 7–31.

²⁹⁶ Према Nikolin, Svetlana: *Najznačajnija mesta u kojima žive Palćeni*. XXI vek. Forum za proevropsku komunikaciju 3, 2009, с. 10.

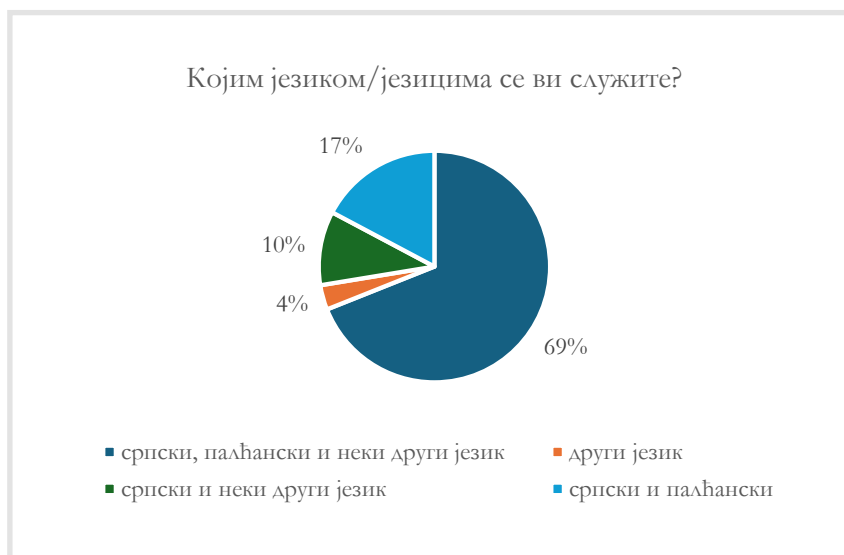
²⁹⁷ <https://vlings.rs> (приступљено 24. 11. 2024). Партнерске институције које су учествовале у реализацији овог пројекта биле су: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, Филолошки факултет у Београду, Филозофски факултет у Новом Саду, Филозофски факултет у Нишу, Департман за превођење Универзитета у Болоњи.

²⁹⁸ Поред палћанског, предмет истраживања су били: арумунски, русински, ладино, ромски (влашки и балкански варијетети), мегленорумунски, влашки и бањашки румунски.

се испитати и забележити ставови самих припадника заједнице, на основу њихових изјава и запажања. Тако је, као један од задатака пројекта, креиран социолингвистички упитник за процену угрожености и рањивости језичких варијетета и примењен у језичким заједницама.

На овом месту биће представљени резултати истраживања у сегментима који се односе на употребу језика припадника палћанске заједнице. Што се ове заједнице тиче, у истраживању је учествовало 29 испитаника.

Једно од питања из упитника је гласило: *Којим језиком/језицима се ви служите?* 20 испитаника (69%) је одговорило да се служе српским, палћанским и неким другим језиком. Један испитаник је навео само неки други језик, троје српски и неки други језик, а петоро српски и палћански језик. На основу ових резултата (дијаграм бр. 1) можемо закључити да је палћански код припадника заједнице, поред српског језика, под утицајем и језика других етнојезичких заједница.

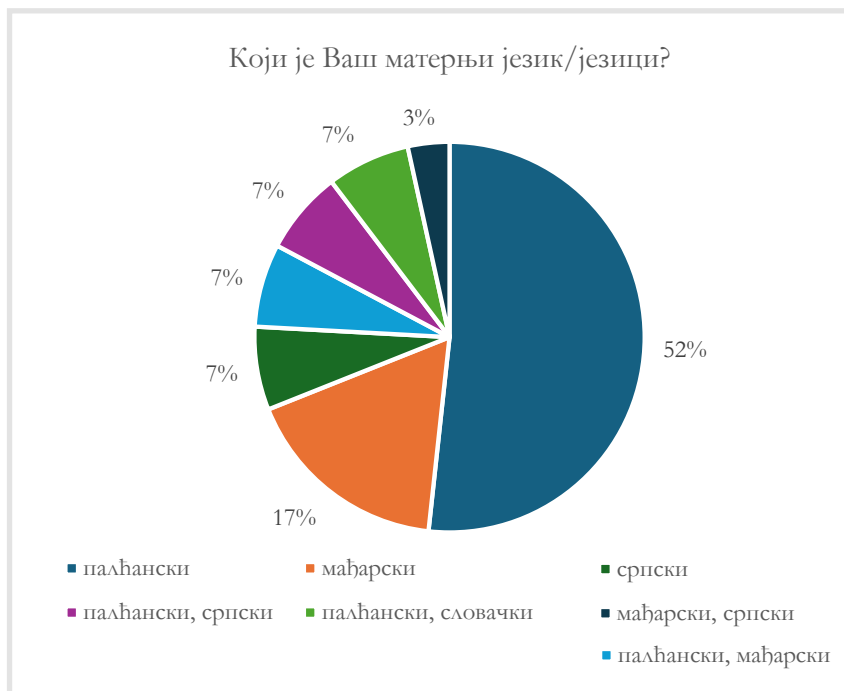
Дијаграм бр. 1

На питање *Како се на палћанском каже палћански?*, које се тицало аутохтоног назива језика заједнице, судећи по одговорима испитаника (дијаграм бр. 2), јасно је да за свој језик много чешће користе контраховани назив конфесионалне провенијенције (укупно 26 одговора, тј. 90%), дајући му предност у односу на име које проистиче из њиховог етничког порекла.

Дијаграм бр. 2

Питање које је гласило *Који је Ваши матерњи језик/језици?* донело је највећу разноликост у одговорима (дијаграм бр. 3), и још једном показало сложеност језичке ситуације палћанске заједнице. Као палћански за свој матерњи језик је навело 15 испитаника (52%), мађарски 5 (17%), по двоје (7%) се одлучило за: српски, палћански и мађарски, палћански и српски, палћански и словачки, а један испитаник (3%) се изјаснио само за мађарски.

Дијаграм бр. 3

Инспиративни су били одговори на питање *Шта за Вас значи појам „матерњи језик“*? Највећи број изјава подудара се са званичном дефиницијом матерњег језика, која се користи и на пописима становништва у Републици Србији – „Под матерњим језиком подразумева се језик којим је лице проговорило у најранијем детињству, односно ако се у домаћинству говори више језика, онај језик који лице сматра својим матерњим.”²⁹⁹

За испитане Палћане је матерњи језик: „најбољи језик, нешто драго”, „нешто своје”, „традиција”, „све, нешто што не сме пропасти”, „од мајке наслеђено”, „оно што се говори од малих ногу”,

²⁹⁹ *Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године. Методолошко упутство*. Београд 2022, с. 45.

„пуна душа кад га чујем”, „мајчин језик”, „језик од рођења”, „у кући се прича”, „језик који се прича с породицом”, „онај који се највише користи”, „нешто што треба да пренесем детету”, „оно из породице”, „оно што добро и лепо звучи, оно што не дам”, „језик у кући”, „језик којим су преци говорили”, „језик којим размишљам”, „језик одрастања”, „језик из куће који желим пренети својој деци”, „језик мајке словачки, али језик васпитања (палћански) важнији”, „језик којим комуницирамо у заједници”, „језик који се говори у кући”, „моји палћани причају тим језиком”, „језик којим говорим у кући, којим се обраћам псу”.

Међутим, као што се може видети, велики је и број ставова који превазилазе граница одређивања матерњег језика као језика првог језичког контакта.

Дијаграм бр. 4

Комплементарни са овом сликом су и одговори (дијаграм бр. 4) на следеће питање: *Који је први језик који сте научили као дете?* Више од две трећине испитаника је навело да је то палћански (20 испитаника, 69%), док све остале комбинације заједно носе 21% одговора.

Према је највећи број испитаника навео да је проговорио палћански језик, одговори на питање *Којим језиком/језицима се данас најчешће служите?* открили су нам колики је степен рецесије аутохтоног језика на нивоу палћанске заједнице у Војводини. Више од половине, тј. 16 испитаника, је одговорило (дијаграм бр. 5) да данас у комуникацији највише користе српски, петоро је навело други језик, по троје подједнако српски и неки други језик, те српски и палћански. Само двоје декларише употребу српског, палћанског и неког другог језика у свакодневној комуникацији.

Дијаграм бр. 5

5. На основу изнетих сазнања може се стећи уопштена слика о језику/језицима Палћана у Војводини. Као што је речено, ова заједница представља вишејезичну мањинску заједницу. Одликује је вишејезичност на свим нивоима језика и употребе језика, а палћански језик је под великом доминацијом не само српског језика, већ у подређеној позицији у односу и на друге језике шире војвођанске заједнице (мађарски, словачки).

Резултати квалитативног дела истраживања који ће уследити, наратива који су прављени са саговорницима из палћанске заједнице – што је био још један од задатака пројекта „Рањиви језици и језички варијетети у Србији” – донеће нам нови увид у језички мозаик који формирају припадници ове заједнице. Нарочито ће занимљиве бити реакције на улогу стандардног бугарског језика у заједници, будући да питања о односу испитаника према стандардно-језичком варијетету нису била укључена у примењивани упитник.

Литература

А. Тирилица:

Дуличенко, Александар: *Славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития*. Таллин 1981.

Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Београд 2013.

Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године. Методолошко упутство. Београд 2022, с. 45.

Попис становништва, домаћинства и станова 2022. у Републици Србији. Београд 2023.

Сикимић, Биљана – Номаћн, Мотоки: *Језички пејзаж меморијалног простора вишејезичних заједница: Банатски Бугари/Палћани у Србији*. Јужнословенски филолог 72-1/2, 2016, с. 7–31.

Б. Латиница:

Berger, Tilman: *Versuch einer Annäherung an das Banater Bulgarische, und speziell an seine Orthographie*. V: Im Rhythmus der Linguistik. Bamberg 2017, с. 59–75.

- Duličenko, Alexandr: *Banater Bulgarisch*. V: Miloš Okuka (ed.): Lexikon der Sprachen des Europäischen Ostens. Klagenfurt 2002, c. 203–208.
- Moseley, Christopher (editor.): *Atlas of the world's languages in danger*. Paris 2010.
- Nikolin, Svetlana: *Najznačajnija mesta u kojima žive Palčani*. XXI vek. Forum za proevropsku komunikaciju 3, 2009, c. 9–14.
- Nomachi, Motoki: *Language Loss and Preservation: The Case of Banat Bulgarian in Serbia*. Balkanistica XXXIII, 2020, c. 289–318.
- Rill, Józsu: *Bálgárskutu pravupísanji. Sàs idná navískà*. U Péštà 1866.
- Sikimić, Biljana: *Bugari Palčani: nova lingvistička istraživanja*. XXI vek. Forum za proevropsku komunikaciju 3, 2009, c. 22–29.
- Vučković, Marija: *Bugari Pavličani u srpskom Banatu. Savremena istraživanja malih etničkih zajednica*. XXI vek. Forum za proevropsku komunikaciju 3, 2009, c. 2–8.

About the Language/Languages of the Banat Bulgarians in Vojvodina

The main goal of the paper is to present the community of Banat Bulgarians – Paulicians in Vojvodina from the perspective of the languages used. Members of this community are descendants of Catholic Bulgarians, and their language is a variety of the Bulgarian language that developed in the Banat region of Serbia and Romania. In everyday communication, Paulicians, in addition to Paulician language, also use several languages of other ethnic communities, mostly Serbian, Hungarian, and Slovak. The paper also presents the results of research into the Paulician language conducted within the framework of the project “Vulnerable Languages and Language Varieties in Serbia” in the period 2022–2024.

Keywords: Banat Bulgarians, Paulicians, language use, mother tongue

Значај проучавања језичке виталности чешке мањинске заједнице у Србији

Наташа Срдић

Према оригиналној теорији о етнолингвистичкој виталности из 1977. године, виталност одређене етнојезичке заједнице је нешто што извесну групу може навести да се понаша као дистинктивни и активни ентитет у међугрупуном контексту. Предмет овог истраживања јесте испитивање једног дела демографских фактора, одређених поменутом теоријом, у контексту чешке националне мањине у Републици Србији. Ове факторе доводимо у везу са факторима институционалне подршке са циљем да подробније опишемо повољне и неповољне демографске трендове који утичу на употребу чешког језика и етнонационалну идентификацију чешке националне мањине у Србији. Сматрамо да проучавањем наведених фактора можемо стећи увид у то на којим пољима је потребно веће ангажовање свих појединаца и институција којима је стало да се чешки језик, идентитет и традиционална култура у Србији одрже.

Кључне речи: Чешка национална мањина у Србији, етнолингвистичка виталност, демографски фактори, социоллингвистика

Увод

Када говоримо о Чесима у Србији мислимо пре свега на припаднике чешке мањинске заједнице који живе на територији Републике Србије. Првобитни чешки колонисти су тридесетих година 19. века почели да насељавају део територије јужног Баната, пре

свега места Велико Средиште и Крушчица, а основано је и село Аблијан, одн. Фабијан, (чеш. *Ablián*, одн. *Fabián*), данашње Чешко Село.³⁰⁰ Број чешких досељеника у Србији је у почетку знатно растао и у првој половини 20. века је достигао број од скоро двадесет хиљада становника,³⁰¹ међутим савремена ситуација је потпуно другачија. Предмет овог рада јесте представљање резултата испитивања демографских фактора за које сматрамо да утичу на етнолингвистичку виталност чешке мањинске заједнице у Србији. Према првобитној теорији из 1977. године виталност етнолингвистичке заједнице је „*нешто што одређену групу може да наведе да се понаша као дистинктивни и активни ентитет у ситуацији када је окружена другим, од ње различитим, групама.*”³⁰² Етнолингвистичка заједница коју одликује висок степен виталности имаће већу шансу да опстане и напредује као удружени ентитет у међугрупном контексту. Насупрот томе, заједница која има ниски степен виталности ће на крају престати да постоји као колективни ентитет.³⁰³ Оцена етнолингвистичке виталности даје се на основу испитивања структуралних фактора који на њу утичу. У табели бр. 1 представљамо поделу структуралних фактора „*која је преузета од М. Порембске која је допунила оригиналну концепцију из седамдесетих година прошлог века.*”³⁰⁴

³⁰⁰ Борисов, Сергей Александрович – Пилипенко, Глеб Петрович: *Чешко-сербско-румунскије језиковње контакти в румунском Банате на материале полевогo ислeдoвaниja*. Вестник Томскогo гoсудaрствeннoгo унивeрситeтa, 2020, бр. 459, с. 15.

³⁰¹ Štěpánek, Václav: *Bádání o českých menšinách na Balkáně – staronové téma české slavistiky*. *Slavica litteraria*, 19/2, 2016, с. 123.

³⁰² Giles, Howard – Bourhis, Richard Y. – Taylor, Donald M.: *Towards a theory of language in ethnic group relations*. In: Howard Giles (ed.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London 1977, с. 308.

³⁰³ Исто, с. 308–309.

³⁰⁴ Porębska, Marlena – Achterberg, Jörn: *Badania nad vitalnością kaszubszęczyzny*. *Język polski*, LXXXIV, 2004. Преузето из докторске дисертације: Соколовић, Далибор: *О мањинским словенским језицима из перспективе екологије језика на примеру Аужичких Срба и војвођанских Словака*. Београд 2014, с. 144.

Етнолингвистичка виталност		
Демографски фактори	Институционална подршка и контрола	Статус
– бројност апсолутна природни прираштај мешани бракови имиграција емиграција – <i>распоред</i> концентрација пропорције територија	– <i>формална/неформална</i> државне институције образовање војска медији језичка слика политика привреда култура спорт религија	– <i>друштвено-историјски</i> – <i>економски</i> – <i>социјални</i> – <i>статус језика</i> локални међународни

Табела бр. 1³⁰⁵

Демографски фактори, који су у главном фокусу овог рада, односе се на број чланова групе и њихову територијалну расподелу. Етнолингвистичке заједнице чији су демографски трендови повољни имају већу вероватноћу да имају виши степен виталности у односу на оне заједнице чији демографски трендови нису повољни и не доприносе опстанку групе.³⁰⁶ Циљ овог рада није да се дају конкретне оцене виталности, већ да се кроз анализу одабраних структуралних фактора укаже на који начин ти чиниоци утичу на употребу чешког језика међу припадницима чешке националне мањине у Србији.

³⁰⁵ Исто, с. 145.

³⁰⁶ Giles, H. – Bourhis, R. Y. – Taylor D. M.: *Towards a theory of language in ethnic group relations*, с. 309.

Демографски фактори

На последњем попису становништва у Републици Србији обављеном 2022. године, укупно 1317 лица се изјаснило да су Чеси по националности, од тога је њих 387 дало одговор да им је матерњи језик чешки, а чешки језик као свој матерњи језик независно од националности³⁰⁷ је навело 445 лица.³⁰⁸ Према попису становништва из 2011. године у Србији је живело 1 824 Чеха, од тога је 718 навело чешки као матерњи језик, а укупан број оних који су се изјаснили да им је матерњи језик чешки, независно од националне припадности, био је 810.³⁰⁹ На попису становништва 2002. године је од 2 211 припадника чешке мањинске заједнице њих 1 119 навело чешки као свој матерњи језик, док је укупан број оних који су одабрали чешки као матерњи језик независно од националне припадности био 1 287.³¹⁰ Када упоредимо информације о броју припадника чешке мањинске заједнице и броју говорника чешког језика које нам пружају поменути пописи, примећујемо да су број чланова заједнице и број говорника чешког језика у Србији у константном паду. Број припадника чешке националне мањине који су на поменути пописима навели чешки као матерњи језик се ради бољег илустровања овог негативног демографског тренда

³⁰⁷ Податке о укупном броју становника који су навели чешки као матерњи језик независно од своје националне припадности на пописима становништва 2022, 2011. и 2002. године, добили смо на упит од Републичког завода за статистику 25. 9. 2023.

³⁰⁸ Подаци такође добијени од наведеног Завода 25. 9. 2023.

³⁰⁹ Ђурић, Владимир – Танасковић, Дарко – Вукмировић, Драган – Лађевић, Петар: *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Београд 2014, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Etnomozaik.pdf](https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Etnomozaik.pdf), приступљено 18. 11. 2024, с. 101, 151.

³¹⁰ Станковић, Владимир – Лађевић, Петар и др.: *Етнички мозаик Србије*. Београд 2004, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://publikacije.stat.gov.rs/G2002/Pdf/G20024061.pdf](https://publikacije.stat.gov.rs/G2002/Pdf/G20024061.pdf), приступљено 19. 11. 2024, с. 23.

може исказати и у процентима: 2002. = 50,61%, 2011.= 39,36%, 2022. = 29,38%. Приликом проучавања статистичких података морамо имати у виду и саму пописну методологију према којој се под матерњим језиком подразумева „језик којим је лице проговорило у најранијем детињству, односно ако се у домаћинству говори више језика, онај језик који лице сматра својим матерњим”.³¹¹ Дакле, приликом изјашњавања за потребе пописа неопходно је навести један језик, није могуће изјаснити се двојако. Отуда вероватно и произилази велика разлика између броја припадника чешке националне мањине и броја лица која су за свој матерњи језик навела чешки. Досељене језичке мањинске заједнице се обично брзо асимилију са доминантном културом тако што изгубе свој језик, за разлику од аутохтоних етнолингвистичких мањинских заједница које и даље насељавају своју првобитну домовину.³¹² Фактори који утичу на поспешивање језичке и културолошке асимилације су бројни, могу бити резултат личне преференције, могу бити питање престижа или економске природе, а један од демографских фактора који се може сврстати у ту категорију, и који желимо да представимо, јесте фактор мешаних бракова. Ако узмемо у обзир податке о склопљеним браковима за 2023. годину,³¹³ можемо видети да у тој години није склопљен ниједан брак између Чеха и Чехиње. Од укупно 8 бракова, 3 брака склопљена су између Чехиње и Србина, 1 брак између Чехиње и Мађара, 2 брака између Чеха и Српкиње, 1 брак између Чеха и Рускиње и 1 брак између Чеха и супруге чија национална припадност није изјашњена. Иако се ради о подацима само за 2023. годину, они сами сведоче о утицају мешаних бракова на националну припадност и одабир матерњег

³¹¹ Попис становништва, домаћинстава и станова 2022. године, Методолошко упутство, <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G202221004.pdf>, приступљено 23. 11. 2024, с. 45

³¹² Lieberson, Stanley: *Language and ethnic relations in Canada*. New York 1970, према Giles, H. – Bourhis, R. Y. – Taylor D. M.: *Towards a theory of language in ethnic group relations*, с. 313.

³¹³ Подаци добијени на упит од Завода за статистику 25. 9. 2023.

језика. Дакле, било да се ради о мешаним браковима, о утицају закона и локалне средине, економским разлозима или личним изборима, неће сви који су се изјаснили да су Чеси по националности сматрати да им је матерњи језик чешки, као што неће ни сви којима је матерњи језик чешки због тога навести чешку националну припадност, отуда и настаје разлика приликом навођења броја матерњих говорника чешког језика у Републици Србији.

Што се тиче полне структуре чешке мањинске заједнице у Србији, према последњем попису становништва од укупно 1317 лица која су се изјаснила као Чеси у Србији живи 615 Чеха и 702 Чехиње. Старосна структура чешког становништва у Србији је следећа:

- 0–9 година: 43 особе;
- 10–19 година: 71 особа;
- 20–39 година: 209 особа;
- 40–59 година: 382 особе;
- 60–79 година: 515 особа;
- 80–85, и више година: 97 особа.

У табели коју смо добили од Републичког завода за статистику и која је била предмет анализе за описивање старосне структуре Чешког живља у Републици Србији, видели смо да у регионима Шумадије, Западне Србије, Јужне и Источне Србије према последњем попису становништва нема лица која су млађа од 24 године, а укупан број припадника чешке националне мањине у овим регионима износи свега 72. Мали број припадника чешке мањинске заједнице и претежно старије становништво негативно утичу на степен виталности чешке мањинске заједнице у поменутих областима. У региону Војводине, као и у Београдском региону, забележено је да у свим старосним категоријама постоје припадници чешке мањинске заједнице. Иако то доприноси бољем стању етнолингвистичке виталности, и у овим областима се ради о претежно старијем становништву. Што се тиче природног прираштаја, од Републичког завода за статистику смо добили податке за период од 2014. до 2023. године и на основу њих закључујемо да је природни прираштај негативан и да се ради о још једном неповољном демографском тренду. Подаци су исказани у табели број 2.

Година	Живорођени	Умрли	Природни прираштај
2014.	7	15	-8
2015.	4	25	-21
2016.	3	27	-24
2017.	9	17	-8
2018.	5	20	-15
2019.	6	12	-6
2020.	6	24	-18
2021.	5	17	-12
2022.	4	14	-10
2023.	3	15	-12

Табела бр. 2

Сматрамо да је мали број припадника чешког подмлатка у Србији директно условљен негативним природним прираштајем, али и чињеницом да се Чеси већ безмало два века налазе у изолацији, одсечени од своје матичне државе и да су дуготрајни процеси асимилације оставили велики траг на изјашњавање о националној припадности. Другим речима, број младих особа које имају чешко порекло је засигурно већи у односу на податке које пружа попис становништва, али је степен асимилације толико висок, да је то порекло тек секундарно обележје њиховог етнонационалног идентитета.

Концентрација припадника мањинске заједнице и њихова територијална дистрибуција утичу на виталност заједнице. Говорници једног мањинског језика који се налазе на истом географском подручју имају веће шансе да опстану као динамична лингвистичка заједница, захваљујући континуираној вербалној интеракцији уз помоћ које се одржава и осећај заједништва.³¹⁴

³¹⁴ Driedger, Leo – Church, Glenn: *Residential segregation and institutional completeness: a comparison of ethnic minorities*. Canadian Review of Sociology and Anthropology, 11, с. 30–52, према Giles, H. – Bourhis, R. Y. – Taylor D. M.: *Towards a theory of language in ethnic group relations*, с. 313.

У табели број 3 приказани су подаци који илуструју број Чеха по областима, одн. окрузима, у Републици Србији, а који су прикупљени у попису становништва 2022. године.³¹⁵

Област у Републици Србији	Укупан број припадника чешке националне мањине у датој области
Јужнобанатска област	698
Београдска област	219
Јужнобачка област	193
Сремска област	80
Западнобачка област	20
Севернобачка област	19
Подунавска област	13
Браничевска област	10
Средњобанатска област	9
Севернобанатска област	7
Нишавска област	7
Поморавска област	6
Златиборска област	5
Расинска област	5
Шумадијска област	5
Мачванска област	4
Моравичка област	3
Рашка област	3
Борска област	3
Зајечарска област	3
Колубарска област	2
Јабланичка област	1
Пчињска област	1
Топличка област	1

Табела бр. 3

³¹⁵ Подаци добијени на упит од Завода за статистику 11. 7. 2024.

Као што можемо видети у табели бр. 3, у Јужнобанатској области забележен је највећи број припадника чешке националне мањине, а у наредној табели број 4 примећујемо да највећи број Чеха живи у општинама Бела Црква, Ковин и Вршац на чијој територији се налазе управо она насеља у којима су живели првобитни досељеници чешког порекла.

Општина/град у Јужнобанатској области	Број припадника чешке националне мањине на том локалитету
Бела Црква	475
Ковин	94
Вршац	86
Панчево	30
Опово	8
Алибунар	2
Ковачица	2
Пландиште	1

Табела бр. 4

Уколико узмемо у обзир почетне имиграционе таласе, када погледамо мапу Републике Србије и када податке са пописа из 2022. године упоредимо са подацима са пописа из 2011. и 2002. године, можемо закључити да се у областима које одликује мали број припадника чешке мањинске заједнице ради о појединачним случајевима индивидуалних миграција, из егзистенцијалних или других личних разлога, што онда доводи до брже асимилације са већинским становништвом посредством свакодневног контакта и суживота. У складу са теоријом етнолингвистичке виталности закључујемо да се у тим регионима ради о ниском степену виталности у чијем случају негативни демографски трендови доводе до нестанка заједнице на одређеном простору и очекујемо да ће на наредним пописима у наведеним областима бити све мање оних који се изјашњавају као Чеси, а самим тим и све мањи број говорника чешког језика, као што је већ илустровано поменути

пописима. Демографски фактори и илустровани трендови нас делимично доводе до одговора на питање због чега је важно испитати етнолингвистичку виталност чешке мањинске заједнице у Србији. Документовањем стања чешке мањинске заједнице у Србији можемо увидети на којим пољима је потребно веће ангажовање како чланова саме заједнице, тако и државних институција, језичких планера, политиколога, етнолога и других који могу помоћи у одржавању ове мањинске заједнице и чешког језика који у себи чува дух традиционалне културе.

Међусобни утицај демографских фактора и фактора институционалне подршке

Према теорији о етнолингвистичкој виталности фактори институционалне подршке односе се на „*међу у којој језичка група добија формалну и неформалну репрезентацију у различитим институцијама једне нације, региона или заједнице. Претпоставља се да је виталност етнолингвистичке мањинске заједнице повезана са степеном коришћења њеног језика у различитим владиним институцијама, цркви, пословној комуникацији и слично.*”³¹⁶ Етнолингвистичке мањинске заједнице које су се организовале тако да чувају своје интересе, имаће виши степен виталности од оних заједница које то нису урадиле. Одабрали смо да уз демографске факторе укратко опишемо део фактора институционалне подршке, јер смо током нашег истраживања приметили да међусобно утичу једни на друге.

Истраживање на тему „Институционална подршка у одржавању чешког као мањинског језика у Србији”³¹⁷ смо започели 2022. године, и тада је Националном савету чешке националне мањине

³¹⁶ Giles, H. – Bourhis, R. Y. – Taylor D. M.: *Towards a theory of language in ethnic group relations*, s. 309.

³¹⁷ Излагање на тему „Институционална подршка у одржавању чешког као мањинског језика у Србији” реализовано је у оквиру XVI научног скупа младих филолога Србије: *Савремена проучавања језика и књижевности*, одржаног 30. 3. 2024. године и овај прилог надовезује се на претходно поменуто истраживање.

и Чешкој беседи Београд био упућен упитник који је имао за циљ да утврди на који начин ове организације помажу у одржавању чешког језика и чешке културе међу припадницима чешке мањинске заједнице у Србији. У мају 2024. године смо наставили поменуто истраживање и путем имејла смо послали упитник свим осталим организацијама које смо пронашли на интернет страници амбасаде Републике Чешке и које су уз свој назив имале адресу електронске поште.³¹⁸ На анкету су нам одговорила следећа удружења: Национални савет чешке националне мањине, Чешка беседа Нови Сад, Чеси Србије, Чешка беседа Крушчица, Чешка беседа Вршац и Чеси Шумадије. Што се тиче Чешке беседе Београд, на молбу тадашњег председника удружења одступљено је од форме упитника и обављен је интервју чија је структура одговарала оној која је била заступљена у анкети. Преостала наведена удружења нам нису доставила попуњене упитнике, нити смо добили икакаву повратну информацију у виду потврде да су имејл примили, да ли желе или можда нису заинтересовани да учествују у испитивању.³¹⁹ Претпостављамо да списак који се налази на сајту амбасаде Републике Чешке није нетачан, и да наведена удружења правно и формално постоје, али сматрамо да ова богата листа не илуструје реалну ситуацију и да нису сва наведена удружења активна. На основу одговора које смо добили из поменутог упитника закључили смо да је рад свих наведених удружења усмерен ка одржавању добрих међудржавних и међунационалних српско-чешких односа, чиме се постижу и остварују бољи услови за припаднике чешке националне мањине.

³¹⁸ Комплетан списак доступан је на следећој адреси: https://mzv.gov.cz/belgrade/sr/informacije/ceska_manjina/kontakti/index.html, приступљено 23. 11. 2024.

³¹⁹ Ова тврдња се не односи на удружење Чешка беседа Гај. Од председника овог удружења смо добили одговор у коме је био наведен број ученика који похађају наставу чешког језика у основној школи у Гају, али нисмо добили попуњену анкету, тако да због непотпуних информација нисмо уврстили Чешку беседу Гај у нашу анализу. Надамо се да ћемо потпуне одговоре добити у будућности приликом неког другог истраживања.

Редовно се организују и одржавају манифестације које имају за циљ да истакну традиционалне обичаје и да упознају све заинтересоване са лепотом чешког духа и културе. Институционална подршка на формалном нивоу је припадницима мањинских заједница у Републици Србији загарантована бројним законима и одредбама, међу којима су најистакнутији Устав Републике Србије, Закон о заштити права и слобода националних мањина, Закон о службеној употреби језика и писама, Закон о националним саветима националних мањина, Закон о локалној самоуправи, Закон о основама система образовања и васпитања и Европска повеља о регионалним и мањинским језицима. У контексту националних мањина ови закони се пре свега залажу за позитивну афирмацију мањинских заједница у Републици Србији и припадницима националних мањина обезбеђују права, која представљају вид позитивних мера чија је сврха осигурање и учвршћивање њиховог положаја и омогућавање да сами учествују у питањима везаним за сопствену културу, образовање, обавештавање и службену употребу језика и писма.³²⁰ На основу података које смо добили у поменутом истраживању, могли бисмо да закључимо да се у контексту институционалне подршке ради о високом степену виталности чешке мањинске заједнице, јер се бројне владине и невладине институције и организације, како чешке тако и српске, баве питањем одржавања ове заједнице у Србији. Међутим, морамо бити опрезни јер фактор институционалне подршке, као један од структуралних фактора етнолингвистичке виталности, није могуће прецизно испитати само на основу објективних чинилаца. Некада се дешава да упркос свим обезбеђеним правима припадници етнојезичке заједнице ипак не осећају јаку повезаност ни са својом традиционалном културом, ни са језиком предака, нити са правима и могућностима

³²⁰ Дивљаковић, Душан: *Заштита права припадника националних мањина у уставном систему Републике Србије*, мастер рад, Ниш 2018, chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcgclefindmkaj/https://www.prafak.ni.ac.rs/files/master-radovi/12.-ZMR-Dusan-Divljakovic.pdf, приступљено 20. 11. 2024, с. 17, 18.

koje su im обезбеđene pravnim instrumentima. Institucionalna podrška, kao i faktori statusa, moraju se proučavati i na nivou subjektivnog doživljavaja pripadnika same etnojезичке заједнице како би се стекао потпуни увид у степен виталности који одликује одређену заједницу. „*Доживљај субјективне виталности обликује стратегије етнолингвистичке заједнице и манифестације етничког идентитета. Етнолингвистичка виталност једне генерације ће утицати на језичко понашање наследних генерација које може ићи у правцу одржавања или замене језика.*”³²¹ Уколико се на пример прекине међугенерациски пренос језика са родитеља или старијих генерација на децу односно потомке, језик доспева у угроженни положај јер се управо породица сматра за најприродније окружење у ком дете на неинвазиван начин може да научи да говори датим језиком и да га тиме схвата као саставни део свог живота, културе и идентитета.³²² Испитивање објективне и субјективне етнолингвистичке виталности може послужити као добар темељ за даље проучавање одржавања, замене и нестанка мањинских језика у контакту са другим језицима, или за испитивање међугрупних односа, ставова о језику и језичке преференције.³²³ А која је веза између фактора институционалне подршке и демографских чинилаца? Најбоље се види на примеру Војводине где је највећа концентрација Чеха у Србији. Наше истраживање показало је да су на анкету одговорила претежно удружења која се налазе на територији Војводине, самим тим закључујемо да се у овој области највише ради на одржавању осећаја заједништва и на промовисању чешке културе и језика међу Чесима у Србији. Дакле демографски фактор концентрације становништва ће, уколико се ради о великом броју људи на једном месту, позитивно утицати на друге

³²¹ Yagmur, Kutlay – Ehala, Martin: *Tradition and innovation in the Ethnolinguistic Vitality theory*. Journal of Multilingual and Multicultural Development 32, 2011, No. 2, c. 103.

³²² Čermák, Petr – Kořátková, Adéla – Buchtele, Tomáš – Mrva, Jan: *Jazyková situace v současném Španělsku*. Praha 2023, c. 34.

³²³ Yagmur, K. – Ehala, M.: *Tradition and innovation in the Ethnolinguistic Vitality theory*, c. 103.

факторе, попут институционалне подршке. Са друге стране, институционална подршка може ублажити онај минус који се намеће факторима мешаних бракова, природног прираштаја или апсолутне бројности, јер иако се ради о негативним демографским трендовима, ипак се улажу напори да се чешка мањинска заједница у Србији одржи и да се чешки језик и дух чешке културе пренесе на нова поколења.

Закључак

Најважнији однос између језика и културе, који најбоље илуструје шта се губи када изгубите језик, јесте да се већина културе налази у језику и да се култура испољава кроз језик, тврди Џошуа Фишман. „*Одузмите култури језик и одузећете јој поздраве, клетве, похвале, законе, књижевност, песме, загоњетке, пословице, лекове, мудрост и молитве. Култура се не може исказати, нити пренети на други начин. Без језика шта би од ње остало?*”³²⁴ Када говоримо о Чесима у Србији, мислимо на мањинску заједницу која према последњем попису становништва из 2022. године броји 1 387 чланова. Ова етнојезичка заједница постоји на територији Републике Србије већ скоро две стотине година и током своје егзистенције прошла је кроз разне периоде који су укључивали германизацију, мађаризацију и посрбљавање.³²⁵ Ипак, иако у малом броју, чешка мањинска заједница у Србији опстаје и напори који се улажу у очување чешког језика и традиционалне културе су за одржавање ове заједнице од немерљивог значаја. Нашу пажњу чешка мањинска заједница у Србији привукла је са аспекта проучавања етнолингвистичке виталности.

³²⁴ Fishman, Joshua: *What Do You Lose When You Lose Your Language*, 1996, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ <https://www2.nau.edu/jar/SIL/Fishman1.pdf>, приступљено 23. 11. 2024, с. 72.

³²⁵ Tesař, Šimon: *České nábrobní nápisy v lokalitách Bela Crkva, Kruščica a Česko Selo v srbském Banátu*. Magisterská diplomová práce, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, vedoucí práce doc. Mgr. Pavel Krejčí, Ph.D. Brno 2020, с. 66.

Етнолингвистичка виталност представља теорију која је утемељена 1977. године, али је током свог развоја, као и већина успешно успостављених теорија, претрпела извесне измене у односу на првобитну поставку. Етнолингвистичка виталност представља испитивање виталности одређене етнојезичке заједнице на основу параметара који су груписани у три категорије. Ти параметри називају се још и структуралним факторима, а ми смо овом приликом користили шему структуралних фактора коју смо преузели од Марлене Порембске која је допунила, одн. проширила, оригиналну теорију из седамдесетих година прошлог века. Испитивањем етнолингвистичке виталности могу се проучавати како објективна виталност, тако и субјективни доживљај виталности припадника одређене групе. На основу резултата могу се дати описне оцене попут висока, средња или ниска, или конкретне нумеричке оцене уколико се истраживач определи за одређену мерну скалу. Ми смо се овом приликом ограничили на описивање виталности у смислу позитивног или негативног тренда и то на основу једног дела демографских фактора које предлаже поменута теорија. Наш циљ није био да дамо конкретне оцене, већ да илуструјемо стање чешке мањинске заједнице по питању демографских фактора. Из овог прилога сазнајемо да је број Чеха у Србији на основу података са пописа из 2002, 2011. и 2022. године у константном паду. Смањење апсолутног броја припадника чешке мањинске заједнице директно неповољно утиче и на број лица која су се у попису изјаснила да им је матерњи језик чешки. На број говорника утичу и мешани бракови, овом приликом то је илустровано подацима о склопљеним браковима за 2023. годину, према којима у тој години није склопљен ниједан брак између Чеха и Чехиње. Што се тиче природног прираштаја на основу података које смо добили од Републичког завода за статистику сазнали смо да је природни прираштај негативан. Анализа старосне структуре показала је да особа које имају 39 година, и мање, у Србији има 323, а само оних који припадају категорији од 40 до 59 година већ има више од тог броја. Највећи број припадника чешке националне мањине потпада у категорију од 60 до 79 година старости, дакле ради се о претежно старијем

становништву. Овде не желимо да изазовемо утисак да је припадност зрелом, старијем, добу негативна појава, већ желимо да нагласимо да недостатак чешког подмлатка, коме би старије генерације могле да пренесу своја знања о језику и култури, неповољно утиче на опстанак чешке мањинске заједнице у Србији. Што се тиче територијалне распоређености чешког живља у Републици Србији, ради се о категорији са двоструким исходом. Са једне стране у контексту Јужнобанатске области у Војводини можемо говорити о високој концентрацији Чеха на једном месту. Са друге стране већ у случају Београдског региона, које је други по бројности, не можемо говорити о високој концентрацији, јер градска средина утиче на разуђеност становништва, самим тим и на међусобну удаљеност чланова заједнице, која може довести до отуђености. У осталим регионима Србије број припадника чешке мањинске заједнице је низак и у том контексту територијална распоређеност **свих** Чеха у Србији представља негативан демографски тренд. Међутим, ако демографски фактор територијалне распоређености доведемо у везу са факторима институционалне подршке, видимо да се у региону јужног Баната, првенствено у општинама Бела Црква, Ковин и Вршац, ради о повољном демографском тренду, јер је управо у овој области због највеће концентрације на једном месту, под утицајем свакодневног контакта и истих животних искустава, настало највеће залагање припадника чешке мањинске заједнице за одржавање чешког језика и културе на овом простору.

Представили смо неке од фактора институционалне подршке, односно које организације су се према претходном истраживању показале као најактивније у одржавању чешког језика и чешког идентитета у Србији, а навели смо и законе којима Република Србија одређује и штити права припадника националних мањина. У сваком случају, било да се ради о законској одредби, или фолклорном наступу који је организовала нека од чешких беседа, институционална подршка представља вид позитивних мера које настоје да одрже и побољшају међудржавне и међунационалне чешко-српске односе и да припадницима чешке мањинске заједнице омогуће да сами одлучују о будућности своје заједнице на територији Србије. Поставља се питање, да ли би институционална

подршка била довољан покретач промена у регионима које одликује ниска концентрација припадника чешке националне мањине. Институционална подршка је свакако фактор који ублажава онај минус у процени етнолингвистичке виталности који се намеће демографским факторима. У нашем будућем раду желимо да испитамо етнолингвистичку виталност чешке мањинске заједнице у Србији, како објективну, тако и субјективну. Верујемо да се документовањем стања ове заједнице може стећи увид на којим пољима је заједница слаба, шта конкретно утиче на језичку и културолошку асимилацију, и који кораци би се могли предузети како би се неки од негативних трендова преокренули у позитивном смеру.

Литература

А. Ћирилица:

Борисов, Сергей Александрович – Пилипенко, Глеб Петрович: *Чешско-сербско-румунские языковые контакты в румынском Банате на материале полевого исследования*. Вестник Томского государственного университета, 2020, бр. 459, с. 15–26.

Дивљаковић, Душан: *Заштита права припадника националних мањина у уставном систему Републике Србије*, мастер рад. Ниш 2018, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/
<https://www.prafak.ni.ac.rs/files/master-radovi/12.-ZMR-Dusan-Divljakovic.pdf>, приступљено 20. 11. 2024.

Ђурић, Владимир – Танасковић – Дарко Вукмировић – Драган Лађевић – Петар: *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*. Београд 2014, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/
<https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Etnomozaik.pdf>, приступљено 18. 11. 2024.

Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године, Методолошко упутство, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/
<https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G202221004.pdf>, приступљено 23. 11. 2024.

Соколовић, Далибор: *О мањинским словенским језицима из перспективе екологије језика на примеру Лужичких Срба и војвођанских Словака*. Београд 2014.

Станковић, Владимир – Лађевић, Петар и др.: *Етнички мозаик Србије*. Београд 2004, <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/>
<https://publikacije.stat.gov.rs/G2002/Pdf/G20024061.pdf>, приступљено 19. 11. 2024.

Б. Латиница:

Čermák, Petr – Kořátková, Adéla – Buchtele, Tomáš – Mrva, Jan: *Jazyková situace v současném Španělsku*. Praha 2023,

Driedger, Leo – Church, Glenn: *Residential segregation and institutional completeness: a comparison of ethnic minorities*. *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 11, 30–52.

Fishman, Joshua: *What Do You Lose When You Lose Your Language*. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/>
<https://www2.nau.edu/jar/SIL/Fishman1.pdf>, 1996, приступљено 23. 11. 2024.

Giles, Howard – Bourhis, Richard Y. – Taylor Donald M: *Towards a theory of language in ethnic group relations*. In: Howard Giles (ed.): *Language, Ethnicity and Inter-group Relations*. London 1977, c. 307–348.

Liebersohn, Stanley: *Language and ethnic relations in Canada*. New York: John Wiley, 1970.

Porębska, Marlena – Achterberg, Jörn: *Badania nad vitalnością kaszubszczyzny*. *Język polski LXXXIV*, 2004, c. 321–330.

Štěpánek, Václav: *Bádání o českých menšinách na Balkáně – staronové téma české slavistiky*. *Slavica litteraria* 19, 2016, бр. 2, c. 121–133.

Tesař, Šimon: *České nábrobní nápisy v lokalitách Bela Crkva, Kruščica a Češko Selo v srbském Banátu*. Magisterská diplomová práce, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, vedoucí práce doc. Mgr. Pavel Krejčí, Ph.D. Brno 2020.

Yagmur, Kutlay – Ehala, Martin: *Tradition and innovation in the Ethnolinguistic Vitality theory*. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 32, 2011, бр. 2, c. 101–110.

The Importance of Studying Language Vitality of Czech Minority in Serbia

According to the original 1977 theory of ethnolinguistic vitality, the vitality of a specific ethnolinguistic community is what enables a group to assert itself as a distinctive and active entity within an intergroup context. This study seeks to investigate specific demographic factors, as proposed by the theory, in the context of the Czech national minority in the Republic of Serbia. These factors are analyzed in relation to institutional support mechanisms, with the goal of offering a comprehensive assessment of the demographic trends – both favorable and unfavorable – that influence the use of the Czech language and the ethnonational identification of the Czech minority in Serbia. It is suggested that a thorough examination of these factors will provide valuable insight into the areas where greater involvement from both individuals and institutions is essential to safeguarding the Czech language, identity, and cultural heritage in Serbia.

Keywords: Czech national minority in Serbia, ethnolinguistic vitality, demographic factors, sociolinguistics

Literárněvědná bádání

Књижевнонаучна истраживања

Jiří Wolker na pozadí jubilejního roku

Ivo Pospíšil

Přítomný příspěvek pojednává o měnící se pozici osobnosti a díla Jiřího Wolkra (1900–1924) v jeho době a v průběhu sta let od jeho úmrtí také v kontextu dalších výrazných českých básnických osobností 20. století. Není velkým objevem, že jeho osobnost a jeho básnická a jiná tvorba byla vždy předmětem závidění, nenávisť a ostrakizace, vášnivých sporů dodnes překvapujících svou ostrostí až brutalitou na straně jedné, ale také jednostranné adorace na druhé straně. Tyto spory – jako je tomu takřka vždy – svědčí spíše o polemických a kritických než o samotném básníkovi, jehož tvorba, byť omezená extrémně krátkou dobou, jak to u geniálních tvůrců bývá, patří k vrcholům nejen české, ale i evropské a světové slovesné kreativity. Příspěvek se snaží prezentovat různé polohy Wolkrova hodnocení a originalitu jeho poetiky, spočívající v prolínání, prostupování poetologických rysů různých literárních směrů a v silné pozici neoklasicismu, a současně upozorňuje na „věčné“ tematické i poetické hodnoty. I když měl básník zřetelně formulovaný politický názor a vyvíjel v tomto smyslu aktivitu reagující na konkrétní dobové poměry, tedy především konce 10. a 20. let 20. století, svými přesahy zachycuje osud člověka a světa v nadčasových dimenzích spravedlnosti a důstojnosti.

Klíčová slova: Jiří Wolker jako předmět závidění, nenávisť a ostrakizace, tematické a umělecké hodnoty, všelidské nadčasové přesahy, spravedlnost a důstojnost

Franz Kafka (1883–1924), Jiří Wolker (1900–1924) a Karel Kryl (1944–1994) žili a tvořili v různých dějinných údobích, ale to, co mají společného, je právě hrana epoch: Kafka i Wolker žili a tvořili obklíčeni roky Velké války, která šokovala tehdejší lidstvo jako něco nepředstavitelného.

Později se hroutily mírové pořádky vzešlé z Velké války a začala válka ještě větší, s mnohem ničivějšími, převratnými událostmi, jež svět petrifikovaly na dalších čtyřicet let. A posuny a zvraty od 60. po 80. léta 20. století, které provázely život posledně jmenovaného tvůrce, jenž s celou rodinou prošel tragickými zvraty let 1948 a 1968 a – jak dokládá jeho hořká tvorba – nenašel klidu ani po roce 1989 – zvraty pokračovaly. Všichni tři měli své názory a ty měly svůj vývoj: jeden utkvělý ve světě pražské židovsko-německo-české komunity, v existenciální skepsi, kterou asi ani nechtěl sdílet s dalšími, protože měl – pro někoho překvapivě – i smysl pro humor; druhý – mladík nadšený vizí nového, čistého světa, kterou si vysnil se svými druhy ve Svatém Kopečku u Olomouce, v Brně a Praze, kde – podobně jako jiní básníci té doby – vidí očištnou revoluci prizmatem náboženských obrazů jako odvěké lidské úsilí o důstojnost a spravedlnost, třetí odhalující faleš a zločin, v něž se vyvinulo to, o čem kdysi snil prostějovský rodák.³²⁶

Jejich tvorba se postupně stávala předmětem různých výkladů, interpretací, často protikladných, polemických. Jako vše v tomto světě byla využívána i zneužívána, zužována, ukazována jen z jedné strany, přičemž druhá byla často zamlčována nebo ignorována. Objevily se i názory, kdo má a kdo nemá právo tyto umělce vykládat. Podle mého soudu nelze toto právo upřít nikomu a snad právě toto svědčí o pronikavosti jejich díla, k němuž se nikdo myslící nemůže nevyjádřit, třeba jen vnitřně. Všichni tři – každý svým způsobem – hledali cestu k Bohu a každý ho chápal poněkud jinak, někdy i hodně kacírsky, ale o to upřímněji – i jako usebrání, zklidnění vlastní rozbourané duše, která hledá důstojnost a spravedlnost všem bolestem světa navzdory. Hledali a nacházeli jako v odezvě na údajná slova F. M. Dostojevského z Bratrů Karamazovových (ve skutečnosti vzniklých poněkud umělým shrnutím výroků Ivana, Dmitrije a a Smerďakova): Když Bůh není, všechno je dovoleno.

³²⁶ Viz Pospíšil, Ivo: *Na hraně epoch: k třem jubileím roku 2024 (Franz Kafka, Jiří Wolker, Karel Kryl)*. Proudý 2024, č. 1. https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/portrety/jubilea/2024/1/pospisil_tri_na_hrane_epoch.php#articleBegin

Jiří Wolker to asi nejsilněji vyjádřil v básni *Žebráci* z Hosta do domu nebo v pásmu *Svatý Kopeček*.³²⁷

Hledáme vlastně odpověď na otázku, proč je Wolkrova tvorba – pokud se dnes vlastně vůbec čte a pokud čte i mladá generace mileniálů, a ještě přesněji sněhových vloček (snow flake generation)³²⁸ – stále čtena a obdivována, ačkoli realie básní, nehledě na jejich „ideologii“, by měly být dnešní době hodně vzdálené.

Vyjďeme z dobové situace 10. a 20. let 20. století, doby, kdy tvořil Franz Kafka, ale také představitel zcela jiné generace Jiří Wolker: zdálo by se, že tvorba obou ani nemohla být vzdálenější. Svět se nacházel na hraně a ve zlomovém momentu. Změnu chtěli všichni, ale jedni byli připraveni měnit třeba i násilím starý systém, druzí šli měkčeji, cestou povlnné proměny člověka, revolucí hlav a srdcí (revolution of hearts and minds, révolution des têtes et des coeurs, Revolution der Köpfe und Herzen, rivoluzione dei cervelli e dei cuori), jak to předpokládal T. G. Masaryk v řadě svých děl z doby před rokem 1914 i poté. Pokud se nezmění člověk jako subjekt i objekt dějin, sama systémová změna nic lepšího nepřinese.

V českém nebo československém prostředí byl nástup nové básnické generace, k níž Jiří Wolker patřil, spojen s optimistickým zrozením nového státu, od něhož se očekávala i jiná sociální politika, což se ne-

³²⁷ „Žlutavý kostel vlá na hoře zelené, / to je korunhev této krajiny tiché a svčené, / to je Svatý Kopeček u Olomouce, místo pro poutníky a výletníky, / osada, dodávající dělníky továrně Kosmos a továrně na hřebíky, / Panna Maria se zde zjevila a stále zjevuje se / babičkám s nůšemi a dětem na obratí v lese, / zde jsou mé prázdniny od narození až do let dvaceti / v borových pasekách a lískovém houšti dobře zasety, / a já jsem procesí dychtivé božího slona, / přicházím z daleké Prahy a rodného Prostějova, / dospělý chlapec, student a socialista, / věřící v sebe, železné vynálezky a dobrého Ježíše Krista.“ (Wolker, Jiří: *Host do domu*. Praha: Městská knihovna, 2011, s. 53.

https://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/00/11/host_do_domu.pdf, přístup 26. 10. 2024.

³²⁸ Pospíšil, Ivo: *Prolegomena ke problematice cennostej v literaturnych proizvedenijach millenialov*. In: Josef Dohnal (ed.): *Revitalizace hodnot: umění a literatura*. Sborník z 13. mezinárodní konference *Revitalizace hodnot: umění a literatura* V konané 4. června 2021 v Brně, Česká republika. Brno: Ústav slavistiky, Česká asociace slavistů, 2022, s. 583–595. Pospíšil, Ivo: *Literatura, román a tvorba nových generací. Několik „vnějších“ a „vnitřních“ úvah*. *Slavica litteraria* 26, 2023, č. 2, s. 91–108.

splnilo, a silné protesty a vystoupení i násilné povahy zleva (1920) i zprava (pokusy o fašistický puč) byly potlačeny. Ekonomická konjunktura, která trvala v podstatě celá 20. léta 20. století, přinesla politické uklidnění a v literatuře převládající inspirace kultem života a městské civilizace (vitalismus, civilismus, urbanismus), moderní techniky vycházející z druhé průmyslové revoluce a produktů válečného průmyslu (konstruktivismus, futurismus), zábavy a hry (dadaismus a jeho česká varianta poetismus), přičemž všechny tyto proudy a podněty se prostupovaly, prolínaly a vzájemně zastupovaly. Jestliže tyto externí prameny a okolnosti vytvářely společenské a intelektuální pozadí literární, tedy i básnické tvorby té doby, byly tu i vnitřní předpoklady, zejména vytváření a vytvoření nového, moderního českého básnického jazyka. Ten – alespoň podle dobových soudů včetně Nezvalova, jehož talent byl Wolkrovi pravděpodobně nejbližší – vytvořil v překladu moderní francouzské poezie, tzv. prokletých básníků/poètes maudits, Karel Čapek (1890–1938) patřící ke generaci české inteligence, která už mohla vycházet z úspěšných výsledků národního obrození a hledat podněty zejména mimo tradiční německý okruh, i když sám Čapek – jak známo – studoval v zimním semestru 1910–1911 i na filozofické fakultě University Friedricha Wilhelma v Berlíně (v létě pak na Sorbonně). Pohyboval se mezi francouzskou modernou, podivuhodnou a modernu anticipující ruskou klasikou, které v době překládání moderní francouzské poezie vyvažoval působením amerického pragmatismu.³²⁹ *Francouzská poezie nové doby* vznikala z větší části v roce 1916 uprostřed a pod tlakem války (jak píše sám Čapek v druhém vydání, které se objevilo pod názvem *Francouzská poesie* roku 1936 u Borového) zhruba v tom smyslu, že si hrál

³²⁹ Viz naše studie: *Jedna česko-ruská literární spirála (Dostojevskij – Čapek – Tendrjakov)*. Československá rusistika 35, 1990, č. 5, s. 257–265; *Dva poljusa bytija: anglo-amerikanskajj empirizj-m-pragmatizj m i „russkaja tema“ u Karla Čapeka*. In: Witold Kowalczyk (ed.): *Związki między literaturami narodów słowiańskich w XIX i XX wieku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999, s. 225–233; *Politiže s Karlem Čapkem*. In: *Studie z literárněvědné slavistiky*. In: Ivan Dorovský (Ed.): *Brno: Masarykova univerzita, 1999, s. 94–100*; *Karel Čapek – pržypadek pravie zapomnianego mistrza człowieczeństwa i tolerancji*. In: Grzegorz Gazda – Iren Hübner – Jarosław Pluciennik (eds): *Dyskursy i przestrzenie (nie)TOLERANCJI*.

s češtinou a nutil ji do těžkých hlavolamů formy a smyslu, a přitom si uvědomoval, jak je nosná, pružná a tvárná. A Vítězslav Nezval ve své slavné předmluvě uvádí, že nikdy předtím nezněl – před Čapkovým zásahem do poezie – v české řeči takový tón. Čapek, který se poezií do té doby v podstatě nezabýval, vytvořil nový jazyk české poezie pro novou básnickou generaci, která se narodila asi o deset let později a měla už jiné cítění člověka a světa.

Spojivosti mezigenerační jsou pravděpodobně ještě hlubší, než by se na první pohled zdálo. Kult člověka práce a řemesel přichází k Wolkrovi skrze Francouze od Američana Walta Whitmana (1819–1892), quakera, vyznavače kosmického vědomí, autora work in progress *Listy/Stébła trávy* (*The Leaves of Grass*, 1. vyd. obsahující 12 básní, 1855), podobně jako kult konkrétnosti a věčnosti, který byl vlastní i prozaiku a překladateli Karlu Čapkovi, umělcům, jež nežili ve vlastní „bublině“, ale snažili se poznat život v celé jeho šíři a pochopit jej. Humanismus ruské klasiky, německá filozofie a americká demokracie se tu spojovaly v jeden myšlenkový celek. Je tu ještě jedna, možná ne zcela očekávaná souvislost. První dvě tři desetiletí 20. století jsou v české literatuře ve znamení moderny a avantgardy, ale také neoklasicismu, který se někdy k moderně a snad i avantgardě řadí, i když je to jeden z posledních návratů k jedné z tradic antiky skrze evropský klasicismus 16.–18. století ve smyslu úcty k formě, tvůrčí disciplíně, jednoduchosti a prostotě, formové sevřenosti a kultivovanému literárnímu tvaru: u Karla Čapka je to je zdánlivý protiklad jeho překládání prokletých básníků, neboť právě v této činnosti díky neoklasicistickému poetologickému přístupu mohl vytvořit – na bázi vázaného či volného verše – nový tvar českého

Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2008, s. 109–118. *Singularity and the Czech Interwar Essay among the Currents: František Xaver Šalda, Karel Čapek, and Jaroslav Durych*. Primerjalna književnost (Ljubljana) 33, junij 2010, št. 1, Ljubljana, s. 131–142; *Ad Karel Čapek: Čo zostalo z nášhoľich humanizmu*. Slovenské pohľady 2019, č. 4, s. 76–80; *Karel Čapek kak analitik ugroz i katastrof. Karel Čapek as an Analyst of Threats and Disasters*. Mirgorod 2022, 1(19), s. 122–134; „Stará“ a „nová“ komparatistika: pragmatismus a ruský maximalismus u Karla Čapka. Opera Slavica 3, 1993, 1, s. 16–24; *Pojetí trénuismu a žorné úhly Karla Čapka*. Slavica litteraria 26, 2023, 2, s. 15–31.

básnického jazyka. Anglický „neoclassicism“ ovšem znamená kontinentální klasicismus, zatímco neoklasicismus je směr moderní, který modernistický poetologický takřka anarchismus ukázněje. Tyto tendence poetiky najdeme u ruských akmeístů i ukrajinských neoklasiků: jednoduchost, návrat k prvotním významům slov, který Wolkrovi umožnil dostávat se pocitově z pozice mladého salonního komunisty, byť třeba jen v poezii a další literární tvorbě. I v tradičním jakoby novém objevo-
vání života a světa po tragických letech Velké války, která se v českých městečkách a vesnicích dodnes připomíná stovkami pomníků se jmény padlých za cizí zájmy, uprostřed slov o demokracii, svobodě a humanitě vidí básník rozevírající se nůžky sociální nespravedlnosti a z ní vyplývající ztráty lidské důstojnosti, to, co hrozí vždy a všude, v minulosti, současnosti a asi i v budoucnosti.

Poválečná modernistická poezie obrácená k budoucnosti, k opěvování moderní techniky, k futuristickému obrazu světa zasáhla i různé básnické projevy (civilistická sbírka S. K. Neumannna *Nové zpěvy*, 1918, poetické výtvo-
ry – báseň Vítězslava Nezvala *Edison*, 1928, nebo sbírka Jaroslava Seiferta *Na vlnách TSF*, 1925).³³⁰

Současně tato bezmezná důvěra v možnosti nové techniky je v české literatuře omezována jakýmižto zárodky dystopie, například uvedené básnické sbírce S. K. Neumannna: první část *Zpěvy drátů* oslavuje techniku, další dvě (*Zpěvy lomu* a *Zpěvy z ticha*) odkazují k jejím negativním stránkám a k přírodě. Nezvalův *Edison* zdůrazňuje spíše antropologicky kreativní síly člověka. V dramatu a próze je to ještě výraznější u bratří Čapků, což netřeba dále dokládat.³³¹ Česká literatura ve stopách největších předchozích varování světových (H. G. Wells) anticipovala předpovědi nových technologií jako počátek konce tradičního lidstva tak, jak jsme je znali a zatím známe (AI – artificial intelligence, EMP, electromagnetic pulse/elektromagnetický impuls).

³³⁰ Český futurismus jako kompaktní literární směr objevila polská bohemistka Ilona Gwóźdź-Szewczenko (*Futuryzm w czeskim pejzażu literackim*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009), viz Pospíšil, Ivo: *Ilona Gwóźdź-Szewczenko: Futuryzm w czeskim pejzażu literackim*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009 (recenze). Stil. Međunarodni časopis (Banja Luka–Beograd) 10, 2011, s. 357–358.

³³¹ Viz naše studie uvedené v pozn. 3.

I zběžný pohled na wolkerovskou literaturu ukazuje, že jeho dílo i po smrti svého tvůrce vždy vyvolávalo citlivé, místy až chorobně citlivé reakce: jako každý velký básník byl milován, závidělo se mu, a snad byl i skrytě nenáviděn.³³² Lze ovšem jeho poměrně nerozsáhlé básnické dílo racionálně analyzovat z hlediska versologického, tematologického, kompozitologického i obecně poetologického, ale skutečná báseň a skutečný básník mají ještě něco, co každý čtenář více či méně poučený a ovšem filolog jasně identifikuje: závan jiného, vyššího světa, jenž nutí myslet na Platónův svět idejí nebo transcendentno či Boha (ačkoli řecký filozof, jak známo, nehledě na svůj rozporný vztah k poezii a umění, vykázal básníky ze svého ideálního státu a křesťanství ve své středověké vývojové fázi mělo k umění také vztah značně rozporný). V podstatě byl Wolker geniální, podobně jako Nezval: poezie byla jejich způsobem života (což neznamená, že se neprojevovali jako milovníci materiálního života) – na rozdíl od básníků, které se k působivému básnického vytvoření postupně dopracovávali značným pracovním úsilím. Nezval cítil ve Wolkerovi svého blížence, což vyjádřil vícekrát, i když často v dobovém, politizujícím hávu.

Pokud jde o kritické posouzení významu básníka, klasické přednášky a monografie neztratily nic podstatného ze svého významu. Je to již publikovaná přednáška A. C. Nora (vl. jm. Josef Kaván, 1903–1986). Musím přiznat, že Norovy esejistické charakteristiky jeho poetiky, včetně přerůstání tematických struktur do morfologických, třeba dospívání jinocha v muže, role přírody a krajiny, byly objevené a byl to Nor, kdo si povšiml skautského tábora na české straně Českomoravské vysočiny, jehož se šestnáctiletý Wolker v době Velké války zúčastnil,³³³ romantic-

³³² Viz některé knihy a studie: Soldan, Fedor: *Jiří Wolker*. Praha: Československý spisovatel, 1964; Pavel Marek (ed.): *Jiří Wolker ve vzpomínkách současníků*. Praha: Melantrich, 1990; *Vítězslav Nezval. Jiří Wolker*. Uspořádali, k vydání připravili a předmlouvou a poznámkami opatřili Milan Blahynka a Jiří Čutka. Brno–Ostrava: Krajské nakladatelství v Brně, Krajské nakladatelství v Ostravě, 1964; A. C. Nor: *Jiří Wolker*. Praha: Václav Petr, 1934; Vlašín, Štěpán: *Jiří Wolker*. Praha: Melantrich, 1974.

³³³ Drašner, František: *Jiří Wolker na Vysočině*. Havlíčkův Brod 2005. Kniha vyšla s kratičkou, citlivou předmlouvou Petra Pitharta.

kého základu jeho poetiky; snad si mohl výrazněji povšimnout i dekadentních motivů v jeho díle. Norova přednáška uchopila celek a vývojovou logiku extrémně krátké tvůrčí cesty básníka přesvědčivěji než stovky stran literárněvědných traktátů.

To nicméně nijak nesnižuje analýzy Fedora Soldana, zejména kapitoly jeho monografie *Wolkrovo mistrovství a jeho sloh*, snad nejhlubší a nejmystičtější pohled na povahu Wolkrovy poetické invence, nehledě na dobové formulace o socialistickém realismu nebo lidovosti. Přesně uviděl zmíněný také neoklasicistický konstrukční prvek v jeho poezii: „Osobitou hodnotou Wolkrova slohu je to, že i při zlidovění básnické řeči velmi dbá o pevné, logické budování věty i sloky...“³³⁴ A na jiném místě: „Wolkrovův volný verš je proti volnému verši jeho vrstevníků přesnější a jednotnější učeněn, neboť zachovává jednotný rytmický proud, zvýrazněný občasnými inverzemi a pevně držené jasným rozvržením veršů ve sloce i shodou větného členění s členěním veršovým.“³³⁵ Podobně nápaditý je Soldanův rozbor tzv. soudů o Jirím Wolkrovi včetně článku *Dosti Wolkra!* z roku 1925.

Z jistého akademického odstupu hodnotí Wolkra a vše kolem něho Štěpán Vlašín, jehož dílo bývá dnes často opomíjeno nebo upozadováno. V kapitole *Boje o Wolkera* se pokouší znovu revidovat vše spojené se zmíněnými polemikami. Nicméně i když vyjdeme ze souhlasného postoje k střídmému hodnocení těchto jistě i dobově podmíněných názorů vyjádřených v úvahách 20. a 30. let 20. století tak, jak je vyjádřili nejen Wolkrovi generační druhové, ale i kritičtí duchové typu F. X. Šaldy nebo B. Václavka, nelze ignorovat jakoby mezi řádky vyjadřovaný kritický osten a odstup.

Pojetí Dmytra Čyževského (1894–1977), jež takto nejnověji analyzoval Roman Mnich, který ve své monografii chápe jeho koncepci literárních epoch a směrů jako vysoce kvalitní a nedokončenou a sám jeho „Wellentheorie“ doplňuje o postmodernismus,³³⁶ vychází z představy

³³⁴ Soldan, F.: *Jirí Wolkra*, s. 138.

³³⁵ Tamtéž, s. 139.

³³⁶ Mnich, Roman: „*Receptivnaja estetika*“ *Dmitrija Čiževskogo*. Siedlce: Instytut kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego we współpracy z Deutsche Comenius-Gesellschaft, 2021.

platónského a aristotelovského pólu: k prvínú patřĩ antické neoplatónství, středovéká gotika, baroko, romantismus a moderna (neoromantismus, symbolismus), k druhému antika, středovéký románský styl, renesance, klasicismus a osvícenství, realismus/pozitivismus³³⁷ a mezi nimi se podle R. Mnicha pohybuje postmoderna. Kdybychom toto schéma doplnili o syntézu neoklasicismu a moderny, došli bychom k obrysům poetiky Jiří Wolkra. Ona zmíněná lehkost, zdánlivá naivita, svět stylizovaně viděný jakoby dětskýma očima, znak onoho ozvláštňení ruských formalistů, jasnosti a prostoty, je přesně to, co vyjadřuje ruský akméismus nebo ukrajinští neoklasikové či v próze Karel Čapek či František Langer.

Snad nejzevrubnější dokumentární přehled názorů na Wolkera podává dávná kniha z roku 1964, v onom jubilejním roce, kdy vyšly o Wolkrovi mnohé jiné věci.³³⁸ Zde uvedený názor na Wolkrovu poezii jako syntézu neoklasicismu a moderny dokládají některé komentované kritické soudy slavných autorů o zdánlivě překvapivé Wolkrově inklinaci např. ke K. J. Erbenovi více než k W. Whitmanovi nebo francouzským prokletým básníkům, ale to vše nestojí proti sobě, spíše naopak. Můžeme tedy Wolkrovu poetiku označit za prolínavou, jako by sledující pochod literárních směrů a epoch dějinami, jak to kdysi naznačil Dmytro Čyževskij v nápadité, byť poněkud schematické dichotomii platónského a aristotelovského pólu: jsou zde nejen ony protiklady, ale také spodní proudy, které je spojují, proudí od pólu k pólu, jak o tom v souvislosti s raným pojetím Igora Smirnova píšú v několika pracích knižních i časopiseckých, zatím naposledy v rusky psané studii.³³⁹

³³⁷ Čyževskij, Dmytro: *Kulturno-istorični epochy*. Augsburg: Ukrajinška Viľna Akademiya Nauk, serija Literatura 1. 1948.

³³⁸ *Vítězslav Nezval. Jiří Wolker*.

³³⁹ Pospíšil, Ivo: *Konstruovanije istorii literatury, teorija istorii literatury, obščaja istoriografija i aksiologija*. In: Ivan Posokhin – Marija Kusa (ed.): *Kak pisat' istoriju (sovremennoj) russkoj literatury posle 24 fevralja 2022 g.?* Kruglyj stol s učastijem filologov iz Slovakii, Čechii, Poľši, Vengrii i Italii. Bratislava: Univerzita Komenského, 2024, s. 12–26.

https://stella.uniba.sk/texty/FIF_PK_kak_pisat_istoriju-kruglyj_stol_filologov.pdf.

Zůstává ještě otázka, proč kdysi tolik rozruchu kolem Jiřího Wolкера. Jednou z příčin může být spojení mezi jasně či méně jasně vyjádřenou ideologií a poezií, přičemž estetická kvalita poezie vzniká přetavením tematiky a ideologie, aniž by to oslabovalo uměleckou úroveň tvorby a současně naopak zvýrazňovalo její tematologicko-ideologickou podobu. Takových případů je ve světové literatuře básnické i prozaické více. Často se uvádí například dílo F. M. Dostojevského, jež se pokládá za vysoce umělecké, ale současně výsostně věcné, publicistické, novinářské, vycházející z dokumentů, literatury faktu, jak explicitně dokládá mimo jiné jeho *Deník spisovatele*.³⁴⁰ Zdánlivý rozpor mezi ideologií, světovým názorem a estetickou funkcí uměleckého díla je kontroverzním tématem řady autorů, včetně Jiřího Wolkra. V podstatě málokdo totálně neguje kvalitu jeho poezie, ale nemůže ani popřít jasně vyjádřenou ideologickou a přímo politickou tendenci. Nelze tedy stavět proti sobě tyto dvě stránky jednoho díla nebo jednu z nich zamlčovat nebo potlačovat, např. Tolstého umělce a Tolstého filozofa či ideologa nebo teologa, Dostojevského umělce a ideologa, Vladislava Vančuru umělce a komunistu; nelze tedy tvrdit, že když pomineme např. tolstojovství čili filozofii neprotivení se zlu násilím, je dílo hraběte Lva Tolstého vrcholem světové literatury, naopak vše se prolíná a komplementuje, přetavuje a transformuje: bez Dostojevského pojetí evangelií by nebyl Dostojevskij romanopisec, bez tolstojovství by nebyla *Vojna a mír*, nebo bez levicového přesvědčení Vančurova by nevznikl *Konec starých časů*, *Amazonský proud* nebo *Markéta Lazarová* tak, jak je známe. Kdysi jsem se podobným tématem zabýval na materiálu díla českého básníka Miroslava Floriana a slovenského Miroslava Válka.³⁴¹

³⁴⁰ Viz Morson Gary Saul: *The Boundaries of Genre: Dostoevsky's Diary of a Writer and the Tradition of Literary Utopia*. Evanston: Northwestern University Press, 1988; Odehnalová, Lenka: *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích*. Brno: Masarykova univerzita 2023.

³⁴¹ Pospíšil, Ivo: *Poezie a politika: básník mezi konjunkturalismem, sebeobětováním, ostrakizací a osamělostí*. In: Ivo Pospíšil – Anna Zelenková: *Česká a slovenská poezie: Slovo a mlčení*. Brno: Česká asociace slavistů, 2015, s. 159–169.

Kromě syntézy neoklasicistické a modernistické poetiky nacházíme tedy ve Wolkrovi i úspěšný pokus o syntézu poetiky, estetiky a ideologie, o estetizaci a poetizaci ideologie a ideologizaci poetiky, estetiky tak, jak to dokázali jen špičkoví světoví literární tvůrci.

Wolkrovo zejména básnické dílo vychází také z národních rysů uměleckých směrů a žánrů, schopnosti národní tradice přetvářet poetologické podněty přicházející zvnějšku. Takto vznikají útvary zvané někdy lidové baroko, které domestikuje původně v českých zemích, zejména v samotných Čechách, nenáviděný protireformační směr a proud, podobně například národní, folklorně orientovaná podoba českého pseudoromantismu, spíše však pozdního klasicismu nebo sentimentalismu či sentimentálně laděná poloha raného českého realismu či sociálně tvarovaná česká dekadence,³⁴² knížky lidového čtení (Volksbücher), kramářské písně, v nichž se prolínají vlivy různých poetik. Právě v tomto prostoru se pohybuje Wolkrova poetika, tedy v průzračném spatii moderních poetik a jejich domácí transformace na hraně prolínání původních proudů poezie a jejich prostupování.

V tomto procesu hraje důležitou roli literární prostor, do něhož se láme reálná krajina, v níž se básník pohyboval. Wolker je básník maloměsta, moravského venkova, ale také průmyslového velkoměsta a v jeho poezii se tyto prostory opět propojují, prolínají. Jde o hlubinné prostupování, jak dokládají i pozorování Františka Drašnera, který sleduje pobyt mladého Jiřího Wolkra ve skautském táboře na Vysočině u Německého, nynějšího Havlíčkova Brodu roku 1916.³⁴³ Kniha vydaná s předmluvou Petra Pitharta s pozoruhodnou obrazovou přílohou ukazuje na hluboký ponor budoucího básníka Wolkra do přírodního dění. Prolínání různých přístupů, přitom v čistě sklenutém básnickém tvaru ukazuje na slabou opodstatněnost kritik, podle nichž Wolker projevoval jen malé zření k formové stránce básnické tvorby. Vyplyvalo

³⁴² Viz soudy Roberta Pynsenta (Pynsent, Robert: Julius Zeyer. *The Path to Decadence*. Hague: Mouton, 1973 Pynsent, Robert: *K morfologii české dekadence*. In: Česká literatura 36, 1988, s. 168–191); viz Pospíšil, Ivo: *Náš přítel na ostrově Velká Británie (Památce Roberta Burtona Pynsenta)*. Slavica Litteraria 23, 2023, č. 1, s. 119–124.

³⁴³ Drašner, F.: *Jiří Wolker na Vysočině*.

to ostatně z toho, že jeho syntéza byla její součástí, ale nejsou vidět obnažené pracovní postupy, formalisticky řečeno přijomy. To je patrné také v stylizovaně lidovém ztvárnění moderních poetik a také náboženských představ, což se často objevuje v českém neoklasicismu (např. antropologizace Boha a vůbec náboženské víry u Karla Čapka).

Toto ve své prostotě až neuvěřitelně čisté, pružné, ladné spojování různých proudů a inspirací kritiky překvapovalo a v některých soudech skrývajících se za uměleckost, modernitu a její složitosti prosvítají hodně osobní pohnutky. Najdeme je i ve vyjádřeních kritiků, ale také ve vzpomínkových textech. Paměti spisovatelů jsou často konglomerátem subjektivity a sentimentality, nostalgie a dojaté tolerance. Příklady netřeba uvádět. Současně se v nich může projevit i určitá zaujatost nebo dvoutvářnost vůči konkrétním osobám, jindy zastírání vlastních chyb nebo zveličování či zamlčování cizích. Podle mého názoru dnes ani nelze napsat paměti ve smyslu pravdivosti, důvěryhodnosti a přínosnosti: takřka vždy se v nich říká nebo neříká pravda, zamlčuje se, kritičnost se přehání nebo naopak potlačuje. Snad s jedinou výjimkou tu jsou paměti Václava Černého, který je zcela otevřený a nezná slitování, snad jen se sebou samým. Nicméně existují v pamětech i pasáže, které nenápadně, podpovrchově prozrazují smýšlení, tedy nikoli přímo, ale v náznacích, aluzích a ve výběru tématu a motivu. Najdeme je také u Jaroslava Seiferta v jeho vzpomínkách *Všesky krásy světa*. Jde o kapitолku příznačně nazvanou *Dosti Wolkera*. Pozdější nositel Nobelovy ceny zde přiznává svůj klíčový podíl na pamfletu a konstatuje, že jeho název vymyslel právě on. Pozoruhodné může být i to, že ani Nezval nakonec neměl nic proti, ale to berme raději s rezervou. Toto přiznání následuje až za popisem básníkovy účasti na Wolkrově pohřbu.³⁴⁴ Za slovy

³⁴⁴ „Bylo pár chvil po Wolkrově pohřbu. Dozněly smuteční řeči a Marie Majerová hodila na rakev, kterou lebec spustili do hrobu, svěží snítku vavřínu. Zkřehlí a zamlklí vydali jsme se na zpáteční cestu. Rychle se blížila zimní noc. Na banáckých polích a rovinách ležel sníh. Vrace-li jsme se od hrobu a před námi byl celý dlouhý život. U bran hrbitova jsme se chtěli rozloučit a spěchat na večerní vlak. Paní Wolkrová však nedala a pozvala nás do svého domu, odkud před hodinou vyšel průvod [...] kolik nás bylo u Wolkroů, už si dobře nepamatuji, snad dvánáct, snad patnáct. Vedle plačící dívky seděl Konstantin Biebl, efěbsky pobledný milý mladý

sympatií a smutku prosvítají aluze přece jen zjevně snižující básníkovu památku již výběrem motivů. Je v tom jistě i osobní dotčenost, že Wolkrova matka Seiferta vinila z toho, že osudnou chorobu dostal Wolker v Praze flámováním právě s ním, i když, jak se později ukázalo, šlo o rodinnou inklinaci. Vnitřní rozeklanost těchto několika odstavců tvoří jakoby pozadí často nečekaných soudů, které přišly dříve nebo později, třeba Brušákovu, Pynsentovu a Shortovu odmítnutí udělení Nobelovy ceny právě Seifertovi³⁴⁵, i když sám básník prohlásil, že ji přijímá za celou básnickou generaci, tedy snad i za Wolkra. Zůstává tedy hořký pocit z díla Jiřího Wolkra, o němž se mnoho mluvilo, psalo, diskutovalo, polemizovalo, ale které se také dlouho a hojně oslavovalo, a ještě více se o něm mlčelo. O to více zůstává jeho nerozsáhlé dílo dále otevřeno novým pohledům a ponorům.

*muž s něžnými očima, byl spolu s Píšou nejbližším přítelem Wolkrovým a obracel se dvorně ke mladické černé nevěstě. Nebylo pražádným tajemstvím, že přemnohé z mladých žen, které se v těch letech ocitly v naší blízkosti, spočinuly na Bieblově chlapecké tváři se zalíbením. A také nebylo tajemstvím, že Biebl tyto pohledy ochotně přijímal a oplácel. Jiří Wolker seznámil se s touto dívenkou patrně v prostějovských tanečních hodinách, ale ke důvěrnějšímu sblížení došlo až na akademickém věnečku v lednu 1923, tedy rok před jeho smrtí. O této lásce svědčí báseň Šťastnému děvčeti, kterou napsal o dva měsíce později [...] Konečně obrátila se paní Wolkrová i ke dívence ve smutku. Spočinula na její smutné tvářičce a blasem poněkud zvýšeným ji požádala, aby se na památku Jiřího a jeho lásky vzdala všeho světského života a vstoupila jako řeholnice do kláštera. V té chvíli jsem postřehl, že Bieblovou tvář škulbl krátký úsměr. Co si myslela černá nevěsta, nevím. Dnes má již dospělé děti a byla prý v životě šťastna. Na cestě ke nádraží se mi Košťá Biebl svěřil, že v okamžiku, kdy paní Wolkrová posílala dívku do kláštera, jeho opovážlivá ruka pokoušela se pod hlubokým ubrusem dlaní sevřít dívčino koleno.“ (Jaroslav Seifert: *Všecky krásy světa*. 3. přepracované vydání. Praha: Čs. spisovatel, 1993, s. 48, 49, 51 (1. vyd. Toronto: 68 Publishers, 1981, 1982, Čs. spisovatel 1985, 1992, 1993, 1999).*

³⁴⁵ Viz Ivo Pospíšil: *Náš přítel na ostrově Velká Británie (Památce Roberta Burtona Pynsentu)*. *Slavica Litteraria* 26, 2023, č. 1, s. 119–124. Text jejich vyjádření vyšel v deníku *The Times* jako tradiční Letter to the Editor dne 20. října 1984 a obsahuje mimo jiné charakteristiku Čapka a Seiferta jako „tichošlápků/opatrníků tuctovosti“ (pussyfooting mediocrity), ale také obdiv k ranému mladistvě komunistickému Seifertovi (We would, however, add that we still admire the early, youthfully Communist Seifert).

Literatura

- Čyževskij, Dmytro: *Kulturno-istorični epochy*. Augsburg: Ukrajínska Viľna Akademiya Nauk, serija Literatura 1, 1948.
- Drašner, František: *Jiří Wolker na Vysočině*. Havlíčkův Brod: Edice Vysočiny, 2005.
- Gwóźdz-Szewczenko, Ilona: *Futuryzm w czeskim pejzażu literackim*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009.
- Jiří Wolker ve vzpomínkách současníků*. Ed. Pavel Marek. Melantrich, Praha 1990.
- Mnich, Roman: „Receptivnaja estetika“ Dmitrija Čiževskogo. Siedlce: Instytut kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego we współpracy z Deutsche Comenius-Gesellschaft, 2021.
- Morson, Gary Saul: *The Boundaries of Genre: Dostoevsky's Diary of a Writer and the Traditions of Literary Utopia*. Evanston: Northwestern University Press, 1988.
- A. C Nor: *Jiří Wolker*. Praha: Václav Petr, 1934.
- Odehnalová, Lenka: *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích*. Brno: Masarykova univerzita, 2023.
- Pospíšil, Ivo: „Stará“ a „nová“ komparatistika: pragmatismus a ruský maximalismus u Karla Čapka. *Opera Slavica* 3, 1993, č. 1, s. 16–24.
- Pospíšil, Ivo: *Ad Karel Čapek: Co zůstalo z nášhoľich humanizmu*. Slovenské pohľady 2019, č. 4, s. 76–80.
- Pospíšil, Ivo: *Dva poljusa bytija: anglo-amerikanskij empirizm-pragmatizm i „russkaja tema“ u Karla Čapka*. In: Witolda Kowalczyk (ed.): *Związki między literaturami narodów słowiańskich w XIX i XX wieku*. Lubliń: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999, s. 225–233.
- Pospíšil, Ivo: *Jedna česko-ruská literární spirála (Dostojevskij – Čapek – Tendrjakov)*. *Československá rusistika* 35, 1990, č. 5, s. 257–265. Pospíšil, Ivo: *Karel Čapek – przyczynek prawie zapomnianego mistrza człowieczeństwa i tolerancji*. In: Grzegorz Gazd –Hübner, Irena –Pluciennik, Jaroslaw (eds.): *Dyskursy i przestrzenie (nie)TOLERANCJI*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2008, s. 109–118.
- Pospíšil, Ivo: *Karel Čapek kak analitik ugroz i katastrof. Karel Čapek as an Analyst of Threats and Disasters*. Mirgorod 2022, 1(19), s. 122–134.
- Pospíšil, Ivo: *Konstruovanie istorii literatury, teorija istorii literatury, obščaja istoriografija i aksiologija*. In: Ivan Posokhin – Marija Kusa (eds.): *Kak pisat' istoriju (sovremennoj) russkoj literatury posle 24 fevralja 2022 g.?* Kruglyj stol s učastijem filologov iz Slovakii, Čechii, Poľši, Vengrii i Italii. Bratislava: Univerzita Komenského, 2024, s. 12–26.

- Pospíšil, Ivo: *Literatura, román a tvorba nových generací. Několik „vnějších“ a „vnitřních“ úvah*. Slavica litteraria 26, 2023, č. 2, s. 91–108.
- Pospíšil, Ivo: *Náš přítel na ostrově Velká Británie (Památce Roberta Burtona Pynsenta)*. Slavica Litteraria 26, 2023, č. 1, s. 119–124.
- Pospíšil, Ivo: *Poezie a politika: básník mezi konjunkturalismem, sebeobětováním, ostrakizací a osamělostí*. In: Česká a slovenská poezie: Slovo a mlčení. Eds: Ivo Pospíšil, Anna Zelenková. Česká asociace slavistů, Brno 2015, s. 159–169.
- Pospíšil, Ivo: *Pojetí irénismu a žorné úhly Karla Čapka*. Slavica litteraria 2023, 2, s. 15–31.
- Pospíšil, Ivo: *Potížě s Karlem Čapkem*. In: Ivan Dorovský (ed.): Studie z literárněvědné slavistiky. Brno: Masarykova univerzita, 1999, s. 94–100.
- Pospíšil, Ivo: *Prolegomena k problematice cenností v literaturních proizvedenijach millenialov*. In: Revitalizace hodnot: umění a literatura. Josef Dohnal (ed.): Sborník z 13. mezinárodní konference Revitalizace hodnot: umění a literatura V konané 4. června 2021 v Brně, Česká republika. Brno: Ústav slavistiky, Česká asociace slavistů, 2022, s. 583–595.
https://stella.uniba.sk/texty/FIF_PK_kak_pisat_istoriju-kruglyj_stol_filologov.pdf.
- Pospíšil, Ivo: *Singularity and the Czech Interwar Essay among the Currents: František Xaver Šalda, Karel Čapek, and Jaroslav Durych*. Primerjalna književnost (Ljubljana) 33, junij 2010, št. 1, s. 131–142.
- Pospíšil, Ivo: *Na hraně epoch: k třem jubileím roku 2024 (Franz Kafka, Jiří Wolker, Karel Kryl)*. Proudý 2024, č. 1,
https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/portrety/jubilea/2024/1/pospisil_trina_hrane_epoch.php#articleBegin
- Pynsent, Robert: *Julius Zeyer. The Path to Decadence*. Hague: Mouton, 1973.
- Pynsent, Robert: *K morfologii české dekadence*. In: Česká literatura 36, 1988, č. 2, s. 168–191.
- Seifert, Jaroslav: *Všecky krásy světa*. 3. přepracované vydání. Praha: Československý spisovatel, 1993.
- Soldan, Fedor: *Jiří Wolker*. Československý spisovatel. Praha 1964.
- Vítězslav Nezval. Jiří Wolker*. Uspořádali, k vydání připravili a předmluvou a poznámkami opatřili Milan Blahynka a Jiří Čutka. Brno—Ostrava: Krajské nakladatelství v Brně, Krajské nakladatelství v Ostravě, 1964.
- Vlašín, Štěpán: *Jiří Wolker*. Melantrich, Praha 1974.

Jiří Wolker on the Background of the Jubilee Year

The present contribution discusses the changing position of the personality and work of Jiří Wolker (1900–1924) in his time and in the course of hundred years since his death, also in the context of other prominent Czech poets of the 20th century. It is not a big discovery that his personality and his poetic and other works have always been the object of envy, hatred and ostracism, passionate disputes that are still surprising today with their sharpness and even brutality on the one hand, but also one-sided adoration on the other. These controversies – as is almost always the case – testify more to polemics and criticisms than to the poet himself, whose work, even if limited to an extremely short period of time, as is the case with genius creators, belongs to the top of not only Czech, but also European and world literary creativity. The article tries to present the different positions of Wolker's assessment and the originality of his poetics, which consists in the intermingling and permeation of poetological features of various literary currents and in the strong position of the Neoclassicism of the 20th century, and at the same time draws attention to „eternal“ thematic and poetic values. Even though the poet had a clearly formulated political opinion, and in this sense developed an activity responding to specific conditions of his time, i.e. mainly the late 10s and 1920s of the 20th century, with his transcendences he grasps the fate of man and the world in the timeless dimensions of justice and dignity.

Keywords: Jiří Wolker as an object of envy, hatred and ostracism, thematic and artistic values, panhuman transhistorical transcendences, justice and dignity

Сербская тема в сборнике Л. Андреева «В сей грозный час»³⁴⁶

Ѓосеф Догнал

В сборнике «В сей грозный час» (1915) опубликованы первые журнальные отзвывы Л. Андреева на начало 1-ой мировой войны. В главе «Слово о Сербии» писатель уделяет внимание факту, что нападение Австро-Венгрии на Сербию ставит своей целью ничего другого чем отмщение намного меньшей и достаточно бедной стране, так что Андреев приравнивает это к казне Сербии. Заступаясь за Сербию как за славянскую страну, писатель не находит никого, кроме России, кто смог бы за Сербию заступиться. Основываясь и на идее славянской взаимности, и на географической близости обеих стран, он призывает к немедленной помощи со стороны России. В то же самое время тема нападения на Сербию служит ему для осуждения Германии за ее агрессивное отношение к другим странам и народам, за ее презрение других культур.

Ключевые слова: Л. Н. Андреев; «В сей грозный час»; Сербия; 1-ая мировая война; осуждение агрессии

³⁴⁶ Исследование выполнено в рамках проекта специфического исследования № MUNI/A/1479/2023 *Identita, ekvivalence a jinakost v slovanských jazycích a literaturách.*

Первая мировая война и ее отклик в произведениях писателей – тема настолько обширная, что ее вряд ли можно раскрыть только по осколкам, крохотным частям, мозаика которых способна дать какую-то картину, соответствующую основным векторам восприятия и охвата тогдашних событий. Значит, и наша статья – лишь одна деталь в этой крупной мозаике.

Леонид Николаевич Андреев (1871–1919) стал в первом и втором десятилетиях 20 века писателем очень популярным, но в то же самое время и «проблемным», так как в его подходе и к литературному творчеству, и к житейским вопросам он не подходил ни под один «покрой», стараясь быть по возможности самостоятельной личностью со своими взглядами и убеждениями. Вследствие этого ослабевали его дружеские отношения, напр., с Максимом Горьким, с его издательством «Знание» и с т. наз. знаньевцами, к которым он относился с самого начала его литературной деятельности. В поисках независимости и нового определения своей позиции, и литературной, и житейской, настигла его и Первая мировая война. На нее он реагировал в нескольких своих прозах, наиболее важными из которых стали «Ночной разговор» и «Иго войны», в драме «Король, закон и свобода»³⁴⁷, а также и в публицистике, которой отводится в углубленном изучении его творчества меньше внимания, что, на наш взгляд, можно считать определенным пробелом в андрееведении, что может приводить к не совсем точным наблюдениям над отношением Андреева к войне. Отчасти не совсем соответствующим реальному положению дел можно считать утверждение Д. С. Лукина, определяющее позицию Андреева в начале Первой мировой войны: «По отношению к войне как таковой Леонид Андреев не изменил своих пацифистских взглядов,

³⁴⁷ Подробнее о произведениях писателя этого периода см., напр., Шестакова, Маргарита Александровна: *Первая мировая война в творчестве Л. Н. Андреева*. Известия Самарского научного центра Российской академии наук, Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки 19, 2017, № 1, с. 118–121. Догнал, Йосеф – Дмитриева, Юлия: *Страдающий герой в романе Леонида Андреева „Иго войны“*. Quaestio Rossica 9, № 2, 2021, с. 735–750.

которых придерживался десять лет тому назад. Война для него по-прежнему беда, страдание и ужас. Но как человек публичный, в отношении Первой мировой войны Андреев примкнул к официальной риторике войны до победного конца.»³⁴⁸

Свидетельством отношения Андреева к войне и к событиям первых месяцев военных сражений стал сборник «В сей грозный час», появившийся в 1915 году в книгоиздательстве «Прометей» Н. Н. Михайлова.³⁴⁹ Шесть разделов/глав сборника объемом всего в 110 страниц свидетельствуют о том, что один из наиболее популярных в то время писателей остро воспринимал события войны и свои пока не полностью устоявшиеся переживания выразил именно во всех девяти текстах, которые в сборнике опубликованы. Андреев в них обращается отчасти к народам, участвующим в войне или затронутым ей, т. е., к русским, немцам (и австрийцам), бельгийцам, французам и, что нас более всего интересует, к сербам. «Слово о Сербии»,³⁵⁰ сочиненное Андреевым 11 ноября 1914 года – достаточно интересный текст, которому мы посвятим более пристальное внимание.

В самом начале текста Андреев упоминает о том, что война задела многих и что трудно различить, чье горе хуже. Он одновременно констатирует, что «... наш народ отнял еще крупницу у малой сытости своей и помог полякам, помог евреям и бельгийцам. Но сербам он еще не помог – а плохо дело у сербов очень плохо».³⁵¹ Обращая внимание на положение дел, он сознаёт, что «С Сербии началась война: первым убитым в этой великой борьбе народов был серб; и этого не забудет, и это

³⁴⁸ Лукин, Денис Сергеевич: *Война в жизни и творчестве Леонида Андреева*. В: Художественная антропология Серебряного века. Литературные чтения. Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. Том 215. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный институт культуры, 2017, с. 35.

³⁴⁹ Андреев, Леонид. *В сей горзный час*. Санкт-Петербург: Изд. Н. Н. Михайлова, 1915.

³⁵⁰ Андреев, Леонид. *Слово о Сербии*. В: Андреев, Леонид: *В сей горзный час*. Санкт-Петербург: Изд. Н. Н. Михайлова, 1915, с. 32–39.

³⁵¹ Там же, с. 32.

отметит история...»,³⁵² и оценивает факт, что сербы всё (т. е., по его же словам, четыре месяца) мужественно держатся, хотя они одиноки. Ведь за спиной поляков – Россия, а бельгийцев – Франция и Англия, но сербам, как утверждает Андреев, и так бедному народу, не на кого опираться, ни на чью помощь надеяться. Россия, которую он приводит в качестве единственного друга Сербии, далеко.

После географического обзора писатель обращается к социальным факторам, вынося на первый план презрение к Сербии со стороны «развитой Европы», прежде всего немцев, и указывая на близость России к сербам и в этом отношении: *«... чем шире улыбалось плоское лицо германца-мещанина, тем большей жалостью и скорбью наполнялось наше сердце: ведь, мы и сами не из богачей, знаем и голод, и нужду, и на одно палацо у нас миллион придавленных к земле лачуг».*³⁵³ Андреев отводит достаточно внимания именно бедности сербов и Сербии как таковой, сообщаемой ему не называемыми им источниками. Это обстоятельство приводит его к еще более высокой оценке стойкости и мужественности сербского народа: *«Говорят дальше, что их „стратегические” отступления – маневр мужественных бедняков, у которых нет снарядов для стрельбы, и только поэтому они отходят. Говорят еще дальше, что все уже мужчины на войне, на войне старики и подростки...».*³⁵⁴

Соединяя сожаление с уважением, писатель переоценивает и сам факт, что против Сербии ведется война: *«... не забудьте, что с сербами не войну ведут. Не забудьте, что это называется карательной экспедицией: идут на Сербию не войска, не солдаты, не офицеры, а палачи, предводительствуемые оберпалачами».*³⁵⁵ Он приходит к такому выводу на основе заявления «австрийцев», что они не претендуют на приобретение сербской территории или ее части, а что их цель состоит в другом: *«... им нужны только сербская кровь, сербский ужас, сербское несчастье. Они сами истцы, они же сами и судьи, они же и палачи...».*³⁵⁶

³⁵² Там же, с. 33.

³⁵³ Там же, с. 34.

³⁵⁴ Там же, с. 34–35.

³⁵⁵ Там же, с. 35.

³⁵⁶ Там же.

По его словам, австрийцы хотят превратить «... *каждое дерево – в виселицу для серба, каждую голову – в материал для палача*».³⁵⁷

Негодование русского писателя приводит его к двум заключениям: Первым из них является твердая вера в то, что после войны все виновные в преступлениях будут наказаны, так как об этом есть свидетельства. Вторым является резкое обвинение уже не только австрийцев, а, по сути, всей западной Европы в лице «европейских культуртрегеров»³⁵⁸ в том, что: «... *они встретили перед собой не бельгийцев и французов, за которыми даже их надменная мысль признает некоторые человеческие права, – они встретили славян, низшую расу, нечто среднее между гориллой и чедовеком, что-то в роде колониального бушмена или малайца*».³⁵⁹ Тут уже чувствуется не только сожаление о сербах и Сербии, но и большая доля взаимности. Ведь, по его словам, германская стихия в лице австрийцев напала на славян, т. е., на тех, к кому принадлежат и русские; и русские, как и сербы, терпят, и они знают, что такое бедность, и им же приходится защищаться и отстаивать свою Родину.

Сознание национальной и социальной близости, убеждение в том, что сербы, как и русские, считаются другой стороной военных действий неполноценными народами, выливается в призыв Андреева, требующего помочь сербам в их усилиях защититься от нападения, отстоять свою независимость. Он ссылается на свое убеждение в тёплом отношении сербского народа к России: «... *в Сербии нас любят (разрядка Л. Андреева) – горячей, искренней, почти нежной любовью. ... Молясь Богу, кого они упоминают в молитве прежде своих детей? – Россию*».³⁶⁰ Почти отождествление Сербии и России можно найти в параллели Андреева, который ссылается на презрение австрийцев по отношению к сербам, когда он утверждает: «*Нас так мало любят вообще и так мало уважают: варвары! – еще недавно кричал на нас К. Либкнехт, – варвары, вас надо выкинуть за Урал!*»³⁶¹

³⁵⁷ Там же, с. 36.

³⁵⁸ Там же, с. 37.

³⁵⁹ Там же.

³⁶⁰ Там же, с. 38–39.

³⁶¹ Там же, с. 39.

И стремление приобрести уважение обоих славянских народов со стороны европейских «культуртрегеров», и любовь сербов к русским обязывает русских «... *дорожить этой нежной и доверчивой любовью; в ней залог не только сербского, но и нашего возрождения. ... Если другие народы борются за мировое господство, за куски земли и моря, то нам еще надо завоевать уважение*». ³⁶² Соответствуя всем и рациональным, и эмоциональным ссылкам на позицию сербского народа в войне и на презрительное отношение к нему со стороны австрийцев, Андреев заканчивает свой текст призывом, обращаясь к неизвестному, не точно определенному адресату: «*Помогите сербу, который молча истекает кровью*». ³⁶³

Если взять только текст «Слова о Сербии», то в нем четко проглядываются две явно доминирующие оценочные линии:

Во-первых, это линия, противопоставляющая Россию, и вместе с ней в лице сербов и славянство как таковое, западным странам, причем в ней можно наблюдать два отчасти противопоставленные друг другу убеждения. Андреев солидарен с теми, кто, как и Россия, задет войной со стороны Германии и Австро-венгерской монархии, т. е., конкретно не только с Сербией, но и с Бельгией ³⁶⁴ и Францией, о которых упоминается в тексте. Именно им посвящены в сборнике две главы: «Бельгийцам» и «Франция, прости». В них он сочувствует обеим странам, попавшим под атаку со стороны Германии. Но несмотря на это, Андреев тем не менее осуждает «Запад» как одно целое. Хотя он пользуется термином «культуртрегер» (из немецкого «Kulturträger»), он никак не пытается уточнить, ограничить его только определенным кругом носителей этого имени, будь он определен при помощи географических, политических или идеологических характеристик; или даже при помощи перечня

³⁶² Там же.

³⁶³ Там же.

³⁶⁴ Это отразилось и в его рассказе «Ночной разговор» (1915), который был впервые опубликован лишь после смерти писателя в 1921 году. По мотивам этого произведения снят фильм *Dvě noci s císařem* («Две ночи с кесарем», 1983), режиссером которого стал Павел Гаша (Pavel Háša).

имен тех, к кому такой термин, по его мнению, относится. Собирательное определение «европейский», таким образом, размывает сам термин в его значении и делает из жертвы составную часть той стороны конфликта, против которой направлен пафос статьи. Во-вторых, «собирательный» подход к определению противоборствующих стран не позволяет Андрееву полностью разглядеть факт, что в составе частей немецкой и австрийской армии имеются не только немцы и австрийцы, но также представители других народов, в том числе и славяне — поляки, чехи, словаки, хорваты, словенцы, да и сербы. Значит, писатель в своем крупномасштабном и эмоционально окрашенном тексте упрощает свой взгляд, что, с одной стороны, понятно, но, с другой, этот факт свидетельствует о том, что он строит разграничение на национальной основе, а не на государственной или, может, военной. Это можно понять: он под влиянием «двуполюсного» видения на линии «наши» против «врагов» не считает нужным более определенно называть участников военных действий.

В основном он, однако, достаточно четко проявляет знание обстановки и, как и в случае Бельгии и Франции, которым в сборнике посвящает отдельные главы, указывает на то, насколько позиция обоих сражающихся государств, Австро-венгерской монархии и Сербии, является неравной. То же самое неравенство усматривает Андреев и в случае нападения Германии на Бельгию, но в данном случае он призывает на помощь Бельгии не только Россию, но и другие народы:

«На помощь Бельгии, народы!

Боже, храни царя и Россию, отдавшую мне кровь.

Боже, храни короля и Британию, отдавшую мне кровь.

Вперед, дети прекрасной Франции, формируйте батальоны—спешите, спешите!

На помощь Бельгии, народы!»³⁶⁵

³⁶⁵ Андреев, Леонид Николаевич: *Бельгия*. В: Андреев, Леонид Николаевич: В сей грозный час. Статьи. Петербург: Книгоиздательство «Прометей» Н. Н. Михайлова. 1915, с. 50.

Но в данном случае он никак не касается социального положения бельгийцев; в основе восприятия слабой позиции Бельгии – численность населения, площадь бельгийского государства, т. е., количественные данные. Отличается и временная перспектива, которую можно обнаружить в тексте «Бельгийцам», который начинается с представления о том, что после поражения Германии по Берлину маршируют войска России, Франции, Англии и Бельгии. В случае Сербии Андреев ничего такого не предвидит, он сознает, что Сербия вряд ли может надеяться на деятельную помощь со стороны государств, составляющих Антанту, за исключением именно России. Призыв помочь Сербии, содержащийся в андреевском тексте, в таком случае надо воспринимать как обращение не к европейским народам, как в случае Бельгии, а к России.

Сравнивая тексты Андреева, обращаясь в сборнике к народам Бельгии, Франции и Сербии, можно утверждать, что в случае сербов русский писатель в своём кратком тексте затрагивает наибольшее количество фактической информации по положению данного народа. В случае Франции он упоминает лишь о чувстве патриотизма, используя стихотворение Беранже «Прощайте»,³⁶⁶ в основе восприятия слабой позиции Бельгии он исходит из численности населения и небольшой площади бельгийского государства, несоразмерных Германии, т. е., преимущественно из количественных данных. Как указано выше, в случае Сербии затронуто больше факторов, что можно считать результатом попытки более комплексно передать положение сербов после первых месяцев войны и, указывая и на близкие отношения обоих народов и государств, подчеркнуть нужду неотложного действия.

В текстах, напечатанных в сборнике, интересен факт направленности Андреева не против всей Антанты, а, в основном, против Германии, Это отчасти можно считать естественным

³⁶⁶ Béranger, Pierre-Jean de : *Adieu, chansons*. In : *Ouvres complètes de Béranger*, vol. 3. Paris : H. Fournier, 1839, p. 140, https://fr.wikisource.org/wiki/Page:B%C3%A9ranger,_oeuvres_compl%C3%A8tes_-_tome_3.pdf/144.

в случае, потому что Андреев в вводном тексте «В сей грозный час», определившем название всего сборника, исходит из факта, что «... Германия с высоты своего военного и культурного могущества объявила нам и миру, что отныне она находится „в состоянии войны с Россией“; ...»³⁶⁷. Неудивительно, что в сознании писателя оба государства противопоставлены друг другу как отстаивающие резко отличающиеся ценностные установки: «Как братоубийство положено в основу самого бытия пынешней Германиии, так братолюбие есть краеугольный камень, на котором строится, согласно заветам наших учителей и пророков, молодая, крепкая Россия.»³⁶⁸ В тексте, посвященном Сербии, можно найти четыре упоминания об австрийцах (на страницах 35, 36, 37), отождествляющие их с немецкой стихией, когда он утверждает, что «... новая пустыня откроется на Балканском полуострове, если немцам удастся их план, ...»³⁶⁹. О третьем государстве, Италии, входящей в Тройственный союз, в сборнике совсем не упоминается.

Текст Андреева – свидетельство и социального, и национального чувства писателя в первые месяцы войны, которую он не то чтобы приветствовал³⁷⁰, но когда она началась, принял ее как факт, думая, что она – катализатор в бурной перемене несоответствующего его представлениям социального порядка в Европе. Это убеждение он отстаивал все годы войны, и его всё еще можно было чувствовать в его публицистических выступлениях после февральских событий 1917 года в России. В то же время война усилила в его текстах чувство патриотизма и отрицание немецкого представления о миропорядке и месте Германии в нем.

³⁶⁷ Андреев, Леонид Николаевич: *В сей грозный час*. В: Андреев, Леонид Николаевич: *В сей грозный час*. Статьи. Петербург: Книгоиздательство «Прометей» Н. Н. Михайлова. 1915, с. 7.

³⁶⁸ Там же, с. 9.

³⁶⁹ Тот же: *Слово о Сербии*. В: Андреев, Леонид Николаевич: *В сей грозный час*. Статьи. Петербург: Книгоиздательство «Прометей» Н. Н. Михайлова. 1915, с. 37.

³⁷⁰ Андреев, по сути, смирился с войной, так как он считал ее катаклизмом, который приведет мир к новому, лучшему мироустройству.

Статья «Слово о Сербии» по своему повышенному эмоциональному тону, упрощенному видению обстановки и явному черно-белому (т. е. «немцы» против всех других народов, причем немцев он понимает как носителей определенного мировидения) разделению стран-участников войны показывает, что Андреев понимает войну как, по сути, столкновение двух противоположных друг другу сфер культуры, причем верх берет, в основном, его моментальное антинемецкое направление.

Литература

А. Азбука:

Андреев, Леонид Николаевич: *В сей грозный час. Статьи*. Петербург: Книгоиздательство «Прометей» Н. Н. Михайлова, 1915.

Догнал, Йосеф –Дмитриева, Юлия: *Страдающий герой в романе Леонида Андреева «190 войны»*. Quaestio Rossica 9, № 2, 2021, с. 735–750.

Лукин, Денис Сергеевич: *Война в жизни и творчестве Леонида Андреева*. В: *Художественная антропология Серебряного века. Литературные чтения. Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. Том 215*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный институт культуры, 2017, с. 32–37.

Шестакова, Маргарита Александровна: *Первая мировая война в творчестве А. Н. Андреева*. Известия Самарского научного центра Российской академии наук, Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки 19, № 1, 2017, с. 118–121.

Б. Латиница:

Béranger, Pierre-Jean de : *Adieu, chansons*. In : *Ouvres complètes de Béranger*, vol. 3. Paris : H. Fournier, 1839, p. 140, https://fr.wikisource.org/wiki/Page:B%C3%A9ranger,_oeuvres_compl%C3%A8tes_-_tome_3.pdf/144, přístup 14. 11. 2024.

Serbian Theme in the Anthology of L. Andreev “In this terrible hour”

The first journal reviews of L. Andreev at the beginning of the First World War were published in the anthology “In this terrible hour” (V sey groznyj chas, 1915). In the chapter of “The Word about Serbia” (Slovo o Serbii) the writer pays attention to the fact that the Austro-Hungarian attack on Serbia aims at nothing else than to avenge a much smaller and sufficiently poor country, so Andreev equates this with the execution of Serbia. Having fought for Serbia as a Slavic country, the writer finds no one but Russia who can help Serbia. Based on the idea of Slav reciprocity and geographical proximity, he calls for immediate assistance from Russia. At the same time, the theme of the attack on Serbia serves to condemn Germany for its aggressive attitude towards other countries and its contempt for other cultures.

Keywords: L. N. Andreev; “In this terrible hour”; Serbia; World War I; condemnation of aggression

U klubu čeških Pikvika – Hašekove parodije i političke mistifikacije

Ivana Kočevski

Nakon punih sto godina od smrti, i sto četrdeset godina od rođenja čuvenog češkog književnika Jaroslava Haška (1883–1923), njegovo stvaralaštvo i dalje budi nepodeljenu pažnju i radoznalost čitalačke publike. Njegovo nadaleko čuveno i na mnoge jezike prevedeno književno delo o besmrtnom vojniku Jozefu Švejku steklo je dimenziju sveprisutnosti i bezvremenosti – upravo u smislu da se može čitati u bilo kojoj zemlji ili vremenu. Međutim, veći deo piščevog proznog stvaralaštva odnosi se na kratke priče, avanture i koserije koje su često bile objavljivane najpre po novinama, a onda i u vidu knjige, često objedinjene nekom zajedničkom temom koju su tretirale. Mnoge od njih su prethodile nastanku romana o dobrom vojniku Švejku, a neke su svojim sadržajem u dobroj meri objasnile Hašekovo političko razmišljanje i neprekidnu potrebu da stvari preispituje, podsmeva im se, i ništa ne uzima zdravo za gotovo. Hašekovo stalno angažovanje u javnom društvenom životu može se na taj način pratiti kroz priče sabrane u antologijskim zbirkaama – *Galerie karikatur* (1909), *Velitelem města Bugulmy* (1921), *Mírová konference a jiné humoresky* (1922), *Dobryj vojáček Švejk před válkou a jiné podivné historčky* (1922), kao i u posthumno objavljenom izboru – *Politické a sociální dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona* (1963). Namera nam je bila da u ovom radu akcentujemo izabrane parodije i političku satiru saobraženu u kratkoj formi priče, uz osvrt na paralelu Dikensovih junaka iz *Pikvikovog kluba* sa Hašekovom satirou – *Klub českých Pickwicků*.

Ključne reči: Jaroslav Hašek, satira, parodija, pripovetke, Pikvikov klub

Kako je mislio, Hašek je tako pisao i još praktičnije, tako je živio. U godinama između 1909. i 1915. imao je između 200 i 300 objavljenih pripovedaka u različitim izborima.³⁷¹ Meta Hašekove satire u kratkim pričama nisu bili samo češki političari, ili češka politika, već crkva, plemstvo, običan narod – bilo da su u pitanju bili Česi ili Nemci, roditelji, deca, učitelji, birokrate. Protiv svega što ga je iritiralo Hašek je zauzimao jasan stav prezira izražen kroz humor kojim je stvarao svojevrstnu masku kojom se skrivao pred svetom. Sasvim je, pritom, moguće da je njegova nestalna priroda i improvizacija, kako u životu tako i u književnosti, bila paravan Hašekove depresije i imanentnog nezadovoljstva. Delotvornost i efektnost njegove parodije proističe iz odličnog poznavanja vremena u kome je živio i svih zbivanja kojima je prisustvovao. Hašekova parodija sadrži i elemente mistifikacije, što je uostalom piščev način izražavanja groteskne hiperbole, pri čemu se koristi obiljem faktografskih podataka. Pitlík (Radko Pytlík) nalazi da su to parodije novinarskog stila³⁷² sa karakteristikama jezičkog raslojavanja i korišćenja slenga i žargona.³⁷³

Takođe je prezir prema moralnim i književnim normama pisac izrazio ironijom o pesničkim pokušajima u zbirci pesama pod nazivom *Májové výkřiky* (Majski krici). Pitlík objašnjava da zbirka ima podsmešljiv

³⁷¹ U pitanju su bile sledeće zbirke pripovedaka objavljene za Hašekovog života: *Galerie karikatur* (Galerija karikatura, 1909), *Trampoty pana Tenkráta* (Nevolje gospodina Tenkrata, 1912), *Dobrý voják Švejk a jiné podivné historky* (Dobri vojnik Švejk i druge čudne anegdote, 1912), *Průvodčí cizinců a jiné satiry z cest i z domova* (Vodič za strance i druge satire sa putovanja i kod kuće, 1913) i *Můj obchod se psy a jiné humoresky* (Moja trgovina psima i druge humoreske, 1915). Osim toga, Hašek je izbor priča sabran u knjizi satiričnih tekstova pod nazivom *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*, imao u rukopisu, ali su one tek kasnije bile objavljene u jednoj celini tokom 1963. godine. Većina pripovedaka je bila tom prilikom štampana upravo iz rukopisa, dok je samo nekolicina njih bila ranije objavljena u raznim novinama ili časopisima, kao što su bili: *Rudé právo*, *Literární noviny*, *Lidové noviny*, *Směr*, *Veselá Praha*, *Pestrý týden*.

³⁷² Između ostalog, u satiri na *Pražské úřední noviny* Hašek parodira onovremenu žurnalističku frazeologiju koja se svodila na nezainteresovane i prazne izraze poput: „Nažalost pobeže“, „Nažalost utopi se u reci“, „Nažalost taj se napio“, „Nažalost taj ukrade“ i slično. (Pytlík, Radko: *Zpráva o Jaroslavu Haškovi. Toulavé hause*. Praha 1982, s. 145).

³⁷³ Pytlík, Radko: *Jaroslav Hašek*. In: Jan Mukařovský (ed.): *Dějiny české literatury IV*. Praha 1995, s. 278.

naziv jer je Hašek želeo da postigne efekat maharovski ironičnog podsmeha čitateljicama ljubavne poezije.³⁷⁴ Kasnije će o svom delu Hašek napisati istoimeni tekst koji je uvršten u knjigu *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona* (Istorija stranke umerenog napretka u granicama zakona), gde se taksativno može prepoznati čemu se to zapravo Hašek podsmeva. Za zbirku pesama navodi da je bila preskromnog sadržaja, napisana zajedno sa Ladislavom Hajekom Domažlickim (Ladislav Hájek Domažlický), da su jedan drugom posvetili po četiri pesme, a da je svaki zasebno napisao po trinaest pesama koje su bile potom organizovane tako – da su se pesme Domažlickog nalazile sa jedne strane, dok su Hašekove bile sa druge strane. Autori su se plašili da zbirku objave u vlastitom izdavaštvu, jer bi to izazvalo podozrenje i prezir javnosti, te su stoga nasumično izabrali za saradnika trgovca Zolha (Sölch), koji je sa obojicom išao u trgovačku akademiju. Ovo je potom izazvalo neočekivan obrt, jer su se potom trgovcu podsmevali da objavljuje pesme u ličnom izdavaštvu.

U *Istoriji stranke umerenog napretka*, Hašek se osvrće i na svoj angažman u listu *Svět zvířat*. Aludirajući na postojeće političke prilike u zemljama češke krune, Hašek zajedljivo i beskompromisno iskreno beleži: „*Svako ko je političar mora da prođe kroz veliku školu života, uglavnom mora da nauči da obmanjuje ljude. U politici ništa nije besprekorno čisto. [...] i tako sam ja prošao kroz prvi stepen toga kako da varam i obmanjujem ljude, jer sam postao urednik Sveta životinja, uz nadu da je iz Sveta životinja samo mali korak do Parlamenta. [...] Upravo je časopis Svet životinja u mojoj duši jednostavno proizdejstvovao politički prevrat. Šta se tamo izvodilo u malom, u politici se izvodi u velikom. Jedino obmanjivanjem čitavog društva pojedinci mogu da žive komforno.*”³⁷⁵

³⁷⁴ Ova zbirka pesama nije bila jedini Hašekov književni angažman s početka 20. veka. Pitlík navodi da je sudelovao u radu literarne grupe Sýrinx (Siringa), poetičnog naziva prema nimfi iz grčke mitologije, koja je bežala od boga Pana, te su je ostale nimfe pretvorile u trsku. Pan na kraju stiže do reke, i od te trske napravi svoju frulu. U svom duhu, Hašek je prezreo ovu grupu te je u svojoj reminiscenciji za Sýrinx govorio da je „frula pastira svinja”, jer je Pan napasao svinje (Pytlík, R.: *Zpráva o Jaroslavu Haškovi. Toulavé bouse*, s. 88).

³⁷⁵ Hašek, Jaroslav: *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*. Praha 1963, s. 45. Citati u radu navedeni su u prevodu autorke rada.

Hašekov humor je višeslojan. Iako u ovom tekstu on govori o proleterima koje kao pse biju i progone, u *Svetu životinja* on nije o tome pisao, već se više podsmevao životinjoljupcima, izmišljajući nove životinjske vrste. U uredništvo lista *Svět zvířat* došao je pošto se njegov prijatelj Ladislav Hajek (koji je uređivao časopis), pre toga posvađao sa vlasnikom lista, Vaclavom Fuhsom (Václav Fuchs). Fuhs potom postaje Hašekov poslodavac od 1909. do 1911. godine, nakon čega Hašek postaje dopisnik časopisa *České slovo*. Međutim, Hašekov suviše živahan karakter nije mu dozvolio da se predugo bavi suvoparnim pisanjem o životu životinja, te je u okviru ovog časopisa započeo uređivanje rubrike „Veselý koutek”. Ladislav Soldan navodi, da je u vezi sa beletrističkom stilizacijom Hašek postigao veliki uspeh, ali da je previše fantazirao o datoj temi, tako da su se pojedine rubrike *Světa životinja* pretvorile u svojevrstu Bremovu enciklopediju, s tom razlikom što je Hašekov humorističan i mistifikatorski talenat prodro u oblast faktografije i izveštavanja iz oblasti nauke. Soldan navodi da je Hašekova mistifikacija zadržala formu naučnog objašnjenja, te s tim u vezi i postaje izvestan oblik pseudonauke.³⁷⁶

U *Svetu životinja* Hašek se prilagodio postojećim okolnostima, odnosno, prihvatio je banalnosti i trivijalnosti kinološkog biltena. Naučne zanimljivosti iz sveta zoologije iskoristio je veoma brzo za fantastične pripovesti tako što na duhovit način beletrizuje informacije i podatke, uz korištenje motiva iz ranijih pripovedaka. Naučne podatke je, pritom, koristio veoma slobodno, bez potkrepljivanja izvorima i faktima. Između ostalog, pisao je i o dejstvu muzike na životinje, pozivajući se pritom na stanovišta koja su, navodno, o tom pitanju izrekli Dekart, Volter, Herder, pri čemu je potom nastavio da izmišlja naučnu studiju punu nebrojenih podataka, citata različitih izvora.³⁷⁷ Proizvod njegovih mistifikacija bili su tekstovi neverovatne sadržine, na primer, o tome kako slon voli da sluša muziku sa gramofona, za razliku od tigra. Budući da je verovao kako njegovi pronalasci nisu nigde zavedeni ni klasifikovani, sa izmišljanjima je nastavljao bez ograničenja, te je u tom pogledu pisao o izvesnim arhajskim buvama, o novootkrivenom diluvijalnom gušteru, tzv. idiosauru, i slično.³⁷⁸

³⁷⁶ Soldán, Ladislav: *Jaroslav Hašek*. Praha 1982, s. 57.

³⁷⁷ Pytlík, R.: *Zpráva o Jaroslavu Haškově. Toulavé bouze*, s. 139.

³⁷⁸ Isto, s. 139.

Hašek je kasnije objasnio šta se zaista dogodilo tokom njegovog angažovanja u pomenutom časopisu, i to kroz govor junaka iz romana *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (Doživljaja dobrog vojnika Švejka u Prvom svetskom ratu), jednogodišnjeg dobrovoljca Mareka: „U želji da čitaocima ponudim nešto potpuno novo, izmišljao sam životinje za svoj groš. Pošao sam od toga načela da su na primer: slon, tigar, lav, majmunica, krtica, konj, prase itd, svakome čitaocu Životinjskog sveta potpuno poznata stvorenja, pa da je potrebno čitaoce zaprepastiti kakvom novinom, novim pronalascima, i zato sam pokušao sa kitom-sumpornjakom [...] Ubrzo posle kita-sumpornjaka otkrio sam čitav niz drugih životinja. Da vam spomenem između ostalih: prepredenoga morskog jelena, sisara iz roda kengura, pa jedljivo goveče, koje je pratip krave, pa onda sipu-nalivenjaka, koju sam proglasio za jednu suvrst pacova. Svakim danom pristizale su nove životinje. I ja sam bio iznenađen svojim uspesima u toj oblasti.”³⁷⁹

Rad u redakciji *Sveta životinja* vodio je Hašeka ka novom poduhvatu koji se prirodno nastavio na prethodni, a to je bilo osnivanje preduzeća koje je on nazvao – Kinološki institut (Kinologický ústav). Ladislav Soldan navodi da je u knjizi *Padesát historek ze života Jaroslava Haška* (*Pedeset epozoda iz života Jaroslava Haška*) Antonjin Bouček (Antonín Bouček) zapisao sledeće: „Hašek je bio oženjen i trudio se da obezbedi redovan izvor prihoda. Ideja nije nedostajalo. Iskoristio je iskustvo iz *Sveta životinja* i osnovao je trgovinu psima. Novac je obezbedio tast, barem u početku. Tako se Hašekova štenara oglašavala i dobijala porudžbine. Pošto nije bilo dobrih veza, trgovina se nije razradila, stoga je Hašekov sluga išao po Pragu i sakupljao odbegle pse, i krao je zaboravljene pse.”³⁸⁰

Upravo je ovo iskustvo poslužilo za književne teme sabrane u knjizi *Můj obchod se psy a jiné humoresky* (*Moja trgovina psima i druge humoreske*, 1915). Zapravo, u pripoveci *Moja trgovina psima* Hašek na početku izražava usiljeni humor koji ima elemente groteske kada navodi da je donosio kući miševе, i da se igrao sa mrtvom mačkom. Potom će tokom pripovesti razraditi ideju o slugi-pomoćniku, Ladislavu Čížeku³⁸¹, u čijem ponašanju i delanju prepoznajemo prednacrt Švejkovog ponašanja u službi potporučnika Lukaša. Novac koji je dobio za kupovinu rasnog

³⁷⁹ Hašek, Jaroslav: *Doživljaji dobrog vojnika Švejka u Prvom svetskom ratu*. Beograd 2003, s. 241–242.

³⁸⁰ Soldán, L.: *Jaroslav Hašek*, s. 59.

³⁸¹ Ovo je ime Hašekovog alijasa.

psa ovaj junak usput potroši na alkohol, te umesto da kupi, on usput ukrade psa i to pogrešne boje. Ni pripovedač nije ništa bolji, jer u sličnom duhu objašnjava zainteresovanom kupcu da je ustanovio takav odgoj pasa na selu, da ih pušta da sami pronalaze hranu. Pripovetka se završava grotesknom scenom u kojoj Čížek za Božić prodaje štenad koju je nesrećno okačio za božićno drveće.

Ratko Pitlik kaže da je važna odlika Hašekovog predratnog stvaralaštva programska „neliterarnost”.³⁸² Upravo je zbog nesputanog boemskog načina života kao književnik Hašek bio nepriznat, potcenjivan i doživljavan kao autor perifernog žanra, takozvane „kalendarske humoreske”. Nakon razilaska sa anarhistima (1907) naročito je parodirao autoritete i institucije koji su bili potpora društvenog sistema: policiju³⁸³, sudstvo, crkvu, vojsku, školstvo. U mnogobrojnim časopisima³⁸⁴ kao što su to bili: *Karikature*, *Kopřivy*, *Mladé proudy*, *Právo lidu*, *České slovo*, Hašek je smisljeno karikirao sliku doba u kome je živio.

Po razlazu sa anarhizmom Hašek se nije pridruživao nijednoj društvenoj organizaciji. No, zahvaljujući radu u različitim redakcijama čeških časopisa, veoma brzo je shvatio zašto široke mase nisu bile imune na

³⁸² Pytlík, Radko: *Jaroslav Hašek*. In: Jan Mukařovský (ed.): *Dějiny české literatury IV*. Praha 1995, s. 278.

³⁸³ Ilustraciju ove tvrdnje čitamo u *Nemoralnim kalendarima (Nemravné kalendáře)* gde se Hašek podsmeva policiji koja konfiskuje pornografski materijal – kalendare, tobože iz brige da se očuva javni moral, ali tako što ga požudno čita i zadržava samo za sebe. Upravo u ovoj pripovesti nailazimo na prepoznatljivo drsku i provokativnu rečenicu – „Poslušně hlásím, pane komisaři“ (Hašek, Jaroslav: *Dole sloboda štampe*. Beograd 2019, s. 30).

³⁸⁴ Zdeněk Horženi (Zdeněk Hoření) u monografiji *Jaroslav Hašek novinář* (1983) navodi niz časopisa u kojima je Hašek objavljivao svoje humorističke tekstove. Između ostalih i ove: *Besedy času* (1904), *Besedy lidu* (1903–1914), *Besedy Národního obzoru* (1910–1913), *České módy* (1911), *České slovo* (1908, 1911–1912), *Den* (1907), *Dobrá kopa* (1911–1913), *Humoristické listy* (1907–1909, 1911–1915), *Chudšas* (1907), *Ilustrovaný svět* (1903–1904), *Karikature* (1909–1913), *Komuna* (1907), *Kopřivy* (1910 – 1914), *Lid* (1908), *Lidové noviny* (1914), *Matice svobody* (1904, 1909), *Mladé proudy* (1908–1909), *Národní listy* (1901–1906), *Národní obzor* (1908, 1912), *Národní politika* (1905–1906, 1911), *Omladina* (1904), *Právo lidu a jeho Dělnická besídka* (1902, 1904, 1907–1908, 1912–1914), *Světlozor* (1904–1908, 1913–1915), *Svítilna* (1906–1907), *Venkov* (1908), *Veselá Praha* (1906–1915), *Zlatá Praha* (1913–1915), *Ženský obzor* (1908). Hoření, Zdeněk: *Jaroslav Hašek novinář*. Praha 1983, s. 43–44.

ideološki dogmatizam. Ratko Pitlik ovu činjenicu objašnjava time da su prosti ljudi Hašekovog vremena bili zatečeni stručnom žurnalističkom terminologijom, i da nisu umeli da se delotvorno brane. Svakodnevne brige su udaljivale ljude od političkih tokova te, upravo iz vlastite slabosti, većina prepušta političku igru profesionalcima, obrazovanim publicistima i govornicima. Na taj način bi lažne i pogrešne ideje postajale delotvorne.³⁸⁵ Nakon *Sveta životinja*, Hašek je nastavio rad u redakciji časopisa *České slovo*, gde je ponovo nastavio sa novim mistifikacijama o različitim kuriozitetima praškog života, što istovremeno postaje i etapa u njegovom stvaranju češke političke satire. Upravo taj tip teksta Hašek objavljuje u jednom drugom časopisu pod nazivom *Karikatury*, koje potpisuje različitim pseudonimima kao – Jozef Peksider (Josef Pexider), Ladislav Čížek (Ladislav Čížek), Antonjin Kočka (Antonín Kočka). Njegova kritika češke politike proizilazi iz, kako Pitlik prepoznaje, anarhističke ironije i skepse koja se nadovezuje na prašku narodnu atavističku ironiju.³⁸⁶ U vreme kada je pisao portrete-karikature Hašek je živeo u samom središtu političkog i žurnalističkog života, spavao je u redakciji časopisa *České slovo*, koja je bila smeštena u hotelu *Zlatá husa* (*Zlatna guska*).

Naime, tokom 1909. godine socijal-demokratska partija počela je da objavljuje strip pod nazivom *Karikatury* (*Karikature*) u kome je slikar Jozef Lada radio ilustracije. Lada je tada pozvao Haška da saraduje sa njima, što je on rado prihvatio jer je imao slobodu da objavljuje šta želi. Tako je nastala Haškova galerija karikatura, odnosno iskrivljeni portreti – mini biografije Haškovih savremenika, političara, čije postupke književnik ismeva i oštro kritikuje. Soldan beleži da ovo Haškovo stvaralaštvo predstavlja obrazovanje moderne češke političke satire, najviše zahvaljući *Galeriji karikatura*.³⁸⁷ U pitanju su ličnosti kao što je to bio, na primer, Karel Kramarž (Karel Kramář)³⁸⁸ čelnik mladočeške partije i prvi premijer čehoslovačke vlade. Njemu se Hašek podsmeva

³⁸⁵ Pytlík, R: *Zpráva o Jaroslavu Haškovi. Toulavé house*, s. 142.

³⁸⁶ Isto, s. 143.

³⁸⁷ Soldán, L.: *Jaroslav Hašek*, s. 63.

³⁸⁸ U *Karikaturama* oktobar 1909.

da je u važnim trenucima u kojima se odlučuje o sudbini zemlje, vazda boravio na svom imanju na Krimu, budući da mu je supruga bila Ruskinja. Za njega navodi i da je osnovao dnevni list *Den*, kao konkurenciju dnevniku *Národní listy*.

Potom proziva Jozefa Misliveca (Josef Myslivec),³⁸⁹ poslanika carskog parlamenta i predstavnika katoličke stranke (katolicko-národní strana), podsećajući kako je od obučara postao doktor prava; sledeća ličnost u *Karikaturama* bio je Karel Horki (Karel Horký),³⁹⁰ novinar koji je osnovao list *Kramerius*, a kod koga Hašek ističe samoljublje, najpre u vezi sa insistiranjem da se napravi portret Horkog, a potom da se i nedeljnik zove po njemu – *Horkého týdeník*. U minijaturnom iskarikiranom portretu Hašek se Horkom podsmeva da niko ne čita njegov časopis, da niko ga ne zanimaju njegovi stihovi, da iako je postigla veliki uspeh, njegova predstava „Kašparek” nema više gledalaca, i tome slično.

Sledeća ličnost na oku Hašekove kritike bio je František Soukup³⁹¹, vodeći predstavnik socijal-demokratske partije, bliski saradnik Masarika i Kramarža. Hašek se najpre podsmeva njegovom imenu kada kaže da „soukup” znači isto što i „smlouvač” u vezi sa čime sačinjava i nemačku varijantu Soukupova prezimena – „Unterhändler”, što zapravo znači pregovarač. Njemu se delom podsmeva zbog prostote jer Soukup, naime, često izgovara psovke, što uvredljivo objašnjava time što je Soukup stigao sa sela – iz Kamene Lhote u Uhlirškim Janovicama. Zato Hašek ne okleva da ga uporedi sa Indijancima različitih plemena, sa kojima se Soukup rado poistovećuje. Uostalom, Hašek očigledno Soukupu zamera njegovu političku neodlučnost jer je stalno menjao mišljenje, gde je prvobitno bio član omladinskog pokreta radikalno naprednog (hnutí mládeže radikálně pokrokové), radio je zatim u redakciji *Nezávislých listů* i *Radikálních listů*, a onda i u Pelclovom časopisu *Rozhledy*.

Naredna žrtva koja postaje glavna ličnost Hašekove karikature je Jozef Svatopluk Mahar³⁹² (Josef Svatopluk Machar), književnik, publi-

³⁸⁹ Isto.

³⁹⁰ Isto.

³⁹¹ U *Karikaturama* decembar 1910.

³⁹² U *Karikaturama* januar 1910.

cista, političar, predstavnik kritičkog realizma. Za njega informativno navodi kako voli *Čas*³⁹³, Herbena, Vodaka (Jindřich Vodák, književni kritičar), Šaldu (František Xaver Šalda, književni kritičar i pisac), i delimično Elišku Krasnohorsku, a mrzi pritom mladočehe i Viktora Dika. Podsmeva se njegovim feljtonima, a naročito onome da se opredeljuje da piše za časopis *Čas*. Podsmješljivo ističe da Mahar nije član Akademije, ali ga to ne sprečava da uči češku braću o antici, te da tumači povezanost češke antike sa grčkim bratstvom.

Iako je daleko kraj karikaturama koje je Hašek oblikovao prema licu svog vremena, pravo je pitanje zašto ga vlasti nisu zaustavile ili ograničile u pogledu na sadržaj priča koje je pisao. Na to Sesil Parot (Cecil Parrot) kaže da ga verovatno nisu shvatali previše ozbiljno, naročito što ni novine u kojima je objavljivao nisu uživale veliku reputaciju, već bi se nakon čitanja odmah bacale.³⁹⁴ U vezi sa nastankom političke mistifikacije *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona* (*Stranke umerenog napretka u granicama zakona*) treba reći da su u proleće 1911. godine bili raspisani dopunski izbori carskog saveta na praškim Vinogradima, pri čemu su se stranke udruživale u takozvane izborne kartele, te su se zloupotrebljavali i kriptovorili glasovi birača.³⁹⁵ Upravo u ovakvoj društvenoj atmosferi većito izazovni Hašek dolazi na ideju o osnivanju svoje stranke i to u Balbinovoj ulici na Vinogradima, u taverni *U zlatého litru* (Kod zlatnog litra). Haškova ideja u vezi sa strankom bila je parodiranje tadašnjeg političkog sistema, iako lično nikada nije nameravao da postane poslanik, o čemu svedoči činjenica da njegova kandidatura nije bila nigde zvanično registrovana. Ovde se ne radi o pripovetkama koje imaju visoku umetničku vrednost, već više svedoče o brzom i nemirnom životu njihovog autora koji ih je najčešće sastavljao po tavernama, i nije se trudio da ih naknadno ispravlja ili ulepšava, budući da se žurio da ih što pre objavi.

³⁹³ Časopis *Čas* (*Vreme*) bio je časopis realista koji je uređivao Jan Herben, političar i istoričar.

³⁹⁴ Parrot, Cecil: *Jaroslav Hašek – A study of Švejk and the short stories*. Cambridge 2010, s. 62.

³⁹⁵ Pitlik, Ratko: *Jaroslav Hašek*. In: Jaroslav Hašek. Povijest stranke umjerenog napretka u granicama zakona. Zagreb 1986, s. 7.

Pitlik kaže da svojim pripovetkama koje se odnose na osnivanje i rad Stranke umerenog napretka, Hašek upozorava na razliku između onoga šta jedno doba o sebi misli, a šta je zapravo istina o njemu.³⁹⁶ To postiže koristeći se enciklopedijskom svobuhvatnošću i iscrpnošću kojom mu polazi za rukom da parodira³⁹⁷ ispraznu žurnalističku frazeologiju, čime otkriva obmanjivanje naroda o opštem napretku. Uostalom, sama forma hronike koju koristi da bi zabeležio aktuelnosti vremena u kome živi, deo je piščeve svesne namere da se podsmehne ozbiljnosti naučnika i istoričara, svih onih koji su sebi bili važniji od predmeta kojim je trebalo da se bave. Hašek i tu pristupa boemski opuštenu i nehajno u smislu što, kako Pitlik primećuje, meša istorijske događaje i pojave sa zbivanjima sa praških ulica, ne pridržavajući se neke određene hronologije.³⁹⁸ Komični element se postiže upravo najavom potpune suprotnosti u odnosu na evidentirani prikaz tekstem, što čitamo na primer u rečenici: „*To svakako neće biti puško nabranjanje pojedinih događaja, već će biti u pitanju opsežna bronika koja će objasniti sveopšte oduševljenje što je negda plamsalo u srcima svih učesnika koji su nastojali da jedni druge moralno i finansijski potpomognu, i eventualno da se pobrinu za širenje stranke i njen uspešni razvoj.*”³⁹⁹

Dobra ilustracija Hašekovog podsmevanja običnim ljudima i njihovim političkim vođama može se prepoznati u priči *Jaroslav Hašek prednaši u Zvěřině u mrtvole na Tise* (*Jaroslav Hašek predaje u kafani kod Zvijeržinoviĥ o lešu na Tisi*), u kojoj na groteskni, ali ipak duhovit način pripoveda o slučaju koji se desio u slivu reke Tise, u vezi sa ulovljenim medvedom čije je truplo, nakon uzimanja krzna, bilo nemarno bačeno u reku. Hašek zajedljivo opisuje pokvarenost ljudi koji vide lešinu, ali ne reaguju bilo iz pakosti prema naselju koje se nalazi nizvodno od njih, ili zbog administrativne papirologije, ili zbog preokupiranosti samima sobom. Kada se medveđi leš konačno izvadi iz reke, malo ko od prisutnih ljudi pokazuje znake promućurnosti i bistrine, jer su ubeđeni da pred

³⁹⁶ Isto.

³⁹⁷ Sličnu tehniku pripovedanja sa preuveličanim i preteranim objašnjenjima koristi i književnik Lorens Stern (Laurence Sterne) u romanu *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman, 1759–1767*.

³⁹⁸ Pitlik, Ratko: Jaroslav Hašek. In: Jaroslav Hašek. Povijest stranke umjerenog napretka u granicama zakona. Zagreb 1986, s. 9.

³⁹⁹ Hašek, Jaroslav: *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*. Praha 1963, s. 5.

sobom vide ųrtvu groznog zločina koji pokuřavaju da reře, řto Hařek veřto opisuje na sledeći naćin: „*Iřnad nosa gledala su dva razrogaćena, ne-skelopljena oka pokojnika, kome je na bradi ostalo neřto malja tako da je izgledao kao da ga je nasilna smrt sustigla upravo u nedovršenom brijanju [...] Taj posrnuli individuum se pri napadu ludila morao dugo potucati po řumi, ili je ubijeni bio ćudak jer je u řelucu bilo pronaćeno mnogo řumske trave, sařvakano busenje, potom mahovina i řumsko korenje koje su u řeludac preminulog dospeli joř řa řivota.*”⁴⁰⁰

Zanimljiva mistifikacija uvrřtena u izbor *Istorija stranke umerenog napretka* se odnosi i na misterioznog vojvodu Klimeřa koji je bio glavni podsticajni element Hařekove balkanske anabaze i sudelovanja u ustanićkim borbama. Mećutim, iz teksta pripovedaka u kojima se spominje Klimeřovo ime, naziru se elementi podsmeha samoj ideji odvařnosti i junaćenja u ustanićkoj borbi, koju će Jozef řkvorecki veřto iskoristiti u svom legendarnom romanu *Zbabělci* (Kukavice, 1958). Naime, već u pripoveci *Poćatećni program strany mırnećho pokroku v meřich řákona* (Poćetni program stranke umerenog napretka u granicama zakona) Hařek spominje dvojicu ljudi koji su u godini osnivanja stranke stali uz njega i podrřali sva njegova nastojanja. Njima potom posvećuje sledeću pripovetku – *Gustav R. Opoćenský a řevoda makedonský Klimeř* (Gustav R. Opoćenski i makedonski vojvoda Klimeř) gde Hařek upoznaje ćitaoce sa likom misterioznog ćoveka (Klimeřa): „*Najpre treba reći da niko od nas nije řnao gde i kada se rodio ovaj ratnik řa prava ugnjetavanog naroda.*”⁴⁰¹ Na to dodaje da ga je upoznao dve godine pre osnivanja njihove stranke u Sofiji, i detaljnije o zajednićkom sudelovanju u makedonskim borbama, řto je sadržaj priće pod nazivom *Makedonský řevoda Klimeř* (Makedonski vojvoda Klimeř). Ovdje slićno kao řto opisuje rumunskog kralja (*Král Rumunů jede na medvědy* – Kralj Rumuna ide na medvede) koji, kad poće u lov na medveda zastaje u svakom zaseoku usput da se raspituje o starosti kokořaka, tako řaljivo predstavlja i vojvodu Klimeřa rećima: „*Taj se ćovek uistinu nićega nije plařio, ali kad bi dořlo do najgoreg, smatrao bi da je najbolje da se povuće, i to je ćinio uvek bař kako treba.*”⁴⁰² Da se Klimeřu bař

⁴⁰⁰ Isto, 203.

⁴⁰¹ Isto, 15.

⁴⁰² Isto, 16.

i ne može verovati, pripovedač otkriva kada ga je ovaj prvi put lagao o tome da poznaje sve planinske klance, sve revolucionare, kao i grupe makedonskih ustanika i njihovog vođu Safarova. Upravo te neiskrene reči neobičnog čoveka deluju stimulatивно i podsticajno na pripovedača kad odlučno tvrdi: „*Priznajem da sam u tom trenutku osetio čežnju da sa njim krenem ka granici, a on je bio spreman da krene odmah ili sutra, ukratko, da ratujem za slobodu ugnjetavane makedonske braće*”⁴⁰³ Hašek, zapravo, duhovito opisuje kako je Klimeš postao junačni makedonski vojvoda pukim slučajem i nevoljno, jer je zalutao u kafanu u kojoj su se nalazile komite koje su vrbovale „dobrovoljce” za granicu. Pripovedač se priključuje opštoj makedonskoj stvari, iako priznaje da je do tada pucao samo na zečeve, a da je tek posle pete rakije ozbiljno razmislio o eventualnom pucanju i na Turke. Međutim, ovaj opasni pohod završio se slično onom uveliko poznatom pohodu dobrog vojnika Švejka, jer su i Klimeš i pripovedač prebegli Turcima. Bez preterivanja i uz časne namere, pripovedač priznaje da su se na tom pohodu u Garvanu, jednako Klimeš i on lično, onesvestili od straha, misleći da će biti na prvoj liniji fronta. Po povratku u Prag, Klimešova kazivanja o učešću u borbi protiv Turaka neskriveno su preuveličana njegovom navodnom junačkom angažovanošću i neskromnim učincima, dok pripovedačev glas objašnjava da je osvajanje Monastira u Makedoniji, ustvari, imalo sasvim drugačiji kontekst i sadržaj od onoga koji se mogao čuti baš od Klimeša po praškim kafanama. Ova Hašekova pripovetka je ujedno književni manifest i politički program, jer se na samom svršetku kaže da je cela ta pripevest pred čitaocem samo deo kulturne propagande, u šta se uveravamo kada navodi: „*U književnim i studentskim krugovima počelo je da se razumno razmatra, da upravo stranka koja poučnim predavanjima nastupa u narodu i ne započinje svoju delatnost pukim frazama, ima budućnost*”⁴⁰⁴ Ovo je istovremeno i izraz Haškovog nezadovoljstva u pogledu na oportunističku politiku socijaldemokratske partije Vaclava Kľofača, o kome je u *Galeriji karikatura* već bilo više reči.

⁴⁰³ Isto, 17.

⁴⁰⁴ Isto, 23.

Upravo se na *Galeriju karikatura* nastavlja i Hašekova satira nastala tokom perioda boravka u Rusiji tokom Velikog rata – *Klub českých Pickwicků* (Klub českých Pickvika). Za vreme Velikog rata, dok je boravio u Kijevu, pisao je dela koja su mahom imala propagandni karakter u svrhu podstrekivanja entuzijazma čehoslovačke nacionalne borbe. Politički članci su bili deo ratne propagande – napisani u Rusiji bilo za češke legije ili boljševike. Parot (Parrot) navodi, da pre nego što je počeo da radi za češke legije kao izveštač u Kijevu, Hašek nikada nije pokušao da piše ozbiljne polemičke članke. Njegov talenat je pre svega bio u njihovom parodiranju. Ono što je činjenica, jeste da ih je pisao iz uverenja.⁴⁰⁵ Politički karakter Hašekove proze prepoznaje se i kada je napustio češke legije i pridružio se boljševicima u vezi sa pisanjem apela „Proč se jede do Francie?”. Osim toga pisao je i tekstove na ruskom jeziku za sovjetsku štampu, zanemarljive književne vrednosti.

Nešto bliže o českim Pickvikovcima saznaje se iz teksta Ratka Pitlika – *Zpráva o Jaroslavu Haškovi. Toulavé house*, gde se navodi da je Hašek potpuno u nekadašnjem anarhističkom duhu, vođama otpora koji su zauzimali vodeća mesta u českim legijama u Velikom ratu, pripisao samozvani i herostratovski motiv.⁴⁰⁶ Zapravo, sadržina planiranog romana *Klub českých Pickwicků*, kako sam književnik navodi, ima za cilj da demaskira neozbiljan i lakomislen karakter vođstva Češke revolucije u Rusiji, o čemu svedoče i uvodne rečenice ove satire: „*Odlučio sam da napišem roman o klubu saradnika Saveza koji bi zagonetku češke politike naučio, ako ne da poznaje, a ono barem da nasluti. Taj roman će izaći tek posle rata kod nas kući, kako bi svako sa interesovanjem i zadovoljstvom mogao da prati proste duše koje, iznebuha u društvu za stolom u Podvalnoj ulici broj 1 u Kijevu, htedoše da oforme vladu nad českim prilikama, a sprovedoše pravu pravcatu kopnikijadu*“⁴⁰⁷, *pošto delaše rafinisanu mudro.*“⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Parrot, Cecil: *Jaroslav Hašek – A study of Švejk and the short stories*. Cambridge 2010, s. 57.

⁴⁰⁶ Pytlík, Radko: *Toulavé house*, 1998, https://svejk-museum.cz/toulave_house.htm#menger, pristupljeno 3. 10. 2024.

⁴⁰⁷ U nedostatku boljeg izraza preuzeli samo isti iz českog jezika – Kopnikijada – u značenju ruganja vlastima ili drugim autoritetima nekom obmanom – na primer, uz pomoć maske koja izaziva opšte poštovanje i uvažavanje.

⁴⁰⁸ Hašek, Jaroslav: *Klub Českých Pickwicků*. <https://honsi.org/svejk/docs/hasek/pickwick.html>, pristupljeno 9. 8. 2023.

Kao što se iz portreta-karikatura moglo uočiti, Hašek, zapravo, nikada nije podržavao politiku socijalne-demokratije koja je potpadala pod uticaj centralističkog „austrofilstva”, što je evidentno iz brojnih književnikovih crtica i pripovedaka.⁴⁰⁹ Na primer, Hašek se podsmeva socijaldemokratama i u pripoveci *Před užšími volbami na Vyšehradě* (Pred lokalne izbore u Višehradu), karikirajući prevrtljivost članova stranke koji snebivljivo i neuverljivo insistiraju na vlastitom političkom ubedenju – na primer kada kažu: „*Ko je to još video da neko menja ubedenje za hiljadu kruna!*”, ili „*Mi socijaldemokrati dobro znamo da nije dostojno čestitih ljudi da menjaju svoja politička ubedenja kao košulje, i to za pola litre piva; ...politički štiti naše stranke je dostojanstven i ne prodaje se za dve hiljade kruna*”⁴¹⁰, ali da se i pored velikih reči poput – „*političko ubedenje je nešto sveto i veliko*” ipak daju „ubediti”, dok ih delegat mladočeha vabi za odgovarajuću cenu od četiri i po hiljade kruna.

Jednako će u Velikom ratu bogati češki starosedeooci u Kijevu vešto izbegavati da aktivno pristupe ratu, jer su smatrali da je dovoljan iskaz lojalnosti ruskoj državi bio njihov finansijski prilog vojsci. Pitlik kaže da su se nadali da će podržavajući vojnu akciju, zaštititi svoju imovinu od rekvizicija kojima su im, kao austrijskim državljanima, stalno pretili.⁴¹¹ Upravo je to bio razlog da vlastiti osećaj negodovanja i gađenja prema političkom samozadovoljstvu i samopravednosti izrazi u satiri *Klub českých Píkůvka*, u koje ubraja četvoricu čeških javnih ličnosti i političara koje je mogao da upozna tokom perioda saradnje sa legijama. To su bili: Vladimír Halupa, Jozef Patejdl, Jozef Kudela i Jozef Fišer. O njima Hašek piše delimično slično Čarlsu Dikensu čiji su junaci originalnog Píkvikvog kluba bili – gospodin Samjuel Píkvik, Ogestos Snodgras, Natenjel Vinkl i Tresi Tampan. Nićifor Naumov kaže da su Dikensovi junaci toliko neobični da se približavaju karikaturi, ali da ipak ostaju ljudski. Da nisu karikature govori činjenica da im je tvorac podario opšteljudsku suštinu koja čitaocce navodi da ih otkrivaju oko sebe, ali i u sebi.⁴¹²

⁴⁰⁹ Pytlík, Radko: *Zpráva o Jaroslavu Haškovi. Toulavé house*. Praha 1982, s. 227.

⁴¹⁰ Hašek, Jaroslav: *Dole sloboda štampe*. Beograd 2019, 17–19.

⁴¹¹ Pytlík, R.: *Zpráva o Jaroslavu Haškovi. Toulavé house*, s. 228.

⁴¹² Наумов, Ницифор: *Чарлс Дикенс и његов „Пиквиков клуб”*. Ип: Дикенс, Чарлс: *Пиквиков клуб I*. Београд 1968, с. 7.

Hašekovi junaci su oličenje austrougraske birokratije; oni čitaocu nisu simpatični, čak ni zanimljivi, jer se autor satire o češkim Pikvikovcima ne trudi da oživotvori ličnosti o kojima piše, barem kroz dijalog, već im se suvoparno podsmeva kroz jed i ironiju. Tako Vladimira Halupu (Vladimír Chalupa), koji će šta više u međuratnom periodu postati i divizijski general čehoslovačke vojske, predstavlja kao sortu ljudi tipičnu za sudije malih okružnih sudova, koji naoko čuvaju rodoljublje, ali su ustvari provincijski buržuiji kojima ne pada na pamet da bilo šta čine protiv države. Podsmeva mu se i dodaje da za takve ljude niko nije čuo, međutim, Halupa u odsustvu pretpostavljenih, koristi svaku priliku da se reklamira, ne bi li svoje ime proneo najširim masama (čime se verovatno aludira na funkciju koju je u legijama u Rusiji Halupa imao u Masarikovom odsustvu). Jozefa Patejdlja omalovažava ukazujući na njegovo trivijalno ponašanje kada, umesto da govori o ozbiljnim stvarima vezanim za državnička pitanja, on bira da li će više pojesti sosa ili knedli. Hašek ojađeno konstatuje da se neinformisanoj svetini dopada pozorišna predstava u kojoj češki Pikvikovci nastupaju, ali da informisana kritika njihov nastup tumači kao fijasko. Analiza „ideološke buržoazije” dovela ga je do ideje da je jedina sila sposobna da dosledno izvrši antiaustrijski puč može da se pronade u radništvu, odnosno, da samo oni imaju „nepodređenu prirodu” koja je neophodna za osvajanje nezavisnosti.

Zdenjek Horženji⁴¹³ za češke Pikvikovce kaže da je to bila nemilosrdna satira o intrigama i smicalicama koje su pratile borbu za prevlast nad „češkom vojskom”.⁴¹⁴ Upravo je to bio Jaroslav Hašek ko je u politici Halupe i njegovih kompanjona prepoznao pokušaj puča u legijama i nezahvalnost prema „ruskim Česima”. Petrogradska grupa je uz pomoć

⁴¹³ Zapise i kritička svedočenja Zdenjeka Horženjija svakako treba čitati i razumeti u svetlu njegove ideološke opredeljenosti koja je uvek privrženo odgovarala samo interesima KSČ. Iz toga proizilazi i pristrasnost stavova o češkim legionarima, te ne čudi što se Hašekova satira koristi upravo u propagandne svrhe tokom perioda normalizaciju u Čehoslovačkoj, iako bi Hašek da je dovoljno dugo poživio, imao dosta materijala da piše jednako britko i o svojim bivšim partijskim drugovima. Osim toga, vredno je napomenuti i da je Horženji bio poslednji urednik najčuvenijeg glasila Komunističke partije Čehoslovačke – *Rudého Práva*.

⁴¹⁴ Hoření, Zdeněk: *Jaroslav Hašek novinář*. Praha 1983, s. 88.

privremene vlade konačno pobedila. Vlast nad legijama je preuzeo Čehoslovački narodni savet, kada su kormilo upravljanja prisvojili upravo „Češki Pikvikovci“. Objektivno posmatrano, Hašek je u svojoj maestralnoj satiri *Klub čeških Pikvika* zauzeo kontradiktornu političku poziciju, jer se objektivno protivio ujedinjenju čehoslovačkog otpora u tuđini. Pa ipak, Horženji tvrdi da je sa subjektivnog i istorijskog stanovišta, Hašek bio u pravu u profilisanju čeških Pikvikovaca koji su malo toga delili sa ciljevima čehoslovačkog otpora, barem onako kako su ih definisali i razumeli čestiti legionari.⁴¹⁵

U *Pikvikovom klubu* prepoznaju se satirični tonovi Dikensove slike engleskog sudstva tog vremena, advokata, sudija i sudova, sveta koji je Dickens upoznao za vreme svog službovanja kod jednog londonskog advokata.⁴¹⁶ Naumov ističe i satiričnu sliku provincijskog književnog salona koju Dickens daje u ovom romanu. Hašekovi Pikvikovci su vezani za češku visoku politiku koja je bila upravljena ka formiranju nove države koja će nakon svršetka Velikog rata steći nezavisnost. Duboki jaz koji je postojao između pristalica revolucije po modelu one koja se odigrala 1917. godine, počev na ulicama Sankt Peterburga, i onih koji su tražili mirnije rešenje za ostvarenje češke državnosti, prepoznaje se i u tekstu Jozefa Škvoreckog.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Isto, s. 89.

⁴¹⁶ Наумов, Нићифор: *Чарлс Дикенс и његов „Пиквиков клуб“*. In: Дикенс, Чарлс: *Пиквиков клуб I*. Београд 1968, с. 16.

⁴¹⁷ Mislimo, pritom, na odlomak iz romana *Příběh inženýra lidských duší* (Inženjer ljudskih duša, 1977) u kome pan Skočdopole objašnjava Daniju Smiržickom o unutrašnjem sukobu između pripadnika čeških legija u Rusiji, što baca novo svetlo o problemima o kojima Hašek piše i čemu je lično prisustvovao. Treba imati na umu i da je ovo bilo viđenje pomenutog sukoba kroz perspektivu književnika Škvoreckog koji je napustio domovinu upravo zbog upada država članica Varšavskog pakta u njegovu domovinu 1968. godine, te su razlozi akcentovani upravo ovog sukoba u češkim redovima u Rusiji, višestruko motivisani: „*Zar se ti, Skočdopole, kao vredan zemljoradnik ne stidiš da potegneš oružje protiv klasnoga brata? – Ja! Ja da se stidim! Ja koji sam se borio za domovinu! Za našu Čehoslovačku republiku, dok su te bitange s tim njihovim nitkovom Lenjinom dogovorili s Nemcima separadni mir i zabili nam nož u leđa! Nije ih bilo briga za slobodu naroda. Brinuli su se za neke svoje klasne interese! [...] i onda smo ih u šumi streljali. Takvi su sebe nazivali češkim radnicima.*“ (Škvorecký, Josef: *Příběh inženýra lidských duší 1*. Brno 1992, s. 181). Hašek nije bio zaslepljen

Hašekova boemska nestalnost često je za književne istoričare razlog da govore o piševojoj promenljivosti političkih pogleda i stanovišta.⁴¹⁸ Činjenica je da su se Hašekovi politički pogledi, bilo da ih je iskreno izražavao ili ih samo proklamativno zastupao, često pretvarali u karikaturu prvobitnog oduševljenja. Pri tome je kritikovao ne samo pojedine političke ličnosti čiju je licemernu politiku želeo da ismeje, već često i one ljude čije je političke poglede često delio. Osim političke neistomišljenike, Hašek je umeo da duhovito predstavi i samoga sebe, naravno, upućujući zajedljive žaoke upravo svojim neprijateljima. Pamflet o samome sebi Hašek piše u pričama *Největší spisovatel český Jaroslav Hašek* (Najveći češki pisac Jaroslav Hašek), *Dušíčka Jaroslava Haška vypravuje* (Duša Jaroslava Haška pripoveda) i *Moje zpověď* (Moja ispovest). Upravo Zdenjek Horženji (Zdeněk Hoření) podseća u monografiji pod nazivom *Jaroslav Hašek novinář* (Jaroslav Hašek novinar, 1983), da je Hašekova šala postala proročanstvo kada sam Hašek o sebi govori kao o „najvećem češkom piscu”, i to kroz političku mistifikaciju *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona* (Istorija stranke umerenog napretka u granicama zakona).⁴¹⁹ Uveravajući čitaoca da je podvala skrivena u ruhu skromnosti, bez bilo kakvih zadnjih namera i skrivenih agendi, pripovedač Hašek nam jednostavno saopštava: „u istoriji celokupnog čovečanstva pojavio se samo jedan pojedinac tako svestrano savršen, a to sam ja”.⁴²⁰

ni kada je ruska strana bila u pitanju. O tome svedoče pripovetke iz izbora *Veli-telem města Bugulmy* (Zapovednik grada Bugulme, 1921), u kome „tovariš Gašek” zauzima decidirano ironičan stav, kao nekada protiv carskog režima, sada prema novim neprijateljima slobode mišljenja.

⁴¹⁸ Soldán, Ladislav: *Jaroslav Hašek*. Praha 1982, s. 61.

⁴¹⁹ Hoření, Zdeněk: *Jaroslav Hašek novinář*. Praha 1983, s. 8.

⁴²⁰ Hašek, Jaroslav: *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*. Praha 1963, s. 137.

Izvori

A. Latinica:

Hašek, Jaroslav: *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*. Praha: Československý spisovatel, 1963.

Hašek, Jaroslav: *Dole sloboda štampe*. Beograd: Odysseus, 2019.

Hašek, Jaroslav: *Dožínljaji dobrog vojnika Švejka u Prvom svetskom ratu*. Beograd: Plato, 2003.

Hašek, Jaroslav: *Klub Českých Pickwicků*.

<https://honsi.org/svejk/docs/hasek/pickwick.html>, pristupljeno 9. 8. 2023.

Hašek, Jaroslav: *Můj obchod se psy a jiné povídky*. Praha: Slovart, 2011.

B. Ćirilica:

Дикенс, Чарлс: *Пиквигов клуб I*. Београд: Просвета, 1968.

Literatura

A. Latinica:

Hoření, Zdeněk: *Jaroslav Hašek novinář*. Praha: Novinář, 1983

Parrot, Cecil: *Jaroslav Hašek – A study of Švejk and the short stories*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Pitlik, Ratko: *Jaroslav Hašek*. In: Jaroslav Hašek. Povijest stranke umjerenog napretka u granicama zakona. Zagreb: Globus, 1986, s. 5–13.

Pytlík, Radko: *Jaroslav Hašek*. In: Jan Mukařovský (ed.) *Dějiny české literatury IV*, Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 275–290.

Pytlík, Radko: *Zpráva o Jaroslavu Haškovi. Toulavé house*. Praha: Panorama, 1982.

Soldán, Ladislav: *Jaroslav Hašek*. Praha: Horizont, 1982.

Škvorecký, Josef: *Příběh inženýra lidských duší 1*. Brno: Atlantis, 1992.

B. Ćirilica:

Наумов, Нићифор: Чарлс Дикенс и његов „Пиквигов клуб“. In: Чарлс Дикенс: Пиквигов клуб I. Београд: Просвета, 1968.

In the club of Czech Pickwicks – Hašek’s parodies and political mystifications

One hundred years after the death and one hundred and forty years after the birth of the famous Czech writer Jaroslav Hašek (1883–1923), his work still attracts the undivided attention and curiosity of readers. His widely known literary work about the immortal soldier Josef Švejk, which has been translated into many languages, has acquired the dimension of omnipresence and timelessness – precisely in the sense that it can be read in any country and at any time. However, the majority of the writer’s prose work consists of short stories, adventures and tales, often published first in newspapers and then in book form, often linked by a common theme that they deal with. Many of them preceded the writing of the novel about the good soldier Švejk, and some of them explain Hašek’s political thinking and the constant need to question things, make fun of them and take nothing for granted. Hašek’s constant involvement in public social life can be traced in the stories collected in anthological collections – *Galerie karikatur* (1909), *Véltilem města Bugulmy* (1921), *Mírová konference a jiné humoresky* (1922), *Dobrý voják Švejk před válkou a jiné podivné historky* (1922), as well as in the posthumously published anthology – *Politické a sociální dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona* (1963). Our intention in this contribution was to highlight selected parodies and political satire in the short form of a story, with reference to the parallel between Dickens’ heroes from *The Pickwick Papers* and Hašek’s satire – *Klub českých Pickwicků*.

Keywords: Jaroslav Hašek, satire, parody, short stories, Pickwick Club

K „figúram spomínania“ v slovenskej vojvodinskej literatúre

Zuzana Čížiková

V príspevku vychádzame z teórie kultúrnej pamäti a z definície „figúr spomínania“. Ide o kultúrne vytvorené a spoločensky záväzné spomienkové obrazy, pričom je pojmu figúry daná prednosť pred obrazom preto, že sa vzťahuje nielen na ikonickú, ale i na naratívnu formáciu. K trom ustáleným aspektom figúr spomínania patrí vzťah k priestoru a času, vzťah ku skupine a osobitný postup rekonštruktivity. Ak literatúru vnímame ako (jazykové) spredmetnenie obrazov a spomienok, aj v literatúre vojvodinských Slovákov môžeme identifikovať viaceré symbolické obrazy kolektívneho spomínania. Spojené sú s formovaním a šírením kolektívnej pamäti a viažu sa na určité miesta (nížina, Dolná zem, Báčka) a temporálne segmenty – kalendárne sviatky a manifestácie, pri ktorých sa symbolicky ožívajú minulé udalosti ako sú sťahovanie, zakladanie dediny či stavanie domu. Cez figúry spomínania sa reprodukovujú vlastnosti skupiny, jej hodnoty a ideály, u vojvodinských Slovákov napr. pracovitosť, čistotnosť, ale i tvorivosť. Tiež sa zdôrazňuje pôvod a sukcesívnosť historického trvania (tematizovaním predkov a významných osobností). Posledným aspektom rekonštruktivity sa vlastne určuje čo sa má zapamätať a čo zabudnúť, lebo ten proces nesúvisí natoľko s pravdivosťou koľko s užitočnosťou spomienok, tiež je spoločensky (jazykovými i mimojazykovými prostriedkami) podmienený. Najčastejšie však rekonštruktivita súvisí s prvými dvoma aspektmi figúr spomínania. V poslednom období v slovenskej menšinovej kultúre „figúry spomínania“ sú intenzívnejšie prítomné v iných umeniach a médiách (divadlo, scénické predvedenia, folklór, inšitné umenie), ale k ich ustanoveniu a pretrvá(va)niu v značnej miere prispela práve umelecká literatúra. Aspekt rekonštruktivity ilustrujeme na národnom naratíve o sťahovaní na Dolnú zem.

KPůčově slová: kulturna pamät', figúry spomínania, slovenská vojvodinská literatúra

V našom príspevku vychádzame z teórie kulturnej pamäti, ktorá sa definuje ako „*soubor navracejících se textů, obrazů a rituálů, jenž je vlastní každé společnosti a každé epoše; péčí o ně skupina ustaluje a zprostředkovává svůj vlastní obraz, především (nikoli však výlučně) kolektivně sdílené vědění o minulosti, o něž skupina opírá vědomí své jednoty a jedinečnosti*“.⁴²¹ Podľa nemeckého egyptológa Jana Assmanna kulturna pamät' je samostatná forma vzťahu k minulosti a je sociálne ukotvená; človek nadobúda príslušnosť k určitému spoločenstvu a jeho kultúre cez proces socializácie a odovzdávaním poznatkov z generácie na generáciu. Ako to zhrnula Dana Hučková „*[k]olektivní paměť označuje sůbor představ členov komunity o jej minulosti, dohodnutých v rámci vnůtornej komunikácie, přenášaných dálej prostřednictvím mezigeneračného přenosu s cílem zachovat' celistvé rozprávanie o identite. Je to oblast' kultúry, v ktorej sa významy obrazov z minulosti vytvárajú pre súčasnosť na základe súčasných pravidiel a hodnôt. [...] Funkciou kulturnej pamäti je teda zjednocovat' a stabilizovat' spoločnú identitu, ktorá trvá mnoho generácií a nie je ľahké ju zmenit'*“.⁴²² Kulturna pamät' sa neposúva s plynúcim časom, má svoje pevné body, ako sú osudové udalosti minulosti. Spomienka na ne sa udržiava kultúrnym formovaním (texty, obrady, pamätníky) a inštitucionálnou komunikáciou (recitácie, vystúpenia, úvahy).⁴²³

J. Assmann v nadväznosti na výskumy orálnej histórie Jána Vansinu, v rámci kolektívnej pamäti vyčleňuje komunikatívnu (každodennú) a kulturnu pamät', ktorá pracuje mimo rámca individuálnych skúseností. Uviedol aj pojem „figúry pamäti“ čiže „figúry spomínania“, ktorým nahrádza termín „spomienkové obrazy“ francúzskeho filozofa Maurice

⁴²¹ Assmann, Jan: *Kolektivní paměť a kulturní identita*. In: Alexander Kratochvil (ed.): *Paměť a trauma pohledem humanitních věd*. Praha 2015, s. 57.

⁴²² Hučková, Dana: *Generácia 1822 v kulturnej pamäti*. Slovenská literatúra 70, 2023, č. 1, s. 40.

⁴²³ Assmann, J.: *Kolektivní paměť*, s. 50–53.

Halbwachsa. Definiuje ich ako kultúrne vytvorené a spoločensky záväzné spomienkové obrazy, pričom pojmu figúry dáva prednosť pred obrazom preto, že sa vzťahuje nielen na ikonickú, ale tiež napr. na naratívnu formáciu.⁴²⁴ K trom ustáleným aspektom figúr spomínania patrí vzťah k priestoru a času, vzťah ku skupine, ktorý má spravidla afektívny a hodnotiaci charakter a osobitný a svojbytný postup rekonštruktivity.⁴²⁵

Priestor a čas

Literatúru môžeme vnímať aj ako (jazykové) spredmetnenie obrazov a spomienok, čiže ako jeden z prostriedkov kolektívneho spomínania, kde sa dajú identifikovať viaceré atribúty kultúrnej pamäti. Komunikačné praktiky spojené s formovaním a šírením kolektívnej pamäti sa viažu na konkrétne miesta a časové momenty, ktoré môžu nadobúdať podobu sviatkov, manifestácií či pamätných dní, či už fakticky alebo symbolicky.

Slováci žijúci v Srbsku, ako o tom svedčia ich kultúrne tradície, sa priestorovo situujú do rovinatej krajiny a čo do temporality svojej národnej bytie viažu k osudovej udalosti sťahovania čiže príchodu na Dolnú zem. Veľká časť slovenských kolonistov, ktorá od polovice 18. storočia osídľovala južné kraje Habsburskej monarchie a spustnutú Podunajskú nížinu prebrala agrárny spôsob života. Nová životná skúsenosť, na začiatku konfrontovaná aj s horským prostredím domoviny, sa premieta aj do slovesnej (literárnej i neliterárnej zameranej) tvorby. Umelecká tvorba, ktorá vznikala a vzniká priestorovo vzdialená od materskej krajiny, nadobúda (a) aj špecifickú užšieho rodinného a sociálneho prostredia, ako aj širšieho geograficko-priestorového a kultúrneho zázemia.

⁴²⁴ Assmann, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha 2001, s. 256, pozn. 19.

⁴²⁵ Michal Harpáň na pozadí štrukturalistickej metódy hovorí o panónskom archetype v slovenskej dolnozemskej poézii, kde vyčleňuje priestorovú, antropologickú a obradovú paradigmu. I koncept vychádzajúci z teórie kultúrnej pamäti ukazuje na spätosť medzi archetypálnymi, mýtickými motívmi a obrazmi vytvorenými kolektívnou pamäťou jedného etnika.

Vo veľkej miere sa v nej prejavuje tzv. poetika priestoru.⁴²⁶ Niektoré svedectvá o tom sú aj staršieho dáta, napríklad oslavu Báčky ako zeme zasľúbenej nachádzame u dolnozemskeho básnika Michala Godru (1801 – 1874). V prvej ekloge Požehnaná Báčka (*Beata Bacská*) z latinskej príležitostnej tlače *Carmen Pastorium* z roku 1841 velebí úrodné báčske polia: „*Hojnosť žltej pšenice chváli pôdu; na nijakých poliach nerastie lepšia kukurica, najvzácnejší ovos z Báčky neustúpi ničomu, chvália ho kone. [...] V Paliči, v Dunaji a tiež v Tise vďaka kanálu nám plávajú do sietí ryby; vykrmené čriedy zaliievajú najchutnejším mliekom Báčku; [...] Báčka je požehnaná zem, pre mňa druhý Kanaán!*“⁴²⁷

Prítomnosť priestorových daností (Báčky, roviny, zeme, polí, úvratí a pod.) v tejto literatúre má vlastnú dynamiku výskytu. Častejšie sa začína využívať v poézii medzivojnového obdobia, ako dôsledok zmeny štátnych hraníc po roku 1918 a intenzívnejších národných snáh a literárnej produkcie. Generácia mladých začínajúcich autorov vstupujúca do literatúry v medzivojnovom období, aj keď tápala v poetických a ontologických veciach básnictva, zanechala po sebe viaceré texty, ktoré ukazujú na čoraz tesnejšiu pripútanosť k danostiam tohto priestoru.

Trvalá alebo dočasná strata domoviny je najčastejšie tým prvotným impulzom na jej sprítomňovanie v spomienkach. Básne-pozdravy dvoch vystaňovalcov, istého si Bádňonského a Martina Rumana Pivnického uverejnené časopisecky v uvedenom období tematizujú báčanskú rovínu ako svoju domovinu. Bádňonský v prímorskom prostredí Odesy spomína na rodisko: „*Povedľa stuby vrchy: / susedná Fruška Gora / oproti rovina žitná. / Tam, kde zapadá zora, / tam je dedinka moja*“⁴²⁸ a Ruman Pivnický v americkom štáte Ohio tematizuje ťažký vystaňovalecký osud: „*Oj, Ty Báčka, milá moja mati / v diaľke hynú mnohé tvoje deti. [...] Hoc syn býva v širom diaľnom svete, / myseľ jeho predsa vždy sa doma pletie. / Rozpomína sa on na svoji*

⁴²⁶ Aj podľa semiotika Jurija Lotmana priestor a kultúra sa navzájom prelínajú; historické, národné a jazykové modely priestoru sa stávajú základom výstavby obrazu sveta – celostného ideového modelu, ktorý prislúcha danej kultúre.

⁴²⁷ Brtáňová, Erika – Váneková, Oľga: *Dejiny slovenskej literatúry a srbská Vojvodina. Dva vojvodinské katechizmy a latinská ekloga Beata Bacská*. Slavica Slovaca 53, 2018, č. 3–4, s. 172–173.

*milý domček [...] Tam sa rozprestiera žírna Vojvodina, / ktorá kryje kosti otcov, čaká svojho syna*⁴²⁹ Priestorová vzdialenosť od rodiska, spomienky na rodný kraj a domov sa konkretizovali i v iných literárnych žánroch.⁴³⁰

Sústavnejšie sa motívy roviny a agrárnych tradícií objavujú v básnickej tvorbe „rozsievačov generácií“, kde kritika zaraďuje Juraja Mučajiho (1919–1945) a Paľa Bohuša (1921–1997). Neskoršie aj u ďalších povojnových básnikov, ako sú Andrej Ferko (1925–2011), Ján Labáth (1926–2018), Michal Babinka (1927–1974), Juraj Tušiak (1935–1986) Viera Benková (1939) a iní.⁴³¹ V básnickom diele P. Bohuša, predovšetkým v prvej tvorivej fáze a následne i v zbierkach zo sedemdesiatych rokov (*Hviezdné proso*, 1972, *Sonáty pre sólo mlčanie a gajdy*, 1978, *Listovanie v morušových listoch*, 1985 a i.) sa aspekty figúr spomínania vzťahujú predovšetkým na priestor a skupinu. Nížina/zem ako základná „mentálna mapa“ básnika sa dostáva do mnohých básnických obrazov; vyskytuje sa v jednoduchých vizuálnych a chromatických prirovnaniach: „*Akoby prevrátil / opitý hrniec s farbami, / niekto tu / dnes / po zemi rozliat / moju najbustejšiu / zelenú rovínu. / Tečie rovina / pod modrým nebeským mostom, / tečie tíšina / do zrenice slnka*⁴³², ale nadobúda i mýtické a archetypálne významy – azda najtypickejší je archetyp zeme ako matky a rodičky: „*Zem vonia sýto ako peceň chleba, / je silná rodiť, čaká dvoje dlani*⁴³³ alebo: „*Rodila potichu / na medzi vedľa cesty. // S trávou v zaťatých zubochoch, / s vlasmi*

⁴²⁸ Bádönský, [?]: *Západ*. Národná jednota 1, 1920, č. 4, s. 2.

⁴²⁹ Ruman Pivnický, Martin: *Rozpomienka na rodisko a domovinu moju*. Národná jednota 1, 1920, č. 22, s. 1.

⁴³⁰ Významný literárny kritik a historik, pôvodom z Petrovca Andrej Mráz (1904–1964) tiež často v osobne ladených textoch spomína na rodisko: „*V nedeľné popoludnie chodievali sme s otcom na polia obzerať dozrievajúcu úrodu a bádam i sniť dmu o dňoch budúcich. Širokánska rovina v takých dňoch bola nežná, otcove slová a otcov pohľad akýsi roztlúčený a chlapec zľhováral sa s poľom, s poverím, smial sa s vtákmi, hral sa so snečnými lúčmi a lámal si hlavu otázkami, aký je svet za horizontom, ktorý zo všetkých strán spľýval s rovinou a len z južnej strany obrubovali ho čipky vrchov Fruškej bory*.“ In: Mráz, Andrej: *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. Báčsky Petrovec 2004, s. 13–14.

⁴³¹ Nasledujúce generácie spisovateľov už taký posvätný vzťah k tomuto priestoru nemajú a lokálpatriotické prvky sa buďto vedome ignorujú (napr. V. Hronec) alebo prehodnocujú rôznymi subverzívnymi postupmi (napr. T. Celovský).

⁴³² Bohuš, Paľo: *Listovanie v morušových listoch*. Nový Sad 1985, s. 29.

*rozvriatymi / po brázdach. // Mlčí už teraz / rosou spotená / trpezlivá mať [...] Zelenými zasnenými očami / do snečného taniera zadumane pozerá / plodením vyčerpaná zemička / mať*⁴³⁴ Postupne sa mu konkrétny priestor tuzemského domova Báčky a Panónie mení na éterickú „nebeskú úvrat“: „*Tam bore, / kde im len archanjeli / pomáhajú priať kone, / rozvážne chodia po úhore / moji dedovia. / Tam rajskou bazalkou im vonia / nebeská Panónia*“⁴³⁵, čím naznačuje duchovnú dimenziu svojho priestorového zakotvenia.⁴³⁶

Kulmináciou tzv. poetiky lokálneho koloritu⁴³⁷ podľa kritiky patrí Bohušovej zbierke *Hviezdne proso* (1972), v ktorej sa básnik tematicky vracia do priestorov rodiska: „*Vraciam sa domov a vidí sa mi, / akoby som sa [...] zeme narodil*“⁴³⁸ Zbierka obsahuje celý rad motívov z repertoára lokálneho priestoru a aj výrazovo čerpá z ľudového jazyka. Okrem kolektívne zažívaného priestoru (rovina, rodná dedina, dom) k jeho manifestácii patrí i svet vecí. Materiálne okolie Bohušovho predka-roľníka činí najmä dvor a pomocné stavby (cieňa, šopa): „*Pod cieňou, / tam je moje miesto. / Medzi starými kosami / a odloženými motykami / je parcela vesmíru, / na ktorej som doma*“⁴³⁹ Pomenovania sedliackeho náčinia (pluh, motyka, kosa) sa najčastejšie využívajú v metaforických reláciách: „*Kosti, ktoré si môj apko do zeme odložili / ustatý po práci / ako vydratú motyku pod cieňu*“⁴⁴⁰, ale u Bohuša odkazujú aj na svojráznu životnú filozofiu sedliaka a životné krédo autorského subjektu: „*Už zvonja na motyke / do kostola. / Idem. //*

⁴³³ Bohuš, Paľo: *Život a brázdy*. Košice 1943, s. 37.

⁴³⁴ Bohuš, P.: *Listovanie*, s. 27.

⁴³⁵ Bohuš, Paľo: *Jednosmerný rebrík*. Báčsky Petrovec 1996, s. 17.

⁴³⁶ Harpán, Michal: *O Paľovi Bohušovi*. Báčsky Petrovec 1999, s. 90–91.

⁴³⁷ Priestorové zakotvenie básnického diania do vojvodinského nížinného prostredia podľa literárneho kritika Samuela Boldockého (1943–2015) súvisí s poetikou rurálneho lokálneho koloritu: „*Pojem lokálny kolorit sa v texte používa vo význame farba času a miesta, totižto ním sa označujú charakteristické príznaky danej geografickej oblasti a jej obyvateľov v danom čase, výrazné a najčastejšie ľahko postrehnutelné zvláštnosti daného kraja: jeho podnebia a prírody, zvykov, mentalít, spôsobu života a obliekania, jazykové zvláštnosti a pod.*“ In: Boldocký, Samuel: *Rodiskom oprštenkovani*. Báčsky Petrovec 2010, s. 5.

⁴³⁸ Bohuš, Paľo: *Hviezdne proso*. Nový Sad 1972, s. 48.

⁴³⁹ Tamže, s. 10.

⁴⁴⁰ Tamže, s. 25.

*Motyka, moja gotika, / moja omega, / moja alfa. / Moja trblietavá zázračná barfa. // Moja najostrejšia etika, / podopri si ma poriskom, / skeptika*⁴⁴¹ Aj keď minulosť ponúka „obraz stability a trvanlivosti“ Bohuš neraz skepticky konstatuje, že je to živé iba v spomienkach: „*Lónik sa vrátia / staré Kračúny!*“⁴⁴² Tak ako si priestor vyžaduje substancialitu, čas si vyžaduje aktualizáciu. Spomienkové obsahy sú časové ako v spojení s pravekými alebo jedinečnými udalosťami, tak periodickým rytmom spomienkového vzťahu.⁴⁴³ Kolektívne prežívaný čas je čas sviatkov a rodinných stretnutí (svadby, krštenia, meniny, zabíjačky), kolektívnych manifestácií a sviatostí. Tak sa cez hore citované miestne slovko Kračún na označenie Vianoc u Bohuša aktualizuje časová dimenzia spomínania. Aj keď je prepájanie priestoru a času spravidla v idylických tónoch, v poéme *Braňova družina* J. Mučajho sa apoteóza rodiska prelína s tragickým vojnovým časom a konkrétnou historickou udalosťou – popravou členov odboja, tzv. Braňovej družiny 28. októbra 1941 v Petrovci: „*Dojachtal posledný vlak / v rozhraní noci a dňa. / Na poliach vône ako vtáke / tíško pozdravili mňa. / Aké sú krásne naše polia! / V náručie teplé vzali ma. / Tulácke kosti viac nebolia – / tu vládne svetlo a nie tma. [...] Pútniče! / Keď pôjdeš Báčkou, klobúk zraz k nobám! / Tu biele orgovány spájajú – / polia sú rovné zlatým mamonám – / tu náručia mladých žien k vydaju / roztavia srdcia sťa oheň rudy / a brázdny razia božím nektárom, / ktorý je zakliaty v čierne brudy... [...] Teraz – / vojna sa prehnala cez túto zem / a čierne brudy krvou sfarbila. / Sšliapali dúhu...*“⁴⁴⁴

V opozícii k mužskému skúsenostnému záberu je tradičný ženský svet vymedzený priestorom domu a prednej izby. Kategóriu pamäti u V. Benkovej môžeme sledovať vo všetkých oblastiach jej tvorby; v poézii, próze či v beletristicko-dokumentárnych textoch z kultúrnych dejín. Pre jej umeleckú metódu je príznačný príklon k mýtickým pradejínám, k hlbinnému uchopovaniu metafyzického, nadčasového individuálneho človekovho tu-bytia, ale i historickej pamäti slovenského

⁴⁴¹ Bohuš, Paľo: *Nikam a spát!* Nový Sad 1989, s. 75.

⁴⁴² Bohuš, P.: *Hviezadne proso*, s. 17.

⁴⁴³ Assmann, J.: *Kultura a pamät!* s. 38–39.

⁴⁴⁴ Mučaji, Juraj: *Dvesto rokov*. In: Marína Vyvíjalová (ed.): *Básnické dielo Juraja Mučajho*. Nový Sad 1969, s. 44–47.

dolnozemskeho etnika. Vo svojej tvorbe často využíva motívy ako sú dom, strecha, dvor, záhrada, studňa a iné. Ako *pars pro toto* uvediem prózu signifikantného názvu *Dolniakovci* z knihy *Dom* (1987), v ktorej si potomok prvej generácie kolonistov stavia dom v strede dediny, čo symbolizuje nielen spoločenský vzostup a majetnosť, ale i trvalé zakotvenie a nájdenie nového domova. V poézii sa motív domu tiež zosubjektívňuje; prestupuje lyrickým subjektom a zosobňuje všetkých predkov, ktorí v ňom žili a zomierali.

Vzt'ah ku skupine

S tematicko-motivickou zásobárňou priestorovej ukotvenosti súvisí aj príslušnosť ku kolektívu a zdieľanie spoločnej histórie, tradícií či podobných kultúrnych hodnôt. Kolektívna pamäť je spojená so svojimi nositeľmi, kto sa na nej podieľa dosvedčuje príslušnosť ku skupine.⁴⁴⁵ Tento aspekt sa v literatúre vojvodinských Slovákov najčastejšie tematizuje cez vzťah k predkom, čím sa zdôrazňuje pôvod a sukcesivnosť historického trvania. Tú „konkrétnosť čo do identity“ ilustruje dominantná príslušnosť k sedliackemu pôvodu a rurálnemu priestoru. Agrárny spôsob života slovenských prisťahovalcov a ich vzťah k pôde vplýval aj na spôsob života v širšom rodinnom a sociálnom prostredí. Stopu o tom zanechal napríklad Ján Myjavec (1909–1985), jeden z predstaviteľov prvej poprevratovej generácie vysokoškolákov sedliackeho pôvodu, ktorí sa po skončení petrovskeho gymnázia ocitli na československých vysokých školách: „*Ja syn som zelených lúk a polí, / no život zanesol ma v mestá, / zrodil som sa tým, čo pradedovia moji, / však iným smerom ma viedla života cesta*“.⁴⁴⁶ Spomínanie svojich predkov-roľníkov a príklon k rodu P. Bohuš priamo vyjadril v básni *Sedliak*: „*Som sedliak / i otec sedliak bol / moja púť odtiaľ začína / kam otec prispieť nemohol / a preto zdá sa svet ma nezdolá / keď silou krvi praotca / ku dielu zem tá zavolá / na nivách starých / krájať nové brázdy*“.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Assmann, J.: *Kultura a paměť*, s. 39.

⁴⁴⁶ Myjavec, Ján: *Pri pradedoch*. *Náš život* 8, 1940, č. 4, s. 168.

⁴⁴⁷ Bohuš, P.: *Život*, s. 33.

Rodovú príslušnosť básnik tematizuje aj vo viacerých básňach (*Naboso po strnisku, Na priedomí, Čardáš*, v básnickom cykle *Nad zmítvychvaním môjho deda* a inde) o starom otcovi/apkovi: „*Kosti, ktoré si môj apko do zeme odložili / ustaty po práci / ako vydratú motyku pod cieňu, / z javora divého / sa mi pribovárajú. / V sedempolových gatiach vidím ich / popinkom odháňať biedu, / čo zasadla si na spupný chrbát. / Krepčia si apko v tvrdých dolniackych bačkorách, / akoby do zeme zadupávali / v bitke vypluté zuby, / prusliak im krvou sčervenel*“.⁴⁴⁸ Príklonom k svojim predkom sa zdôrazňuje minulosť kolektívu, ale i ich hodnotové postoje a najčastejšie i dobré vlastnosti a charakteristiky.⁴⁴⁹ Generácie mladších spisovateľov tému predkov a lokálnej minulosti tematizujú už len príležitostne, ako napríklad Michal Ďuga (1951): „*Aj môj starý otec sedliakom bol a nikdy / ani slovko / neriekol / aby pritom nespomenul zem // tú takú tmavú a takú plodnú ktorú ako / kvapky rosy / každodennej v dlaniach / svojich nosil*“.⁴⁵⁰

V Benkovej zbierke *Koráb istoty* (1975) už titul evokuje priestor domova: „*Vypáraj z domu nite / a klbko za mnou zabod’ / Ak sa raz stratím / vrátim sa iste // Ku stodole so zbožím / v korábe istoty / Aby sme zanitovali / to čo sa obdralo*“⁴⁵¹ a v cykle *Starootcovskej kalendár* sa náznakovo rysujú dejiny rodu. Aktualizuje ročný cyklus sviatkov, ale i životný cyklus od predkov k potomkom: „*Do starého kalendára / pribúda rodokmeň*“.⁴⁵² V jednej z ďalších zbierok *Žltá krajina, čierne drozdy* (2004) sa samotný akt písania stáva mýtovtorným, čo navonok signalizuje už kompozičná štruktúra zbierky; obsahuje 5 cyklov rámcovaných podnázvom *Predkovia* a záverečným cyklom *Potomkovia*. Metaforické spojenia v názve zbierky nadobúdajú symbolické dimenzie prepojené s historickým a kolektívnym prázakladom života v relatívne ľahko identifikovateľnom priestorovom zakotvení (dedina, rovina, Panónia). Spojenie žltá krajina symbolizuje vitalitu

⁴⁴⁸ Bohuš, P.: *Hviezdne proso*, s. 25.

⁴⁴⁹ Ten vzťah ku skupine je spravidla skresľujúci a idealizujúci, ale môže nadobudnúť aj kritický náboj; v slovenskej dolnozemskej literatúre evidujeme najmä kritiku sedliackej spupnosti, chamtivosti a skúposti (*pars pro toto* spomeniem dramatika Vladimíra Hurbana Vladimírova).

⁴⁵⁰ Ďuga, Michal: *Pozriet’ slnku do očí*. Báčsky Petrovec 2011, s. 42.

⁴⁵¹ Benková-Popitová, Viera: *Koráb istoty*. Nový Sad 1975, s. 35.

⁴⁵² Tamže, s. 28.

a plodnosť roviny a motív čiernych drozdov evokuje trúchlivú, elegickú atmosféru (pôvodne denotuje starený v čiernom odevu po nedeľných bohoslužbách). Vzťahom ku konkrétnej skupine sa podporujú jej hodnoty a ideály, kde v hierarchii najvyšších hodnôt je práca, umelecká tvorba, čistota a poriadok: „*Nikdy som sa totiŹ nedozvedela, / čo je to Heroica slovac... [...] Je to Bobušova báseň / Motyka – moja gotika, / zvečnená aj farbami / majstra Jonáša? // Alebo Zuzkína Medvedovej / svieža letná tóna, / vrhnutá na ceste z poľa / pred noby upoteného pútnika? [...] Či v odraze zrkadla / tichosťou nedele opradená / predná izba, / iskierkou spomienky preŹiarená? // Alebo je to vlások zlatej konopy, / ktorý nás neraž poplátal a dal dokopy / a teraz sa leskne len na praslici? / A či je to tá naša chlebná duša, / čo sa v nás na večnosť usadila / a teraz sama seba Źiví, velebí a Źebná?*“⁴⁵³

Rekonštruktivita

Posledným aspektom figúr spomínania je rekonštruktivita. Minulosť ako sociálna, kultúrna konštrukcia sa vždy reorganizuje v aktuálnej prítomnosti a pri zmene referenčného rámca významu.⁴⁵⁴ Teoretici kultúrnej pamäti zdôrazňujú, že proces spomínania nesúvisí natoľko s pravdivosťou nakoľko s užitočnosťou spomienok, tiež je spoločensky (jazykovými i mimojazykovými prostriedkami) podmienený. Ako je vyššie uvedené, figúry spomínania sú prepojené s formovaním a šírením kolektívnej pamäti a viažu sa na konkrétne miesta, časové momenty a dôležité udalosti. Ak sa má nejaká udalosť usadiť v spomienke skupiny, musí sa konkretizovať v podobe udalosti, osoby alebo miesta, ktoré sa musia naplniť zmyslom.⁴⁵⁵

Ako príklad na rekonštruktivitu môže posluŹiť historicky doložené sťahovanie Slovákov na Dolnú zem. Faktická podoba histórie sa viac alebo menej verne transformovala do národného príbehu, ktorý postupne nadobúdala podobu mýtu ako potvrdenia ich osobitosti a trvania.

⁴⁵³ Benková, Viera: *Heroica slovac*. Báčsky Petrovec 1997, s. 68–69.

⁴⁵⁴ Assmann, J.: *Kultura a paměť*. s. 40.

⁴⁵⁵ Tamže, s. 38.

Príbehy, príhody členov spoločenstva, historické spomienky sa postupne modifikujú, ale reprodukciou i kanonizujú a ako také upevňujú pocit kolektívnej identity. Mýtické rozprávanie podobne ako kolektívna pamäť historické udalosti reinterpretuje. S tým súvisí aj rozhodovanie, čo bude udalosti histórie reprezentovať a čo sa stane objektom spoločného spomínania či osláv. Ako podotýka aj Assmann, práve spomínaním sa dejiny stávajú mýtom. Zo subjektívneho videnia a postupného modifikovania určitých historických faktov do fiktívneho naratívu sa vytvára základ pre existenciu a reprodukciu národnej identity, lebo umožňujú predstavu jedinečnej kultúry, genealogicky prenášanej od etnických predchodcov.⁴⁵⁶ Skutočnosť, že v dôsledku známych historických okolností aj dnes vojvodinskí/dolnozemskí Slováci žijú oddelení od svojho národného jadra má ďalekosiahle následky na ich národný život a ovplyvňuje aj mnohé umelecké sebareprezentácie.

V prostredí vojvodinských Slovákov identifikujeme jedno také invariantne rozprávanie o putovaní a príchode do oblasti Panónie, na Dolnú zem a o vžívaní sa s novým prostredím. Táto téma sa intenzívnejšie začala využívať v medzivojnovom období, keď si Slováci vo vtedajšom Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov iba začali konštituovať vlastný spoločenský, kultúrny a literárny kontext a následne u viacerých básnikov zo 40. rokov. Napríklad u Juraja Mučajiho v básni *Dvesto rokov*: „šli naši otcovia hľadať nový domov, / šli naše matky do sveta / opustiť stráne, bory, kolísku... // Otrokov rodiť nemali vôľu... / Šli v diale rovinou, / čo bola bohatá ako božia dľaň. / Zastali medzi Sávou, Dunajom a Tisou; / víno im ponúkla fruskgorská stráň / – ved' mali smäd. / Z lípových lesov včely zniešli med / a roviny chleba dali“.⁴⁵⁷ Exemplárnym príkladom v literárnej tvorbe môže byť básneň Andreja Ferku *Na ceste k novému domovu*: „Jedného tichého večera / zakaťvil praded náš plť / pri brehu zasľúbenom: / Dokončil zých trampôt pút, / vylodil nádej a rodinu / pod klenbou neba na rovinu / v nový dom“.⁴⁵⁸ Podobné tematicko-motivické prvky nachádzame aj u iných básnikov

⁴⁵⁶ Findor, Andrej: *Národná identita ako naratívna konštrukcia*. Sociológia 32, č. 1, s. 62.

⁴⁵⁷ Mučaji, Juraj: *Dvesto rokov*. In: Marína Vyvjalová (ed.): *Básnické dielo Juraja Mučajiho*. Nový Sad 1969, s. 7.

⁴⁵⁸ Ferko, Andrej: *Kridla na zemi*. Nový Sad 1985, s. 31.

a prozaikov.⁴⁵⁹ Ako sme už skôr uviedli, mýtický naratív o sťahovaní Slovákov na Dolnú zem s motívmi putovania a zakladania nového domova, zápasom s cudzím, nehostinným krajom, bojom o chlieb a obživu či odhodlaním nevzdať sa odkazuje aj na spravidla nevedomé uvažovanie príslušníkov slovenskej enklávy v Srbsku o svojej pozícii v širších historických a geograficko-spoločenských rámcoch a o tých osudových udalostiach v ich dejinách, ktoré k tomu prispeli.⁴⁶⁰ Viaceré naratívne segmenty korešpondujú s historickou realitou, ako ju podáva historická faktografia, ale nájdú sa aj také, ktoré sú dodatočne skonštruované, napríklad dobrodružná plavba riečnou cestou – Váhom a Dunajom.⁴⁶¹ V básnických prezentáciách roviny a Dolnej zeme, najmä v idyllicky a apologicky ladených textoch sa tieto priestory usúvzťažňovali s biblickým toposom hľadania zasľúbenej krajiny. V poslednom období v slovenskej menšinovej kultúre „figúry spomínania“ sú intenzívnejšie prítomné v iných médiách (divadelné predstavenia, folklór či kovačické insitné umenie). Domnievame sa, že k regenerácii tejto tematicko-motivickej vrstvy prišlo so zmenou spoločenského referenčného rámca; na prelome 20. a 21. storočia sa nielen na lokálnej a regionálnej úrovni

⁴⁵⁹ Spracoval ho napríklad i Ján Čajak ml. v poviedke *Matej Hronec Bickoš*. V základe sujetu sa nachádza legenda z čias sťahovania na Dolnú zem, ktorá sa v podobe oral history rozprávala na dedinských slávnostiach (priadky, svadby, krstiny, zabíjačky). Nedávno ten istý motív využila i V. Benková vo svojom románe *Stred sveta* (2009) a topos sťahovania i v starších prózach: *O jablku a opekancoch, o dvoch láskach a jednej neláske* a o *Čániho žite* a v knihe *Dom*.

⁴⁶⁰ Čížiková, Zuzana: *Mýtický naratív sťahovania a domova v slovenskej vojvodinskej literatúre*. Slovenská literatúra 70, 2023, č. 6, s. 640–656.

⁴⁶¹ V. Benková tiež využíva tento motív a snaží sa ho podložiť aj objektívnejším výkladom: „Napadá mi, že práve staré povesti veľa hovoria o národe, ktorý ich vytvoril. Je pravda, že naši predkovia prichádzajú sem sli tou cestou, ktorá im bola najbližšia a najznamenajšia – vodou a teda plňami! Veď boli chyreční ako pltiari, spúšťali sa slovenskými riekami do Komárna, Budapešti, prichádzali často aj do týchto južných krajov a privážali sem drevinu na opevňovanie pevností, výstavbu kostolov a bradov. Z archívnych dokumentov uložených vo Vojvodinskom archíve, je známe, že pri opevňovaní mestečka Apatína kedysi pred rokom 1745 slovenskí pltníci priviezli pre jeho potreby veľké množstvo gulatíny z Oravy. [...] plte tu porozoberali, drevinu predali alebo oddali objednávateľovi a domov sa už vracali pešo alebo vozom, ak ich dakto vzal do voza.“ In: Benková, Viera: *Stred sveta a iné prózy*. Báčsky Petrovec 2009, s. 141.

udiali viaceré zmeny (krízové 90. roky, hospodárska transformácia, migrácie, depopulačné tendencie a pod.) čo sa v menšinovom kultúrnom prostredí manifestovalo vo zvýšenom počte takýchto (seba)prezentácií s tendenciou (seba)identifikácie. Aj tému sťahovania Slovákov na Dolnú zem v súčasnosti najčastejšie nachádzame v scénických predvedeniach, folklórnych vystúpeniach a rôznych spomienkových slávnostiach. Spravidla ide o inscenácie pri príležitosti okrúhlych výročí národných inštitúcií (napr. Národnostnej rady slovenskej národnostnej menšiny) alebo slávností pripomínania si založenie určitej slovenskej dediny. Príkladom môže byť banátska slovenská obec Padina, v súvislosti s ktorou sa spája až niekoľko uvedených scénických predvedení zo strany divadelných ochotníkov. Prvé bolo v 90. rokoch na námiet spomienkového príbehu o zakladaní dediny Pavla Povolného Juhása *Prvé ulice* (1995). Juhásovo dielo dokumentuje zmenu tzv. komunikatívnej pamäti na kolektívnu: „[*Historiku*] počul som najprv od môjho starého otca. Mój otec ju doplnil tým, čo od svojho starého otca zvedel. A tí to tiež počuli od svojich rodičov a starých rodičov. A tak dodnes, z generácie na generáciu, sa prenášali príbědy o pôvode, prisťahovaní sa a prvých rokoch života našej rodiny a jej spoluobčanov v novom prostredí.“⁴⁶² V roku 2022 boli až dva scénické programy; prvou slávnosťou pod názvom *100 rokov s národom, v národe, pre národ* autora Miroslava Benku si Padinčania pripomenuli storočnicu divadla. Druhou inscenáciou *Kým ostarie si Padina* mládež (žiaci kovačického gymnázia) v scénických predvedeniach ožívali minulosť dediny.⁴⁶³ Ide o symbolické inscenácie, v scénických výjavov sa slovom, obrazom, hudbou, tancom a rekvizitami sprostredkúva historický naratív o vojvodinských Slovákoch. V predstaveniach spravidla vystupujú skupiny krojovaných ľudí s batohmi, deťmi, dobytkom, akoby putujúcich pešo či na kočoch, v čele

⁴⁶² Povolný Juhás, Pavel: *Prvé ulice*. Nový Sad 1995, s. 5.

⁴⁶³ Na Slovensku obdobnú tematiku spracúva hudobno-folklórne a scénické predvedenie Univerzitného folklórneho súboru Mladosť z Banskej Bystrice pod názvom Miesto na zemi – Obrazy z Dolnej zeme (Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=sPS3Z2uxwHA>). Intencia daného predvedenia je však iná, adresátom je väčšinou slovenské prostredie s cieľom umeleckou formou informovať o existencii a pretrvávajúci slovenských enkláv na Dolnej zemi, ako i o ich dejinách a tradíciách (piesne, tance, zvyky).

sprievodu sa nachádza farár ako duchovný pastier s 'Tranosciom a Bibliou v ruke. Na javisku sú kulisy ohniska, (stavania) domu, rôzne rekvizity v podobe roľníckeho náčinia a náradia (pluh, kosa, nákovy, kladivo a i.). Tieto scény nanovo aktualizujú obrazy sťahovania Slovákov na Dolnú zem, ako ich ustanovila a v značnej miere i kanonizovala práve umelecká literatúra. Ich funkcia a obradnosť nadobúdajú sakrálny charakter, charakter oslavy. Spomínaním na svoju históriu, prezentovaním základných figúr spomínania, spoločenstvo sa nanovo potvrdzuje vo svojej identite.

Umelecká tvorba a literatúra zvlášť, ako jeden z kľúčových národných atribútov stabilizuje a posilňuje národné povedomie a participuje na kolektívnej pamäti etnika. V dejinách Slovákov v Srbsku, ako i v dejinách ich literatúry možno sledovať spätosť tvorby a národného pretrvávania v takmer tristoročnom procese (seba)identifikácie a potvrdzovania sa. Ako to poetka V. Benková zachytila vo veršoch: „*Do tejto knihy sme sa / na večnosť zapísali // raz pluhom a raz básňou*“.⁴⁶⁴

Pramene

- Báďonský, [?]: *Západ*. Národná jednota 1, 1920, č. 4, s. 2.
 Benková-Popitová, Viera: *Koráb istoty*. Nový Sad 1975.
 Benková, Viera: *Heroica slovacae*. Báčsky Petrovec 1997.
 Benková, Viera: *Stred sveta a iné prózy*. Báčsky Petrovec 2009.
 Bohuš, Paľo: *Život a brázdy*. Košice 1943.
 Bohuš, Paľo: *Hviezdne proso*. Nový Sad 1972.
 Bohuš, Paľo: *Listovanie v morušových listoch*. Nový Sad 1985.
 Bohuš, Paľo: *Nikam a späť*. Nový Sad 1989.
 Bohuš, Paľo: *Jednosmerný rebrik*. Báčsky Petrovec 1996.
 Ďuga, Michal: *Pozrieť slnku do očí*. Báčsky Petrovec 2011.
 Ferko, Andrej: *Krídla na zemi*. Nový Sad 1985.
 Myjavec, Ján: *Pri pradedoch*. Náš život 8, 1940, č. 4, s. 168.

⁴⁶⁴ Benková-Popitová, V.: *Koráb istoty*. s. 14.

Povolný Juhás, Pavel: *Prvé ulice*. Nový Sad 1995.

Ruman Pivnický, Martin: *Rozpomienka na rodisko a domovinu moju*. Národná jednota 1, 1920, č. 22, s. 1.

Vyvíjalová, Marína: *Básnické dielo Juraja Mučajiba*. Nový Sad 1969.

Literatúra

Assmann, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha (1997) 2001.

Assmann, Jan: *Kolektivní paměť a kulturní identita*. In: Alexander Kratochvíl (ed.): *Paměť a trauma pohledem humanitních věd*. Praha (1988) 2015, s. 50–61.

Boldocký, Samuel: *Rodiskom oprštenkovaní*. Báčsky Petrovec 2010.

Brtáňová, Erika – Váneková, Oľga: *Dejiny slovenskej literatúry a srbská Vojvodina. Dva vojvodinské katechizmy a latinská ekloga Beata Bacška*. Slavica Slovaca 53, 2018, č. 3–4, s. 172–173.

Čížiková, Zuzana: *Mýtický naratív sťahovania a domova v slovenskej vojvodinskej literatúre*. Slovenská literatúra 70, 2023, č. 6, s. 640–656.

Findor, Andrej: *Národná identita ako naratívna konštrukcia*. Sociológia 32, č. 1, s. 57–79.

Harpáň, Michal: *O Paľovi Bobušovi*. Báčsky Petrovec 1999.

Hučková, Dana: *Generácia 1822 v kultúrnej pamäti*. Slovenská literatúra 70, 2023, č. 1, s. 36–51.

Mráz, Andrej: *Rozhovory o juboslovanských Slovákoch*. Báčsky Petrovec 2004.

On “figures of remembrance” in Slovak Vojvodina literature

In this paper, I base my work on the theory of cultural memory and the definition of “figures of remembrance”. These are culturally created and socially binding images of remembrance (M. Halbwachs), with the concept of figure being preferred to image because it is required not only for iconic but also for narrative formation (Assmann 2001). The three established aspects of figures of remembrance include the relationship to space and time, the relationship to the group, and the specific process of reconstructivity.

If we perceive literature as the (linguistic) objectification of images and memories, we can also identify several symbolic images of collective remembrance in the literature of Vojvodina Slovaks. They are associated with the formation and spread of collective memory and are tied to certain places (lowlands, Dolná zem,

Báčka) and time segments – calendar holidays and manifestations, during which past events such as moving, founding a village or building a house are symbolically revived. Through the figures of remembrance, the characteristics of the group, its values and ideals are reproduced, for example, industriousness, cleanliness, but also creativity among Vojvodina Slovaks. The origin and succession of historical duration must also be confirmed (by thematizing ancestors and significant personalities). The last aspect of reconstructivity actually determines what is to be remembered and what is needed, because the process is not so much related to the truthfulness as to the usefulness of memories, it is also socially conditioned (by linguistic and extra-linguistic means). However, most often, reconstructivity is related to the first two aspects of the figures of remembrance. Recently, in Slovak minority culture, “figures of remembrance” have been more intensely present in other arts and media (theater, stage performances, folklore, instinctive art), but it was precisely artistic literature that contributed to their establishment and persistence to a significant extent. We illustrate the aspect of reconstructivity with the national narrative about the migration to the Lower Land.

Keywords: cultural memory, figures of remembrance, Slovak Vojvodina literature

Утемељивачки митови у словачкој и српској драми

Ана Марић

Рад је фокусиран на анализу драмских текстова на историјске теме који обрађују тзв. утемељивачке митове словачког и српског народа. Мито-моторика или митологизација представља стварање митова на основу историјских чињеница (са мањим или драстичним одступањима) у циљу утемељивања слике коју нека заједница има о себи и утемељивања њених вредности. Она је у служби креирања фиксиране слике која се преноси са генерације на генерацију и креира национални идентитет у колективном сећању. Ова слика подлеже трансформацији, јер је подложна преиспитивању у свакој следећој генерацији у складу са актуелним друштвеним потребама. На словачкој страни се ради о сећању на Великоморавску кнежевину које преиспитује В. Климачек у тексту „Мојмир II или Сумрак кнежевине“, а на српској акутни проблем Косова представљен у драмама „Је ли било кнежеве вечере?“ В. Огњеновић и „Бој на Косову“ Љ. Симовића. У овим текстовима пратимо развој или промену мита од почетне романтичарске матрице до данашњице и (не)усклађивање са садашњим друштвеним потребама.

Кључне речи: утемељивачки мит, митологизација, историјска драма, драма преиспитивања, драма слављења

Утемељивачки или конститутивни мит је окосница историјске драме због тога што историјска драма настаје у тренуцима преврата, националне кризе или утврђивања вредности. Марта Фрајнд дефинише историјску драму као ону „[...] која узима причу о догађајима и личностима из прошлости, непосредно из историографије или већ интерпретирану и измењену у националним легендама и општијим митовима, па онда путем обраде, засноване на извесној националној, политичкој или друштвеној идеји, тој причи даје облик осмишљеног драмског заплета и тиме појединачно претаче у опште, историографско у историјско и поетско”.⁴⁶⁵ Предмет овог рада су једна словачка и две српске историјске драме настале 1989. године и касније, а баве се најстаријим историјским догађајима важним за обликовање српског и словачког националног идентитета. Сви текстови говоре нешто о политичким приликама у тренутку свог настанка (али и у свим моментима активно посредоване рецепције), те их можемо сврстати и у политичку драму.

Историјска драма представља политичку историју усклађењу са идеолошким опредељењем аутора – али и његове публике, тако да је начин обраде теме уско везан за доминантне струје мишљења друштва у тренутку настанка и извођења текста. Оваква обрада може бити у служби стварања фиксираних слика народа или нације која у колективном сећању формира основу националног идентитета ако се за тему узму одговарајући историјски догађаји. Одабрани догађаји из политичке историје подобни су за обраду онда када садрже довољно искористивог емоционалног набоја, односно буде осећања која публику хомогенизују. Конститутивни митови одређени су у периоду националног препорода, где можемо пратити изражену актуелизацију историје у сврху доказивања аутохтоности, хомогенизације и мобилизације националног осећања. У том периоду је креирана матрица (језгро) која се користи за стварање свих потоњих

⁴⁶⁵ Фрајнд, Марта: *Историја у драми, драма у историји – огледи о српској историјској драми*. Нови Сад-Београд 1996, с. 65.

обликујућих (формотворних) прича:⁴⁶⁶ „Мит може да значи и форму у којој се повест види 'очима идентитета'. У тој варијанти мит значи афективно усвајање властите повести. У том смислу, мит је утемељујућа повест, која историзацијом не пролази, него уместо тога добија трајно значење.”⁴⁶⁷

М. Фрајнд драме које се баве историјом на основу начина приказивања историјских (политичких) догађаја дели на драме слављења и драме преиспитивања.⁴⁶⁸ Преиспитивање утемељивачких митова је нарочито значајна тема у прелазном периоду након пада Берлинског зида. Драме настале након 1989. године баве се тумачењем ових митова о пореклу, јер су они неуралгична тачка у бављењу националним идентитетом. У словачкој традицији се мит од периода националног препорода везује за Великоморавску кнежевину и њој је у новијој драми посвећен текст „*Мојмир II или Сумрак кнежевине*” Вилијама Климачека, који преиспитује (књижевну) традицију схватања Великоморавске кнежевине као прве словачке државе. На српској страни је мит везан за косовску легенду и текстови на ову тему су многобројни од 19. века до данас, са понеким паузама. У тренутку кризе се легенда извучи на површину националног сећања сталним подсећањем културним артефактима. У једном таквом кризном периоду уочи припрема за прославу шестогодишњице боја на Косову настаје драма „*Је ли било кнежеве вечере?*” Виде Огњеновић.

⁴⁶⁶ У српском друштву сврху обликујућег наратива испуњава прича о Боју на Косову 1389. године из које проистиче нпр. наратив о Првом светском рату: приказ српског страдања („српске Голготе”) у Великом рату користи исте мотиве и хришћанску метафорику као Косовска легенда и посредно је важно и за потоње формирање слике југословенског идентитета у културном сећању. Сећање на Први светски је за време социјализма представљало заменски садржај за Косовску легенду, јер је оно у СФР Југославији, поред сећања на партизанске борбе у Другом светском рату, имало уједињитељски потенцијал.

⁴⁶⁷ Asman, Alaida: *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*. Beograd 2011, с. 44.

⁴⁶⁸ Фрајнд, М.: *Историја у драми, драма у историји – огледи о српској историјској драми*, с. 16.

Драма В. Огњеновић представља прелазни текст у тематском и мотивском смислу и мост између традиционалног и савременог поимања косовске легенде. У исто време је настао „*Бој на Косову*” Љубомира Симовића, који представља драму слављења историје, односно легенде представљене у народној књижевности. Симвићев текст представља својеврстан споменик овом историјском догађају приказујући његово тумачење као вечно и непроменљиво и тиме показује хомогенизујући потенцијал Косовске легенде: „*Монументална историја [...] укључује веровање у прошли сјај [...] Прошли догађаји су осликани као епски и вредни и, посматрано на овај начин, као они који инспиришу садашње генерације на херојска дела и саможртвовање како би се искупили и одали пошту прошлости. На макроскопском нивоу, нације и друштвене групе обнављају своју снагу и осећај идентитета не тиме што задиру дубље у детаље онога што се у прошлости заиста догодило [...] већ тиме што славе фиктивну прошлост [...]*”⁴⁶⁹

Великоморавска кнежевина као утемељивачки мит

Интересовање за тему Великоморавске кнежевине јавља се у периоду националног препорода и кризни периоди у историји словачког друштва одликују се извлачењем теме кнежевине на површину. Тако је познати словачки комедиограф Иван Стодола написао своју трагедију „*Краљ Сватоплук*“ тридесетих година 20. века у време разочарања словачког друштва својим положајем у оквиру Чехословачке републике и јеку јачања националистичких и сепарационистичких осећања. Након распада Чехословачке и напуштања социјалистичког утемељивачког мита базираног на (партизанском) устанку из 1944. године, обнавља се интересовање за историју Велике Мораве. Историја бива искоришћавана у политичке сврхе (види напр. контроверзе везане за статуу Сватоплука – краља старих Словака – на братиславској тврђави

⁴⁶⁹ Blastin, Džefri: *Sećanje kao predmet vrednosnog ispitivanja*. У: Kolektivno sećanje i politike pamćenja. Beograd 2015, с. 133.

2010. у склопу предизборне кампање Роберта Фица)⁴⁷⁰. Вилијам Климачек у драми „*Мојмир II или Сумрак кнежевине*“⁴⁷¹ из 2014. године покушава да „очисти“ наратив о Великоморавској кнежевини од националистичког баласта. Његов приступ теми је постмодернистички „разигран“ и текст представља колаж досадашњих наратива о кнежевини, те и својеврстан палимпсест. У афиши се цитирају легенде и историје, а сам драмски текст укључује „*Краља Сватоплука*“ И. Стодоле и класицистичке епегове Јана Холог („*Сватоплук*“, „*Бирилометодијада*“), те цео пројекат Словачког народног позоришта (СНП) представља конфронтацију различитих дискурса. Политичка историја се комбинује са општим питањима владања и моћи и њеног утицаја на појединца уметањем мотива и цитата из драме „*Краљ Лир*“ Вилијама Шекспира. Тумачењем јахачке статуе Светоплука и комбиновањем говора тадашњег председника Ивана Гашпаровича и премијера Роберта Фица са говорима и проповедима председника прве фашистичке Словачке Јозефа Тиса, те преиспитивањем проблема приклањања Западу или Истоку „*Мојмир II*“ прелази у домен политичке драме. Ови драмски (али и режијски) поступци јако актуелизују драму и смештају Великоморавску кнежевину у актуелни друштвено-политички контекст: „*У поставци Мојмир II или Сумрак кнежевине му [Растиславу Балеку] је заједно са драмским писцем Вилијамом Климачком пошло за руком да отвори тему која ће имати одјека не само у Словачкој, већ у целој Европи још неколико деценија. На тлоцрту историјских догађаја и личности словачке историје отварају конфликт западног и источног мишљења и културе.*“⁴⁷²

⁴⁷⁰ Wikipédia: *Socha Svätopluka na bratislavskom hrade*. [недатирано] https://sk.wikipedia.org/wiki/Socha_Svätopluka_na_Bratislavskom_hrade, приступљено 23. 11. 2024.

⁴⁷¹ Ову драму смо анализирали у чланку „Historická skutočnosť v hre *Mojmír II. alebo Súmrak ríše*“. In: *K poetologickým a axiologickým vlastnostiam slovenskej literatúry po roku 2000*. Prešov, 2018.

⁴⁷² Ditte Jurčová, Iveta – Ditte, Michal: *Mojmír II. alebo Súmrak ríše*. [недатирано] <https://dnarchiv.sk/mojmir-ii-alebo-sumrak-rise/>, приступљено 23. 11. 2024.

„*Мојмир II*” је драма писана по наредби СНП-а 2014. године, а 2015. ју је у Студију тог позоришта поставио редитељ Растислав Балек. У тој сезони је поставка освојила пет престижних позоришних награда на фестивалу Даске (Dosky, 2015), укључијући награду за најбољу поставку године. Балек и Климачек су већ сарађивали на пројектима који се тичу словачке историје (нпр. „*Холокауст*” позоришта Арена) и њихови стваралачки принципи се надопуњују, јер је поступак обојице иновативан и оријентисан на побуђивање критичког мишљења код гледаоца помоћу нетрадиционалног драмског текста. „*Мојмир II*” посредством насловног јунака потеже многа питања о савременим друштвено-политичким проблемима као што су национализам или емиграција, али се бави и питањима спољне политике: „*Намеће се питање да није одбацавање прве властите абецеде био варварски чин? Или је то био резултат вечног спора, под чијим утицајем би ова територија желела да постоји, кад би могла да бира? / Треба ли да се приклони Западу и његовом писму и образовању, као што је урадио Сватоплук или Истоку као Растислав, који је Константина и Методија позвао? Колебање између Истока и Запада је безвремена тема и биће вечна дилема малих народа. Ко зна да ли бисмо, да Сватоплук није прогнао Методијеве ђаке, данас писали ћирилицом и завршили као Украјина?*”⁴⁷³ Климачков цитат из увода у књижевно издање драме указује на проблем граничног положаја Словачке и лиминалност словачког идентитета. Супротстављање Истока и Запада и немогућност Словачке да се приклони једној или другој традицији због свог граничног положаја је најистакнутија тема драме и претвара је у текст који уз историју преиспитује и идентитет.

Радња драме је смештена у прва три минута након Сватоплукове смрти у простор несвесног. Сватоплук лута ближе недефинисаним пределима понављајући питања „*Где је моја тврђава? Где је моја кнежевина?*”⁴⁷⁴ и среће се са мостовима који раздвајају свесно од

⁴⁷³ Klimáček, Viliám: *Mojmír II. alebo Súrak ríše*. In: 9 hier o slobode. Bratislava 2022, с. 71.

⁴⁷⁴ Klimáček, V.: *Mojmír II. alebo Súrak ríše*, с. 92.

несвесног, реално од имагинарног, али границе бивају замагљене. Оваква релативизација времена и простора омогућава аутору да стави у исту (говорну) раван говоре Ј. Тиса током Другог светског рата и Р. Фица из 2010. године и тиме укаже на њихове сличности. Сврха коришћења сећања на Великоморавску кнежевину се конфронтацијом прошлости и садашњости јавља као проблематична у оба случаја: „*II да није било националног препорода, по први пут би је се сетио можда тек Тисо да би народу у ратној држави дао позитивни мит.*”⁴⁷⁵ Последнице Тисове идеологије су познате, те повлачење паралеле имплицира проблематичност савременог идеолошког становишта.

У Климачековој драми нема дубље психологизације ликова, што због недостатка историјских извора, што због намерног уопштавања. То су ликови од папира – њихово порекло је строго књижевно, што показује и инспирација драмом „*Краљ Лир*” – Сватоплук преузима на себе улогу Лира и Сватоплуквих пар минута после смрти јесу пандан Лировом лудилу, а Рагислав игра улогу маскираног Едгара (Сироти Том). Ликови представљају супротстављене стране: Сватоплук је представник западне идеологије прилагођавања актуелним приликама, Рагислав пример источне духовности, Мојмир је синегдоха савременог друштва. Са оваквим супротстављањем материјализма и идеализма ћемо се срести и у драми Љ. Симовића, што нам указује на универзалност дате дилеме. Једини фиктивни лик је онај који све повезује – паганска богиња Руна која показује врхунску моћ трансформације или, изражено термином Стивена Гринблата – импровизације: „*Она подразумева способност да се извуче корист из непредвиђеног и да се дата грађа преточи у сопствени сценарио.*”⁴⁷⁶ Сватоплуково путовање пределима између живота и смрти је диктирано Рунином жељом да наведе све присутне (укључујући публику) на преиспитивање историјских одлука и (пре)обликовање националног идентитета.

⁴⁷⁵ Исто, с. 70.

⁴⁷⁶ Гринблат, Стивен: *Самообликовање у ренесанси Од Мора до Шекспира*. Београд 2011. с. 295.

Косовска легенда

Прича о боју на Косову функционише као утемељивачки мит српске народности. Ова тема је заступљена преваходно у народној епској књижевности, која је усмено преношена после пропасти средњовековне српске државе и потпадаје под турску власт. Легенда има велики потенцијал за изазивање снажних емоција, те је често била и предмет драмске обраде. Драма Виде Огњеновић настаје у јеку јачања националистичких тенденција у тадашњој СФРЈ и осветљава повратак традицији кроз отварање поглавља из појединачних историја југословенских народа као знак раскида са социјалистичком еманципаторском тенденцијом и тежњом за изградњом југословенског идентитета на основу искуства антифашистичке борбе заједничке свим народима и народностима Југославије. Она је уједно једина драма у овом периоду која је у мору других тендециозних и клишетизираних текстова тему косовске битке обрадила без романтичарског заноса: „*Једини, у тој теми и позоришној артикулацији маестралан подухват, начинила је Вида Огњеновић својим ироничним сценским диспутом Је ли било кнежеве вече?*”⁴⁷⁷ Исте године је настао „*Бој на Косову*” Љубомира Симовића као текст који валидира традиционалне вредности. Повратак традицији и наслеђу кулминира у декади која је пратила настанак драма у ратовима чије корене неки аутори виде управо у спреси патријархата и повратка коренима.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ Vučković, Slavica: *Poziv na bitku: Recepcija ‚patriotskog‘ repertoara iz osamdesetih*. Teatron 118, 2002, с. 16.

⁴⁷⁸ Везу између патријархата и национализма анализира Тијана Матијевић у студији „*From Post-Yugoslavia to the Female Continent*” наводећи да су ауторке већма биле носитељке анти-ратног дискурса и креирале простор за изношење алармирајућих и пацифистичких ставова: „*Утопијски женски континент такође назначавача значај југословенских и пост-југословенских феминизама у идентификовању спрега између патријархата, национализма и рата и свеопшти утицај који је ово остварило на стварање овог алтернативног јавног места.*” Матијевић, Т.: *From Post-Yugoslavia to Female Continent*, с. 25.

Огњеновићева смешта своју драмску радњу у историјску стварност петстогодишњице битке 1889. године и у фикционалну драмску ситуацију уз учешће историјских личности. Место одигравања радње је Војводина која је у датом тренутку била у саставу Аустроугарске монархије, те су у тексту заступљени изрази мултикултуралности, која одражава и распирује борбу за очување идентитета. Значајно место у експозицији заузима опис актуелне друштвено-политичке стварности: политичка неслога, подељеност, исељавање у Србију и досељавање мађарског и немачког становништва. Ауторка врсту комада одређује као драмски дискурс: „*Ово није историјска драма већ драмски дискурс о идејама, који показује шта се дешава кад мит постане историјски текст.*”⁴⁷⁹ У експозицији се упознајемо са ликовима драме и уводи се идеја потенцијалне драме-у-драми: Светозар Милетић, Лаза Дунђерски, Јаша Томић и остали треба да изведу реконструкцију вечере уочи косовског боја уз причест Илариона Руварца како би опоменули народ да се лати решавања актуелних друштвено-политичких проблема. Моменат прве напетости и темељни конфликт драме наступа приликом покушаја новинара листа „*Застава*” да нађу адекватног „глумца” за лик издајника, Вука Бранковића.

У колизији се поступно откривају мотивације ликова агониста, новинара „*Заставе*”, да пронађу „издајника” у супарничком табору, претплатницима конкурентског листа „*Браник*”. Тежње Марковића, Милића, Томића итд. јесу материјалне и политичке природе, њихове активности добијају одлике комедије интриге, а искоришћавају перцепцију косовског боја некритички усвојену из народне поезије од стране народа. Овака мотивација указује на то да је драма Огњеновићеве комедија нарави: „*Студија понашања човека у друштву, студија класних разлика, средине и карактера [...]*”⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ Лемајић, Ј.: *Овације за „Вечеру”*. In: Вечерње новости. Београд, 09. 10. 2008., <https://teatroslov.mpus.org.rs/digitalizacija.php?tabela=predstave&idOdrednice=11813&idZbirka=6>, приступљено 23. 11. 2024

⁴⁸⁰ Pavis, Patrice: *Dinadelnj slovník*. Bratislava, 2004. c. 235.

Потпору за смештање драме у ову врсту дају и сцене које приказују активности добротворног друштва Српкиња новосаткиња у којима се оне подучавају лепом понашању. Огњеновићева пак кроз ове сцене иронизује и жанр сатиричне друштвене комедије, постављајући му исто искривљено огледало као и друштву. У питању су масовне сцене са ефектима замрзавања у пози и певањем родољубивих песама. Успоравају радњу, те су ретардациони елеменат и прекид који креира причу у позадини сликањем колорита периода („други план”).⁴⁸¹ В. Огњеновић уз помоћ прекида прави интересантну композицију која приказује и пронизује садржај патриотског дискурса – едукација госпођица прекида хорско певање песама са косовском тематиком, те се она „депатетизује” комичком игром. Међусобно прекидање патријархата и патриотизма израженог песмама приказује испреплетеност и међузависност дискурса патријархата и дискурса мизогиније и национализма. Избор времена одигравања радње није нимало случајан, јер крај 19. века и грађански морал креира довољну дистанцу публике да би могла да исмева вредности које он носи, али и да се препозна као исмевано лице: „И тако кад се смејемо оном другом, смејемо се у одређеној мери и сами себи. Ово је начин да боље упознамо сами себе и такође и како да упркос свему преживимо увек се дочекавши на обе ноге, ма какви били проблеми.”⁴⁸² Реципијент комедије је увек изнад лица која играју, али балансира између идентификације и дистанцирања.

Драма садржи мноштво мањих конфликта који сликају прилике у круговима грађанског сталежа и интелектуалне елите, али су основни антагонисти новинари против Илариона Руварца, архимандрита и историчара. Конфликт новинара „Заставе” са Руварцем је сукоб између мита и научних чињеница, новинарског сензационализма и историје, политичких и научних интереса.

⁴⁸¹ „Други план [...] изражава и споредну линију радње, цео комплекс односа и интеракција споредних ликова, које додају филму осећај живости и истинитости у сусрету са стварношћу.” Gindl-Tatarova, Zuzana: *Praktična dramaturgija*. Beograd 2017, с. 29.

⁴⁸² Pavis, P.: *Divadelni slovník*, с. 236.

Спор између Руварца и новинара је спор између историје и народне песме која је у 19. веку још увек у живом сећању становништва, те је погодан материјал за хегемонизацију српског становништва у Аустроугарској да би се оно мотивисало и позвало да се избори за своју самосталност или уједињење са Србијом. Руварац је као утемељивач модерне историјске науке оспоравао истинитост историјских чињеница наведених у косовском циклусу.

У недостатку Вука Бранковића се инсценација Кнежеве вечере претвара у лакрдију – уместо Бранковића се употребљава крпена лутка у природној величини. Невоља било ког од актера да игра издајницу заправо је симптоматична за стање у друштву, јер се припадници „елите” налазе прозванима кад им понуде улогу. Комедија добија апсурдне елементе на свом врхунцу кад цела слављеничка делегација бива приморана да преплива Дунав услед затварања моста од стране Аустроугарске полиције. Парадоксално оваква прослава петстогодишњице боја има већег одјека у народу огрезлом у малограђанштину и дуже ће остати у његовој свести. В. Огњеновић посредно критикује друштвено-политичку елиту у тренутку писања драме уз помоћ актуелизованих слика из прошлости. Епилог драме представља покушај упозорења савременика: они који би по сваку цену да инсценирају нови Косовски бој завршиће у реци или затвору.

Љ. Симовић је оригинални текст „*Боја на Косову*” написао 1988. (издао 1989.) године у жеку јачања интересовања за националну прошлост у свим југословенским републикама, која свој врхунац доживљава 1989. године, често се везујући за говор тадашњег председника Слободана Милошевића на Газиместану током прославе шестогодишњице боја. Првобитни текст је настао по поруцибини Југословенског драмског позоришта, али тамо није извођен, већ је употребљен као сценарио за историмени филм у режији Здравка Шотре из 1989. године. Симовић је касније преписао, односно скратио оригиналну драму. Обе верзије пак спадају у драме слављења, јер глорификују националну прошлост следећи епске народне песме косовског и покосовског циклуса (односно средњовековне списе из којих народна поезија црпе грађу), због чега бисмо их у контексту развоја историјске драме могли окарактерисати као анахроне.

Тежиште конфликта је пренесено на унутрашњу политику и друштвене проблеме и протагонисти и антагонисти су јасно развојени. Спољашњи непријатељ је овде неважан, претећа турска опасност је позадина за приказ сукоба разједињене средњовековне земље. Слика Турака је стереотипна и у духу наратива народне поезије,⁴⁸³ а они су толико различити од протагониста да се не квалификују за антагонисте.⁴⁸⁴ Као протагонисти се издвајају кнез Лазар и кнегиња Милица; свештенство и Милош Обилић обављају функцију помоћника, а антагониста је Вук Бранковић, као представник претерано амбициозне политичке елите. Споредни ликови креирају слику друштва, унутрашње конфликте и поларизацију. Најрепрезентативнији лик у том смислу је Рибарица – метонимијски лик који представља незаинтересованост за општа питања у српском друштву. Заједно са Вуком Бранковићем је средство актуелизације драме, одн. примене детаљно осликане друштвено-политичке ситуације с краја 14. на крај 20. века. Сви ликови су грађени једнострано истицањем једне њихове доминантне одлике и њихове реплике су одраз дискурса чији су они носиоци. Узвишеност протагониста и њихових циљева је у складу са структуром драме затворене форме, с тим што Симовић намерно уводи у драму и становништво средњовековне Србије: *„Далеко испод оне највише равни, на којој се досад све једино и догађало, покушао сам да уведем једну другу раван, на којој се последице митског догађаја доживљавају на другачији начин, и с које се тај догађај може посматрати другим очима, и видети у другачијим конотацијама и перспективама.”*⁴⁸⁵

⁴⁸³ Ово разликовање и стереотипизација у контексту народне поезије има идентитетске побуде, јер је оно основа грађења односно одржавања идентитета народа у контакту са страном влашћу.

⁴⁸⁴ Протагонисти и антагонисти имају заједнички интерес, нако су на супротстављеним странама. Ликови који се не испречавају једни другима на путу за остваривање циља којем и једни и други стреме не остварују супарнички однос.

⁴⁸⁵ Симовић, *Љубомир: Бој на Косову*. Београд 1989. с. 26.

За грађење драме је значајно често у експозицији понављано питање „Где је Косово?“. Одговори ликова су разнолики, али су углавном базирани на визуелном контрасту између светла и таме, видљивости и невидљивости. Контраст указује на кључан моменат косовске легенде – избор између Царства небеског и непостојања који је постављен пред протагонисте. У стилистичком домену драме се користе стереотипизирани језичке слике – хералдичке метафоре, карактеристичне за грађење драме затворене форме, а које су окосница митолошког виђења света: „*То је грађа која унапред и од давнина поред свог полазишта у материјалном има одређено симболичко или хералдичко значење. Ту влада права сликовна конвенција. Ватра, борба, мач, сунце, месец, дан, ноћ, светлост, тама: сав тај сликовни материјал, преображен у поређење, метафору или алузију, више се не доживљава с обзиром на свој предметни карактер, већ он унапред има метафоричку садржину и метафоричку тежину, осведочену у дугој традицији.*“⁴⁸⁶

Косовска легенда према својој конструкцији захтева поистовећивање са погинулим протагонистима, јер њихов хероизам почива на добровољном жртвовању и све оне који нису спремни да поднесу жртву легенда третира као издајнике. Слављење пола жртве као основа националног идентитета и идентификација са жртвама образложена је потенцијалом представе жртве: „*[...] жртве су далеко употребљивије за националну мобилизацију од хероја. Јер, док су хероји недостижни, са жртвама је поистовећивање природније и лакше.*“⁴⁸⁷ У експозицији и колизији су на основу контраста између јунака Обилића и издајника Бранковића супротстављени полови помоћника и унутрашњег непријатеља,⁴⁸⁸ а Бранковићево сплеткарење против Лазара и Обилића је покретач конфликта у драми. Кнежева вечера је у народној поезији пандан Последње вечере и ова паралела је окосница одржавања идентитета

⁴⁸⁶ Kloc, Folker. *Zatvorena i otvorena forma u drami*. Beograd 1995, c. 66.

⁴⁸⁷ Stojanović, Dubravka: *Prošlost dolazi*. Beograd 2023, c. 223.

⁴⁸⁸ Вук Бранковић је носилац савремених одлика анти-Србина: његова визија тадашње Србије и претећег пораза је рационалистика насупротив Лазаревој идеалистичкој, с тим што се као доминантна црта његовог карактера истиче лична амбиција приказана народном песмом.

у конфронтацији са исламском традицијом, те Симовић задржава и наглашава овакву констелацију. Бранковићу је у складу са народном песмом додељена улога Јуде тиме што се он у жеку битке, пре коначног исхода, повлачи са Косова⁴⁸⁹. Бранковићево ковање нових динара пре саме борбе представља јасну алузију на материјалне побуде које и код Јуде и код Бранковића стоје у основи издаје.

„*Бој на Косову*” из 1989. године је подељен на два дела и за њега је карактеристична дуга, поступна експозиција која има задатак да пружи веристичну слику средњовековне Србије. Обилићева заклетва представља врхунац првог дела драме, други део представља битку и епилог битке. Махом се одиграва испред турског чадора, где гласници обавештавају султана (Мурата и затим Бајазита) о току битке и дистанцирају читаоца/гледаоца од саме битке предајући му растумачену, „очишћену” верзију стварности: „*Гласник је између доживљаја и саопштења прешао временски и просторни пут, он има дистанцу у односу на оно што је доживео, он је то духовно и емоционално савладао. Збивање зато не долази на сцену у голом и непосредном виду, већ је укроћено, језик га је себи потчинио и артикулисао. Драма затворене форме потискује у скривену радњу сва насилничка дела, сваку чулно динамичну акцију и пушта их у сцену само дематеријализоване дистанцом и реторичком обрадом.*”⁴⁹⁰ Перипетија приказује наличје битке, односно ток боја из турске перспективе. Настаје поређење између турске и српске стране, где је Муратов син Бајазит, обузет слепом амбицијом, турски пандан Бранковића.

У перипетији је контакт реципијената са српским витезовима смањен, јер информације о току битке добија путем гласника турског султана, а касније и српског становништва које препричава и тумачи битку. Смањено присуство акције витезова заправо интензивира емоционални набој и пребацује фокус на последице

⁴⁸⁹ Историчари нису сагласни око многих детаља везаних за Косовску битку, укључујући ту и саму издају В. Бранковића. У народној свести је она образложена тиме што се вратио са Косова жив (метафорички речено – није изабрао Царство небеско) и понашањем према Лазаревим наследницима.

⁴⁹⁰ Kloc, Folker. *Zatvorena i otvorena forma u drami*. Beograd, 1995. с. 24.

које еманирају у садашњост. На тај начин су избачене масовне и борбене сцене и иначе нетипичне за драме затворене форме: „Затворена драма избегава све грубо-материјално као и све хаотично, она изоставља опресивно присуство гласних и јаких догађаја какви су убиство, смрт и масовне акције. Све гласно, оштро, протерује се у ‘скривену’ радњу иза сцене, одакле се, просторно и временски дистанцирано и језички укроћено, пушта на сцену само преко гласниковог извештаја.”⁴⁹¹ Изузеци од кодекса затворене драме код Симовића постоје у сцени Муратовог убиства и сценама обезглављивања Обилића и Лазара, које су у функцији изазивања јаких емоција да би се реципијенти јаче идентификовали са протагонистима.

Прерађена верзија драме из 2002. године је знатно краћа – нема споредне линије радње која прати путовање (налик ходочашћу) монаха Теофана и Макарија из прве верзије и епilog је знатно краћи. Пут и граница остају доминантни мотиви који се понављају и варирају у различитим контекстима: бој на Косову поставља границу између хришћанског и исламског света и тиме се истиче лиминални положај Балкана; истовремено антагонисти прелазе границу између моралног и неморалног, добра и зла. У овој верзији се ипак као највећи непријатељ протагониста јавља материјализам који се супротставља њиховом идеализму.

Пут нас асоцира на дуготрајан процес репарације трауме узроковане бојем на Косову: „Прича о поразима сопствене нације намеће будућим генерацијама обавезу да изгубљено врате, да се за пораз освете. Пораз има већу мобилизаторску снагу, посебно када се у фабрици сећања представи као славни пораз, када се хероизује и преобрати у манифестацију снаге нације, њене величине и надмоћи.”⁴⁹² Управо о оваквој врсти победничког пораза се и ради у Симовићевим драмама. Симовићев текстови на овај начин учествују у креирању јавног мњења и колективног сећања о косовској легенди и као такви представљају дијаметралну супротност „позоришту научног доба” В. Огњеновић која се управо овом „легендарном” дискурсу супротставља.

⁴⁹¹ Исто, с. 75.

⁴⁹² Stojanović, Dubravka: *Prošlost dolazi*. Beograd, 2023. с. 204.

Закључак

Обе верзије Симовићеве драме јесу драме слављења прошлости, док су драме Огњеновићеве и Климачека драме пренспитивања. „*Мојмир II*” и „*Је ли било кнежевe вечере?*” приказују начин креирања мита, његово искоришћавање у политичке сврхе, те модуе самообликовања нације. Климачек и Огњеновић су део културног кода и уједно његови посматрачи и тумачи, а њихова тачка гледишта је субверзивна у односу на доминантни дискурс, док је Симовићева апологетска. Рецепција драмских текстова пак осликава стање у друштву од 1989. до данас: „*Мојмир II*” је извођен (са пуно позоришног успеха) у Студију СНП-а,⁴⁹³ текст В. Огњеновић је извођен више пута у различитим позористима (Београд, Нови Сад, Кикинда, Ниш, Бања Лука) током протеклих деценија, али је „*Бој на Косову*” екранизован⁴⁹⁴. Иако уводи рехабилитацију дискурса српске народне поезије против које се Огњеновићева борила, он доживљава небројене репризе. Филм уводи сцене борбе и насиља које драма смешта иза сцене и тиме подвлачи трагичност сукоба и дубље емоционално ангажује гледаоца: „*Јер све што се у филму прикаже гледалац схвата као важешу валуту. Слика за њега постаје обавезујућа, а приказано стварно.*”⁴⁹⁵ Идентификација гледаоца са дискурсом протагониста је снажнија, јер бива ојачана сликом и публика бива увучена у радњу кадрирањем. Филм има већи домет због већег броја потенцијалних

⁴⁹³ Снимак представе је емитован на интернету током пандемије.

⁴⁹⁴ Сама драма и екранизација су у тесној вези са селекцијом онога што ће бити запамћено у друштву, а што Симовић у интервјуу са Александром Милосављевићем објашња злоупотребом: „Композитор Душан Каруовић је написао одличну музику за две песме које певају ратници одлазећи на Косово, и те су се песме, како се у таквим приликама каже, ‚примиле у народу’ [...] Али су онда припадници разних војски и полицијских јединица, аркановци, радикали и Српски покрет обнове, почели у те песме да уписују своје ратничке претње, поруке и паролe, да их, једном речју, најбрутaлније фaлсификују.“ Види Милосављевић, Александар: *У отпољу диктаторима литература има богату традицију*. Сцена. Часопис за позоришну уметност (Нови Сад) LX, 2024, бр. 3, с. 11–12).

⁴⁹⁵ Gindl-Tatarova, Zuzana: *Praktična dramaturgija*. Beograd 2017. с. 46.

гледалаца, те активно учествује у образовању становништва на одређене теме: „*Језик филма преузима значајну улогу у овим процесима комуникационе и едукационе еволуције као средство колективне комуникације и едукације, односно као фактор дубинског учења широког дијапазона људског знања.*”⁴⁹⁶ Сама драма и екранизација су у тесној вези са селекцијом онога што ће бити запамћено у друштву, јер издваја пожељне чиниоце појединачног и колективног идентитета и баца у заборав оне непожељне: „[...] *особа има тенденцију да памти само оне карике у свом педигреу које су од друштвеног значаја.*”⁴⁹⁷

Слични мотиви и слике се јављају у све три драме као метафоре са фиксираним значењем (хералдичке): мост, пут, граница итд. представљају лиминални положај Словачке и Србије и политичке импликације тог положаја, а истицање лиминалности указује на недовољну формираност словачког и српског националног идентитета. Иако се Велика Морава и Косовска легенда издвајају као конститутивне, недостатак историјских извора истовремено омогућава митизацију, јер истина већ јесте релативна, али такође представљају нестабилан темељ, јер немају референта у стварности. Упорно подсећање на ову историју је симптом удаљавања друштва од исте, али честим понављањем пак долази до пражњења од значења, одн. обесмишљавања. Преиспитивање заправо ревитализује сећање, али у тренутку свог настанка и иницијалне рецензије има ограничен домет због неспремности друштва као целине да реализује потребу да преиспита своје вредности. Митови – а тиме и утемељене вредности – преносе се многобројним културним каналима, почев од образовања,⁴⁹⁸ преко уметности, до медија који можда имају највећу снагу у обликовању јавног мњења.

⁴⁹⁶ Reia-Baptista, Vítor: *Film Languages in European Collective Memory*. In: *Comunicar* 35, XVIII, 2010. с. 10.

⁴⁹⁷ Connerton, Paul: *Seven Types of Forgetting*. In: *Memory Studies* 1(1), 2008, с. 64.

⁴⁹⁸ „*Просветне власти у Србији отворено наглашавају да је историја, уз матерњи језик и географију, идентитетски предмет, другим речима, да циљ наставе није образовање и развијање критичког мишљења, већ преношење националне идентитетске матрице.*” Stojanović, Dubravka: *Prošlost dolazi*. Beograd 2023. с. 10.

Извори

А. Изворна литература, ћирилица:

Фрајнд, Марта: *Историја у драми, драма у историји – огледи о српској историјској драми*. Нови Сад, Београд 1996.

Гринблат, Стивен: *Самообликовање у ренесанси Од Мора до Шекспира*. Београд 2011.

Лемајић, Ј.: *Овације за „Вечеру“*. Вечерње новости. Београд, 09. 10. 2008., <https://teatroslov.mpus.org.rs/digitalizacija.php?tabela=predstave&idOdrednice=11813&idZbirka=6>, приступљено 23. 11. 2024.

Милосављевић, Александар: *У отпору диктаторима литература има богату традицију*. Сцена. Часопис за позоришну уметност (Нови Сад) LX, 2024, бр. 3, с. 7–16.

Огњеновић, Вида: *Меланхоличне драме*. Београд 1991.

Симовић, Љубомир: *Бој на Косову*. Београд 1989.

Б. Изворна литература, латиница:

Klímaček, Viliám: *Mojmír II. alebo Súmraček ríše*. Bratislava 2015.

Klímaček, Viliám: *Mojmír II. alebo Súmraček ríše*. У: Viliám Klímaček: 9 hier o slobode. Bratislava 2022. с. 69–135.

Литература

Asman, Alaida: *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*. Beograd 2011.

Blastin, Džefri: *Sećanje kao predmet vrednosnog ispitivanja*. У: Michal Sládeček – Jelena Vasiljević, Tamara Trifunović Petrović (edd.): *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*. Beograd, 2015. с. 129–149.

Connerton, Paul: *Seven types of forgetting*. Memory Studies 1, 2008, бр. 1. с. 59–71.

Gindl-Tatarova, Zuzana: *Praktična dramaturgija*. Beograd 2017.

Kloc, Folker: *Zatvorena i otvorena forma u drami*. Beograd 1995.

Matijević, Tijana: *From Post-Yugoslavia to Female Continent*. Bielefeld 2020.

Pavis, Patrice: *Divadelný slovník*. Bratislava 2004.

Reia-Baptista, Vítor: *Film Languages in European Collective Memory*. In: Comunicar 35, XVIII, 2010, с. 10.

Stojanović, Dubravka: *Prošlost dolazi*. Beograd 2023.

Vučković, Slavica: *Poziv na bitku: Recepcija „patriotskog” repertoara iz osamdesetih*. In: Teatron 118, 2002, с. 12–17.

Žikić, Ana: *Historická skutočnosť v bre Mojmir II. alebo Súmrak ríše*. V: Marta Součková (ed.): *K poetologickým a axiologickým vlastnostiam slovenskej literatúry po roku 2000*. Prešov 2018, s. 331–345.

Извори са интернета

Ditte Jurčová, Iveta – Ditte, Michal: *Mojmir II. alebo Súmrak ríše*. [недатирано] <https://dnarchivy.sk/mojmir-ii-alebo-sumrak-rise/>, приступљено 23. 11. 2024.

Wikipédia: *Socha Svätopluka na bratislavskom hrade*. [недатирано] https://sk.wikipedia.org/wiki/Socha_Svätopluka_na_Bratislavskom_hrade, приступ 23. 11. 2024.

Founding myths in Slovak and Serbian playwrighting

The paper focuses on the analysis of dramatic texts on historical themes that deal with the so-called founding myths of the Slovak and Serbian people. Mythomotics or mythologization represents the creation of myths based on historical facts (with minor or drastic deviations) in order to establish the image that a community has of itself and defining its values. It serves to create a fixed image that is transmitted from generation to generation and creates national identity in collective memory. This image is subject to transformation, because it is subject to reexamination in each subsequent generation in accordance with current social needs. On the Slovak side, it is about the memory of the Great Moravian Principality, which is examined by V. Klimáček in the text „Mojmir II or Twilight of the Principality”, and on the Serbian side, it is about the acute problem of Kosovo, presented in the dramas „Was There a Prince’s Dinner?” by V. Ognjenović and „The Battle of Kosovo” by Lj. Simović. In these texts, we follow the development or change of the myth from the initial romantic matrix to the present day and its (mis)alignment with current social needs.

Keywords: founding myth, mythologization, historical play, questioning play, celebration play

The Theory of Genre Worlds in Case of Russian Popular Fiction

Tomáš Erhart

In contemporary Russian literature, there is a specific type of genre literature about, so-called “popadantsy”. That is the Russian word for heroes and heroines who travel to other worlds and other times. In addition to this basic motif, this is literature published en masse, usually in special genre editions, which also uses elements of other fantasy genres. One branch of it, which works with an alternate history theme, often has a very nationalistic or revanchist subtext. Overall, the “popadancheskii” genre is a complex literary and social phenomenon that cannot be grasped from only one side. Thus, one way to explore it is to take the help of a publication that deals with similar phenomena, even if in a quite different context. The authors of *Genre Worlds: Popular Fiction and Twenty-First-Century Book Culture* offer the concept of “genre worlds” (meant as collection of people and practices that operates according to established and emerging patterns of collaborative activity, to produce the texts that make popular genres recognizable), which they then use to explore contemporary fantasy, romance and detective novels. Their methods, though applied to the English-language sphere of literature, can also be helpful in researching the specifics of a genre that is intrinsically Russian.

Keywords: genre literature, contemporary speculative fiction, Russian literature, “popadantsy”

An ordinary man from the present day becoming a hero on another planet, woman with a boring job suddenly falling through the veil to the world of fantasy or a guy disappearing in an accident just to reappear in the ninth

century and establishing his place there as a mighty Viking warrior. All these premises share one motive which is not that original in the history of fantastic literature: someone from our time traveling to different world and live through adventures there. However, in contemporary Russian genre literature, books with such premises would fall in category of novels about so called “popadantsy”. The word popadanets (попанец) or popadantsy (попаданцы) in plural is derived from the Russian verb “popast” (попасть), which means “to appear” somewhere or “to get” somewhere, and it refers to a main character who suddenly and usually through no fault of his or her own finds himself or herself in another world, another planet, or another time. In English-speaking milieu, novels with this type of hero are usually not specifically set aside as a separate genre. In post-Soviet Russia, however, one can find entire series of books that are designated by this very term, and authors that specialize in them. Book series by Aleksandr Mazin *Viking* (Викинг) and *Varyag* (Варяг), *Akademia Magii* (Академия Магии) by Natalya Zhiltsova, or the novel by Sergei Lukyanenko *Lord iz planety Zemlya* (Лорд из планеты Земля) – those are just a few of many works which belongs to quite different fantastic subgenres (historical fantasy, romantic fantasy, space opera) but they are all also part of so called popadantsy genre.

Especially in the last two decades, there has been also a proliferation of stories about popadantsy working with alternate history and quite nationalistic language. In them, the protagonist is usually someone who changes the history of Russia at key moments. They always change it in a way that the outcome is favorable to Russia, whether in the form of the Tsarist Empire or the Soviet Union. Novels like these have rather unusual premises, for example the book *Spasay Rossiju!: Desant v Proshloe* (Спасай Россию!: Десант в прошлое) is about a man who reincarnates in the body of Tsar Nicholas II and saves the Russian Empire by overcoming its enemies. Even though, those are in some way historical stories, they often use the language similar to modern day Russian propaganda, especially in speaking about other nations.⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ Galina, Maria: *Resentiment and Post-traumatic Syndrome in Russian Post-Soviet Speculative Fiction: Two Trends*. In: Mikhail Suslov (ed.): *The Post-Soviet Politics of Utopia: Language, Fiction and Fantasy in Modern Russia*. London 2021, p. 13.

The question arises: why did the motif of “traveling elsewhere” become so popular in the Russian environment that it gave rise to a whole segment of genre literature? To start answering this question, it is needed to research the phenomenon properly as a genre of popular fiction, which cannot be understood by just analyzing the texts.

All in all, popadantsy is an important contemporary cultural phenomenon in Russia. But it cannot be any further from high praised Russian literature that is translated around the world. In English, it would be called with the term popular, mass or genre fiction. Many Russian readers and critics even label it with derogatory terms like junk or trash literature.

Books about popadantsy does not have only internal similarities. They mostly share covers typical for this type of popular fiction with vibrant colors, dynamic scenes, and protagonists in heroic pose to catch the eye of the potential reader. Recently, many books have cover pictures made by AI tools. They are also mass-produced mostly by biggest publishing houses in Russia, AST and Eksmo. Both publishers have special editions for some types of books with popadantsy. But even books, that are released out of one of these editions, are rarely without sequels, ongoing series of at least three novels are common in this field. It is also more and more usual to release these books at the same time as paperback and e-book.

“Genre fiction books are not merely texts; they are also nodes of social and industrial activity. When you visit a bookshop—row after row of tempting covers enclosing crisp pages—you are standing among the results of extensive and intensive labor. When you scroll through a list of e-books, you witness the collaboration between writers, editors, typesetters, designers, digital production managers, and more that makes it possible for you to swipe through reflowable pages and immerse yourself in a world other than your own. Books are at the center of dynamic and invested networks, and genre fiction—with its active fan cultures, high-profile bestsellers, and rapid pace of production—strikingly demonstrates this vibrancy”⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ Kim, Wilkins – Driscoll, Beth – Fletcher Lisa.: *Genre Worlds: Popular Fiction and Twenty-First-Century Book Culture*. University of Massachusetts Press 2022, p. 6.

One modern way to grasp this phenomenon is offered by the concept of Genre Worlds, developed by a group of Australian scholars (Willkins, Driscoll, Fletcher) in *Genre Worlds: Popular Fiction and Twenty-First-Century Book Culture*, published in 2022. According to this theory, a whole “world” can be imagined around a given popular genre, consisting of three layers: industrial, social and textual. All three of these components overlap. The authors use as a metaphor a diagram in which these three layers are represented by three stacked discs. From above, such a genre world appears as one whole, but from the side, the individual parts are visible. These must be lawfully interconnected; without textual patterns and their expectations, there are no genre social connections, and these patterns in turn lose validity and power without the industry that reproduces them. Genre worlds have boundaries, but these can shift or blur, for example when new forms of collaboration emerge or when classical forms lose their relevance.⁵⁰¹

The simple definition of the central term of this theory is: „*a genre world is a collection of people and practices that operates according to established and emerging patterns of collaborative activity, in order to produce the texts that make popular genres recognizable. A genre world enables the multifarious collective activities that go into the creation, circulation, and appreciation of genre texts and encompasses the formation and management of creative collaborations, industrial paradigms, and affective communities. Using a literary sociological approach, our research recognizes the multiple dimensionalities of popular genres: as ever-expanding collections of texts; as social complexes that gather around, produce, and value those texts; and as distinctive sets of industrial practices with various national and transnational orientations. We have found it helpful to imagine a genre world as three stacked layers that cannot be easily prized apart: the industrial, the social, and the textual.*“⁵⁰²

This concept is based on the theory of Howard S. Becker, author of *Art Worlds*. For Becker, art is the result of collective action, decentralizing the individual and reorienting the study to the network that surrounds it. He defines such networks as “art worlds” whose cooperative activity,

⁵⁰¹ Kim, W. – Driscoll, B. – Fletcher L.: *Genre Worlds: Popular Fiction and Twenty-First-Century Book Culture*, p. 3.

⁵⁰² *Ibidem*, p. 1.

organized through a shared knowledge of conventional modes of action, produces a particular kind of artwork⁵⁰³. However, he was only peripherally focused on books and publishing industry, he was mostly concerned with other art forms.

A different methodology for genre literature is also needed because the timeframes typical of academic research are incompatible with the rapid pace of production of contemporary popular fiction, not to mention the quantity and length of the texts themselves. The authors of *Genre Worlds* use a mixed methods approach to their study, drawing on a selection of ten case studies from each of the chosen genres under investigation, namely romance, fantasy and crime. In the case of the Russian *popadantsy* novel, the research can be approached similarly to, for example, English-language romance, fantasy or crime fiction, because the basic premises of the genre's functioning on the book market and within society are not so different. In practice, this means that data from three types of sources should be collected for the research. Firstly, reasonable amount of selected works or series of works for case studies. They should be chosen to form a meaningful cross-section of the textual, social and industrial dimensions of the genre fiction in question. Books by dissimilar writers at different points in their careers should be chosen. Secondly, Information about the social side of the phenomenon can be obtained through research interviews with authors and publishing industry representatives. Thirdly, information on genre readers available from online forums and data on publishing and sales of genre fiction should be collected. In this case, there is already at least one output from the data available. Specifically, economist Nikolai Kulbaka presents several findings based on the so-called "Whole Encyclopedia of *Popadantsy* in the Past" (Полная энциклопедия попанцев в прошлое), a regularly updated web database created by fans of the genre.⁵⁰⁴ Overall,

⁵⁰³ Becker, Howard Saul: *Art worlds*. Berkeley (Calif.): University of California press, 2008.

⁵⁰⁴ Кулбака, Николай: *Чего хотят попанцы, или Парадоксы исторической памяти*. N + 1. 14. 10. 2022., <https://nplus1.ru/blog/2022/10/14/ti-popal-popadanets>, access 25. 11. 2024.

however, it is necessary to connect the knowledge of all three levels of the genre world. Some aspects will be part of more than one level. For example, the book covers are the gateway to the reading experience, but also a key point, where the industrial and textual aspects of genre worlds meet.

The book *Genre Worlds: Popular Fiction and Twenty-First-Century Book Culture* offers more than just a basic theory, it gives many answers to how the collaboration inside genre world works, and even though it is focused on Australian fiction and its connection to global market, some findings can be applied on many other popular fiction genres around the world. There will be some differences in smaller countries with a market not big enough for mass production of popular fiction on certain scale, but that is not a case of Russian book market. One example of something shared around different popular fiction genre worlds is popularity of series. “Reproducibility underpins industrial logic, especially in the entertainment world, where successes are rare and unpredictable; seriality, sequels, extensions, and so on are also welcomed by audiences, who may themselves extend storyworlds through practices such as fan fiction and fan art. Such extensions are a key site of pleasure in genre worlds”⁵⁰⁵ As it was mentioned, the majority of the popadantsy novels are published in series or cycles. The phenomenon of Popadantsy in Russia is also intertwined with fantasy in general. Fantasy is one of the genres researched by authors of *Genre Worlds*, and they are concerned with the impact of globalization on Australian fiction. Russia has its own tradition of fantastic genres, but the contemporary fantasy is still heavily influenced by the same global trends as not only Australian fiction, but also popular genres in many other countries.

⁵⁰⁵ Kim, W. – Driscoll, B. – Fletcher L.: *Genre Worlds: Popular Fiction and Twenty-First-Century Book Culture*, p. 80.

Literature

- Kim, Wilkins – Driscoll, Beth – Fletcher Lisa: *Genre Worlds: Popular Fiction and Twenty-First-Century Book Culture*. University of Massachusetts Press 2022.
- Becker, Howard Saul: *Art worlds*. Berkeley (Calif.): University of California press, 2008.
- Galina, Maria: *Resentiment and Post-traumatic Syndrome in Russian Post-Soviet Speculative Fiction: Two Trends*. In: Mikhail Suslov (ed.): *The Post-Soviet Politics of Utopia: Language, Fiction and Fantasy in Modern Russia*. London 2021, s. 13.
- Кулбака, Николай: *Чего хотят попаданцы, или Парадоксы исторической памяти*. N + 1. 14. 10 2022., <https://nplus1.ru/blog/2022/10/14/ti-popal-popadanets>, access 25. 11. 2024.

Teorie žánrových světů na příkladu ruské populární fantastiky

V současné ruské literatuře existuje specifický typ žánrové literatury o tzv. „popadancích“, což je ruské slovo pro hrdiny a hrdinky cestující do jiných světů a jiných časů. Kromě tohoto základního motivu, jde o literaturu vydávanou masově obvykle v rámci speciálních žánrových edic, která rovněž využívá prvky dalších fantastických žánrů. Jedna její odnož pracující s alternativní historií má často značně nacionalistický či revanšistický podtext. Celkově je „popadanceský“ žánr komplexním literárním i společenským fenoménem, který nelze uchopit jen z jedné strany. Jako jednu z možností jeho zkoumání si lze vzít na pomoc publikaci, která se zabývá podobným fenoménem, i když v docela jiném kontextu. Autorky knihy *Genre Worlds: Popular Fiction and Twenty-First-Century Book Culture* nabízejí koncept „žánrových světů“ (jako souborů lidí a postupů, které fungují podle zavedených i formujících se vzorců spolupráce tak, aby vytvářely texty, díky nimž jsou populární žánry rozpoznatelné), který pak využívají pro výzkum současných fantastických, romantických a detektivních románů. Jejich metody, i když aplikované na anglickojazyčnou sféru literatury, mohou být nápomocné i při výzkumu specifík žánru, bytostně typického pro ruské prostředí.

Klíčová slova: žánrová literatura, současná fantastika, ruská literatura, „popadanci“

Autoři publikace / Аутори публикације

prof. PhDr. Josef Dohnal, CSc. / проф. др Јозеф Дохнал
docent Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno
/ доцент Института за славистику Филозофског факултета
Масариковог универзитета, Брно
josef-dohnal@volny.cz

Mgr. Tomáš Erhart / мр Томаш Ерхарт
doktorand Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity,
Brno / докторанд Института за славистику Филозофског
факултета Масариковог универзитета, Брно
erhy.tom@gmail.com

doc. Mgr. Pavel Krejčí, Ph.D. / доц. хаб. др Павел Крејчи
docent Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno
/ доцент Института за славистику Филозофског факултета
Масариковог универзитета, Брно
pkrejci@phil.muni.cz

doc. Mgr. Elena Krejčová, Ph.D. / доц. хаб. др Елена Крејчова
docentka Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity,
Brno / доцент Института за славистику Филозофског факултета
Масариковог универзитета, Брно
ekrejcova@phil.muni.cz

Mgr. Matej Mordáčík / мр Матеј Мордачик
doktorand Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity,
Brno / докторанд Института за славистику Филозофског
факултета Масариковог универзитета, Брно
542170@mail.muni.cz

Mgr. Tereza Poledníková / мр Тереза Поледникова
doktorandka Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity,
Brno / докторанд Института за славистику Филозофског факултета
Масариковог универзитета, Брно
polednikova@mail.muni.cz

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc. / проф. др Иво Поспишил
profesor Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity,
Brno / професор Института за славистику Филозофског факултета
Масариковог универзитета, Брно
Ivo.Pospisil@phil.muni.cz

doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D. / доц. хаб. др Вацлав Штјепанек
vedoucí Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity,
Brno / управник Института за славистику Филозофског факултета
Масариковог универзитета, Брно
v.stepanek@int-cz.com

Проф. др Рајна Драгићевић / prof. Dr. Rajna Dragičevićová
професор Катедре за српски језик са јужнословенским језицима
Филолошког факултета Универзитета у Београду / profesorka
Katedry srbského jazyka s jihoslovanskými jazyky Filologické fakulty
Univerzity v Bělehradě
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Проф. др Александра Корда-Петровић / prof. Dr. Aleksandra Kordová Petrovićová
професор Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета
у Београду / profesorka Katedry slavistiky Filologické fakulty Univerzity
v Bělehradě
korda@verat.net

Проф. др Ивана Кочевски / prof. Dr. Ivana Kočevská
ванредни професор Катедре за славистику Филолошког факултета
Универзитета у Београду / mimořádná profesorka Katedry slavistiky
Filologické fakulty Univerzity v Bělehradě
ivana.kocevski@fil.bg.ac.rs / meluzina2003@yahoo.com

Ас., Ана Марић / as. Ana Marićová
асистент Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета
у Београду / asistentka Katedry slavistiky Filologické fakulty Univerzity
v Bělehradě
anazikic@yahoo.com

Доц. др Катарина Митрићевић-Штепанек / doc. Dr. Katarina Mitrićevićová Štěpánková

доцент Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду / docentka Katedry slavistiky Filologické fakulty Univerzity v Bělehradě

k.mitricevic@fil.bg.ac.rs

Проф. др Далибор Соколовић / prof. Dr. Dalibor Sokolović

ванредни професор Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду / mimořádný profesor Katedry slavistiky Filologické fakulty Univerzity v Bělehradě

dalibor.sokolovic@fil.bg.ac.rs

Ас. Наташа Срдих / as. Nataša Srdićová

асистент Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду / asistentka Katedry slavistiky Filologické fakulty Univerzity v Bělehradě

natasza.keserovic.nk@gmail.com

Доц. др Зузана Тирова / doc. Dr. Zuzana Týrová

доцент Одсека словакистике Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду / docentka Oddelenia slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade

tyrova@ff.uns.ac.rs

Проф. др Зузана Чижикова / prof. Dr. Zuzana Čížiková

ванредни професор Катедре за славистику Филозофског факултета Универзитета у Београду / mimořádná profesorka Katedry slavistiky Filologické fakulty Univerzity v Bělehradě

z.cizikova@fil.bg.ac.rs

Проф. др Марина Шимак Спевакова / prof. Dr. Marína Šimáková Spreváková

ванредни професор Одсека словакистике Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду / mimoriadna profesorka Oddelenia slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade

marina.simak@ff.uns.ac.rs

Edice Brno–Bělehrad, sv. 3.

**Současná srbská a česká
slavistická bádání II**

**Савремена српска и чешка
славистичка истраживања II**

*Příspěvky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 8. října 2024
v Moravském zemském muzeu v Brně*

*Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 8. октобра 2024.
у Моравском земаљском музеју у Брну*

Editor: Václav Štěpánek
Redakce: Václav Štěpánek
a Katarina Mitrićević-Štepanek

Уредник: Вацлав Штепанек
Приређивачи: Вацлав Штепанек
и Катарина Митрићевић-Штепанек

Návrh obálky Pavel Pilch
Sazba Ludmila Rybková, Reprocentrum, a. s., Bezručova 29, 678 01 Blansko
Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
1., elektronické vydání, Brno 2025

ISBN 978-80-280-0684-6

MUNI
PRESS

MUNI Ústav
slavistiky
ARTS